

ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพล

ต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

AN ANALYTICAL STUDY OF ATTITUDE TOWARDS BELIEF IN HIMMAPAN
FORREST AND ITS INFLUENCE TO LANNA BUDDHIST ARTS

นายธีระพงษ์ จาตุมา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพล
ต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

นายธีระพงษ์ จาตุมา

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

An Analytical study of Attitude Towards Belief in Himmapan
Forrest and its Influence to Lanna Buddhist Arts

Mr.Teerapong Jatuma

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist Studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คตินิยมเชื่อเรื่องปาหิมพาดที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา” เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุญ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.สมหวัง แก้วสุฟอง)

กรรมการ

(พระราชวรเมธี, ดร.)

กรรมการ

(ดร.สุนทรี สุริยะรังษี)

กรรมการ

(ผศ.ดร.พูนชัย ปันนียะ)

กรรมการ

(ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

ดร.สุนทรี สุริยะรังษี

ประธานกรรมการ

ผศ.ดร.พูนชัย ปันนียะ

กรรมการ

ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(นายธีระพงษ์ จาตุมา)

ที่ ศธ ๖๑๔๔.๒(๙)/๙

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง วัดบุญวาทย์วิหาร
อำเภอเมืองลำปาง จังหวัดลำปาง ๕๒๐๐๐
โทร. ๐-๕๔๒๑-๕๒๘๗, โทรสาร ๐-๕๔๒๑-๕๒๘๗
www.mculampang.com

๖ พฤศจิกายน ๒๕๖๐

เรื่อง รับรองการตีพิมพ์บทความวิจัย

เรียน อาจารย์ธีระพงษ์ จาตุมา

ตามที่ท่านได้ส่งบทความวิจัย เรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา” เพื่อรับการพิจารณาตีพิมพ์ในวารสารวิชาการ “วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย” ISSN ๒๓๕๐-๙๙๕๓ นั้น

บัดนี้ผู้ทรงคุณวุฒิได้อ่านและประเมินบทความของท่านแล้ว มีผลการประเมินในระดับ “ผ่าน” และพิจารณาเห็นสมควรให้ลงตีพิมพ์ในวารสาร ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ เดือน มกราคม-มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๖๑ จึงออกหนังสือฉบับนี้ เป็นหลักฐานเพื่อรับรองการตีพิมพ์บทความวิจัยดังกล่าว กองบรรณาธิการวารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ขอขอบคุณท่านที่ส่งบทความวิจัยมาตีพิมพ์และยินดีรับบทความวิจัยของท่านในโอกาสต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อทราบ

ขอแสดงความนับถือ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อนันต์ อุปสอด)
บรรณาธิการวารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง

กองบรรณาธิการ

โทรศัพท์/โทรสาร : ๐ ๕๔๒๑ ๙๒๘๗

มือถือ ๐๖-๒๑๗๔-๓๙๘๗

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ ล้านนา
ผู้วิจัย	: นายธีระพงษ์ จาตุมา
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: ดร.สุนทรี สุริยะรังษี, ศศ.บ. (คหกรรมศาสตร์), พธ.ม.(พระพุทธศาสนา), Ph.D. (พระพุทธศาสนา)
	: ผศ.ดร. พูนชัย ปันธิยะ, พธ.บ. (ศาสนา), ศศ.ม. (ปรัชญา), Ph.D. (Buddhist Studies)
	: ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์, ป.ธ.๙, พธ.บ.(ปรัชญา), M.A.(Philosophy), Ph.D. (Philosophy),
วันสำเร็จการศึกษา	: ๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๐

บทคัดย่อ

งานวิจัยนี้มีจุดมุ่งหมายเพื่อที่จะทำการศึกษาคติความเชื่อในเรื่องของป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา มีจุดประสงค์ในการวิจัย ๓ ข้อคือ ๑.เพื่อศึกษาความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ในพระพุทธศาสนา ๒.เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบงานพุทธศิลป์ล้านนา ๓. เพื่อศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา โดยได้ศึกษาและรวบรวมข้อมูลจากพระไตรปิฎก คัมภีร์ต่างๆ และหนังสือหรือตำราอื่นๆ รวมไปถึงค้นคว้าข้อมูลผ่านทางอินเทอร์เน็ต ที่มีข้อมูลเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์ ตลอดจนการสอบถามจากผู้รู้ในเชิงวิชาการและผู้ทรงคุณวุฒิในสายงานพุทธศิลปกรรมและสายงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำเสนอที่มาของความเชื่อและอิทธิพลของป่าหิมพานต์ที่ส่งผลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ในดินแดนล้านนา เพื่อเป็นแนวทางในการศึกษาและการปฏิบัติพัฒนาในเชิงอนุรักษ์ต่อไป

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ได้แบ่งหัวข้อของการศึกษาออกเป็น ๕ บท โดยเริ่มจากการศึกษาประวัติความเป็นมาของคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ตั้งแต่ยุคเริ่มแรกจนถึงการแพร่ขยายคติความเชื่อเหล่านี้เข้ามาในประเทศไทยและล้านนา รวมถึงศึกษาประวัติความเป็นมาของการสร้างงานพุทธศิลป์ในดินแดนล้านนา ลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา ในการศึกษาวิจัยนี้ศึกษาใน ๓ ด้าน คือ ด้านงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เพื่อให้ทราบถึงคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ส่งอิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ในล้านนาอย่างไร

ผลของการศึกษาพบว่าคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ หรือสัตว์พิสดารนั้นมีกันหลายชนชาติและความคิดนั้นอาจมาพ้องกันเข้าโดยบังเอิญ หรือให้อิทธิพลกันในทางความคิด แต่ลักษณะฝีมือทางช่างและศิลปะการตกแต่งแปลกกันออกไป มีหลักฐานปรากฏตั้งแต่ยุคอียิปต์ มีเทพรูปร่างเป็นมนุษย์หัวเป็นรูปสัตว์ต่างๆ ชนชาติกรีกในยุคต่อมาก็ปรากฏสัตว์พิสดารในตำนาน กรีกเป็นชนชาติแรกที่เชื่อมระหว่างยุโรปกับเอเชียให้เดินทางไปถึงกันได้ มีการแลกเปลี่ยนความคิดความเชื่อในด้านต่างๆ ความเชื่อเรื่องของสัตว์พิสดารจึงแพร่ขยายเข้ามาในเอเชีย ประเทศที่เป็นบ่อกำเนิดของศิลปวัฒนธรรมในเอเชียคืออินเดีย มีสัตว์พิสดารที่มีส่วนสัมพันธ์กับของไทย เช่นครุฑ พญานาค เป็นต้น ในส่วนของประเทศไทยเรานั้นความเชื่อเรื่องสัตว์ประหลาดทั้งหลายนั้นมาพร้อมๆ กับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย หลักฐานที่ชัดเจนที่กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์คือไตรภูมิภูมิกถา ซึ่งพระมหาธรรมราชาลิไท กษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัยได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ.๑๘๘๘

ดินแดนล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการเมืองการปกครอง และในด้านการศาสนาถือว่ามีความเจริญถึงขีดสุด มีพระสงฆ์ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก สามารถรณาคัมภีร์ทางศาสนาที่เป็นที่ยอมรับไว้มากมาย เช่น จักรวาลทิพนิ มังคลัตถทิพนิ ปัญญาสุชาดก เป็นต้น คติความเชื่อเรื่องสัตว์หิมพานต์จึงได้ถูกสืบทอดเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ส่งอิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ในล้านนาคือ ในด้านจิตรกรรม มีการประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์มีทั้งแบบที่ใช้สีเขียนและแบบที่เป็นลายทอง ในด้านประติมากรรมมีการประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น พญานาค สิงห์ หงส์ กิณรี และในด้านสถาปัตยกรรมความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ส่งอิทธิพลต่อการวางผังสิ่งก่อสร้างภายในวัด การสร้างซุ้มประตูโขงทางเข้าวัด ซุ้มประตูโขงเปรียบเสมือนป่าหิมพานต์ เป็นประตูเชื่อมระหว่างแดนมนุษย์กับแดนสวรรค์ตามคติจักรวาล

การประดับตกแต่งศาสนสถานด้วยเหล่าสัตว์หิมพานต์ ด้วยเชื่อว่าสัตว์เหล่านี้เป็นสัตว์วิเศษ มีอำนาจ พละกำลังมาก สามารถปกป้องคุ้มครองอาคารศาสนสถานให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆ ได้ ในอีกด้านหนึ่งเพื่อให้เกิดความสวยงามตระการตา เป็นดั่งสรวงสวรรค์ ช่วยน้อมนำผู้คนให้เกิดความเลื่อมใส ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างผาสุก และเพื่อเป็นเครื่องช่วยนำทางให้ไปเกิดในภพภูมิที่สูงขึ้นหรือหลุดพ้นจากวัฏสงสารอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพุทธศาสนา คือพระนิพพาน

Thesis Title : An Analytical study of Attitude Towards Belief in Himmapan Forrest and its Influence to Lanna Buddhist Arts

Researcher : Mr.Teerapong Jatuma

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Dr. Soontree Suriyarangsee, B.A. (Home Economics Education),
M.A. (Buddhist Studies), Ph.D. (Buddhist Studies)

: Asst. Prof. Dr. Phoonchai Punthiya, B.A. (Religions),
M.A. (Philosophy), Ph.D. Buddhist studies)

: Dr. Phisit Kotsupho, Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Philosophy),
Ph.D. (Philosophy)

Date of Graduation : August 21, 2017

Abstract

This research is aimed at studying the beliefs of the Himmapan forest that influences the Lanna Buddhist art. The purpose of the research is three. 1. To study the background and beliefs about the Himmapan forest in Buddhism. 2. To study the style of Buddhist art Lanna. 3. To study the beliefs about the Himmapan forest that influences the Buddhist art of Lanna. By studying and collecting information from the scriptures, scriptures and other books or texts. Including research through the Internet. There is information about the belief of Himmapan forest. As well as inquiries from academics and experts in Buddhist art and other fields. associated To present the origin of the beliefs and influences of the Himmapan forests that affect the creation of Buddhist art in Lanna territory. To be a guideline for further education and conservation practices.

The study was divided into 5 chapters, beginning with a study of the history of the Himmapan forest beliefs from the beginning and the spread of these beliefs into Thailand. Lanna Include the history of the creation of Buddhist art in Lanna. The style of the Buddhist art Lanna. This study was studied in three aspects:

painting, sculpture and architecture. To know the beliefs about Himmapan forest influence the creation of Buddhist art in Lanna

The results of the study found that the belief in Himmapan forest. Or baroque animals that have many races and ideas may come together by chance. Or influence each other in the way But the craftsmanship and artistry of the decor is strange. There is evidence from the Egyptian era. The shape of a human head is shaped like animals. Greek people in later generations appear in legendary baroque animals. Greek is the first nation that connects Europe and Asia to travel. There is an exchange of ideas, beliefs in various fields. Baroque beliefs spread to Asia. The country that is the birthplace of Asian art and culture is India. There are baroque animals associated with Thailand such as Garuda, Naga, etc. In Thailand, we believe in the monsters that come with the coming of Buddhism from India. The obvious evidence of the Himmapan creature is the Three Wonders. The Maha Dharma. King Rama number 5 of the Sukhothai Dynasty wrote in 1888.

Lanna land is prosperous both in politics and administration. And in the field of religion is considered the most prosperous. There are priests who are knowledgeable in the scriptures. It can evolve many accepted religious scriptures, such as the Universe, The Punjab, The Punjabi, etc. The mesmerizing belief in the creatures has been passed down to the present.

Decoration of the place with the creatures of the Great Creatures. It is believed that these animals are wonderful creatures with great power to protect religious buildings from various dangers. On the other side to make a beautiful. Is heaven Help lead people to worship. Behave in morality Coexist in a well-mannered society And to be a guide to the rise of the higher world, or out of the circle of Buddhism, the ultimate goal of Buddhism is nirvana.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ เรื่องนี้ ได้รับความกรุณาจาก ดร.สุนทรี สุริยะรังษี ประธานกรรมการที่ปรึกษา ผศ.ดร.พูนชัย ปันธิยะ ดร.พิสิฐ โคตรสุโพธิ์ กรรมการที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้กรุณาตรวจแก้ไขและให้คำแนะนำ จนวิทยานิพนธ์นี้เสร็จสมบูรณ์ผู้วิจัยขอขอบคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณคณาจารย์ในสาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยและผู้เชี่ยวชาญทุกท่าน ที่กรุณาช่วยพิจารณาและให้คำแนะนำเกี่ยวกับเนื้อหา รวมทั้งให้ข้อเสนอแนะที่เป็นประโยชน์ในการเขียนรายงานผลการวิจัย สุดท้ายนี้ขอขอบคุณทุกท่านที่มีส่วนช่วยให้การค้นคว้าวิจัยครั้งนี้สำเร็จลงได้ ผู้วิจัยหวังว่าผลการวิจัยนี้คงเป็นประโยชน์ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และผู้สนใจที่จะศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องเช่นเดียวกันนี้ต่อไป

ธีระพงษ์ จาตุมา

๒๑ สิงหาคม ๒๕๖๐

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	(ก)
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	(ค)
กิตติกรรมประกาศ	(จ)
สารบัญ	(ช)
สารบัญภาพ	(ณ)
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	(ฎ)
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๕
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๖
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๖
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๑๔
๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ	๑๕
บทที่ ๒ ความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์	๑๖
๒.๑ ความหมายของป่าหิมพานต์	๒๑
๒.๒ ตำนานป่าหิมพานต์ที่มีกล่าวถึงในพระพุทธศาสนา	๒๒
๒.๒.๑ ป่าหิมพานต์ในพระไตรปิฎก	๒๓
๒.๒.๒ แนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ในล้านนา	๒๕
บทที่ ๓ ลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา	๕๒
๓.๑ ประวัติความเป็นมาของงานพุทธศิลป์	๕๒
๓.๒ ลักษณะรูปแบบของงานจิตรกรรมล้านนา	๕๗
๓.๓ ลักษณะรูปแบบของงานประติมากรรมล้านนา	๗๔
๓.๔ ลักษณะรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมล้านนา	๑๐๔

บทที่ ๔ ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา	๑๑๒
๔.๑ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมล้านนา	๑๑๒
๔.๒ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานประติมากรรมล้านนา	๑๑๓
๔.๓ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมล้านนา	๑๑๘
๔.๔ คุณค่าป่าหิมพานต์	๑๒๐
 บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	 ๑๒๓
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๒๓
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๙
 บรรณานุกรม	 ๑๓๐
ภาคผนวก	๑๓๔
ประวัติผู้วิจัย	๑๖๖

สารบัญภาพ

ภาพที่	หน้า
๑ นกหัสดีลิงค์	๔๐
๒ ปราสาทศพนกหัสดีลิงค์ในล้านนา	๔๑
๓ ปราสาทนกกหัสดีลิงค์ พระยาวิสุทธิราชเทวี	๔๒
๔ ขบวนชาวบ้านลากปราสาทนกกหัสดีลิงค์ไปสู่฼าปนสถาน	๔๔
๕ ประติมากรรมตัวมอม วัดพระธาตุคุดอยตุง จ.เชียงใหม่	๔๗
๖ ตัวมอม ประดิษฐานเจดีย์วัดผาลาด จ.เชียงใหม่	๔๙
๗ ภาพพระพุทธรูปจากวัดดอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่	๕๙
๘ ภาพพระพุทธรูปจากวัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่	๖๐
๙ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบนแผงไม้คอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๖๑
๑๐ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบนแผงไม้คอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๖๑
๑๑ ภาพจิตรกรรมลายทองบนผนังด้านหลังพระประธาน วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๖๒
๑๒ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่	๖๓
๑๓ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่	๖๔
๑๔ จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารจัตุรมุขของวัดภูมินทร์ จ.น่าน	๖๔
๑๕ จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารจัตุรมุขของวัดภูมินทร์ จ.น่าน	๖๕
๑๖ ภาพจิตรกรรมภาพปิดทองคำเปลวชุดลาย วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๖๖
๑๗ ภาพจิตรกรรมภาพปิดทองคำเปลวชุดลาย วัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๖๗
๑๘ ภาพจิตรกรรมภาพปิดทองคำเปลววัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๖๗
๑๙ ภาพจิตรกรรมภาพปิดทองคำเปลววัดปงยางคก จ.ลำปาง	๖๘
๒๐ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์	๖๙
๒๑ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์	๗๐
๒๒ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์	๗๐
๒๓ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัติยรัตน์	๗๑

๒๔ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนชิตยรัตน์	๗๑
๒๕ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์	๗๒
๒๖ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์	๗๒
๒๗ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์	๗๓
๒๘ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์	๗๓
๒๙ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์	๗๔
๓๐ รูปหน้ากาล ประดับกากลางเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๐
๓๑ ครุฑประดับมุมเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๒
๓๒ พญานาคประดับซุ้มเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๓
๓๓ มกรคายสิงห์ ประดับเสาจรณะน้ำเรื่อนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๔
๓๔ หน้ากาลประดับเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๕
๓๕ หน้ากาลประดับเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน	๘๕
๓๖ รูปปูนปั้นตกแต่งวิหารเจ็ดยอด วัดเจ็ดยอด จ. เชียงใหม่	๘๗
๓๗ รูปมกรคายนาค วัดเจดีย์หลวง จ.เชียงใหม่	๘๘
๓๘ ประติมากรรมพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๘๙
๓๙ ลายกบบน กาบกลางและลายประจายามอกตกแต่งประตูโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๙๐
๔๐ รูปปั้นสิงห์และพญานาค หน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๙๐
๔๑ ลายปูนปั้นตกแต่งเจดีย์วัดเกาะกลาง จ.ลำพูน	๙๑
๔๒ งานปูนปั้นตกแต่งบันไดนาคเจดีย์วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่	๙๒
๔๓ มณฑปพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๙๓
๔๔ ซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๔
๔๕ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๔
๔๖ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๕
๔๗ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๕
๔๘ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๖
๔๙ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๖

๕๐	ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๗
๕๑	ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๗
๕๒	ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๘
๕๓	ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง	๙๘
๕๔	ลวดลายนาคเกี่ยวหรือ“อัฐนาคบาทค์สัตตบงกช”ปูนปั้นประดับซุ้มวิหาร วัดพระธาตุแช่แห้ง อ.ภูเพียง จ.น่าน	๙๙
๕๕	หอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๐
๕๖	ลวดลายปูนปั้นหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๑
๕๗	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๑
๕๘	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๒
๕๙	ลวดลายปูนปั้น(คชสีห์)ประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๒
๖๐	ลวดลายปูนปั้น(สิงห์)ประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๒
๖๑	ลวดลายปูนปั้นรูปช้างประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๓
๖๒	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๓
๖๓	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๓
๖๔	ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่	๑๐๔
๖๕	รูปแผนผังวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๑๑๐
๖๖	รูปแผนผังแสดงตำแหน่งของวิหารในวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง	๑๑๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในการอ้างอิงโดยระบุ เล่ม/ข้อ/หน้า หลังคำย่อชื่อคัมภีร์ ตัวอย่างเช่น ที.ส. (ไทย) ๙/๑๗๐/๕๖ หมายถึง สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๑๗๐ หน้า ๕๖

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.ป.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก ปริวารวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ส.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก สังยุตตนิกาย สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิบาตชาดก	(ภาษาไทย)
ที.ส.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค	(ภาษาไทย)
ขุ.อป.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

บทที่ ๓

ลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา

๓.๑ ประวัติความเป็นมาของงานพุทธศิลป์ล้านนา

เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ในบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย รวมทั้งดินแดนบางส่วนของประเทศพม่า จีน และลาว ได้เคยเป็นที่ตั้งของกลุ่มบ้านเมืองที่มีการปกครองเป็นแว่นแคว้นอิสระ มีชื่อเป็นที่รู้จักกันว่า ล้านนา กลุ่มบ้านเมืองเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เชื้อชาติ ประเพณี และศิลปวัฒนธรรม โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง มีหลักฐานที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับได้กล่าวว่า ดินแดนล้านนาประกอบด้วย ๕๗ เมือง แต่ไม่ได้ระบุว่า ๕๗ เมืองนั้นมีเมืองใดบ้างและอยู่ช่วงเวลาใด ในเอกสารโบราณของจีนเรียกดินแดนส่วนนี้ว่า อาณาจักรปาไปสีฟู (Pa-Pai-hsi-Fu-Kingdom) และได้มีการกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรปาไปสีฟูว่า ทางทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน ทิศใต้จรดสวรรคโลก และทิศเหนือถึงเขตเหนือเชียงแสนถึงเซอหลี่ (แคว้นสิบสองปันนา) อย่างไรก็ตามในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เป็นต้นมา แคว้นล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก นับเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่มีความสำคัญที่อยู่ร่วมสมัยกับแคว้นสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา ต่อมาได้เสื่อมสลายตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของพม่าในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และได้พยายามกอบกู้เอกราชจนสามารถปกครองตนเองอย่างอิสระได้เป็นครั้งคราว กระทั่งในตอนต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ได้ตกเป็นประเทศราชขึ้นต่อกรุงรัตนโกสินทร์และถูกผนวกเข้าเป็นส่วนหนึ่งของสยามประเทศนับตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ ๒๕ เป็นต้นมา จากพื้นฐานทางประวัติศาสตร์อันยาวนานที่ผ่านมา ได้เป็นบ้ำหล่อหลอมให้ผู้ที่ดินแดนแห่งนี้มีแบบแผนทางศิลปวัฒนธรรม ประเพณีวิถีชีวิตที่มีลักษณะเป็นของตนเองซึ่งมีความแตกต่างไปจากประชาชนในดินแดนอื่น ๆ และชาวล้านนาเหล่านี้มักจะเรียกตนเองและกลุ่มของพวกเขาว่า คนเมือง แต่คนต่างถิ่นมักเรียกคนกลุ่มนี้ว่า โยน หรือ ยวน

ภูมิประเทศที่แวดล้อมด้วยภูเขาต้นน้ำลำธาร อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ ภูมิอากาศหนาวเย็น คือแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอันงดงาม มีนิทานตำนานพื้นถิ่นที่สะท้อนความเชื่อความผูกพันกับธรรมชาติแวดล้อม และมีแนวคิด คำสอนในพุทธศาสนาเถรวาท เป็นหลักยึดถือสำคัญ ศิลปวัฒนธรรมของแคว้นล้านนา มีความสัมพันธ์กับแคว้นใกล้เคียง ทั้งที่เจริญขึ้นก่อนและที่เติบโตร่วมสมัยกันมา ทางตะวันตกคือทหริภุญชัย มอญ-พม่า ทางเหนือคือจีนตอนใต้ ได้แคว้นล้านนาคือสุโขทัยส่วนล้านช้างอยู่ทางตะวันออก

การรับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมของล้านนาในระยะแรก เกี่ยวข้องกับเมืองที่เจริญขึ้นก่อนทางทิศตะวันตกคืออินเดีย ลังกาและพุกาม ช่วงหลังมีการแลกเปลี่ยนกันกับศิลปะสุโขทัย ซึ่งมีความต่อเนื่องมาจนถึงยุคทองของศิลปกรรมล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ขอบข่ายของศิลปกรรมล้านนาได้แพร่หลายไปทางตะวันออกถึงแคว้นล้านช้าง ลงไปทางใต้สู่อาณาจักรอยุธยา ครั้นเมื่อเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ใต้อาณาจักรของพม่าในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ และเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บทบาททางด้านทำนุบำรุงพระศาสนาและศิลปกรรมจึงเปลี่ยนจากกษัตริย์หรือราชสำนัก มาอยู่ที่เจ้านายผู้ปกครอง และพ่อค้าไม้ผู้มั่งคั่งซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า งานสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอารามจึงมีลักษณะของศิลปกรรมพม่ารุ่นหลัง รวมทั้งอิทธิพลของศิลปกรรมจากกรุงเทพฯ ที่เริ่มขึ้นมาปะปนอยู่ด้วย

งานพุทธศิลป์ล้านนาถือได้ว่าเป็น “มรดกทางวัฒนธรรม” ที่สอดแทรกหลักคำสอนของพุทธศาสนา ความเชื่อของท้องถิ่นที่เชื่อมโยงถึงวิถีชีวิตของคนล้านนา เช่น สัตว์หิมพานต์ เป็นต้น สามารถสัมผัสได้ถึงความงามและเอกลักษณ์ของรูปแบบซึ่งสามารถจำแนกได้หลากหลายประเภททั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรมเครื่องไม้ เครื่องเงิน เครื่องเงิน ฯลฯ ที่ล้วนแล้วแต่มีคุณค่าและความสำคัญต่อวิถีชีวิตและวัฒนธรรมของชาวล้านนาอย่างต่อเนื่องทั้งนี้เป็นผลจากความศรัทธาในพระพุทธรูปของชาวล้านนา ซึ่งแสดงออกผ่านเครื่องสักการะและเครื่องใช้ในพิธีกรรม รวมถึงงานศิลปกรรมแขนงต่างๆ ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ได้เริ่มถูกรื้อฟื้นรักษาและนำกลับขึ้นมาใช้ด้วยเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตของชาวล้านนาที่ยังต้องสืบสานต่อไปในอนาคต และมีวิวัฒนาการสืบทอดกันมาในแต่ละยุคสมัย

๓.๑.๑ วิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ล้านนา

ศิลปะ หรือ ศิลป์ เป็นการกระทำ หรือขั้นตอนของการสร้างชิ้นงานศิลปะ โดยมนุษย์ เป็นผู้สร้างสรรค์ สุนทรียภาพ จินตนาการ หรือการสร้างจากอารมณ์ในภาวะต่างๆ ของมนุษย์ จนเป็นผลงานแห่งความคิด และการรังสรรค์ ที่แสดงออกมาในรูปลักษณะที่แตกต่างกันออกไป ก่อให้เกิดอารมณ์ ความรู้สึก ในความงดงาม ความชอบ ความพึงพอใจ ความประทับใจ หรือเกิดความสะเทือนใจ มีอารมณ์ ชื่นชม ชอบ รัก ไม่พอใจ เกลียด ชิงชัง

ดังนั้นเนื้อหาเรื่องราวที่บันทึกไว้ในพระไตรปิฎก จึงได้ถูกนำมาออกมาถ่ายทอดผ่านงานศิลปกรรมในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจิตรกรรมฝาผนัง งานประติมากรรม งานสถาปัตยกรรม อีกทั้งยังมีการแกะสลักหินประเภทต่างๆ และแกะสลักไม้ ในเวลาต่อมา ได้มีการแผ่ขยายอิทธิพล ไปทั่วทั้งทวีปเอเชีย เป็นเรื่องราวที่เราสามารถศึกษาได้จากภาพตามฝาผนังของโบสถ์ วิหาร วัด กำแพง คู่มุข ปราสาท พระราชวัง ซึ่งสามารถยกระดับ ความคิด จิต กาย จนเป็นหนทางเกิดมรรคญาณ ให้สำเร็จเป็นอริยบุคคลได้อย่างมากมายพุทธศิลป์ จึงเป็นศิลปกรรมที่สร้างขึ้นมาสืบสานและรับใช้ทางด้าน พระพุทธศาสนาโดยตรง ทั้งในด้าน จิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม โดยไม่

เลือกที่จะเป็นลัทธิมหายาน หรือเถรวาท ดังนั้น พุทธศิลป์ จึงมีความหมายถึงงานศิลปะที่สร้างขึ้นมาเพื่อเป็นการอุทิศ และรับใช้ด้านพระพุทธศาสนาโดยตรง ก่อให้เกิดความศรัทธา ความเชื่อ ความเลื่อมใส ในพระพุทธศาสนาโดยอาศัยองค์รวมของการสืบทอด आयुพระพุทธศาสนาให้ยั่งยืนสืบไป^๑

ในวงการศิลปะไทยทุกวันนี้ ศิลปกรรมแนวประเพณีร่วมสมัย ถือได้ว่าเป็นช่วงที่กำลังได้รับความสนใจจากกลุ่มศิลปินผู้สร้างสรรค์ และจากผู้ดูโดยทั่วไป การได้รับความสนใจหรือเกิดความตื่นตัว โดยเฉพาะในกลุ่มของศิลปินนั้น หากพิจารณาอย่างกว้างๆย่อมมีมูลเหตุมาจากหลายกรณี เช่น สำนึกในการค้นหาความเป็นตัวของตัวเอง (อันเป็นผลกระทบมาจากขบวนการแสวงหาบางกลุ่มในสังคม) แรงจูงใจจากวงการธุรกิจระดับธนาคารที่ส่งเสริมสนับสนุนให้มีการประกวดแข่งขัน รากฐานความคิดที่ต้องการอนุรักษ์และพัฒนา ความรักและความรู้สึกท้าทายต่อการเป็นผู้คลี่คลายศิลปะแนวประเพณีเพื่อเป็นตัวแทนแห่งยุคสมัย ฯลฯ แต่ทั้งนี้และทั้งนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า ศิลปินทุกคนที่สนใจตื่นตัวจะต้องขึ้นอยู่กับเหตุผลดังกล่าวเสมอไปทุกคน เมื่อเราพูดถึงศิลปะแนวประเพณีร่วมสมัย ผลงานศิลปะแนวหนึ่งที่ปรากฏอยู่และมีการพูดถึงกันอยู่เสมอก็คือ " พุทธศิลป์" โดยทั่วไปจะเข้าใจกัน ในความหมายที่คล้ายคลึงกัน คือ งานศิลปะที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ ตัวอย่างที่เป็นรูปธรรมได้แก่ สถาปัตยกรรมโบสถ์วิหารวัดวาอาราม ประติมากรรมพระพุทธรูป จิตรกรรมฝาผนังเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติหรือปริศนาธรรม ฯลฯ นั่นเป็นความเข้าใจที่เข้าใจกัน และถ้าพูดถึงพุทธศิลป์ในแง่ร่วมสมัยปัจจุบัน ความเข้าใจของคนทั่วไปก็คือ ผลงานการสร้างสรรค์ที่ศิลปินได้พัฒนาขอบเขตของเรื่องราว รูปแบบ การแสดงออก ตลอดจนเทคนิควิธีการขึ้นมาใหม่ ซึ่งถ้าเราจะสรุปอย่างหยาบ ในด้านเรื่องราว มีความสมจริงตามที่ตามองเห็นมากขึ้น ให้เสรีภาพในการคิดจินตนาการนอกกรอบความคิดดั้งเดิม ส่วนรูปแบบการแสดงออก เทคนิควิธีการ ศิลปินจำนวนไม่น้อยอาศัยวิทยาการบางอย่าง แนวคิดบางอย่างจากซีกโลกตะวันตกมาพัฒนาปรับปรุงผลงานของตน เช่น ผลงานบางชิ้นของถวัลย์ ดัชนี วรฤทธิ์ ฤทธาภาณี สุรสิทธิ์ เสาวคง ปรีชา เกาทอง สมหมาย พันธุ์บ้านแหลม ดำรง วงศ์ อุปราช เป็นต้น

^๑ สุรพล คำวิฑูรย์, แผ่นดินล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า ๘-

๓.๑.๒ วิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ในประเทศไทยได้จำแนกออกเป็นหลายยุคสมัยดังต่อไปนี้

ศิลปะสมัยทวาราวดี พบที่บริเวณภาคกลางของประเทศไทย ศูนย์กลางอยู่ที่นครปฐม ยุคทวาราวดี (ราว พ.ศ. ๕๐๐-๑๒๐๐) ถือเป็นยุคต้น ๆ ที่พระพุทธศาสนาเข้ามาในประเทศไทย ศิลปะเป็นแบบอู๋ดมคติ รุ่นแรกเป็นฝีมือชาวอินเดีย แต่สมัยหลังเป็นฝีมือของชาวพื้นเมือง นิยมสร้างพระพุทธรูปนั่งห้อยพระบาทและยกพระหัตถ์ขึ้นโดยส่วนมากสลักด้วยหินปูน รวมถึงนิยมสร้างรูปสัญลักษณ์ เช่น รูปธรรมจักรกับกวางหมอบ ลักษณะของพระพุทธรูปแสดงให้เห็นว่าได้รับอิทธิพลมาจากสมัยคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ-เสนะของอินเดีย ซึ่งอาจจะได้รับโดยตรงจากอินเดีย หรือผ่านมาทางลังกา ศูนย์กลางของอาณาจักรทวาราวดีของชนชาติมอญ ละว้า อยู่แถบ นครปฐม ราชบุรี อ่างทอง และกินพื้นที่ไปจนถึงภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือแถบ บุรีรัมย์ ปราจีนบุรี และขึ้นมาทางเหนือแถบลำพูนลักษณะสำคัญของพระพุทธรูปสมัยทวาราวดี คือ พระเกตุมาลาเป็นต่อมหนุน และสั้น พระพักตร์แบนกว้าง พระหนูป้าน พระนาฏแคบ พระนาสิกป้านใหญ่

ศิลปะสมัยศรีวิชัย อยู่ในราว พ.ศ. ๑๒๐๐-๑๓๐๐ เป็นพระพุทธศาสนาแบบมหายานพบรูปพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธรูป ลักษณะศิลปกรรมได้รับอิทธิพลจากอินเดียสมัยคุปตะ หลังคุปตะ และปาละ - เสนะ มีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปกรรมในอาณาจักรศรีวิชัยอยู่ทางภาคใต้ มีศูนย์กลางอยู่ที่ชาวภาคกลาง และมีอาณาเขตมาถึงทางภาคใต้ของไทยมีการขุดค้นพบโบราณวัตถุสมัยศรีวิชัยอยู่มากมายทั่วไป โดยเฉพาะที่เมืองไชยา จ.สุราษฎร์ธานี นิยมสร้างรูปพระโพธิสัตว์มากกว่าพระพุทธรูป เนื่องจากสร้างตามลัทธิมหายานพระพุทธรูปสมัยศรีวิชัยมีลักษณะสำคัญคือ พระวรกายอวบอ้วนได้ส่วนสัด พระโอษฐ์เล็กได้สัดส่วน พระพักตร์คล้ายพระพุทธรูปเชียงแสน

ศิลปะสมัยลพบุรี อยู่ในราว พ.ศ. ๑๓๐๐-๑๔๐๐ พบที่บริเวณภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคกลาง ศิลปกรรมแบบลพบุรีมีลักษณะแบบศิลปะขอม เมื่อครั้งขอมเข้ามามีอำนาจในสุวรรณภูมิ ตั้งราชธานีอยู่ที่ลพบุรี สถาปัตยกรรมขอมมักสร้างเป็นปราสาททุกแห่ง ที่ยกพื้นสูงสร้างในศาสนาพราหมณ์ พื้นต่ำ ศาสนาพุทธสร้างปราสาทองค์เดียวก็มี สามองค์ก็มี รูปเคารพและภาพแกะสลักที่อยู่ในปราสาทเหล่านี้ เป็นสิ่งแสดงว่าสถานที่นั้นสร้างในลัทธิศาสนาใด ศิลปวัตถุสมัยลพบุรีพบทั่วไปในประเทศไทยมากกว่าสมัยอื่น เนื่องด้วยขอมได้ปกครองอยู่เกือบตลอดสุวรรณภูมินี้ ลักษณะของศิลปะขอมนี้มีความคล้ายคลึงกันดูได้ง่ายกว่าศิลปกรรมอื่นๆ มักสร้างด้วยศิลาแลง หินทราย หรืออิฐ ฉาบด้วยปูนและมีลวดลายปูนปั้น มักปั้นลวดลายปูนมาก และล้วนชวนลึกลงไป ลักษณะภาพปั้นขอมดูง่ายทั้งชายหญิง คือมีหน้าผากกว้าง ปากแบะหนา คางเหลี่ยม และรูปร่างลำเตี้ย รูปเคารพต่างๆก็มีลักษณะตามที่กล่าวนี้ด้วย

ศิลปะสมัยเชียงแสน-ล้านนา อยู่ในราว พ.ศ. ๑๖๐๐-๒๐๘๙ ศิลปะแบบเชียงแสนนี้ เรียกชื่อตามเมืองเชียงแสนซึ่งเคยเป็นราชธานีของแคว้นล้านนา ลัทธิศาสนาในสมัยต้นเป็นพุทธศาสนาเถรวาทอย่างพุกาม ซึ่งพระเจ้าอโนรุธมหาราชทรงนำมาเผยแพร่ไว้ ต่อมาราว พ.ศ. ๑๘๐๐ ลัทธิลังกาวงศ์ในลังกา ซึ่งพระเจ้าปดุงมหาราชทรงโปรดให้ทำสังคายนา จึงแพร่เข้ามาอีก ส่วนในอินเดีย พุทธศาสนาได้เริ่มเสื่อมมาก่อนที่จะเกิดลัทธิหินยานในพุกาม พอถึงสมัยพระเจ้าปดุงมหาราชพุทธศาสนาในอินเดียก็สูญสิ้นไปแล้ว ลังกาจึงเป็นศูนย์กลางของพุทธศาสนา

ศิลปะเชียงแสนรุ่นแรกได้รับอิทธิพลมาจากพุกามในพม่า ศิลปวัตถุที่ปรากฏในพุกามส่วนมากเป็นของที่สร้างขึ้นในสมัยพระเจ้าอโนรุธมหาราช ซึ่งทรงเป็นองค์ศาสนูปถัมภกสำคัญที่สุดของกษัตริย์พม่า ศิลปะวัตถุต่างๆมีขนาดใหญ่โต ทั้งฝีมือก็ประณีตกว่าสมัยก่อน หรือสมัยหลัง สถาปัตยกรรมเห็นได้ชัดว่าได้อิทธิพลมาจากแบบพุทธคยาและสถูปของศาสนา เช่น ที่โอรสา และบาโรลิสลา

ระยะต่อมาของศิลปะล้านนาเชียงแสนได้พัฒนารูปแบบให้มีเอกลักษณ์เฉพาะพื้นถิ่นมากขึ้นและมีการแลกเปลี่ยนส่งอิทธิพลแก่กันกับศิลปะสุโขทัย ต่อเนื่องมาจนถึงยุคทองของล้านนา ครั้นเมื่อเชียงใหม่ตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ การทำนุบำรุงพุทธศาสนาส่วนใหญ่จึงมาจากผู้ปกครองและพ่อค้าผู้มั่งคั่งชาวพม่า วัดวาอารามรุ่นหลังจึงมีศิลปกรรมพม่าเข้ามาปะปน รวมทั้งอิทธิพลศิลปะจากรัตนโกสินทร์ด้วย

ศิลปะสมัยสุโขทัย อยู่ในราว พ.ศ. ๑๘๐๐-๑๘๘๑ พบที่บริเวณภาคเหนือตอนล่างและภาคกลางตอนบน พระพุทธรูปของยุคนี้ได้รับการยกย่องว่าเป็นศิลปกรรมชั้นเลิศ ที่มีชื่อเสียงอย่างมาก คือ พระพุทธชินราช จ.พิษณุโลก หรือ หลวงพ่อทองคำ วัดสุโขทัยไตรมิตร กรุงเทพมหานคร มีความอ่อนช้อย ให้ความรู้สึกเมตตา งานจิตรกรรมเป็นแบบดัดเส้น พื้นดินสีแดง ดัดเส้นดำ ผืนเนื้อสีขาว ลวดลายมีสีเหลืองบ้าง สถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลของศิลปะลพบุรี ลังกา ศรีวิชัย แบบที่เป็นของสุโขทัยแท้ เช่น สถูปพุทธหัตถิ(องค์เดิม) จ.ตาก

ศิลปะสมัยอยุธยา อยู่ในราว พ.ศ. ๑๘๘๓-๑๓๑๐ พบที่บริเวณภาคกลาง พุทธศิลป์ในยุคนี้ถือว่าเป็นยุคที่เฟื่องฟูมากที่สุด เนื่องจาก อยุธยามีอายุยาวนานถึง ๔๑๗ ปี ดังนั้นจึงมีการสร้างสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนาอย่างมากมาย งานจิตรกรรมได้รับอิทธิพลจากจีนและยุโรป โดยผ่านมาทางการติดต่อค้าขาย ศิลปะภาพเขียนมีลักษณะหนักไปทางประติมากรรม ใช้ทองปิดเป็นบางแห่ง พระพุทธรูปได้สร้างอย่างแพร่หลายมาก มีพระพักตร์ยาว ดูเข้มขรึม ทำด้วยหินทรายและหล่อสัมฤทธิ์ งานสถาปัตยกรรมมีความหลากหลายมากเนื่องด้วยได้รับอิทธิพลจากหลายที่ ที่เป็นแบบอยุธยาแท้ ได้แก่ สถูปภูเขาทอง สถูปพระศรีสุริโยทัย เป็นต้น

จากวิวัฒนาการของงานพุทธศิลป์ในแต่ละยุคสมัยนั้น ค่อนข้างมีลักษณะ และรูปแบบการสร้างสรรค์ชิ้นงานที่ใกล้เคียงกัน แต่ในละยุคสมัยจะมีเอกลักษณ์เป็นของตนเอง มีความคิดสร้างสรรค์ที่แตกต่างกันออกไป โดยในงานพุทธศิลป์ล้านนานั้น ได้มีการรับอิทธิพลมาจากยุคทวารวดี และยุค

ลพบุรี ซึ่งจัดได้ว่างานศิลปะยุคทวารวดีนี้เป็นศิลปะต้นอารยธรรม มักให้ความสำคัญกับพระพุทธรูปมากกว่า มีพัฒนาการอย่างต่อเนื่อง งานพุทธศิลป์ล้านนาได้รับอิทธิจากยุคดังกล่าวมา กล่าวคือ มีการสร้างสรรค์ผลงานในรูปแบบสำริด มีความอ่อนช้อยสวยงาม เป็นเอกลักษณ์ของล้านนาที่มีการพัฒนาสืบทอดต่อกันมารุ่นต่อรุ่น

สำหรับชื่อเรียก “ศิลปะเชียงแสน” ซึ่งปัจจุบันนิยมเรียกว่า “ศิลปะล้านนา” เกิดขึ้นเมื่อมีการค้นพบพระพุทธรูปแบบเชียงแสนเป็นครั้งแรกที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงรายเมื่อกว่า ๕๐ มาแล้ว นักโบราณคดีเรียกพระพุทธรูปแบบนี้ตามชื่ออำเภอที่พบ และใช้เป็นชื่อเรียกศิลปกรรมอย่างอื่นที่ทำขึ้นตามเมืองต่างๆ ของภาคเหนือว่าศิลปะเชียงแสนเรื่อยมา ปัจจุบันเปลี่ยนมาเรียก “ศิลปะล้านนา” ด้วยเหตุผลว่า ศิลปกรรมเหล่านั้นหาได้สร้างขึ้นเฉพาะที่เมืองเชียงแสนเพียงแห่งเดียวไม่ หากแต่สร้างขึ้นตามเมืองต่างๆ ในอาณาจักรล้านนาด้วย มีเฉพาะพระพุทธรูปเท่านั้นที่ยังนิยมเรียกกันว่า “แบบเชียงแสน”

๓.๒ ลักษณะรูปแบบของงานจิตรกรรมล้านนา

งานจิตรกรรมที่เขียนขึ้นเก่าสุดของล้านนาที่รู้จักกันในปัจจุบันได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังใต้เจดีย์ที่วัดอุโมงค์ เขียงคอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ เขียนภาพเรื่องอดีตพุทธเจ้าประทับเรียงกันเป็นแถว

ภาพอดีตพุทธเจ้าประทับขัดสมาธิราบ พระหัตถ์ทั้งสองข้างแสดงปางมารวิชัย ทรงครองจีวรเฉียง ชายจีวรหรือสังฆาฏิที่พาดบนพระอังสาซ้ายยาวลงถึงระดับพระนาภี แสดงถึงการรับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยแล้ว พระพักตร์ค่อนข้างใหญ่ เม็ดพระศกใหญ่ พระรัศมียังเป็นทรงดอกบัวตูมตามที่ยินยอมทำ สำหรับพระพุทธรูปแบบเชียงแสนรุ่นแรก มีประภาณทลรอบพระวรกาย

ส่วนบนของประภาณทลมีซุ้มไม้โพธิ์ รัตนบัลลังก์มีลายดอกกลมสลักด้วยสีเหลี่ยมขนมเปียกปูน หรือที่เรียกว่า ลายประจำยามก้ามปูระหว่างภาพอดีตพุทธเจ้าที่ประทับเรียงกันมีลายดอกชอกอยู่ด้านบน ถัดลงมาเป็นภาพพวงดอกไม้ ทั้งหมดที่กล่าวมาสังเกตเห็นได้จากการตัดเส้น เพราะสีที่ระบายหลุดจางไปมากแล้ว

การวางองค์ประกอบวางเป็นแถวมีอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังของสุโขทัยดังที่วัดเจดีย์เจ็ดแถว เขียนขึ้นราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ด้วยเพราะความนิยมเนื้อหาและองค์ประกอบภาพเป็นเช่นเดียวกัน รูปแบบของประภาณทล ซุ้มไม้โพธิ์ โดยเฉพาะลายประดับที่เรียกว่าประจำยามก้ามปู ซึ่งมีปรากฏอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังวัดคูหาปรางค์ประจำมุมพระมหาธาตุของวัดมหาธาตุ จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ความนิยมนำเรื่องอดีตพุทธเจ้ามาเขียนเป็นภาพจิตรกรรมมีอยู่ก่อนในศิลปะพุกาม คงแพร่หลายเข้ามาที่ล้านนา สุโขทัย และกรุงศรีอยุธยา และอาจสันนิษฐานได้จากการที่มีการเขียน

ลวดลายประดับเฉพาะที่นิยมในศิลปะของกรุงศรีอยุธยาว่า ศิลปะอยุธยาอาจแพร่หลายขึ้นมาที่ล้านนา หลักฐานด้านเอกสารกล่าวอย่างชัดในราวกลางพุทธศตวรรษที่ ๒๐ เช่นในช่วง พ.ศ.๑๙๖๘-๑๙๗๔ พระภิกษุหมู่หนึ่งมีพระมหาธัมมคัมภีร์เถร กลับจากลังกาพำนักอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาระยะหนึ่ง ก่อนที่จะขึ้นมาเชียงใหม่

ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ลงมามีจิตรกรรมเขียนบนผืนผ้า(พระภู)ซึ่งใช้แขวนสำหรับกราบไหว้บูชา พระภูดังกล่าวพบพบอยู่ในกรุเจดีย์วัดดอกเงิน อำเภอฮอด จ.เชียงใหม่ (รูปที่ ๗) พบร่วมกับหลักฐานที่กำหนดอายุอยู่ในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เช่น เครื่องถ้วยของจีน พระภูผืนนี้กว้าง ๑.๘๐ เซนติเมตร ยาว(หรือสูง) ๓.๔๐ เซนติเมตร ปัจจุบันอยู่ในหอศิลป์ ถนนเจ้าฟ้า กรมศิลปากร สีที่ใช้สำหรับจิตรกรรมผืนนี้จัดอยู่ในประเภทพหุรงค์ คือใช้หลายสี เช่น สีเขียว สีน้ำเงิน สีดินเหลือง สีขาว สีแดง และสีดำ รวมทั้งปิดทองโดยเฉพาะที่ภาพพระพุทธรองค์

เรื่องราวที่นำมาเขียนเป็นภาพได้แก่พุทธประวัติตอนพระพุทธรองค์เสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภาพพุทธรองค์ขนาดใหญ่ในพระอิริยาบถลีลาตกลงจากชั้นบันได อยู่ภายในพื้นที่สี่เหลี่ยมผืนผ้า แนวตั้งซึ่งเป็นประธานของภาพทั้งหมด มีภาพดอกไม้สวรรค์หลากหลายชนิดที่โปรยปรายอยู่ทั่วไปเป็นฉากหลังของภาพพุทธรองค์ ภาพดอกไม้เหล่านี้เกี่ยวข้องกับรูปดอกไม้ในศิลปะจีน

ภาพพุทธรองค์ขนาดข้างด้วยชั้นบันไดซึ่งมีพื้นที่เล็กกว่า เป็นทางลงของ พระพรหม พระอินทร์ และเหล่าวิยาธร ซึ่งมีขนาดเล็กด้วย ส่วนบนของภาพ เป็นภาพสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ด้านล่างเป็นภาพเหล่าบุคคลชั้นสูง เช่น พระราชาคณะและพระราชวงศ์ รวมถึงเหล่าพระสาวกที่มารอรับเสด็จ

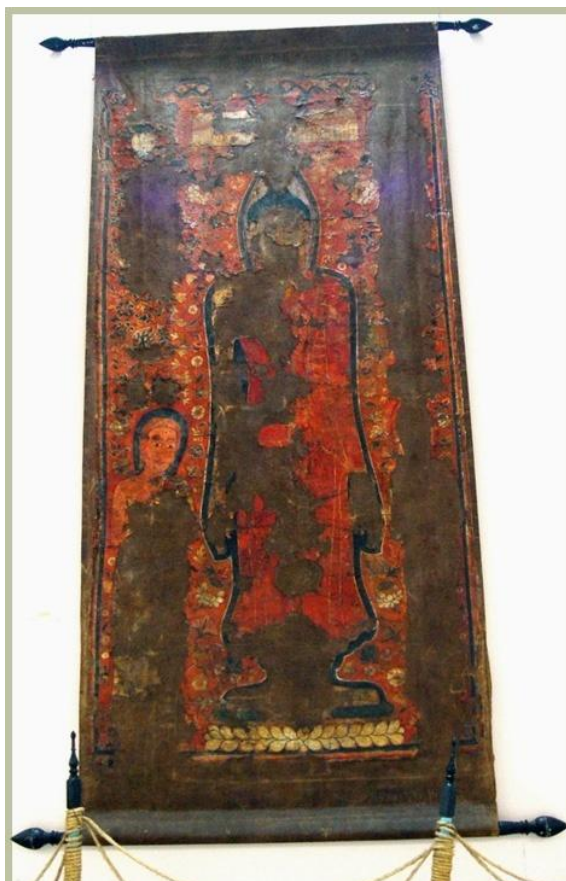
พระภูอีกผืนหนึ่งขนาดไล่เลี่ยกันพบที่วัดเจดีย์สูง อำเภอฮอด ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เชียงใหม่ (รูปที่ ๘) มีองค์ประกอบภาพแบบสองข้างสมดุล พระพุทธรองค์ยืนพระหัตถ์ทั้งสองข้างทอดลงข้างพระวรกายในปางเปิดโลก พระอัครสาวกมีขนาดเล็กกว่ายืนอัญชลีขนาดซ้ายขวา มีภาพดอกไม้สวรรค์เป็นพื้นหลังเช่นเดียวกับผืนของวัดดอกเงิน ส่วนบนทางขวาและทางซ้ายของภาพซึ่งชำรุดคือภาพดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ซึ่งโคจรเหนือยอดเขาคุนธร อันเป็นหนึ่งในเขาสัตบริภัณฑ์ซึ่งอยู่ต่ำกว่าเขาพระสุเมรุ ยอดเขาพระสุเมรุคือสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ที่สถิตย์ของพระอินทร์

ภาพจิตรกรรมเขียนบนแผ่นไม้ที่มีอายุไล่เลี่ยกันกับพระภูที่วัดดอกเงิน หรืออาจหลังกว่าเล็กน้อย อยู่ที่แผงไม้คอสองของวิหารน้ำแต้ม (รูปที่ ๙) ในวัดพระธาตุลำปางหลวง สีของภาพจางมาก แต่ยังสังเกตได้ว่าเป็นภาพจิตรกรรมหลายสี โดยมีสีแดง สีเขียว สีเหลืองดิน สีดำ สีขาว แสดงภาพเรื่องนิทานชาดก เช่น เรื่องมาฆะมานพ และโฆสะกะเศรษฐี ดำเนินเรื่องต่อเนื่องกันโดยมีอักษรกำกับเรื่องไว้ที่ใต้ภาพ

รูปที่ ๗ ภาพพระบฏจากวัดดอกเงิน อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่^๒

^๒ จารุณี อินเจตฉาย,พระบฏ: พุทธศิลป์บนผืนผ้า, เมืองโบราณ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://www.sarakadee.com/m-boran/2002/10-12/index.htm>. [๒๕.ค.๒๕๖๐].

รูปที่ ๘ ภาพพระพุทธรูปจากวัดเจติยสูง อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่^๓

กลุ่มภาพบุคคล เช่น พระราชา เจ้านาย และบุคคลชั้นรองอื่นๆแต่งกายตามประเพณีตลอดจนชาวบ้านล้วนมีลักษณะตามธรรมชาติ ภาพสัตว์ในทิวทัศน์ ภาพปราสาทราชวังที่คล้ายคลึงกับลักษณะของปราสาทในภาพเขียนรุ่นหลังของพม่า แนวเส้นไหลคดโค้งของภาพบ้านเรือน ภาพต้นไม้ และทิวทัศน์ที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่แวดล้อมด้วยภูมิประเทศล้อมรอบด้วยภูเขาป่าไม้คือการจำลองแบบจากธรรมชาติมากยิ่งขึ้นกว่าลักษณะประดิษฐ์ จนแม้การตัดเส้นก็ทำอย่างอิสระสอดคล้องกับลักษณะโดยรวมของภาพ

^๓ ชมรมอนุรักษ์ภาพจิตรกรรมไทย, ภาพพระพุทธรูป, เรือนไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3130.0>. [๒๕๖๐].

รูปที่ ๙ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบนแผงไม้คอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

รูปที่ ๑๐ ภาพจิตรกรรมฝาผนังบนแผงไม้คอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

รูปที่ ๑๑ ภาพจิตรกรรมลายทองบนผนังด้านหลังพระประธาน วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

หลักฐานทางด้านจิตรกรรมฝาผนังของล้านนา ชำรุดสูญหายไปตามสภาพของอาคารศาสนสถาน การบูรณปฏิสังขรณ์อาคารหลายแห่งมีส่วนทำให้จิตรกรรมที่ยังอาจรักษาไว้ได้ ต้องเสียหายไปอย่างรวดเร็ว

ดินแดนล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่าเกือบ ๒๐๐ ปี ต่อมาได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสยาม อันเป็นสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ซึ่งมีกรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางการปกครอง งานจิตรกรรมล้านนายุคหลังจึงปรากฏอิทธิพลของศิลปะพม่าและรัตนโกสินทร์ผสมอยู่ ตัวอย่างภาพจิตรกรรมในเมืองเชียงใหม่ที่ได้รับอิทธิพลศิลปะพม่าและรัตนโกสินทร์ ได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังวิหารวัดบวรศรีทวารวดี วิหารวัดป่าแดด วิหารลายคำวัดพระสิงห์ เป็นต้น

ที่เมื่อน่านมีจิตรกรรมฝาผนังของวิหารจัตุรมุขของวัดภูมินทร์ และที่วิหารวัดหนองบัว จิตรกรรมเหล่านี้ล้วนเขียนเรื่องราวอันเนื่องในพุทธศาสนา เช่น พุทธประวัติ นิทานชาดก ทั้งในชุดทศชาติ และ ปัญญาชาดก แม้ว่าหลักฐานทางด้านจิตรกรรมฝาผนังที่ขาดหายไปกว่า ๒๐๐ ปี นับจากจิตรกรรมที่วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จนถึงราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ แต่

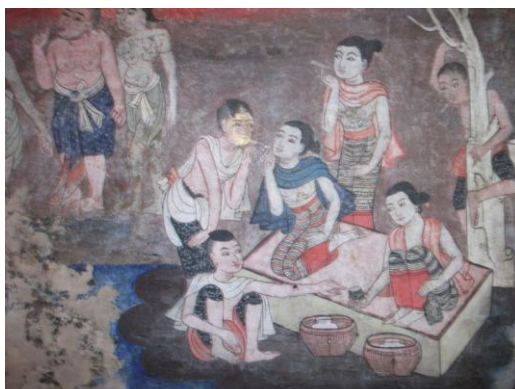
แนวทางการแสดงออกที่ผูกพันอยู่กับธรรมชาติ ขนบประเพณีท้องถิ่นของจิตรกรรมแบบล้านนาก็ไม่ได้เปลี่ยนแปลงไป โดยยังสืบทอดอยู่ในจิตรกรรมฝาผนังรุ่นหลังนี้ด้วย

อิทธิพลศิลปกรรมจากกรุงเทพฯ ที่แพร่หลายขึ้นมา แม้จะมีอยู่แต่ก็ดูเหมือนว่าถูกกลืนอยู่กับลักษณะอันเด่นชัดของจิตรกรรมแบบล้านนา

จิตรกรรมฝาผนังของวิหารลายคำในวัดพระสิงห์ (รูปที่ ๑๓) เป็นตัวอย่างที่มีอิทธิพลศิลปะกรุงเทพฯ ขึ้นมาปะปน แต่แบบประเพณีของท้องถิ่นก็ยังชัดเจนทั้งที่มีอิทธิพลศิลปะตะวันตกขึ้นมาผสมผสานอยู่ด้วย องค์ประกอบภาพที่เคยใกล้เคียงแบบธรรมชาติได้รับการจัดวางจนสังเกตได้ว่า เป็นลักษณะที่ผิดไปจากท้องถิ่นอยู่บ้าง อย่างไรก็ตาม เครื่องแต่งกายของภาพบุคคลชั้นสูงและภาพชาวบ้าน ตลอดจนฉากกับกิจกรรมที่แสดงออกโดยส่วนรวมแล้วยังเป็นแบบภาคเหนือ

เรื่องราวที่เขียนงานจิตรกรรมบนผนังของวิหารลายคำ ได้แก่ เรื่องสังข์ทอง อันเป็นนิทานพื้นบ้านของทางภาคกลาง และเรื่องสุวรรณหงส์ หรือชาวเมืองเหนือเรียกว่า หงส์หิน จิตรกรรมแห่งนี้คงเขียนขึ้นใหม่ในคราวซ่อมปฏิสังขรณ์วิหารครั้งใหญ่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๖

จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารจตุรมุขของวัดภูมินทร์ เมื่อน่าน (รูปที่ ๑๔,๑๕) เขียนขึ้นในระยะเวลาใกล้เคียงกับจิตรกรรมที่วิหารลายคำของวัดพระสิงห์เมื่อคราวซ่อมวิหารครั้งใหญ่เช่นกัน คือใน พ.ศ. ๒๔๑๐ สมัยพระเจ้าอนันตวรฤทธิเดชเป็นผู้นครเมืองน่าน จิตรกรรมแห่งนี้เขียนเรื่องนิทานพื้นบ้านเช่นเรื่องคันธนะกุมารที่รู้จักกันในหมู่ชาวตะวันออกเฉียงเหนือ แสดงภาพการแต่งกายระเบียบประเพณีและสังคมของชาวพื้นถิ่น สิ่งที่ขาดไม่ได้คือ ภาพพระพุทธเจ้าและพระสาวกในเรื่องพุทธประวัติ โดยทั่วไปของจิตรกรรมมีลักษณะท้องถิ่นอยู่มากกว่าจิตรกรรมของวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ อิทธิพลศิลปะร่วมยุคจากกรุงเทพฯ ที่แทรกอยู่ในภาพเขียนของวัดภูมินทร์ คือ ภาพตึกรามบ้านช่องซึ่งเขียนด้วยมุมมองแบบทัศนวิสัยที่แสดงทั้งความกว้าง ความลึก และความสูงเลียนแบบวิธีการของกรุงเทพฯ ที่รับมาจากตะวันตกอีกทอดหนึ่ง

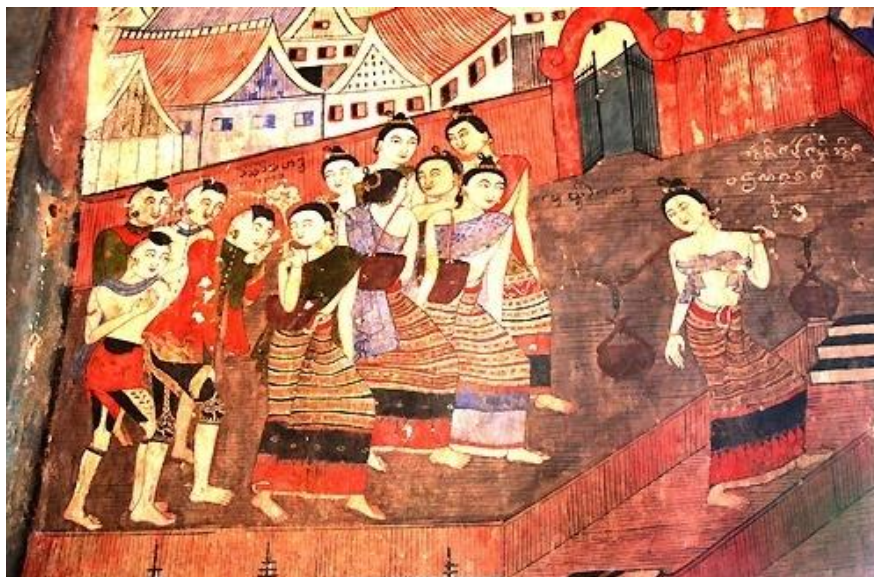
รูปที่ ๑๒ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๓ ภาพจิตรกรรมฝาผนังของวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่

รูปที่ ๑๔ จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารจัตุรมุขของวัดภูมินทร์ จ.น่าน

รูปที่ ๑๕ จิตรกรรมฝาผนังที่วิหารจัตุรมุขของวัดกุมินทร์ จ.น่าน

สามารถแบ่งประเภทของจิตรกรรมในล้านนาเป็น ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมเขียนสีและจิตรกรรมลายคำ ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

๑. จิตรกรรมเขียนสี จะใช้สีฝุ่นผสมกับกาวยาเขียนลงบนไม้ ผนังปูน ฝา หรือกระดาษ ซึ่งก่อนจะเขียนต้อง เตรียมพื้นด้วยดินสอพองผสมกับกาวยาที่ได้จากเม็ดมะขาม ลักษณะการเขียนภาพจะแสดงเนื้อหาเฉพาะฉากที่สำคัญเป็นตอนๆ ไป แล้วใช้เส้นสีเทาเป็นตัวแบ่งเนื้อหาในตอนต่างๆ ออกจากกัน ภาพจิตรกรรมยุคโบราณนิยมเขียนเส้นสีเทาจะเป็นเส้นสีดำหรือสีแดง เขียนกันขอบรอบตัวภาพ บางครั้งอาจเขียนตัวหนังสือประกอบเพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น การอ่านภาพจิตรกรรมจะต้องอ่านเป็นตอนๆ ตามเส้นกรอบสีเทา เพราะการเขียนภาพจะไม่เรียงต่อกันตามลำดับเนื้อเรื่อง ภาพตัวละครเอกจะเป็นภาพเดินเรื่อง หากเป็นกษัตริย์หรือขุนนางจะอยู่ในพระราชวังจะมีเครื่องแต่งกายตามแบบราชสำนักพม่าหรือไทยสยาม ขึ้นอยู่กับว่าภาพจิตรกรรมนั้นอยู่ในช่วงยุคสมัยที่พม่าหรือไทยสยามมีอิทธิพลต่อล้านนา ส่วนภาพภาคหรือองค์ประกอบอื่นๆ จะนิยมเขียนเป็นวิถีชีวิตของชาวบ้าน มีรูปแบบของเรือนและการแต่งกายตามธรรมดาทั่วไป ซึ่งรูปแบบของจิตรกรรมเขียนสีในล้านนามี ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมน้ำแต้มและจิตรกรรมภาพพระบฏ

๑.๑ จิตรกรรมน้ำแต้ม คือชื่อเรียกของจิตรกรรมสีฝุ่นที่เขียนในวิหารหรือโบสถ์ ซึ่งรูปแบบของกิจกรรมดังกล่าวจะเขียนภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนาบริเวณผนัง แผงคอสอง หรือโครงสร้างม้าย่างใหม่ ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมบนแผงคอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จิตรกรรมบนผนังวิหาร วัดม่อนปู่ยักษ์ เป็นต้น

๑.๒ จิตรกรรมภาพพระพุทธรูปเป็นงานจิตรกรรมเขียนสีบนผ้าหรือบนกระดาษที่สามารถเคลื่อนที่ และพับเก็บได้ส่วนใหญ่จะเขียนเกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยนำออกมาซึ่งบนผนังวิหาร ขณะที่มีประเพณีตั้งธรรมหลวงในช่วงวันลอยกระทง เพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่เข้ามารับฟังธรรมได้อ่านภาพตามธรรมเทศนาแต่ละกัณฑ์ ซึ่งจิตรกรรมภาพพระพุทธรูปจะมีทั้งภาพผืนผ้ายาวตลอดทั้งแนว เช่น ภาพพระพุทธรูปที่พบในวัดนาคตหลวง จังหวัดลำปาง เป็นต้น

๒. จิตรกรรมลายคำ คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ อาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลว มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือสีดำ หากดูแต่ผิวเผินแล้วจะเห็นเป็นเพียงลวดลาย ๒ มิติ ที่ใช้วิธีประดับลวดลายโดยการฉลุแบบแล้วปิดทองคำเปลว ซึ่งเป็นวิธีการที่นิยมใช้กันโดยทั่วไปแต่ที่แท้จริงแล้วการประดับตกแต่งลายคำของล้านนานั้น มีวิธีการแบบอื่นที่ต่อเนื่องจากการฉลุแบบหรือใช้วิธีการที่แตกต่างไป ซึ่งสามารถจำแนกวิธีการประดับตกแต่ง ลวดลายคำได้ดังนี้

วิธีการที่ ๑ การปิดทองคำเปลวชุดลาย (รูปที่ ๑๖) ในภาษาล้านนา เรียกว่า “ฮายลาย ฮายดอก” เป็นวิธีการที่สร้างลวดลายต้องการชุดเส้น ลวดลายเส้น ถือเป็นเทคนิคที่เก่าแก่ที่สุด เนื่องจากเป็นวิธีการประดับตกแต่งที่มีกระบวนการไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก แต่ต้องใช้ความชำนาญสูงที่จะสามารถเขียนเรื่องราวตามที่ต้องการให้มีความสวยงาม งานเทคนิคนี้จึงมีชีวิต มีเสน่ห์และมีความน่าสนใจมาก ซึ่งจะพบในการตกแต่งเสาวहारในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เช่นที่เสาวहारน้ำแต้มและวิหารพระพุทธรูป วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

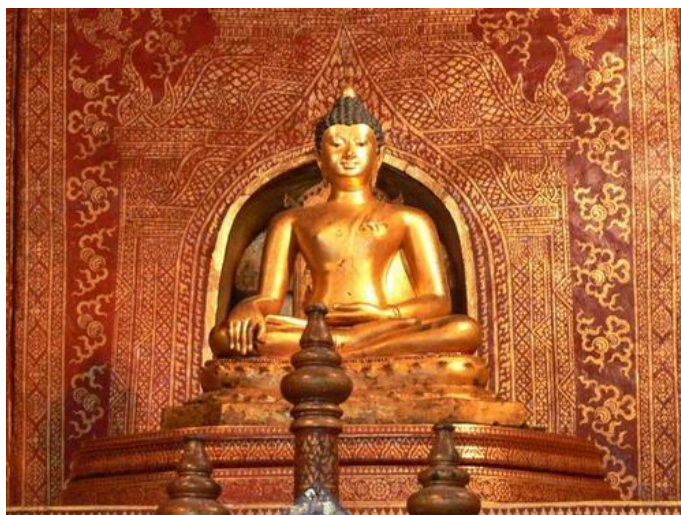

รูปที่ ๑๖ ภาพจิตรกรรมการปิดทองคำเปลวชุดลาย วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

รูปที่ ๑๗ ภาพจิตรกรรมการปิดทองคำเปลวชุดลาย วัดไหล่หิน จ.ลำปาง

วิธีการที่ ๒ การฉลุลายปิดทองคำเปลว (รูปที่ ๑๘) เป็นวิธีการที่พบมากที่สุด เนื่องจากเป็นวิธีการประดับตกแต่งที่มีกระบวนการไม่ยุ่งยากซับซ้อนมากนัก โดยวิธีการเจาะฉลุ ลวดลายแม่แบบบนกระดาษที่ต้องการ แล้วนำไปวางทับตรงส่วนที่ต้องการจะประดับตกแต่งลวดลาย แล้วปิดทองคำเปลวลงไปตามช่องที่ฉลุลวดลายนั้นตามที่ต้องการ

รูปที่ ๑๘ ภาพจิตรกรรมการฉลุลายปิดทองคำเปลววัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๑๙ ภาพจิตรกรรมการฉลุลายปิดทองคำเปลววัดปงยางคก จ.ลำปาง

วิธีการที่ ๓ การฉลุปิดทองคำเปลวแล้วตัดเส้น เป็นกระบวนการที่ทำต่อเนื่องจากวิธีที่สอง แต่ตัดเส้นรอบและเพิ่มรายละเอียดของลวดลาย ทำให้ผลงานมีความละเอียด ประณีต คมชัดมากขึ้น

วิธีการที่ ๔ การฉลุลายปิดทองคำเปลวแล้วจารเส้น เป็นกระบวนการที่ทำต่อเนื่องจากวิธีที่สองเช่นกัน แต่ใช้วิธีการเติมรายละเอียดของลวดลายที่มีความละเอียดมากกว่าการเขียนตัดเส้น โดยใช้เหล็กแหลมจารลวดลายรายละเอียดต่างๆ สามารถที่จะทำได้มาก จะสังเกตเห็นร่องรอยของการจารเส้นซ้ำๆ กันหลายครั้ง ทำให้เกิดเป็นเส้นแตกๆ ตรงเส้นรอบเดิม และมีร่องรอยของเส้นจารนั้นเป็นร่องลึกลงไปในส่วนที่เป็นพื้นของผลงานนั้น

วิธีการที่ ๕ การเขียนลายรดน้ำลงรักปิดทอง เป็นวิธีการประดับตกแต่งที่แตกต่างจาก ๓ วิธีการที่กล่าวมา โดยจะต้องอาศัยช่างที่มีความชำนาญพิเศษเฉพาะด้านต้องใช้เวลานานในการทำ เพราะต้องอาศัยความชัดเจนของการเขียนเส้นพู่กัน การเตรียมพื้น การเตรียมน้ำยาหรรดาล การเตรียมรักเช็ด และการเช็ดรักปิดทอง รดน้ำ ที่มีระเบียบแบบแผนเป็นขั้นตอนที่จะต้องทำตามลำดับก่อนหลัง และยุ่งยากสลับซับซ้อน

การประดับลายคำลำนานั้น จะปรากฏให้เห็นบนบานประตู หน้าต่าง ฝาผนังของโบสถ์ วิหาร หรือตู้พระไตรปิฎก หีถธรรม ธรรมมาสน์ ประกับคัมภีร์ใบลาน สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ซึ่ง

ส่วนใหญ่จะเป็นไม้สักหรือปอกสมุดข่อยที่เป็นเนื้อกระดากข่อยหรือกระดากสา นอกจากนี่ยังพบบนภาชนะสิ่งของ เครื่องใช้ที่เป็นเครื่องเงิน มีโครงสร้างจากการสานไม้ไผ่เป็นรูปทรงภาชนะ สิ่งของเครื่องใช้ เช่น ชันหมาก ชันดอกที่ใช้พิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา และที่พบเป็นเครื่องใช้ขนาดใหญ่ คือ หลังคากุบช้าง เป็นต้น

ลวดลายที่นำมาประดับตกแต่งมีอยู่ ๒ ลักษณะ คือ ลวดลายที่ได้รับอิทธิพลจากช่างหลวงส่วนกลางในกลุ่มนี้ได้แก่ ลวดลายที่เป็นกนกต่างๆ ส่วนลวดลายที่เป็นเอกลักษณ์เด่นชัดบ่งบอกถึงศิลปกรรมล้านนาโดยแท้คือ ลวดลายธรรมชาติ กิ่งประติมากรรมซึ่งเป็นวิธีการของจิตรกรรมไทยแบบประเพณีไทยผสมผสานแบบไทยใหญ่หรือพม่า เช่น ลวดลายดอกพุด ดอกกุหลาบ ผสมเคล้าตัวภาพสัตว์ แมลง เช่น ภาพมังกรและหงส์ เป็นต้น ส่วนภาพทวารบาลมีลักษณะเป็นภาพทรงเครื่องแบบกษัตริย์พม่าหรือไทยใหญ่ถืออาวุธ ส่วนลวดลายประดับที่ลายกนกมีลักษณะคล้ายลวดลายใกล้เคียงกับช่างหลวงทางภาคกลาง

**ตัวอย่างของภาพจิตรกรรมที่ศิลปินในยุคปัจจุบันได้รับแรงบันดาลใจ จากป้าหิมพานต์ มา
สร้างสรรค์เป็นผลงานศิลปะ**

ผลงานของอาจารย์ สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์

รูปที่ ๒๐ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อาจารย์สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์^๔

^๔ สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์, สัตว์หิมพานต์: จินตนาการแห่งแดนทิพย์ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เทนเดอร์ทัช, ๒๕๕๖), หน้า๗๙.

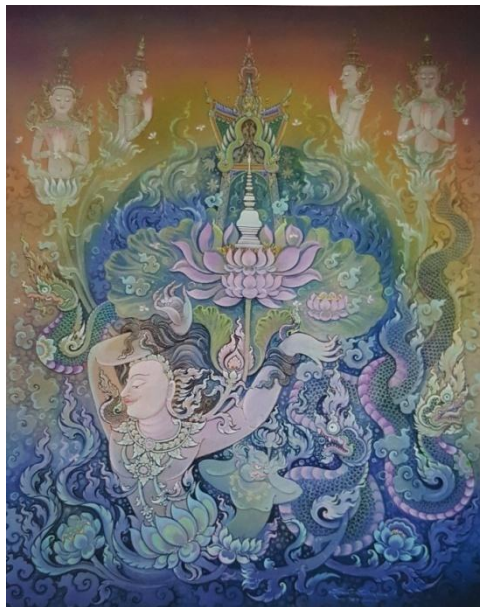
รูปที่ ๒๑ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์^๕

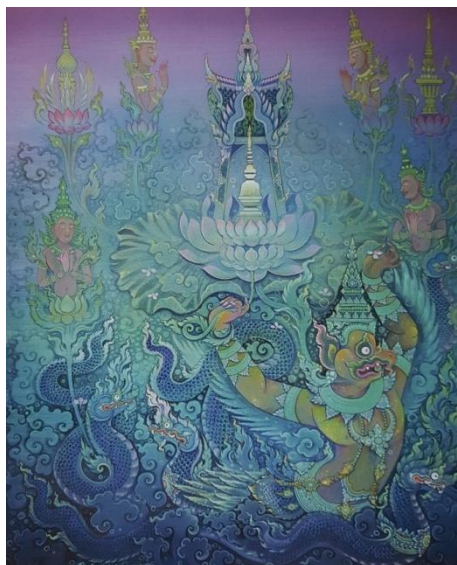
รูปที่ ๒๒ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์^๖

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

^๖ สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์, จินตนาการแห่งสรวงสวรรค์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), หน้า ๓๗.

รูปที่ ๒๓ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์^๗

รูปที่ ๒๔ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์^๘

^๗ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕.

^๘ สุวัฒน์ แสนขัตติยรัตน์, จินตนาการแห่งสรวงสวรรค์, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์พับลิชชิ่ง, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔.

ผลงานอาจารย์เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์ ศิลปินแห่งชาติ

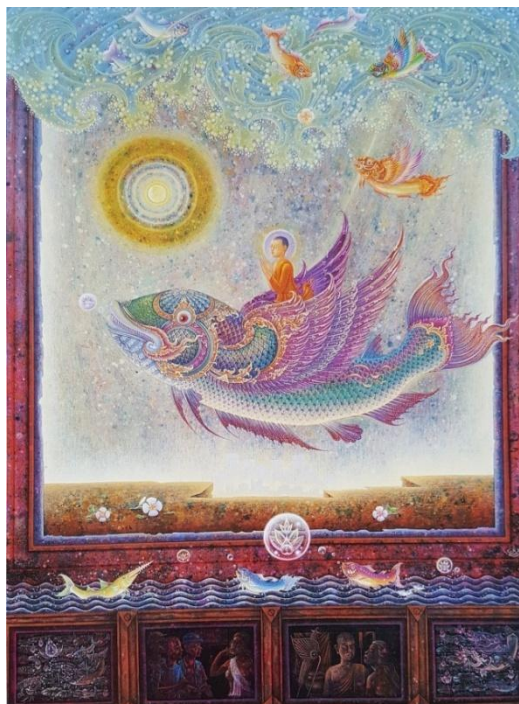
รูปที่ ๒๕ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์^๙

รูปที่ ๒๖ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์^{๑๐}

^๙ เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕), หน้า ๘๔.

^{๑๐} เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕), หน้า ๘๗.

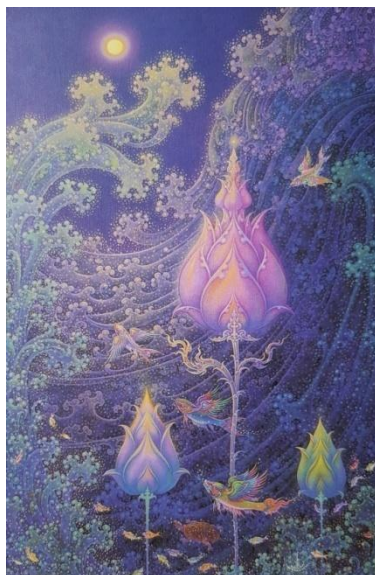
รูปที่ ๒๗ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตร์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์^{๑๑}

รูปที่ ๒๘ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตร์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์^{๑๒}

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๓.

^{๑๒} เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์, **พุทธศิลป์**, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๓.

รูปที่ ๒๙ ผลงานที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์หิมพานต์ของ อ.เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์^{๑๓}

๓.๓ ลักษณะรูปแบบของงานประติมากรรมล้านนา

ศิลปกรรมในภาคเหนือของประเทศไทยแต่เดิมเรียกกันว่า ศิลปะเชียงใหม่ อันเนื่องมาจากการค้นพบโบราณวัตถุที่เมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรก โดยเชื่อกันว่าอาจมีอายุราว พ.ศ. ๑๖๐๐ ลงมา และยังเข้าใจว่าเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองสำคัญในระยะนั้นด้วย และด้วยเหตุผลที่ว่าเชียงใหม่มีความหมายเฉพาะพื้นที่ในเมืองเชียงใหม่เท่านั้น ในขณะที่ศิลปกรรมซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันกลับพบกระจัดกระจายเป็นบริเวณพื้นที่กว้าง ดังนั้นในปัจจุบันจึงนิยมเรียกกันว่า ศิลปะล้านนา อันหมายถึงบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย อย่างไรก็ตามเมืองที่สำคัญและเป็นศูนย์กลางของล้านนามาโดยตลอดน่าจะได้แก่ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งหลังจากการตั้งเมืองเชียงใหม่โดยพญามังรายเมื่อ พ.ศ. ๑๘๓๙ เป็นต้นมา บทบาทของเมืองเชียงใหม่ได้ทวีความสำคัญมากขึ้นและเป็นศูนย์กลางของภาคเหนือตอนบนตราบจนถึงปัจจุบัน ผลของการมีอารยธรรมที่สั่งสมกันอย่างต่อเนื่องเป็นระยะเวลา กว่า ๗๐๐ ปี ทำให้ยังคงปรากฏร่องรอยของโบราณวัตถุสถานเนื่องในพุทธศาสนาที่ต่างยุคต่างสมัยกันมากมาย

๓.๓.๑ งานประติมากรรมประดับตกแต่งสถาปัตยกรรม

งานปูนปั้นล้านนา คือลวดลายตกแต่งประดับประดาสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนา หรือแม้แต่อาคารบ้านเรือนด้วยงานปูนปั้น ซึ่งในภาษาคำเมืองของคนภาคเหนือเรียกว่า “สะต่ายจิ้น” ซึ่งมีส่วนผสมของปูนขาว ทรายละเอียด ผสมกับน้ำมันมะพร้าว บางสูตรก็ใช้น้ำมันตังอิ๋วแทน แล้วแต่

^{๑๓} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๕.

สูตรของช่างแต่ละกลุ่ม เช่น ในสิบส่วนอาจมีปูน ๘ ส่วนทรายละเอียด ๑ ส่วน และน้ำมันละหุ่ง ๑ ส่วน โดยทั่วไปช่างจะนำส่วนผสมเหล่านี้มาตำในครกกระเดื่องจนหน่วยตัว คือไม่เหลวหรือแข็งเกินไป ทดลองโดยนำมาปั้นเป็นก้อนเล็กๆแล้วบีบดู หากไม่แตกก็ถือเป็นใช้ได้ ปูนดังกล่าวนี้โดยปกติจะมีเนื้อละเอียดกว่าปูนฉาบ

การตกแต่งด้วยลายปูนปั้นนี้เป็นการนำเอาจากอินเดียพร้อมกับการรับพุทธศาสนาทั้ง นิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ได้พบหลักฐานการตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยงานปูนปั้นมาตั้งแต่ราวพุทธ ศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เป็นต้นมา ตามแหล่งวัฒนธรรมทวารวดีในภาคกลางลงไปถึงภาคใต้ เช่น ลายปูน ปั้นประจำยามก้ามปูหรือลายเส้นลวด และไขปลาตามแบบศิลปะคุปตะ รูปพระโพธิสัตว์ รูปบุคคล และรูปสัตว์ต่างๆที่ตกแต่งโบราณสถานวัดโขลง บ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี หรือที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม ลวดลายปูนปั้นดังกล่าวยังแพร่ไปยังชุมชนมอญในระยเวลานั้นอีกหลายแห่ง เช่น เมืองศรีเทพ จังหวัดเพชรบูรณ์ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๑๕ เมื่ออาณาจักรเขมรในกัมพูชาและ อาณาจักรพุกามในพม่าเจริญรุ่งเรืองขึ้นมาแทนที่พวกมอญ ชนชาติเจ้าของวัฒนธรรมทั้งสองก็นำงาน ปูนปั้นมาปรับใช้กับศาสนสถานของตนเองด้วย

รูปแบบและลวดลายงานปูนปั้นในยุคแรกนั้นล้วนมีพื้นฐานจากปรัชญาในศาสนาพุทธและ ฮินดู ตัวอย่างเช่น งานปูนปั้นเล่าเรื่องขบถของพระโพธิสัตว์ที่เจดีย์จุลประโทนยุคแรกราว พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๒๐๐ เล่าเรื่องการเสียสละตนเองเพื่อประโยชน์สุขของผู้อื่นจากคัมภีร์อวทานภาษาสันสกฤต สะท้อนให้เห็นถึงการแพร่เข้ามาของพุทธศาสนาเถรวาทนิกายมหายานที่ใช้ภาษาสันสกฤต หรือตัวอย่างรูปปูน ปั้นพระโพธิสัตว์ประดับซุ้มวิหารที่วัดโขลง ตำบลคูบัว อันสะท้อนให้เห็นบทบาทของพุทธศาสนานิกาย วัชรยานจากภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดียภายใต้ราชวงศ์ปาละทำนองเดียวกับอิทธิพลลายปูน ปั้นรูปหน้าเกียรติมุขหรือลายหน้ากาลตกแต่งศาสนสถานนับพันๆแห่งในเมืองพุกาม ยิ่งกว่านั้นยัง ปรากฏว่ามีการถ่ายทอดรูปแบบงานปูนปั้นในระหว่างอาณาจักรต่างๆบนภาคพื้นสุวรรณทวีปแห่งนี้ อีก ด้วย เช่น บทบาทศิลปะมอญ-พม่าจากพุกาม และบทบาทของศิลปะเขมรที่มีต่อศิลปะสุโขทัยและกลุ่ม เมืองบริวารของสุโขทัย^{๓๔}

การประดับลวดลายปูนปั้นที่มีรายละเอียดเป็นส่วนประกอบสำคัญที่ลดพื้นผิวเรียบของ สถาปัตยกรรม ความต่างระหว่างพื้นผิวเรียบกับพื้นผิวขรุขระของลวดลายปูนปั้น ช่วยให้ ความเรียบง่าย ของสถาปัตยกรรมมีความงามตามแบบฉบับของศิลปะล้านนา

ซุ้มและการประดับ งานปูนปั้นประดับเจดีย์ทรงปราสาท คือซุ้มของจระนำอันงดงามตาม ลักษณะเฉพาะของศิลปะล้านนา ซุ้มจระนำเป็นหลักฐานสำคัญในการศึกษาลักษณะรูปแบบของซุ้ม

^{๓๔} สุรัสวดี สุขสวัสดิ์,ม.ล., **เที่ยววัดเที่ยววา ชมปูนปั้นล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สาย ธาร, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗-๑๘.

ควบคู่ไปกับลักษณะของลวดลายปูนปั้นที่ประดับซุ้มด้วย แต่สำหรับการศึกษาทางด้านกำหนดอายุทำได้เพียงคร่าวๆเท่านั้น เนื่องจากตัวอย่างที่เหลืออยู่น้อย ยังมีปัญหาการบูรณะปฏิสังขรณ์ รวมทั้งความนิยมทำซ้ำรูปแบบเดิมที่มีอยู่เสมอในศิลปะล้านนาอีกด้วย

ปัญหาคลุมเครือทางด้านรูปแบบศิลปะที่เกิดจากการบูรณะมีอยู่ตลอดมา ทำให้การศึกษารูปแบบซุ้มของจระนำตลอดจนลวดลายประดับอื่นๆ ต้องแบ่งแยกกว้างๆ เพียง ๒ กลุ่ม คือกลุ่มงานประดับที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ และกลุ่มที่มีการเปลี่ยนแปลงทำขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๒๑

รูปแบบซุ้มในกลางพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้แก่ซุ้มจระนำของเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ แบบของซุ้มประกอบจากวงโค้งหลายวง เส้นนูนแนวขนานประดับอยู่ที่กรอบซุ้ม ยอดซุ้มประดับรูปเกียรติมุขหรือหน้ากาล มีฝักเพกาเป็นแนว แบนยาว เรียงแถวอยู่บนกรอบซุ้ม ซึ่งเกี่ยวข้องกับอิทธิพลจากศิลปะพุกาม สำหรับปลายกรอบซุ้มรูปมกรคายนาค อาจเกี่ยวข้องกับอิทธิพลศิลปะขอม ที่คงทำมาก่อนในงานประดับเมื่อช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เช่นที่สุโขทัย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบของซุ้มคงมีอยู่ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ได้พบที่เจดีย์ทรงปราสาทแปดเหลี่ยมของวัดสะตือเมือง เมืองเชียงใหม่ วงโค้งหลายวงที่ต่อเนื่องกันเป็นกรอบซุ้ม คล้ายลักษณะมาเป็นกรอบซุ้มคดโค้งที่มีลักษณะเลื่อนไหล แถวฝักเพกาไม่มีอยู่ที่ซุ้มแบบใหม่ กลายเป็นลายเรียงกันคล้ายแถวใบระกา ปลายกรอบซุ้มที่หักหายไป คงเป็นกลุ่มกระหนกวงโค้งการเปลี่ยนแปลงที่ส่วนประดับนี้มีความสำคัญ เพราะซุ้มแบบล้านนาเริ่มมีลักษณะใหม่และจะคงอยู่เป็นเวลานานตลอดสมัย ในด้านการคลี่คลายคงมีอยู่เล็กน้อย

ซุ้มของประตูหรือโถงที่สร้างขึ้นในช่วงของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ มีลวดลายประดับกรอบซุ้มเป็นลายพันธุ์พฤกษา ปั้นโดยเน้นลักษณะที่เกี่ยวข้องกันของก้านใบดอกให้นูนเด่นชัด และมีรายละเอียดอย่างมากมาย แถวใบระกามีการคลี่คลายจนสังเกตได้เช่นกัน คือดูคล้ายว่ากลายเป็นกระบังหน้าของซุ้มไป และมีขนาดใหญ่เป็นพิเศษ ลักษณะเช่นนี้จะเป็นที่นิยม มีการทำซ้ำเรื่อยมาในพุทธศตวรรษที่ ๒๑ รูปสัตว์ เช่น กิเลน หรือ “ตัวมอม” อันเป็นแบบอย่างจีนเข้าประกอบกับลวดลายกรอบซุ้มด้วย ตัวอย่างเช่น วัดเกาะกลาง เมืองลำพูน

กาบบน กาบล่าง และประจายามอก งานประดับที่สามารถสังเกตความเปลี่ยนแปลงทางวิวัฒนาการได้ดี ได้แก่ กาบบน กาบล่าง และประจายามอก งานประดับดังกล่าวอยู่ที่เสาจระนำของเรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาท เช่น เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่

กาบบนหุ้มปิดตอนบนของเหลี่ยมเสา ปลายแหลมของกาบชี้ลง ประดับลายทึบบนพื้นของกาบ ที่โคนเสาเป็นรูปหน้ากาล ซึ่งแม้จะไม่เหมือนกาบที่ประดับส่วนบนของเสา แต่ลักษณะของการประดับก็มีจุดมุ่งหมายให้เป็นกาบล่าง เพราะสัมพันธ์กับการประดับของกาบบน ประจายามอกรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหุ้มพื้นที่ตอนกลางของเสาระหว่างกาบบนกับกาบล่าง โดยมีลายประดับอยู่ด้วย

งานประดับทำนองเดียวกันมีอยู่ที่เสาอิงมุมทั้ง ๔ ของเรือนธาตุเช่นกัน การประดับเช่นนี้ได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกาม ตั้งแต่ราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ลงมา มีการเปลี่ยนแปลงลักษณะของงานประดับดังกล่าว หน้ากาลที่ประดับแทนกาบล่างจะหายไปในระยะต่อมา เหลือเพียงตัวกาบเหมือนกับกาบบน แต่ลักษณะของกาบบน กาบล่าง และประจายามอก ได้เปลี่ยนไป กล่าวคือรูปสามเหลี่ยมของกาบประกอบด้วยวงโค้งเล็กๆ ต่อเนื่องกัน วงโค้งแต่ละวงโค้งมากเกือบเป็นรูปวงกลม แสดงถึงอิทธิพลของลวดลายประดับในศิลปะจีนอย่างชัดเจน ดังได้พบเสมอที่เป็นลวดลายประดับเครื่องเคลือบสมัยราชวงศ์หยวนและราชวงศ์หมิง

ทั้งกาบบน และกาบล่างซึ่งเป็นลายรูปสามเหลี่ยม และประจายามอกที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนได้กลายเป็นกรอบของลวดลายไปอีกด้วย โดยมีลายโปร่งประดับอยู่ภายในกรอบลายตามแบบอย่างของงานประดับที่คล้ายคลึงกับเครื่องเคลือบของจีน ซึ่งผิดไปจากลักษณะที่เจดีย์วัดป่าสักที่เป็นลายทึบเพราะยังเกี่ยวข้องกับงานประดับแบบพุกามอยู่มาก

กาบบน และกาบล่างมีการประดับภายในด้วยลายโปร่งซึ่งประกอบจากดอก ก้าน ใบ ซึ่งเรียกว่า “ลายเครือล้านนา” ได้รับความนิยมมาก เช่น ประดับเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทในวัดเกาะกลาง เมืองลำพูน ประดับโขงวัดมหาโพธาราม เมืองเชียงใหม่ และประดับโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง เป็นต้น

ระหว่างกาบบน และกาบล่าง อาจมีหรือไม่มีประจายามอก เพราะคงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่ ลวดลายประดับดังกล่าวแพร่หลายต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน พบเสมอในงานประดับเจดีย์ทรงปราสาทหลายแห่ง ทั้งยังแพร่หลายลงมาทางใต้โดยประดับที่คล้ายคลึงกัน หรือปรับใช้เป็นงานประดับที่แตกต่างออกไปตั้งงานประดับที่ใบเสมาสลักหินของเมืองกำแพงเพชร และจะได้รับการปรับปรุงในงานประดับตกแต่งที่กรุงศรีอยุธยา โดยกลายเป็นลายแบบหนึ่งของศิลปะอยุธยาตอนกลาง และยังสืบทอดมาในศิลปะอยุธยาตอนปลายด้วย

ลวดลายประดับ ลายกระหนกรูปวงโค้ง ลายเครือเถา หรือลายพันธุ์พฤกษา ลายวงโค้งของศิลปะล้านนาเป็นลักษณะสำคัญในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ประดับอยู่ที่เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ ปลายวงโค้งบางวงออกหัวกระหนกปลายแหลม และมีอยู่ที่เจดีย์แปดเหลี่ยมวัดสะตือ เมือง เชียงใหม่

กระหนกวงโค้งที่มีหัวต่อเป็นปลายแหลมปะปนอยู่เกี่ยวข้องกับกระหนกในศิลปะสุโขทัย และในศิลปะอยุธยาตอนต้น ต้นแบบนี้มีอยู่ก่อนในศิลปะพุกาม จึงย่อมมีการเกี่ยวข้องกันทางใดทางหนึ่งในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ถึงราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐

กระหนกวัดแหลม ซึ่งเป็นส่วนประกอบของกระหนกวงโค้งที่เป็นแผ่นของศิลปะล้านนาที่เจดีย์วัดป่าสักเริ่มหายไปในระยะต่อมา กลายเป็นกระหนกวงโค้งที่เป็นเส้นแบบบางปะปนอยู่กับลาย

เครื่องเถา โดยจะคงลักษณะเช่นนี้ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ ลงมาดังเช่นลายปูนปั้นทำขึ้นคราวบูรณะเจดีย์วัดสระตือเมือง

ลายเครือเถาหรือลายพันธุ์พฤกษา ลายประเภทนี้เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศิลปะจีนมาก ปรากฏอยู่ทั้งที่เป็นเอกเทศและผสมปะปนอยู่กับลวดลายของท้องถิ่น

งานประดับเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่ มีลายรูปกลีบบัวซึ่งมีลวดลายประดับภายในกลีบ อาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะพุกามที่รับจากจีน หรือมาจากจีนโดยตรงเพราะเป็นลายที่นิยมเขียนประดับเครื่องถ้วยจีน และได้พบโดยทั่วไปในภาคเหนือ

ลายดอกไม้ เถาไม้ หรือแม้แต่ลายประดิษฐ์บางชนิด เช่น ลายรูปเหรียญตรา ได้พบประดับเครื่องถ้วยของจีนที่พบทางภาคเหนือด้วยเช่น รูปดอกไม้ คือดอกบัว ดอกโบตั๋น ประกอบอยู่ที่ลายพันธุ์พฤกษาได้รับความนิยมอย่างมาก มีวิวัฒนาการผ่านลงมาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ดังที่วัดมหาโพธาราม เมืองเชียงใหม่ แม้งานประดับทางภาคเหนือที่สร้างขึ้นเมื่อไม่นานมานี้ยังมีที่ใช้กันอยู่โดยที่ยังสังเกตเค้าโครงเดิมได้

นอกเหนือจากงานปูนปั้นแล้วยังมีงานปูนน้ำมัน ซึ่งพบเสมอในงานประดับของศิลปะล้านนารุ่นหลัง ยังไม่แน่ว่างานปูนน้ำมันเริ่มนิยมกันในศิลปะล้านนาก่อนพุทธศตวรรษที่ ๒๓ หรือไม่ แต่ทางด้านกรรมวิธีคงทำในศิลปะจีนมาก่อน

งานปูนน้ำมันปั้นประดับเป็นลวดลายที่เสาและแผงหน้าบันด้านตะวันออกของอุโบสถวัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ แสดงให้เห็นวิธีการพิเศษอีกอย่างหนึ่งของปูนน้ำมัน ที่ได้ลวดลายจากแม่พิมพ์แล้วนำมาประดับให้เป็นลายซ้ำหรือลายพื้น หรือเรียกว่า ลายแผง

เสาและแผงหน้าบันด้านตะวันตกของอุโบสถหลังเดียวกัน เป็นลวดลายประดับที่สลักด้วยไม้ ทำขึ้นคราวเดียวกับงานปูนน้ำมันที่ด้านตะวันออก แสดงถึงฝีมือและรสนิยมที่ผูกพันกับงานประดับประดาประเภทพันธุ์พฤกษาของช่างล้านนาในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๔ ได้เป็นอย่างดี^{๑๕}

งานปูนปั้นประดับศาสนสถานที่สำคัญของล้านนา

๑.งานปูนปั้นตกแต่งเจดีย์กู่กุด หรือเจดีย์มหาพน วัดพระนางจามเทวี เมืองลำพูน

จากหลักฐานที่เหลืออยู่ งานปูนปั้นตกแต่งเจดีย์กู่กุดปรากฏให้เห็นในส่วนสำคัญ ๒ ส่วน คือ ชุ่มจรณะนำ และพระพุทธรูปภายในชุ่มจรณะนำของเจดีย์ล้านนามักพบว่าใช้ประดับบนเรือนธาตุของเจดีย์ทรงปราสาทมากกว่าเจดีย์ทรงระฆัง สำหรับจรณะนำของวัดกู่กุดซึ่งก่อด้วยศิลาแลงเช่นเดียวกับส่วนอื่นของเจดีย์ มีการก่อชุมแบบสันเหลี่ยมริ้วซ้อนกันขึ้นไป อันเป็นเทคนิคการก่อชุมของสกุลช่างทวารวดีทั้งในบริเวณภาคกลางและในภาคเหนือที่หริภุญชัย แม้ว่าในช่วงสุดท้ายของสกุลช่างทวาร

^{๑๕} ศ.สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย-ล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘), หน้า ๑๗๗-๒๐๑.

วดี คือราวพุทธศตวรรษที่ ๑๖นี้ เมืองลพบุรีซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางของอารยธรรมทวารวดีมาก่อนจะเปลี่ยนเป็นอารยธรรมแบบเขมรแล้วก็ตาม สกุลช่างหริภุญชัยก็ยังคงสืบต่อพัฒนาการแบบทวารวดีก่อนหน้านี้ได้เป็นอย่างดี

ลักษณะเด่นของซุ้มจระนำเจดีย์วัดกุฎคือ กรอบซุ้มประกอบจากส่วนโค้ง ๓ วง และบ่าด้านในของซุ้มทั้งสองข้าง ภายในกรอบซุ้มเป็นลายเม็ดไข่ปลาขนาดด้วยเส้นลวด ตรงส่วนหยักของโค้งประกอบด้วยลายดอกกลม เหนือกรอบวงโค้ง ๓ วงประดับด้วยแถวใบระกา ฝักเพกาที่เหลืออยู่เป็นรูปสามเหลี่ยมทรงสูง หยักโค้งรอบกรอบ มีลักษณะแตกต่างกันไปบ้าง คือ ฝักเพกาของซุ้มจระนำด้านบนซึ่งมีขนาดเล็กจะมีลายปูนปั้นกระหนกฝักกุฎหรือกระหนกม้วนโค้งประดับอยู่ ส่วนฝักเพกาชั้นล่างซึ่งมีขนาดใหญ่มีรูปนางอัปสรประดับปนกับลายกระหนกม้วน นางอัปสรมีรัศมีรอบศีรษะ สวมมงกุฎทรงกรวยกรองศอหน้ารูปสี่เหลี่ยม คิ้วต่อกันเป็นปีกกา ตาโปนใหญ่ ปากหนากว้าง สำหรับปลายกรอบซุ้มประดับด้วยลายรูปหุ้มกรคายช่อดอกไม้มีลักษณะเทียบได้ทั้งลวดลายที่มีอยู่ในศิลปะทวารวดี หรือในศิลปะขอมแบบบายน หรือแม้แต่ในศิลปะพุกาม ซึ่งเมื่อคำนึงถึงเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แล้วพบว่าแคว้นหริภุญชัยมีความสัมพันธ์กับทั้งเขมรซึ่งมีอำนาจอยู่ที่ละโว้ มอญที่พะโค และพม่าที่พุกาม ดังนั้นจะเห็นได้ว่าลักษณะพิเศษของศิลปะสกุลช่างหริภุญชัยคือได้รับแรงบันดาลใจจากศิลปะหลายแหล่งจนก่อให้เกิดแบบอย่างของตนเองขึ้น

๒.งานปูนปั้นเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงใหม่

เจดีย์วัดป่าสักคงสร้างขึ้นโดยพญาแสนพู่เมื่อเสด็จมาประทับที่เมืองเชียงใหม่ ภายหลังโปรดให้สร้างเมืองนี้ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๑๘๗๓ องค์เจดีย์มีอิทธิพลศิลปะพม่าแบบพุกาม ผสมผสานกับรูปแบบหริภุญชัยมากกว่าแหล่งอื่น สำหรับลวดลายปูนปั้นตกแต่งเจดีย์วัดป่าสักนี้เราสามารถแยกตามตำแหน่งติดตั้งได้เป็นส่วนๆ ดังนี้

๑. บริเวณซุ้มจระนำ คือลายตกแต่งซุ้ม และเสารับซุ้มลวดซึ่งได้แก่ ลายซุ้ม กาบบน(ลายบัวคอเสื้อ) กาบล่าง(ลายบัวเชิงล่าง)และประจายามอก

๒. บริเวณหน้ากระดาน ท้องไม้ และชุดฐานปัทมลูกแก้วอกไกรรับเรือนธาตุ ได้แก่ ลายหน้ากระดานและลายกลีบบัวแบบต่างๆ

๓. บริเวณผนังเรือนธาตุ ได้แก่ ลายปูนปั้นพระพุทธรูปประดับส่วนเรือนธาตุ

งานปั้นตกแต่งซุ้มจระนำ กึ่งกลางของเรือนธาตุทั้ง ๔ ด้านมีซุ้มจระนำประดิษฐานพระพุทธรูป ซุ้มจระนำที่เรียงอิฐแบบซ้อนเหลื่อมนี้ ประกอบด้วยซุ้มคดโค้งชั้นล่างและซุ้มทรงสามเหลี่ยมชั้นบน ข้างได้นำเอาฝักเพกาหรือเคล็กและลายเกียรติมุขหรือลายหน้ากาล อันเป็นลักษณะประจำในศิลปะพม่ามาตกแต่งเหนือกรอบซุ้มทั้งสอง ขณะที่ส่วนของกรอบซุ้มตกแต่งด้วยเส้นลวดและกระจิงหรือลายกนกเล็กๆ ที่ปลายกรอบซุ้มมีรูปมกรคายนาคนสามเศียรซึ่งรัศมีที่กลายเป็นกระ

บั้งหน้าของนาคดังกล่าวมีชั้นลวดลายตกแต่งที่อาจจะต่อเนื่องมายังนาคเชิงบันไดเจดีย์หลวง เมือง เชียงใหม่

เสารับซุ้มจะรำนานี้ น่าสังเกตว่ามีลักษณะของเสาที่แยกจากกันอย่างชัดเจน กล่าวคือเสาอยู่ในรับซุ้มคดโค้งชั้นล่าง และเสาคู่นอกรับซุ้มสามเหลี่ยมชั้นบน ซึ่งเป็นลักษณะซุ้มลวดที่นิยมกันในสกุลช่างเชียงแสนในระยะนี้ ซุ้มดังกล่าวคลี่คลายมาเป็นเสาแนบชิดกันในระยะต่อมา ขณะที่ทริภุญชัยไม่เคยทำซุ้มลวดสองชั้นมาก่อนเลย

ในส่วนของกาบบน กาบล่าง และประจายามอนั้น มีการติดตั้งประดับในตำแหน่งเดียวกันกับที่ตกแต่งในสถาปัตยกรรมแบบพุกาม ทั้งในส่วนของซุ้มจะรำนและเสาประดับมุมผนังเรือนธาตุ แต่ศิลปะพุกามนิยมกรอบลายที่เป็นเส้นตรง ขณะที่เจดีย์วัดป่าสักมีการรอบลายหลายแบบปะปนกัน

ลายกาบบนที่เจดีย์วัดป่าสักมีทั้งแบบแบบกรอบโค้งหยัก แบบโค้ง และแบบกรอบเป็นเส้นตรง ทั้งหมดนี้ล้อมด้วยกรอบนอกที่เป็นเส้นคู่ประดับด้วยไขปลา (เม็ดประจำ) หรือตัวหงาเล็กๆ ลวดลายปูนปั้นภายในกรอบกาบบนจะออกจากลายกลีบบัวกลางเหลี่ยมเสาดอนบน มีทั้งกลีบบัวเกลี้ยงและกลีบบัวมีไส้รูปใบไม้ขนาดเล็ก ซึ่งเป็นลวดลายที่พบได้ทั้งในศิลปะจีนสมัยราชวงศ์หยวนและศิลปะพม่าแบบพุกาม ส่วนลายที่ออกจากกลีบบัวพบว่าปะปนกันทั้งลายกระหนกม้วนโค้ง ลายใบไม้ และลายรูปกลีบบัว

ในส่วนกาบล่างต่างไปจากกาบบนคือตกแต่งด้วยรูปหน้ากาล (รูปที่ ๓๐) รูปมกรคายสิงห์ และรูปมกรคายคชสีห์ โดยหน้ากาลมักใช้ประดับมุมเสาผนังเรือนธาตุและเสาจะรำนด้านนอก

รูปที่ ๓๐ รูปหน้ากาล ประดับกาบล่างเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

งานปูนปั้นตกแต่งหน้ากระดานและลายกลีบบัว

ลายหน้ากระดานที่เจดีย์วัดป่าสัก ได้แก่ กลุ่มลายที่ประดับในแนวนอนของขอบฐาน หรือส่วนอื่นที่อยู่ในระนาบแนวนอนเช่นเดียวกัน ซึ่งมีทั้งลายหน้ากระดานในกรอบและลายหน้ากระดานเครือเถา

ลายหน้ากระดานในกรอบ มีทั้งประเภทกรอบคดโค้ง และกรอบรูปวงกลม ลวดลายภายในซึ่งคงเป็นอิทธิพลลวดลายจีนแบบราชวงศ์หยวนได้แก่ ลายดอกไม้ต่างๆ เช่นดอกพุดตาน ดอกกำกอก ดอกบัว ตลอดจนลายประดิษฐ์ เช่น ดอกสี่กลีบ

ลายหน้ากระดานเครือเถา มีก้านคดม้วนโค้งลงตามแนวนอนระหว่างช่องว่างประดับด้วยลวดลายดอกไม้ใบไม้ที่สอดเกี่ยวพันกันคล้ายเครือเถา โดยมีการออกลายอย่างอิสระ ลายระหว่างช่องก้านคดประกอบด้วยลายกระหนกม้วนโค้ง ลายดอกไม้ต่างๆ เช่น ลายดอกบัว ลายดอกพุดตาน ลายตาชะหนัด และลายดอกประจายาม ที่น่าสังเกตคือช่างได้ใส่รูปสัตว์ประดับแทรกอยู่

งานปั้นพระพุทธรูป

พระพุทธรูปปูนปั้นตกแต่งเจดีย์วัดป่าสักในส่วนเรือนธาตุมีหลักฐานสำคัญที่เหลือให้เห็น ๒ ชิ้นคือ พระพุทธรูปประทับยืนบนฐานบัวปางเปิดโลกในจระนำด้านทิศเหนือ และพระพุทธรูปปูนปั้นปางลีลาประดับผนังเรือนธาตุด้านเดียวกัน ลักษณะทางประติมานวิทยาของพระพุทธรูปปูนปั้นนูนต่ำองค์หลังนี้มีผู้นำไปเทียบกับพระพุทธรูปดินเผาบนแผ่นทองจังโกหุ้มองค์ระฆังของพระธาตุหริภุญชัย อาจสร้างขึ้นมาพร้อมกับการสร้างเจดีย์วัดป่าสักด้วย อย่างไรก็ตามยังมีความเห็นเกี่ยวกับอิทธิพลศิลปกรรมจากสุโขทัยหรือจากพุกามด้วย

งานประติมากรรมปูนปั้นที่น่าสนใจของเจดีย์วัดป่าสัก

ประติมากรรมรูปครุฑ

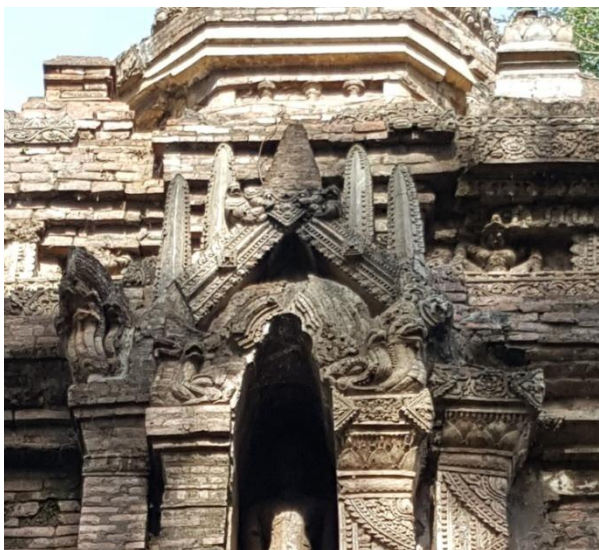
พบเพียงแห่งเดียวที่วัดเจดีย์ป่าสัก รูปครุฑ (รูปที่ ๓๑) พบว่าใช้ประดับตามมุมทั้งสี่ของฐานเชิงใต้ฐานปัทมลูกแก้วอกไก่ของเรือนธาตุ เหตุที่ใช้ประดับส่วนนี้อาจเป็นเพราะความสูงของฐานสามารถประดับประติมากรรมที่มีสัดส่วนขนาดใหญ่ได้ รูปครุฑอยู่ในกรอบรูปสามเหลี่ยมทำให้แลเห็นได้ทั้งสามด้าน ครุฑมีลำตัวคล้ายมนุษย์ สวมมงกุฎที่มีกระบังหน้า กรองคอที่ลวดลายประดับค่อนข้างจะลบเลือนไปแล้ว ลำตัวส่วนด้านล่างมีขนปกคลุมและมีงอยปากคล้ายนก ปลายหางเป็นกระหนกที่อาจได้อิทธิพลจากศิลปะพม่าแบบพุกาม^{๑๖}

^{๑๖} ธิตา มิตรกุล, คติเรื่องครุฑจากศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย, วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๔๘-๕๐.

ครุฑเป็นสัตว์พันทางที่ปรากฏขึ้นในประเทศอินเดียทั้งในคติความเชื่อของลัทธิศาสนาพราหมณ์และคติในพุทธศาสนา คติความเชื่อทั้งสองศาสนาต่างกัน โดยคติในลัทธิศาสนาพราหมณ์ ครุฑเกิดจากความขัดแย้ง ทำให้ครุฑกลายเป็นผู้มีอำนาจ พลละกำลัง จนเป็นพาหนะหรือบางครั้งเป็นส่วนหนึ่งของวิษณุเทพเจ้าสูงสุด ๑ ใน ๓ ของลัทธิศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่คติทางพุทธศาสนานั้น ครุฑเกิดจากอำนาจผลบุญครั้งอดีตชาติและแตกต่างกันไปตามบุญที่ได้กระทำมา สำหรับประติมากรรมรูปครุฑที่ประดับมุขฐานเชียงเจดีย์วัดป่าสักเป็นคติความเชื่อทางจักรวาลของพระพุทธศาสนาที่กล่าวว่า ครุฑนั้นอาศัย ณ เจริงเขาสีเรชนรราช (เขาพระเมรุ)

รูปที่ ๓๑ ครุฑประดับมุขเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

รูปที่ ๓๒ พญานาคประดับซุ้มเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

โดยอยู่บนต้นลิมปูลี (จ้าว) ริมมหาสมุทร

บนชั้นฐานและเรือนธาตุของเจดีย์วัดป่าสักยังปรากฏสัตว์หิมพานต์อีกหลายชนิด อาทิ นาค คชสีห์ และสิงห์ ศิลปกรรมรูปครุฑเป็นที่นิยมมากในศิลปะเขมรรวมทั้งศิลปะเขมรในประเทศไทย โดยเริ่มมีพัฒนาการตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เริ่มจากครุฑที่มีลักษณะคล้ายมนุษย์ในระยะแรก และค่อยๆ ทวีความเป็นนกกมากขึ้นในระยะหลังราวพุทธศตวรรษที่ ๑๘ ต่อเนื่องไปถึงครุฑในศิลปะอยุธยาตอนต้น แต่ครุฑในลักษณะของศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยระยะหลังมักปรากฏปีกและแขนร่วมกันซึ่งแตกต่างจากครุฑที่ประดับเจดีย์วัดป่าสักที่มีเฉพาะแขนเท่านั้น

ศิลปกรรมรูปครุฑในศิลปะพม่าแบบพุกาม เป็นรูปครุฑที่มีลักษณะเป็นมนุษย์มากกว่านก เช่น ภาพจิตรกรรมที่ Mon Temple มีความยากในการเปรียบเทียบลักษณะของครุฑที่ใช้ประดับวัดป่าสักกับศิลปกรรมแบบอื่น เพราะมีความแตกต่างกัน ถ้าคิดว่ามีอิทธิพลของศิลปะเขมร ปรากฏในศิลปะสุโขทัย เช่น รูปแบบของปราสาทพระพายหลวงที่แสดงลักษณะที่ใกล้ชิดกับศิลปกรรมเขมรในประเทศไทย การนำเอารูปครุฑเข้ามาประดับที่เจดีย์วัดป่าสักอาจจะได้ความคิดจากศิลปะเขมรที่ผ่านมาจากศิลปะสุโขทัยก็ได้แต่ถูกนำมาดัดแปลง โดยการประดับลวดลายที่เป็นแบบเฉพาะของตัวเองจึงทำให้มีความแตกต่างกัน

ประติมากรรมรูปมกรคายสิงห์

รูปมกรคายสิงห์ที่เจดีย์วัดป่าสัก ประดับอยู่ตำแหน่งกึ่งกลางของเสาจะนำด้านใน ที่เรือนธาตุเจดีย์วัดป่าสักด้านทิศตะวันออก (รูปที่ ๓๓) สิงห์ที่วัดเจดีย์ป่าสักนั่งบนขาหลัง ขาหน้าทั้งสองข้างยื่นยกขึ้น อ้าปาก บนหน้ามีเคราประดับซึ่งบางส่วนได้หักหายไปแล้ว ที่อกและบนกระบังหน้ามี

ลายกระหนกประดับ สิ่งนี้ได้เป็นสัตว์พื้นเมืองของล้านนา แต่พบในศิลปกรรมทั่วไปทั้งที่เป็น ประติมากรรมลอยตัวหรือทั้งประติมากรรมนูนต่ำ พบในศิลปกรรมเขมรในประเทศไทย ในศิลปกรรม พม่าแบบพุกามก็พบรูปมกรคายสิงห์ และพบในศิลปกรรมสุโขทัย เช่นกัน รูปลักษณะของสิงห์อยู่ใน รูปแบบใหญ่ๆ ที่คล้ายกันคือ อ้าปาก มีกระบังหน้าและแผงอก ซึ่งศิลปะแต่ละแบบนั้นจะมีลวดลาย ที่แตกต่างกันไป สำหรับสิงห์ที่เจดีย์วัดป่าสักนั้นประดับด้วยลายกระหนกดังที่อธิบายไว้ในเรื่อง ลวดลายนั้นควรเป็นไปได้ว่าเป็นงานประดับที่สร้างขึ้นในระยะเวลาเดียวกัน

รูปที่ ๓๓ มกรคายสิงห์ ประดับเสาจรณะนำเรือนธาตุเจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

ประติมากรรมรูปหน้ากาลหรือเกียรติมุข

หน้ากาลพบเฉพาะที่เจดีย์วัดป่าสัก โดยพบในตำแหน่งของกาบล่างของมณฑปเรือนธาตุ และส่วนยอดของซุ้มจรณะ (รูปที่ ๓๔) หน้ากาลมีแต่กรามบนมีเขี้ยวประกอบ นัยน์ตาลมโตมี เปลือกตาโปน บางรูปมีขนคิ้ว ปลายขอบตามักประดับด้วยลายใบไม้ชี้ขึ้น เหนือจมูกขึ้นไปจรด หน้าผากมีกลีบลายทรงสามเหลี่ยมประดับ จมูกและรูจมูกมีลักษณะบานกว้าง^{๑๗} หน้ากาลมักมีแขน ยื่นออกมาจับด้านข้างเสมอ เหนือศีรษะประดับด้วยลวดลายรูปกระหนกม้วนเป็นส่วนใหญ่แต่บางรูปก็ ปะปนด้วยลายดอกไม้และกลีบบัว ลวดลายหน้ากาลเป็นลายที่มีความสำคัญเป็นอย่างมากในศิลปะ เขมร โดยมักปรากฏโดยทั่วไปที่กึ่งกลางกรอบหน้าบันและทับหลัง ทั้งนี้มีความหมายที่ใช้ป้องกันสิ่ง ชั่วร้ายที่จะเข้ามาสู่ศาสนสถาน การแสดงรูปหน้ากาลที่คายลวดลายพันธุ์พฤกษาหรือรูปสัตว์มักมีแขน

^{๑๗} หม่อมเจ้าสุภัทรดิ ศดิสกุล, ประวัติศาสตร์ศิลปะในประเทศไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๒๒ .

ประกอบเสมอ ในขณะที่ลายหน้ากาลในศิลปะพม่าก็พบเช่นเดียวกัน โดยมักเป็นลายประกอบกับลายอื่น เช่นลายหน้ากาลคายพวงอุบะ ลายหน้ากาลเหมือนกรอบซุ้มจระนำและประดับกาบล่าง หน้ากาลในศิลปะพม่ามีรูปใบหน้าคล้ายสิงห์มากกว่าหน้ากาลที่เจดีย์วัดป่าสัก ตามักทำสองชั้น มีหูแหลมชี้ขึ้น ส่วนใหญ่หน้ากาลที่ป่าสักคงเป็นลายอีกแบบหนึ่งที่มีอิทธิพลมาจากศิลปะพม่าในเรื่องของตำแหน่งการประดับ และมีแนวความคิดรูปแบบหน้ากาลจากอิทธิพลศิลปะเขมรนำมาผสมกับลวดลายกลีบบัวดอกไม้ และลายกระหนกที่นิยมในขณะนั้น สร้างสรรค์เป็นศิลปะรูปแบบใหม่ขึ้น

รูปที่ ๓๔ หน้ากาลประดับเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

รูปที่ ๓๕ หน้ากาลประดับเรือนธาตุ เจดีย์วัดป่าสัก เชียงแสน

ประติมากรรมรูปคชสีห์

คชสีห์เป็นสัตว์ในเทพนิยายอีกประเภทหนึ่งที่มีลำตัวเป็นสิงห์ หัวเป็นช้าง คชสีห์ที่ประดับเจดีย์วัดป่าสัก ประดับในตำแหน่งของกากลางของเสาจรณะด้านในที่เรือนอนธาตุด้านทิศเหนือ คชสีห์ที่เจดีย์วัดป่าสักนั่งบนขาหลัง ยกขาหน้าขึ้นทั้งสองข้าง หน้าและขามีลักษณะคล้ายช้างมากกว่าสิงห์ งวงมีขนาดใหญ่และยาว มีงาทั้งสองข้าง ที่ใบหูประดับลายรูปใบไม้ ปลายชี้ขึ้นข้างบน มีลวดลายประดับเหนือหัวและแผ่ออกเป็นกลุ่มลายกระหนกและหางเมื่อเปรียบเทียบกับลักษณะศิลปะสองรูปแบบ คือ ในศิลปะเขมรพบว่ามีคชสีห์มีลักษณะที่คล้ายสิงห์มากกว่าช้าง มีงวงเล็กสั้น ในขณะที่คชสีห์ในศิลปะพม่าแบบพุกามกลับมีลักษณะเป็นช้างมากกว่าสิงห์ คชสีห์ที่ประดับเจดีย์วัดป่าสักคงสร้างสรรค์ขึ้นจากอิทธิพลศิลปะพม่าแบบพุกามแต่สอดแทรกความเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นไว้มากยิ่งกว่าลอกเลียนมาโดยตรง^{๑๘}

๓. งานปูนปั้นตกแต่งวิหารเจ็ดยอด วัดเจ็ดยอด (มหาโพธาราม) เมืองเชียงใหม่

งานประดับผนังด้านนอกของวิหารนี้แบ่งออกเป็นสองแถว แต่ละแถวแบ่งช่องสำหรับรูปเทวดานั่ง ที่ยืนพนมมือประดับในส่วนของพื้นที่อันเหมาะสมตรงหลักที่เป็นมุมจากการยกเก็จ ผนังหลังของรูปเทวดาเหล่านี้ประดับลายโปร่งประเภทพันธุ์พฤกษา

รูปเทวดาทุกองค์มีพระพักตร์และพระวรกายที่ได้สัดส่วนสมบูรณ์ วพระพักตร์ยาวรีรูปไข่ จึงยังอาจเกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศิลปะสุโขทัยที่แพร่หลายเข้ามาตั้งแต่ต้นพุทธศตวรรษที่แล้ว

เครื่องประดับมากมายหลากหลายรูปแบบ เช่น มงกุฎ กรองคอ สังวาล และกุษา เป็นต้น คงจำลองหรือดัดแปลงจากเครื่องทรงในราชสำนักของสมัยนั้น รูปแบบของเครื่องทรง เครื่องประดับเหล่านี้ชวนให้คิดว่าอาจเกี่ยวข้องกับที่มีอยู่ในศิลปะสุโขทัย พม่า และจีนด้วย

ผนังหรือพื้นหลังของรูปเทวดามีลายรูปดอกไม้เป็นกลุ่ม พร้อมทั้งลายประดิษฐ์เป็นแถบพลิ้วประกอบอยู่ด้วย แสดงถึงอิทธิพลของลวดลายประดับแบบจีน ซึ่งไม่เพียงแพร่หลายอยู่ในศิลปะล้านนาเท่านั้น แต่ยังปะปนอยู่ในงานประดับของศิลปะสุโขทัยและของศิลปะพม่าด้วยเช่นกัน เทคนิคการปั้นปูนน่าสนใจเป็นอย่างยิ่งเพราะลายเหล่านี้เริ่มปรากฏลักษณะเด่นของเทคนิคปูนปั้นที่มีการบิดลายให้สลับพลิ้ว และลายห่อใบในระยะแรกที่ยังไม่ชัดเจนนัก ซึ่งจะเป็นเทคนิคช่างจีนโดยเฉพาะโดยมีช่างล้านนาร่วมสร้างสรรค์ด้วย เช่น ลายเปลวไข่มุกบนผนังที่มีการบิดลายสลับพลิ้วอย่างรุนแรงเช่นเดียวกับลายประจำยามก้ามปูบริเวณท้องไม้ของอาคารวิหารเจ็ดยอด อาจแสดงลักษณะเทคนิคช่างจีนมากกว่า งานปูนปั้นดังกล่าวนอกจากประดับผนังให้งดงามแล้ว ยังมีความหมายคือเล่า

^{๑๘} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, “ช่างประดับฐานพระพุทธรูปศิลปะล้านนา สกุลช่างพะเยา”, ศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๓ (มกราคม ๒๕๓๔): ๖๐-๖๙.

เรื่องราวในพุทธประวัติที่กล่าวถึงเหล่าเทวดาพากันมาชุมนุมท่ามกลางดอกไม้สวรรค์ที่โปรยปรายลงมา เพื่อแสดงความชื่นชมยินดีคราวที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ (รูปที่ ๓๖) ตรงกับความประสงค์ในการสร้างเพื่อระลึกถึงการตรัสรู้ของพระพุทธองค์

รูปที่ ๓๖ รูปปูนปั้นตกแต่งวิหารเจ็ดยอด วัดเจ็ดยอด จ. เชียงใหม่

การประดับรูปเทวต่ายังมีการสืบมาโดยประดับที่ผนังเรือนธาตุเจดีย์ทรงปราสาท แต่ด้วยความหมายที่แตกต่างจากรูปเหล่าเทวดาที่เจดีย์วัดเจ็ดยอด เพราะคงหมายถึงเทวดาผู้เฝ้ารักษาเท่านั้น มิใช่หมายถึงเทพชุมนุมในพุทธประวัติ เช่น เจดีย์วัดโลกโมลี ภูเขาแก้วจันทร์ รวมทั้งงานประดับรุ่นหลังซึ่งประดับรูปเทวดายืนไว้ที่เสากรอบประตูทางเข้าอุโบสถ เช่นที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่

๔. งานปูนปั้นตกแต่งพระเจดีย์หลวง วัดเจดีย์หลวง เมืองเชียงใหม่

หลักฐานงานปูนปั้นตกแต่งพระเจดีย์หลวงเหลืออยู่บางส่วนในซุ้มจระนำ และเสารับซุ้มด้านทิศเหนือและเศียรนาคราบบนไดด้านเดียวกัน

ซุ้มจระนำ ในส่วนของซุ้มจระนำด้านทิศเหนือซึ่งเป็นซุ้มลด คงเหลือร่องรอยลายพันธุ์พฤกษาที่เป็นลายเครือมีก้านและใบขนาดใหญ่ ลักษณะลายเช่นเดียวกันกับลายเครือที่มีมาแต่แรกในซุ้มจระนำรอบเจดีย์ป่าแดงหลวง ปลายซุ้มซ้อนชั้นบนเป็นลายกระหนกผักกูดขนาดใหญ่ตามสัดส่วนของเรือนธาตุ ในส่วนเสารับซุ้มลดมีการตกแต่งในส่วนของกาบบนและกาบล่างมีทั้งลายช่อกระหนกผักกูดซึ่งมีช่อเป็นลายดอก คล้ายลายเมฆไหลที่มุมเสา และออกลายกระหนกผักกูดสลับไปมา ที่หน้า

สังเกตคือบริเวณปลายกระหนกผักกูดมีปลายเปลวสะบัด ทำนองเดียวกันกับที่พบในลายกาบของซุ้มประตูโขงวัดเจ็ดยอด อันแสดงถึงลักษณะปูนปั้นที่ร่วมสมัยกันระหว่างทั้งสองวัดนี้

มกรคายนาค เป็นลายตกแต่งราวบันไดด้านเหนือขององค์เจดีย์หลวง (รูปที่ ๓๗) โดยที่ส่วนหัวนาคมีลักษณะคล้ายงู มีลวดลายตกแต่งเหนือเศียรนาคทำให้ดูคล้ายสวมกระบังหน้า ซึ่งในส่วนนี้มีการออกลายดอกและเครือกำไบตามแนวดิ่งของสันกระบัง สองข้างออกลายตามแนวนอนมีเส้นลวดคั่นเริ่มจากแถวบนเป็นลายกระหนกผักกูดที่มีเปลวสะบัด ถัดลงมาเป็นแถวลายดอกคล้ายลายเมฆไหลลักษณะเช่นเดียวกับลายกาบบนของเสารับซุ้มเจดีย์หลวง ถัดลงมาเป็นลายแถวดอกขนาดเล็กแถวของลายเครือกำไบ และแถวของลายเปลวไข่มุก ซึ่งมีลักษณะของเปลวไม่สะบัด แต่มีการกริดเส้นล่อ ซึ่งมีต้นแบบมาจากเปลวไข่มุกอีกประเภทที่วิหารเจ็ดยอด การออกลายส่วนกระบังของนาคราวบันไดพระเจดีย์หลวงเรียงกันในแนวนอนนี้มิได้เกิดขึ้นเป็นครั้งแรก หากมีมาก่อนแล้วในลายมกรคายนาคของซุ้มจระนำวัดป่าสัก เชียงแสน

รูปที่ ๓๗ รูปมกรคายนาค วัดเจดีย์หลวง จ.เชียงใหม่

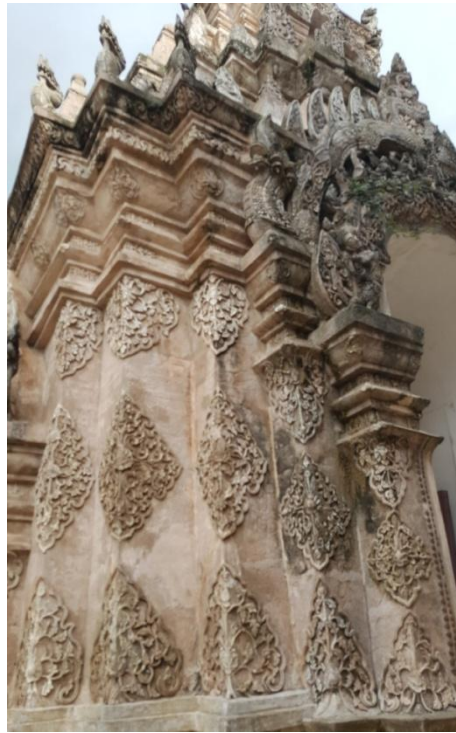
๕. งานปูนปั้นตกแต่งประตูโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

ประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวงมีลักษณะทรงมณฑปปราสาท (รูปที่ ๓๘) คือมีลักษณะซ้อนชั้น ยื่นเก็จ ประตุมียุขมรด ตกแต่งซุ้มด้วยลายพันธุ์พฤกษาเป็นลายเครือมีหงส์เกาะเป็นแถวในซุ้ม

ชั้นล่าง ปลายซุ้มเป็นกัณฐกรและกัณฐิพ้อง ส่วนซุ้มชั้นบนเป็นหางนกยูงปลายซุ้มทำเป็นลายมกรคายนาค มีลวดลายปูนปั้นตกแต่งตามส่วนต่างๆ ของชั้นหลังคา ส่วนเรือนธาตุตกแต่งด้วยลายกาบบน กาบล่าง และประจายามอก (รูปที่ ๓๙) ส่วนกาบบนและกาบบล่างมีลวดลายและเทคนิคเช่นเดียวกันกับประตูโขงวัดเจ็ดยอด กล่าวคือเป็นลายเครือลั่นนา ลายดอกและก้านใบประเภทเดียวกัน เทคนิคปูนปั้นก็มีการโคลนรองรับเช่นกัน แต่ลักษณะที่พัฒนาไปมากกว่าก็คือมีการใช้ลายประจายามอกออกลายจากดอกที่กึ่งกลางมุมกรอบลายโค้งหยัก ลายก้านและใบมีทั้งลักษณะเลียนแบบธรรมชาติและแบบประดิษฐ์ คือมีการบิดใบทำนองเดียวกับที่พบได้จากประตูโขงวัดเจ็ดยอด จึงน่าจะมีความเกี่ยวข้องกันมากระหว่างประตูโขงทั้งสองแห่ง

รูปที่ ๓๘ ประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

รูปที่ ๓๙ ลายกาบบน กาบล่างและลายประจายามอกตกแต่งประตูโขง วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

รูปที่ ๔๐ รูปปั้นสิงห์และพญานาค หน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

๖. งานปูนปั้นตกแต่งเจดีย์วัดเกาะกลาง อำเภอบำพอง จังหวัดลำพูน

ลวดลายปูนปั้นตกแต่งของเจดีย์วัดเกาะกลางที่เหลืออยู่เป็นงานที่บูรณะในครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อันได้แก่ลายซุ้มลด และชุดลายกบบนและกบาล่าง (รูปที่ ๔๑) ในส่วนซุ้มชั้นล่างออกลายเครือพันธุพฤกษาเทคนิคมีการโกนร่องรับลายทำนองเดียวกับงานปูนปั้นยุคนี้ ส่วนซุ้มชั้นบนก็ออกลายทำนองเดียวกัน แต่ที่ปลายซุ้มทั้งสองทำเป็นรูปตัวกิเลนมีหางเป็นลายกระหนกห้วนมนเหนือซุ้มขึ้นไปเป็นลายแลดูเหมือนกระบ้ง ซึ่งเป็นลักษณะที่มีมาแล้วตั้งแต่ที่เจดีย์วัดป่าแดงหลวงในตอนต้นรัชกาลพระเจ้าติโลกราช

รูปที่ ๔๑ ลายปูนปั้นตกแต่งเจดีย์วัดเกาะกลาง จ.ลำพูน

๗. งานปูนปั้นตกแต่งบันไดนาค(ด้านตะวันออก)เจดีย์วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

ราวบันไดนาคสุปวัตสวนดอก (รูปที่ ๔๒) แสดงถึงวิวัฒนาการมาจากเศียรนาคราบบันไดพระเจดีย์หลวงในสมัยพระเจ้าติโลกราช เห็นได้จากลักษณะของนาค ๕ เศียรสวมกระบ้งมีลวดลายคล้ายลายอยู่ตรงกึ่งกลางหน้าของกระบ้ง จากลายด้านข้างที่มีลายในแนวนอนถี่ๆก็เปลี่ยนมาเป็นลายดอกใหญ่ๆ ซึ่งอาจจำแนกได้แต่ละแถวจากบนไว้เป็นแถวของลายกระหนกห้วนมน คั่นด้วยลายเม็ดไข่ปลากระหนาบด้วยเส้นลวด ต่อลงมาด้วยลายเครือล้านนา คั่นด้วยเส้นลวดอีกเส้นหนึ่ง ต่อลงมาด้วยลายดอกไม้และใบไม้ขนาดใหญ่มีการออกลายจากดอกตรงกลางพื้นที่ตกแต่ง ถัดลงมาเป็นลายคล้าย

ลายเมฆ ปิดท้ายส่วนล่างด้วยลายเม็ดไข่ปลากระหนาบด้วยเส้นลวดอีกครั้งอย่างไรก็ตาม ส่วนหางหรือ ลำตัวของมกรก็แสดงถึงความสัมพันธ์กับกลุ่มช่างปั้นที่วิหารเจ็ดยอดและซุ้มประตูโขง วัดเจ็ดยอดเห็นได้จากลายกระหนกหัวมนที่มีเปลวสะบัดออกมาจากหัวกระหนก

รูปที่ ๔๒ งานปูนปั้นตกแต่งบันไดนาคเจดีย์วัดสวนดอก จังหวัดเชียงใหม่

๘. งานปูนปั้นประดับตกแต่งมณฑปพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง

งานปูนปั้นตกแต่งมณฑปพระเจ้าล้านทอง (รูปที่ ๔๓) อยู่ตามขั้นฐานถึงชั้นหลังคาทรงปราสาทซ้อนกัน ๕ ชั้นโดยเฉพาะในส่วนเรือนธาตุตกแต่งในส่วนกาบบน กาบล่าง และประจายามอก แต่ละด้านของเรือนธาตุยื่นเก็จมีซุ้มลดทั้งสี่ทิศ ซุ้มด้านตะวันออกเป็นจระนำเปิดเข้าไปสู่พระเจ้าล้านทองได้

ลายตกแต่งซุ้มจระนำ เทคนิคการปั้นปูนค่อนข้างแตกต่างจากงานปั้นปูนในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ คือไม่มีการโกนรองรับลาย หากแต่ใช้วิธีปั้นแปะลงไปเป็นลายเลย ยกเว้นในส่วนซุ้มด้านหน้า คือด้านทิศตะวันออกจะมีเทคนิคการปั้นลายก้านและใบให้ดูลอยตัว ขณะที่ลายใต้ซุ้มด้านอื่นเป็นลายสัตว์หิมพานต์กับลายพันธุ์พฤกษา ส่วนซุ้มลดด้านทิศตะวันออกยังแตกต่างไปจากซุ้มด้านอื่นอีก กล่าวคือ ซุ้มลดชั้นล่างเป็นตัวลวง ขณะที่ซุ้มลดด้านบนเป็นมกรคายนาค ๕ เศียร ส่วนซุ้มลดอีกสามด้านมีลายซุ้มลดด้านล่างเป็นลายพันธุ์พฤกษามีหงส์อยู่ที่ปลายซุ้มและซุ้มบนทำเป็นมกรคายนาค

รูปที่ ๔๓ มณฑปพระเจ้าล้านทอง วัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

ส่วนเรือนธาตุชุตกาบบน กาบล่าง และประจายามอก ออกลายแบบเครื่องล้านนา ลักษณะก้านและใบแบนติดพื้นผนัง เส้นลวดกรอบลายสามเหลี่ยมทำเป็นลายขดเป็นหยักสองแห่งในแต่ละด้าน ซึ่งเห็นได้ชัดเจนแตกต่างไปจากกรอบลายในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ เช่น ที่ซุ้มโขงพระธาตุลำปางหลวง จึงเป็นไปได้ว่ามณฑปพระเจ้าล้านทองคงเป็นงานที่สร้างขึ้นในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ แล้ว ส่วนการตกแต่งชั้นหลังคามีการใช้ลายรูปตัวลงหรือมังกรประดับมุมชั้นหลังคา ลายเครื่องล้านนาในส่วนหน้ากระดาน และลายยู่อี่(เครื่องยศแบบจีน)ประกอบมุมชั้นบัวหางายของชั้นหลังคา

๙. งานปูนปั้นตกแต่งซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง

ซุ้มประตูโขงวัดไหล่หินคงได้อิทธิพลด้านรูปแบบจากวัดพระธาตุลำปางหลวงเพราะการใช้ลายตกแต่งเป็นแบบเดียวกัน แต่การลดชั้นยอดและลายตกแต่งประดับมีน้อยเพราะเป็นวัดเล็ก น่าสังเกตว่าช่างได้เปลี่ยนลักษณะตกแต่งลวดลายตกแต่งส่วนบน คือ แทนที่จะเป็นปูนทั้งหมด กลับทำเป็นปูนปั้นเฉพาะกรอบโค้งซุ้มใช้วิธีก่ออิฐเป็นชั้นๆ ลดมุมและยอดเช่นกัน แต่ลายประดับเปลี่ยนเป็นวิธีเผาเซรามิคติดประดับ โดยประตูโขงน่าจะสร้างขึ้นพร้อมกับตัววิหาร ถ้าพิจารณาปูนปั้นตกแต่งโขงวัดไหล่หินแล้ว พบว่ามีลายประดับตกแต่งอยู่ ๒ ชนิด คือ ลายปูนปั้น และประดับด้วยเซรามิคปูนแต่ง (รูปที่ ๔๔)

ในส่วนของลายปูนปั้นนั้นได้แก่ ส่วนลายกาบบน กาบล่าง และประจายามอกซึ่งคัดลอกจากซุ้มโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง ชูดตกแต่งลดซุ้ม โดยซุ้มลดชั้นล่างตกแต่งด้วยลายกนกหรือกนิริ

มีรูปแถวหงส์และลายเครือล้านนาเป็นลายตกแต่ง ส่วนซุ้มชั้นบนทำเป็นรูปมกรคายนาค มีหางเป็นแบบนาคเกี่ยวหรือหางม้วนพันกัน ซุ้มได้ประตูทำเป็นรูปพระธรรมจักร

รูปที่ ๔๔ ซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

ซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน ตามประวัติกล่าวว่าพระมหาเกษรปัญญา เป็นประธานก่อสร้างในปี จ.ศ.๑๐๔๕ (พ.ศ. ๒๒๒๖) ก่อด้วยอิฐถือปูน มีลักษณะคล้ายกับซุ้มประตูโขงวัดพระธาตุลำปางหลวง แต่มีขนาดเล็กกว่าและรายละเอียดก็แตกต่างกันพอสมควร อันที่จริงจากหลักฐานที่ปรากฏสันนิษฐานว่าวัดไหล่หินสร้างก่อนวัดลำปางหลวงหรืออาจเป็นต้นแบบของวัดพระธาตุลำปางหลวงก็ได้ ลักษณะซุ้มเป็นหลังคาทรงปราสาทซ้อนเป็นชั้น ๆ ประดับตกแต่งด้วยลวดลายปูนปั้น แต่ที่สำคัญคือลวดลายที่ประดับส่วนใหญ่ทำด้วยเครื่องเคลือบดินเผา

รูปที่ ๔๕ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

สองข้างซุ้มประตูทั้งด้านหน้าและด้านหลังประดับด้วยประติมากรรมนูนสูงรูปกนิกร อยู่ในอิริยาบถ
พ้อนรำ ทางกนิกรมีขนาดใหญ่ เป็นรูปแบบกนกเหงาล้านนา

รูปที่ ๔๖ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

ฐานของซุ้มประตูโขงทั้งด้านหน้าและด้านหลัง เป็นฐานย่อมุมหรือย่อเก็จประดับลายปูน
ปั้นประกอบด้วย ลายบัวคอเสื้อ ลายประจำยามและบัวเชิงล่าง การประดับลวดลายปูนปั้น ช่วย
ลดทอนความแข็งกระด้างของความเป็นเหลี่ยมของฐานย่อเก็จทำให้เกิดเส้นสายที่อ่อนช้อยขึ้น

รูปที่ ๔๗ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

ซุ้มโค้งครึ่งวงกลมประดับลวดลายโค้งเว้าหยัก ลายพันธุ์พฤกษาแบบล้านนา เนื้อแนวโค้งประดับด้วยหงส์เกาะเรียงรายเป็นลำดับไปจนถึงยอดโค้งถัดรูปกษัตริย์ขึ้นไปตรงมุ่มย่อเก็จเป็นรูปมกรคายนา ๓ เศียร ทอดลำตัวไปตามโค้งเหนือแถวหงส์ขึ้นไปทั้งสองข้าง ไปบรรจบกันตรงยอด โดยหางพันเกี่ยวกันชูแหลมสูง ตรงสันลำตัวนาครมีใบระกาประดับเป็นระยะ

รูปที่ ๔๘ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

รูปที่ ๔๙ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

เหนือหลังคาทรงปราสาทขึ้นไปเป็นฐานย่อเก็จสามชั้น แต่ละชั้นมีซุ้มจตุรทิศลักษณะเป็นลายกระจังขนาดใหญ่คล้ายกับใบเสมาลายกระจังทำด้วยเครื่องเคลือบดินเผา แต่ละซุ้มมีลวดลายไม่ซ้ำกันเลย

รูปที่ ๕๐ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

ช่วงมุมบรรจบของหลังคาหลังคาปราสาทชั้นแรก ทำเป็นตัวมกรชูเศียร ทอดลำตัวไปตามแนวสันหลังคาทั้ง ๔ มุมสุดปลายหางพญานาคมีประติมากรรมรูปเทวดาลอยตัวนั่งคุกเข่าประคองอัญชลีอยู่ทั้ง ๔ ทิศ

รูปที่ ๕๑ ลวดลายประดับซุ้มประตูโขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

มุมด้านนอกของฐานย่อเก็จจะประดับด้วยกลีบนูนดินเผาเคลือบทุกมุม ลวดลายภายในกลีบนูนเป็นลายก้านขด เดินเส้นกรอบโดยรอบ เหมือนกับลวดลายของหางกิ้งก่าประดับประตู่โขงด้านข้าง (ด้านทิศใต้) มีประติมากรรมรูปมกรคายนา ๒ ตัว โดยลำตัวทอดขึ้นไปเกี่ยวกระหวัดข้างบน เช่นเดียวกับทางด้านหน้าและด้านหลัง ประดับตกแต่งด้วยลายปูนปั้น มีทั้งลายพันธุ์พฤกษา และรูปสัตว์หิมพานต์

รูปที่ ๕๒ ลวดลายประดับซุ้มประตู่โขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

รูปที่ ๕๓ ลวดลายประดับซุ้มประตู่โขงวัดไหล่หิน จ.ลำปาง

๑๐. งานปูนปั้นลวดลายประดับซุ้มประตูวิหารวัดพระธาตุแช่แห้ง

เป็นงานที่มีลักษณะเฉพาะตัวการออกแบบงานปูนปั้นประดับซุ้มประตูด้วยรูปแบบที่โดดเด่นจากการใช้นาคเกี้ยวมาเป็นลวดลายประดับ อันได้มีความแตกต่างไปจากลักษณะและแบบแผนของการสร้างงานประเภชซุ้มโขงประตูโดยทั่วไปในศิลปกรรมล้านนา ซึ่งมักประกอบด้วยเสาขอมปากแล โดยในส่วนของซุ้มประตูเป็นการใช้นาคจำนวน ๘ ตัว มาผูกกลายสอดสานเกี้ยวกันและแทรกด้วยดอกบัวตูมอีก ๗ ดอกทั้งหมดนี้อยู่ในรูปทรงสามเหลี่ยม ซึ่งเรียกลวดลายดังกล่าวนี้ว่า “ อัฐนาคบาทก์สัตตบงกช ” อันเป็นรูปแบบพิเศษเฉพาะของศิลปกรรมเมืองน่าน^{๑๙}

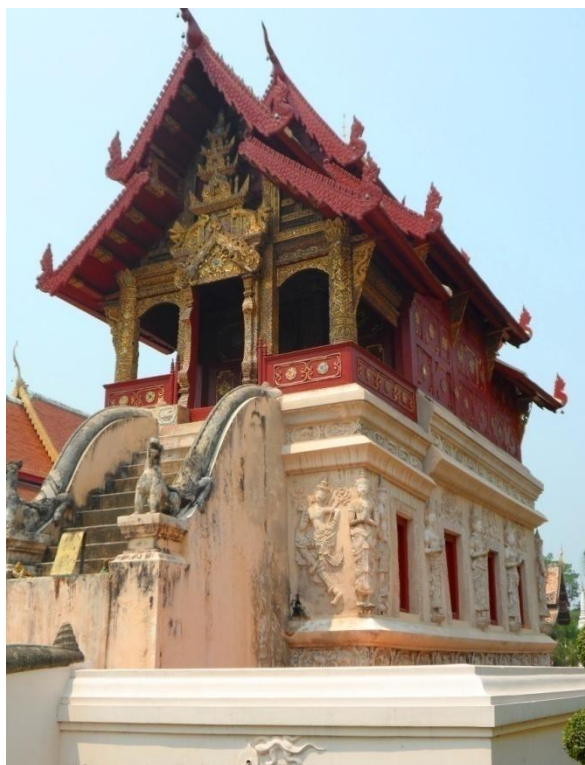
รูปที่ ๕๔ ลวดลายนาคเกี้ยวหรือ “อัฐนาคบาทก์สัตตบงกช”
ปูนปั้นประดับซุ้มวิหาร วัดพระธาตุแช่แห้ง อ.ภูเพียง จ.น่าน

๑๑. หอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

หอไตรวัดพระสิงห์ (รูปที่ ๕๕) สร้างเป็นอาคารครึ่งตึกครึ่งไม้ ผนังด้านนอกประดับด้วยปูนปั้นรูปเทพดา ทำเป็นรูปเทพพนมยืน บ้างก็หะ ประดับอยู่โดยรอบ เป็นฝีมือช่างสมัยพระเมืองแก้ว ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๖ เจ้าแก้วนารัฐได้ซ่อมแซมขึ้นใหม่ที่ฐาน หอไตรปั้นเป็นลายลูกฟักลดบัว

^{๑๙} ภาณุพงษ์ เลหาสม, ลวดลายพุทธศิลป์ล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๕๗), หน้า ๘๕.

ภายในประดับด้วยรูปสัตว์หิมพานต์ เช่น นางเงือกมีปีก คชสีห์มีปีก กิเลน เป็นต้น และมีลายประจำยามลักษณะคล้ายลายสมัยราชวงศ์หมิงของจีน

รูปที่ ๕๕ หอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

โคลงชมวัดภาคเมืองเชียงใหม่ ตอนวัดในเวียง ๕

หอไตรกิ่งปูนไม้	รูปน้อย
ส่วนสัตตสมบุรณ์ช้อย	งามล้ำ นาเอ
นาคสิงห์มอมคูร์้อย	เรียงขึ้น
สัตว์หิมพานต์ปูนจ้าน	เทพชั้นปั้นงาม
ฐานสัตว์สื่อหมายแล้ว	หิมพานต์
เห็นเหมราชคชสีห์ชาน	รูปร้อย
สิงห์กิเลนมอมเจือกปาน	จักว้าง
งูค่างช้างนรสีห์ถ้อย	กอรปแก่งฐานภูมิ
หอไตรควรค่าคำ	พระสิงค์
กระจำงเรื่องแสงพิงค์	พิงฟ้า

กระจำใจชาวชนจริง
วอนชวนมองค่าทำ

สืบศาสน์
ศาสน์โพ้นเพื่อนเอ๋ย

รูปที่ ๕๖ ลวดลายปูนปั้นหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

ฐานหอไตรวัดพระสิงห์

ตอนลตท้องไม้ปั้นเป็นลายลูกฟักดบัวภายในลายลูกฟักดบัวปั้นเป็นสัตว์หิมพานต์
ประจำยามดอกและก้านที่แยกจากดอกมีลักษณะละม้ายลายสมัยราชวงศ์หมิงของจีน

รูปที่ ๕๗ ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๕๘ ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๕๙ ลวดลายปูนปั้น(คชสีห์)ประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๖๐ ลวดลายปูนปั้น(สิงห์)ประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๖๑ ลวดลายปูนปั้นรูปช้างประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๖๒ ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๖๓ ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

รูปที่ ๖๔ ลวดลายปูนปั้นประดับฐานหอไตรวัดพระสิงห์วรวิหาร จ.เชียงใหม่

๓.๔ ลักษณะรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมล้านนา

ศาสนสถานที่เป็นวัดวาอารามของชาวล้านนานั้นมักนิยมสร้างให้มีความกลมกลืนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติ ต่างจากศาสนสถานที่สร้างให้เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าอันเป็นสัญลักษณ์ แห่งพระราชผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจตามประเพณีขอม ชาวกรุงศรีอยุธยาเมื่อแรกตั้งราชธานีของตน ก็คุ้นเคยกับศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดนามาจากขอม ล้วนแตกต่างจากความกลมกลืนกับธรรมชาติแวดล้อมของศิลปะล้านนา

สถาปัตยกรรมของล้านนาที่เหลืออยู่ถึงทุกวันนี้ได้รับการปฏิสังขรณ์มาแล้วทั้งสิ้น ตำนานของภาคเหนือกล่าวถึงการบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม มีทั้งการก่อครอบ การเพิ่มเติมเสริมขนาด หรือเปลี่ยนแปลง ตำนานบางเล่มระบุว่า การสร้างวัดหรือบูรณะก็ตาม ผู้สร้างจะได้านิสงค์ อายุยืนนาน รวมทั้งกล่าวถึงงานก่อสร้างที่ขนิษฐาจากเจดีย์เก่ามาก็มี

งานประดับสถาปัตยกรรมคือปูนปั้นก็มักได้รับการบูรณะหรือทำขึ้นใหม่ซึ่งมีอยู่เสมอเมื่อมีการบูรณะตัวอาคาร หรือองค์เจดีย์ ยิ่งโบราณที่ใช้งานต่อเนื่องมาในอดีตถึงปัจจุบันยังไม่ต้องกล่าวถึงงานบูรณปฏิสังขรณ์ต้องมีอยู่เป็นประจำ เพราะเมืองต่างๆในแคว้นล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ไม่เคยร้างหายอย่างสิ้นเชิงซึ่งต่างจากราชธานีสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา เงื่อนไขที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์อยู่เสมอรวมทั้งการสร้างขึ้นใหม่ ประกอบกับความคลาดเคลื่อนของเนื้อความจากตำนานต่างๆ ทำให้เกิดปัญหาในการศึกษาทางด้านรูปแบบศิลปะและการกำหนดอายุอยู่เสมอ หากพิจารณาวัตถุประสงค์การสร้างวัดขึ้นในชุมชน ทั้งชุมชนเมืองและชนบทโดยรอบ ล้วนเป็นความต้องการสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ไว้ในชุมชน เพื่อเป็นที่พึ่งทางใจ เป็นที่ประกอบพิธีกรรม เพื่อเป็นหนทางไปสู่การพ้นทุกข์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา โดยแนวคิดการสร้างสถานที่ศักดิ์สิทธิ์นั้น ได้สะท้อนแนวคิดสำคัญของชุมชนแต่อดีต

ในการให้ความหมายและอธิบายธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมรอบตัว เพื่อตอบคำถามเกี่ยวกับสิ่งที่ยอยู่นอกเหนือการรับรู้จากประสบการณ์ในโลกปัจจุบัน ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นการสร้างโลกทัศน์ของชุมชน ในการจัดการกำหนดพื้นที่ที่สำคัญภายในชุมชนให้เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยการสร้างวัดขึ้นเพื่อรองรับประเพณีพิธีกรรม ตอบสนองความเชื่อและความศรัทธาที่มีต่อพุทธศาสนา ตามหลักคำสอนในการอธิบายเรื่องผลแห่งการกระทำในโลกนี้และโลกหน้าผ่านคติไตรภูมิจักรวาล

พุทธศาสนาเถรวาทมุ่งสอนชาวพุทธในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสอน โดยการบำเพ็ญบุญบารมี อันจะส่งผลสู่ความเจริญทั้งในภพนี้และภพหน้า ดังนั้นในการสดับรับฟังคำสอน ชาวพุทธจึงต้องอาศัยสถานที่อันสงบ และสร้างจินตภาพได้ใกล้เคียงกับสวรรค์ ทำให้เกิดการสร้างวัดที่นำคติไตรภูมิจักรวาลมาสร้างสรรค์ขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม เป็นการจำลองภาพของสวรรค์ เนื่องจากคนเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาล วัดจึงกลายเป็นจักรวาลของชาวพุทธ สร้างความรู้สึก ความเชื่อ และความศรัทธาเมื่อเข้าไปในวัดจึงเสมือนการพบเห็นสรรพสิ่งในจักรวาล และการสร้างความเชื่อเกี่ยวกับการทำความดีเพื่อการเกิดใหม่ในภพภูมิที่สูงขึ้น วัดจึงเป็นที่พึ่งทางใจ ทำให้คนปราศจากจิตอันมัวหมอง เป็นการพัฒนาจิตใจและพฤติกรรมให้คนมีความพร้อมที่จะออกมาเผชิญกับโลกปัจจุบันและเป็นการเตรียมตัวสู่ภพหน้า

ดังนั้นวัดจึงกลายเป็นศูนย์กลางของชุมชน ด้วยประเพณีพิธีกรรมทางศาสนาที่จำเป็นต้องใช้พื้นที่ภายในวัด เช่น การบวช การถวายสังฆทาน ถวายผ้ากฐิน ชาวพุทธจึงมีประเพณีและพิธีกรรมในการทำนุบำรุงวัดและพระพุทธศาสนา ซึ่งมีความแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของคนในสังคม ซึ่งส่งผลต่อความแตกต่างของวัดในสังคมซึ่งอธิบายได้จากความซับซ้อนของสังคมที่มีมากขึ้น การสร้างวัดจึงมีความซับซ้อนตามไปด้วย เนื่องจากวัดต้องพร้อมรับผู้คนจากทุกระดับชั้นในสังคมที่เข้ามาใช้พื้นที่ในวัด ทำให้วัดมีขนาดที่แตกต่างกัน การออกแบบ และความประณีตในการสร้างสรรค์ งานพุทธศิลป์ที่มีระดับฝีมือต่างกัน ตามอำนาจ กำลังทรัพย์ และสถานะทางสังคมของผู้สร้าง ทำให้วัดที่สร้างขึ้นสำหรับกลุ่มชนชั้นทางสังคมมีความแตกต่างกัน เกิดเป็นวัดหลวงและวัดราษฎร์ขึ้น

การสร้างวัดหลวงให้มีขนาดใหญ่โต มีความจำเป็นในการแสดงอำนาจและความมั่งคั่งของกษัตริย์และชนชั้นปกครอง การแสดงถึงความเจริญเป็นอารยะ นอกเหนือจากนั้นขนาดของวัดได้สร้างขึ้นเพื่อให้สามารถรองรับจำนวนคนที่มาประกอบพิธีได้อย่างเหมาะสม เช่น วัดหลวงต้องรองรับผู้ตามเสด็จของกษัตริย์ได้อย่างพอเพียงจึงสร้างให้มีขนาดใหญ่ ส่วนวัดราษฎร์ได้สร้างให้มีความเหมาะสมตามจำนวนของสมาชิกในชุมชน ในการถ่ายทอดแนวคิดเกี่ยวกับจักรวาลในวัดนั้นได้มีการถ่ายทอดสู่ทุกคนชั้นในสังคมให้มีความคิด ความเชื่อ ในระบบเดียวกัน ดังนั้นการสร้างจักรวาลขึ้นภายในวัดจึงเกิดแก่วัดทุกแห่งในล้านนา ซึ่งมีการถ่ายทอดความหมายและความซับซ้อนในเชิงสัญลักษณ์มากขึ้นแตกต่างกันไปตามระดับชั้นของคนในสังคม โดยมีพระสงฆ์ ผู้รู้ในสังคม และกลุ่มช่างเป็นผู้รู้ กำหนด

รูปแบบ และการก่อสร้างประดับตกแต่งตามความสามารถ ตามรสนิยม และเทคนิควิธีการที่แตกต่าง กันไปตามกลุ่มชน โดยมีกรอบความคิดเรื่องจักรวาลกำหนดไว้อย่างเคร่งครัด

งานบูรณปฏิสังขรณ์ที่มีอยู่เสมอในอดีตของล้านนามีผลต่อการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งที่ตั้ง ของอาคารศาสนสถานด้วย บางแห่งอาจมีการรื้อถอนหรือสร้างขึ้นใหม่ตามความเหมาะสมของยุค สมัยที่เปลี่ยนไป ระเบียบของตำแหน่งอาคารที่เคยมีอยู่ในระยะเวลาต่างๆในอดีตจึงไม่ชัดเจน การศึกษาแนวความคิดในการวางผังตำแหน่งต่างๆของอาคาร บางครั้งจึงทำได้เพียงการตั้งข้อสังเกต อย่างไรก็ดีเป็นที่แน่นอนว่าพระธาตุเจดีย์ย่อมเป็นหลักประธานของวัดอยู่ในตำแหน่งที่สำคัญ เช่น กึ่งกลางของวัด โดยสัมพันธ์กับตำแหน่งที่สร้างวิหาร^{๒๐}

วิหารนิยมสร้างไว้ด้านหน้าทางทิศตะวันออกของเจดีย์ประธาน เช่น วัดป่าสัก เมืองเชียง แสน ที่สร้างขึ้นในช่วงครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ วัดที่สร้างขึ้นในระยะต่อมา เช่น วัดบุปผาราม (วัดสวนดอก) เมืองเชียงใหม่ มีแผนผังที่ผู้สร้างอาจหมายให้เป็นศูนย์กลางของเมือง เพราะการวาง ตำแหน่งของเจดีย์ประธาน และเจดีย์บริวารรายรอบทั้งแปดทิศ คล้ายคลึงกับแผนผังของพระศรี มหาลาวัณณะ เมืองสุโขทัย ซึ่งมีเจดีย์บริวารทั้งแปดทิศเช่นเดียวกัน วัดพระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง มี ระเบียบคดล้อมรอบพุทธสถาน อันอาจเป็นความนิยมที่แพร่หลายขึ้นมาของศิลปะอยุธยา

อุโบสถมีอยู่ในเขตพุทธาวาส แต่ไม่นิยมสร้างกันเมื่อเทียบกับวิหาร สำหรับชาวล้านนาใน อดีตการสร้างอุโบสถคงมีความสำคัญน้อยกว่าวิหาร อุโบสถที่สร้างขึ้นจึงมีขนาดเล็ก ตำแหน่งของ อุโบสถมักไม่มีกฎเกณฑ์แน่นอน จนเมื่อรับวัฒนธรรมอยุธยาและรัตนโกสินทร์ขึ้นมาตามลำดับจึง เปลี่ยนไป อาคารอื่นๆ เช่น หอไตร มักกล่าวถึงในตำนานบ่อยครั้งยิ่งกว่าอุโบสถ กำแพงวัดที่มักก่อด้วย อิฐก็มักไม่ค่อยเหลือหลักฐานเพราะรกร้างไปบ้าง ถูกรื้อทำลายไปก็มี

ประตูชุมทางเข้าวัดที่ก่อยอดเป็นทรงปราสาทเรียกว่า “ซุ้มโขง” เป็นแบบแผนที่นิยมกัน เหลือหลักฐานอยู่หลายแห่ง เช่น ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง ที่วัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ด ยอด) เป็นต้น วิหารของล้านนาโดยทั่วไปใช้ไม้สำหรับเป็นโครงหลังคา จึงมีอายุใช้งานจำกัด ต้องมี การบูรณปฏิสังขรณ์ หรือสร้างขึ้นใหม่แทนที่วิหารเดิมซึ่งหมดสภาพ วิหารที่เหลืออยู่ตามวัดต่างๆแม้ สร้างขึ้นใหม่ในช่วงศตวรรษที่ผ่านมา ก็ล้วนได้รับการบูรณะมาแล้วทั้งสิ้น วิหารมีแผนผังรูป สี่เหลี่ยมผืนผ้าแต่บางครั้งอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า รูปแบบผังเช่นนี้เกิดจากผังรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสก่อน เมื่อ ยกเก็จเป็นช่วงๆออกมาทางด้านหน้าจึงมีผังขยายคล้ายรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า พื้นที่สี่เหลี่ยมจัตุรัสคือที่ ประดิษฐานพระประธาน ถัดออกมาเป็นพื้นที่ขยายสำหรับประเพณีกรรมทางศาสนา

^{๒๐} สุวิภา จำปาวัลย์, การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๔๕.

ผนังวิหารมีทั้งก่ออิฐตั้งวิหารที่บูรณะขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ผ่านมา คือ วิหารลายคำ ในวัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ หรือก่อด้วยอิฐครึ่งไม้ตั้งในวิหารในวัดบุปผาราม เมืองเชียงใหม่ ผนังด้านข้างของวิหารมีช่องหน้าต่างน้อย มีขนาดเล็ก สอดคล้องกับภูมิอากาศที่หนาวเย็นของภาคเหนือ คงมีแนวคิดในด้านการใช้งาน หรือให้มีบรรยากาศทางศาสนา สำหรับผนังด้านหน้ามักมีเพียงประตูเดียวและทำเป็นซุ้มประตู ค้ำยันหรือหุ้มข้างรูปสามเหลี่ยมสลัก ฉลุเป็นลวดลายต่างๆ มีอยู่มากมายหลายแบบ เช่น รูปพญานาค รูปตัวลวง ประกอบด้วยลายดอกไม้ใบไม้ฉลุโปร่ง ลวดลายประกอบเหล่านี้มีส่วนสืบทอดมาจากศิลปะจีน สำหรับรูปพญานาคเรียกว่า “นาคคะตัน” คงมาจากคำว่า “นาคทัณฑ์” และสำหรับโค้งคิ้วคือแผงประดับพื้นที่ย่างตอนบนระหว่างเสาด้านหน้าของวิหาร

หลังคาของวิหารมีที่ซ้อน ๒ หรือ ๓ ชั้น โดยสอดคล้องกับฐานของวิหารที่ยกเก็จออกไปทางด้านหน้า การลดชั้นหลังคาออกมาทางด้านหน้านิยมมากกว่าลดชั้นหลังคาทางด้านหลัง ทั้งนี้แตกต่างจากวิหารทางภาคกลางที่นิยมทำหลังคาลดชั้นหน้าหลังจำนวนเท่ากัน

หน้าจั่วซึ่งเป็นโครงหลังคา ปิดด้วยแผงลูกฟักทางด้านสกัดหลัง นับเป็นงานประดับที่แสดงโครงสร้างของหลังคาด้วย สำหรับจั่วด้านสกัดหน้ามักปิดด้วยแผงหน้าบัน ประดับงานปูนปั้น หรือแกะสลักไม้ ป้านลมไม่นิยมนาคสะดุ้งอย่างภาคกลาง ป้านลมแบบล้านนาโค้งอ่อนเน้นระนาบเอนของดาดหลังคา ปลายป้านลมงอนเป็นหัวพญานาคก็มี ทำงอนเป็นตัวหงา (หางวัน) ก็มาก มักทำเฉพาะอาคารขนาดเล็ก งานประดับตกแต่งป้านลมนิยมใช้กระจกสีเคลือบตะกั่วอ่อนไว้ด้านหลัง ล้านนาเรียกแก้วจิ้น หากเป็นวิหารโถง คือไม่มีผนัง ซึ่งเป็นที่นิยมกันไม่น้อยในสมัยล้านนา หลังคาของวิหารย่อมทำชายคายที่ยื่นเทให้ลาดต่ำกว่าปกติเพื่อกันฝนสาดและอากาศที่หนาวเย็น

พื้นที่ซึ่งล้ำเข้าไปทางส่วนในของวิหารโถงมีทรงปราสาท(กู๋) สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป ดังเช่นที่วิหารโถงของวัดพระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง ซึ่งมีขนาดใหญ่ ได้รับการบูรณะครั้งหลังสุดในปี พ.ศ.๒๔๖๖ วิหารของวัดนี้อีกหลังหนึ่งคือ วิหารน้ำแต้ม (น้ำแต้ม ชาวเมืองเหนือหมายถึงภาพเขียนระบายสี หรือจิตรกรรม) มีภาพจิตรกรรมบนแผงไม้ได้คอสอง เขียนขึ้นในระยะเวลาระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๑ หรือต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๒ คราวเดียวกับที่สร้างวิหารหลังนี้ อย่างไรก็ตามแผงไม้ดังกล่าวอาจนำมาจากที่อื่น หรือผ่านการรื้อแล้วประกอบใหม่ เพราะภาพเขียนบางส่วนไม่ต่อเนื่องกัน ผนังสกัดหลังของวิหารต่อเนื่องมาปิดที่ผนังข้างทั้งสองเพื่อล้อมบริเวณที่ประดิษฐานพระพุทธรูป

อุโบสถคงมีลักษณะทั่วไปเช่นเดียวกับวิหาร อุโบสถที่สร้างขึ้นในสมัยล้านนาไม่เหลือหลักฐานที่แน่ชัด คงมีเพียงที่สร้างขึ้นใหม่ รูปแบบไม่ต่างจากวิหารแต่มีขนาดเล็กกว่า หลักเสมาปักที่ตำแหน่งทิศหลักทั้งแปดรอบอุโบสถคือเครื่องแสดงความต่างจากวิหาร การสร้างอุโบสถของล้านนาอาจนิยมแพร่หลายยิ่งขึ้นในช่วงเวลาที่สุโขทัยตกอยู่ใต้อำนาจของกรุงศรีอยุธยาแล้ว เพราะสุโขทัยเองก็เช่นเดียวกันกับล้านนา คือ ไม่นิยมสร้างอุโบสถ จึงเหลือหลักฐานน้อยกว่าวิหารด้วย รูปแบบของ

อุโบสถของภาคเหนือเมื่อรับอิทธิพลศิลปะจากกรุงเทพฯ สังกัดได้จากที่มีข้อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เป็นต้น

การสร้างอุโบสถในอดีตของล้านนาไม่ใช่ไม่มีเสียเลย เพราะปรากฏอยู่ใน ชินกาลมาลีปกรณ์ ระบุว่าพระเจ้าติโลกราชทรงโปรดให้สร้าง “โรงอุโบสถ” ในวัดป่าแดงหลวง (พ.ศ.๑๙๙๕) เพื่อเป็น “เขตวิสุงคาม คือเขตแยกจากหมู่บ้าน” มีแผ่นหิน (ใบสีมา) คือสมมติพิภพสีมา ก่อนหน้านั้นการอุปสมบทกระทำกันบนเกาะกลางน้ำที่เรียกว่า “อุปสมบทกรรมอุทกทุกเขปสีมา” คือใช้เขตนํ้าแทนสีมา

ประตูดั้งซึ่งก่อด้วยอิฐ เป็นประตูยอดหรือที่เรียกว่าประตูซุ้ม(ประตูที่มียอดเป็นทรงปราสาท) ทางเหนือเรียกว่า โขง ยอดของประตูก่อเป็นชั้นลดหลั่นตรงตามความหมายของคำว่า ปราสาท มีงานประดับปูนปั้นตกแต่งตั้งแต่เสากรอบประตูขึ้นไปจนถึงแต่ละชั้นจนถึงส่วนยอด ลวดลายอันงดงามที่ประดับอยู่นั้นอาจใช้ช่วยพิจารณากำหนดอายุได้โดยประมาณเช่นเดียวกับการกำหนดอายุรูปแบบของโขง

โขงของวัดมหาโพธาราม (วัดเจ็ดยอด) เมืองเชียงใหม่ คงสร้างขึ้นเมื่อต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ อยู่ในสภาพชำรุด ส่วนยอดทลายลงแล้ว ที่เหลือคือเสากรอบประตู ยังมีลวดลายปูนปั้นประดับรูปแบบที่สมบูรณ์ของโขงมีอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง เมืองลำปาง ยอดโขงเป็นทรงปราสาท คือหลังคาลาดสลับชั้นซ้อนลดหลั่นขึ้นไปเป็นลำดับ งานปูนปั้นประดับตามชั้นต่างๆ ยังเหลืออยู่มาก รวมทั้งงานประดับที่เสากรอบประตู แม้ว่าการศึกษาลวดลายปูนปั้นประดับในศิลปะล้านนายังไม่ได้ผลเป็นที่น่าพอใจนัก แต่ก็เข้าใจว่าโขงของวัดพระธาตุลำปางหลวงสร้างขึ้นหลังจากซุ้มประตูของวัดเจ็ดยอด

รูปแบบของโขงรวมทั้งการประดับยังมีการสืบทอดมาในระยะหลัง โดยปรับปรุงมาใช้เป็นประตูยอด (โขง) ของวิหาร และอุโบสถ ดังเช่นที่วัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่ ซึ่งมีการประดับด้วยงานปูนปั้นทองอย่างมากมาย นับเป็นลักษณะเฉพาะของประตูซุ้มอาคารรุ่นหลังเมื่อล้านนาขึ้นอยู่กับการปกครองของกรุงเทพฯ แล้ว สำหรับหอไตรนอกจากสร้างด้วยไม้ทั้งหมดแล้ว ยังสร้างด้วยอิฐครึ่งไม้ด้วย ตัวอย่างที่เป็นงานรุ่นหลังได้แก่ หอไตรในวัดพระสิงห์ เมืองเชียงใหม่

เจดีย์หรือสถูปของภาคเหนือ ซึ่งชาวล้านนาเรียกว่า “ธาตุ” เช่นเดียวกับชาวล้านช้าง นิยมสร้างขึ้นสำหรับบรรจุอัฐิธาตุ มีทั้งบรมสารีริกธาตุ อรหันตธาตุ แม้แต่พระยามหากษัตริย์ที่สิ้นพระชนม์ไปแล้วก็นำพระอัฐิไปบรรจุไว้ เจดีย์ของศิลปะล้านนามีอยู่ ๒ แบบ คือเจดีย์ทรงระฆังกับแบบเจดีย์ทรงปราสาท ความนิยมสร้างเจดีย์ทั้งสองแบบ ทำให้เกิดมีลักษณะปลีกย่อยต่าง ๆ กัน ซึ่งเกิดจากการทำกันมากจึงมีการคลี่คลาย และทั้งจากการผสมผสานระหว่างกัน

การรับอิทธิพลจากภายนอกก็มีอยู่ด้วย แหล่งบันดาลใจสำคัญของเจดีย์แบบล้านนาคือศิลปะพม่าสมัยเมืองพุกามที่สืบทอดกันมา ทั้งที่ผ่านมาจากศิลปะทหริภุญชัย และแพร่หลายเข้ามาโดยตรง รวมทั้งอิทธิพลจากศิลปะสุโขทัย

เจดีย์ทรงระฆัง โดยทั่วไปรูปทรงของเจดีย์อาจแบ่งส่วนหลักออกได้ ๓ ส่วน เจดีย์ทรงระฆังก็เช่นกัน แบ่งออกได้เป็นส่วนล่าง ส่วนกลาง และส่วนบน เจดีย์ทรงระฆังระยะแรกของล้านนาที่สร้างขึ้นในพุทธศตวรรษที่ ๑๙ ปรับปรุงจากเจดีย์ทรงระฆังแบบหนึ่งในศิลปะพุกาม ครั้นล่วงมาถึงช่วงปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ต่อเนื่องกับต้นพุทธศตวรรษถัดมา เจดีย์ทรงนี้คลี่คลายไปโดยมีรูปทรงที่สูงโปร่ง และในช่วงเวลาของพุทธศตวรรษที่ ๒๑ รูปแบบของเจดีย์ทรงระฆังจึงมีการคลี่คลายปรับเปลี่ยนค่อนข้างเร็ว ทั้งนี้เนื่องจากการเกี่ยวข้องกับรูปแบบของเจดีย์ในศิลปะสุโขทัย

เจดีย์ทรงปราสาท คือเจดีย์ที่มีเรือนธาตุ เนื้อเรือนธาตุเป็นยอดแหลม ในช่วงเวลาของพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เจดีย์ทรงปราสาทของล้านนาเกี่ยวข้องกับอิทธิพลศิลปะพม่าที่สืบทอดจากเมืองพุกาม คงทั้งที่ผ่านมาจากเมืองลำพูนและแพร่หลายเข้ามาโดยตรง ย่างเข้าพุทธศตวรรษที่ ๒๐ คือช่วงแห่งการคลี่คลาย ก่อนที่เจดีย์ทรงปราสาทจะมีรูปแบบต่างๆเพิ่มขึ้น โดยมีองค์ประกอบบางชนิดของเจดีย์ทรงระฆังเข้าร่วมอยู่ด้วยอย่างสำคัญตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ ๒๑ เป็นต้นมา การกำหนดให้เจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัดนั้น เกี่ยวกับตำแหน่งที่ของเจดีย์ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล เป็นศูนย์กลางของสรรพสิ่งและยังหมายถึงพระพุทธเจ้า และพระอาทิตย์อีกด้วย

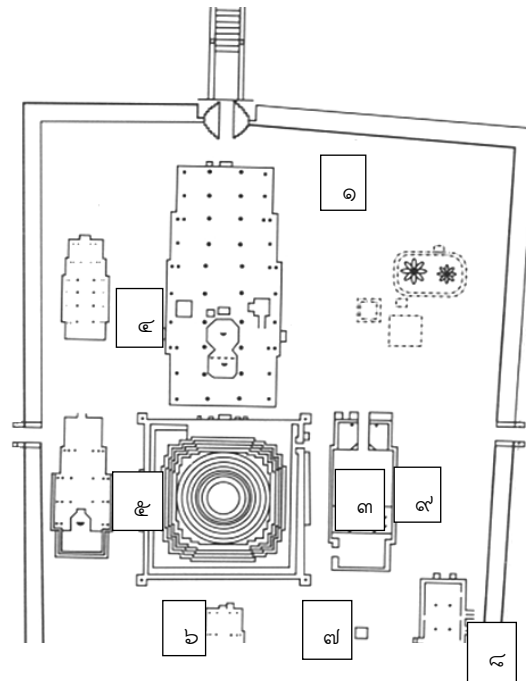
นอกจากลักษณะรูปแบบงานสถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในศาสนสถาน ล้านนายังมีงานสถาปัตยกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวกับที่อยู่อาศัย มีลักษณะเฉพาะ และเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมเป็นอย่างดี ดังเช่น คຸ້ມ คือเรือนไม้ชั้นดี สร้างอย่างประณีต สำหรับเป็นเรือนประทับของเจ้านาย คຸ້ມส่วนใหญ่ถูกรื้อลงเสียหมด บางแห่งดูได้จากภาพถ่ายเก่า เช่น หอคำที่เมืองลำปางและที่เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น

มรดกการเลือกทิศทางตั้งตัวเรือนให้ขวางรับแสงตะวัน ก็เพื่อให้รับแสงอาทิตย์ได้เต็มที่ ผ่อนคลายความหนาวเย็นไปได้ บริเวณบ้านมักมีที่ว่างเรียกว่า “ช่วงบ้าน” เป็นลานเอนกประสงค์ รั้วบ้านใช้ไม้ไผ่ ข้างรั้วมี “หิ้งน้ำ” หรือ “ฮ้านน้ำ” เป็นการให้ทานน้ำซึ่งชาวเหนือถือคติว่า “ทานน้ำได้เป็นเศรษฐี ทานบุหรีเป็นสะควย” สะควย หมายถึงผู้มั่งคั่ง บ้านเรือนที่อยู่อาศัยของชาวล้านนาในอดีตย่อมปลูกสร้างด้วยไม้เช่นกัน เรือนหลังเดียวโดดๆมักได้รับการปรับปรุงเป็นเรือนหมู่เมื่อสมาชิกครอบครัวเพิ่มขึ้น ระหว่างเรือนจึงมีลานเล่นกลาง ในบรรดาเรือนต่างๆในภาคเหนือที่เหลืออยู่ ที่รู้จักกันดี คือ “เรือนกาแล” ที่มีอายุเก่าสุดปลูกขึ้นเมื่อราว ๕๐-๑๒๐ ปีที่ผ่านมา โดยมีการซ่อมแซมส่วนต่างๆ รูปแบบของเรือนชนิดนี้ช่วยให้นึกถึงภาพเรือนในอดีตที่แคว้นล้านนาเจริญรุ่งเรือง คงมีลักษณะที่คล้ายคลึงกันไม่มากนัก

เรือนกาแลเรียกตามไม้ป่านลมที่ปลายไขว้กัน ซึ่งเป็นลักษณะที่เรียกว่า “กาแล” ส่วนที่ไขว้กันนี้สลักเสลาดลายงดงามมากมายหลายแบบ ยังมีงานสลักประดับบางส่วนของเรือน เช่น แผงเหนือประตูของตัวเรือน ที่เรียกว่า “ห้ายนต์” เรือนกาแลเป็นเรือนใต้ถุนสูง บริเวณใต้ถุนคือส่วน

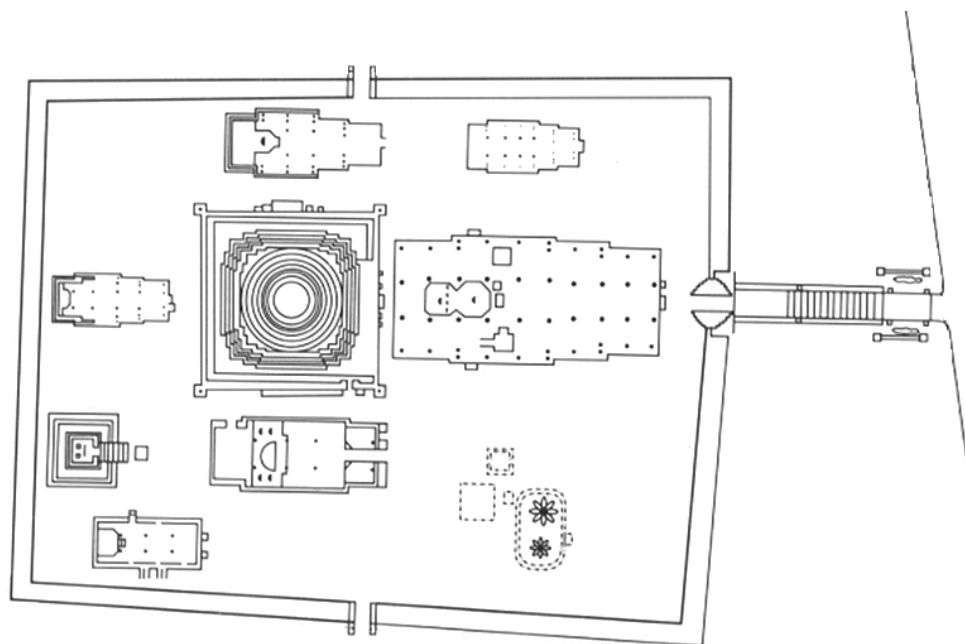
พักผ่อนและทำงานเล็กน้อยๆ ในตอนกลางวัน ได้ฤกษ์สูงสุดคล้องกับดินฟ้าอากาศ เช่น ในฤดูน้ำหลากก็ท่วมไม่ถึงพื้นเรือน หลังคาลาดชันก็ช่วยให้น้ำฝนไหลลงอย่างรวดเร็ว

ตัวอย่างการวางผังวัด

รูปที่ ๖๕ รูปแผนผังวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง

๑. ซุ้มโขง
๒. วิหารหลวง
๓. เจดีย์
๔. วิหารตันแก้ว
๕. วิหารน้ำแต้ม
๖. วิหารละโว้
๗. มณฑปพระพุทธรบาท
๘. อุโบสถ
๙. วิหารพระพุทธ
๑๐. ต้นชะจาว

รูปที่๑๖ รูปแผนผังแสดงตำแหน่งของวิหารในวัดพระธาตุลำปางหลวง จ.ลำปาง^{๒๑}

๑. วิหารหลวง
๒. วิหารพระพุทธรูป
๓. วิหารน้ำเต้า

^{๒๑} กรรณก รัตนวราภรณ์, บุรณะระเบียงคต ภูมิพระแก้ว และหอไตร, “วัดพระธาตุลำปางหลวง”, (ลำปาง: อรุณรักษ์การพิมพ์, ๒๕๕๕), หน้า ๗๔-๗๕.

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยอภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์เรื่อง คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา (An Analytical study of Attitude Towards Belief in Himmapan Forrest and its Influence to Lanna Buddhist Arts) มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ ๒) เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา ๓) เพื่อศึกษาคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา โดยเป็นการศึกษาในเชิงเอกสาร (Documentary Study) จากการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลเพิ่มเติมจากเอกสารและหลักฐานที่เกี่ยวข้อง มีอรรถกถา หนังสือ รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์ และบทความที่เกี่ยวข้อง เพื่อเปรียบเทียบข้อมูลเชิงพรรณนา มีผลสรุปดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผลสรุปว่า ในด้านของความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ “ป่าหิมพานต์” ดินแดนสนธยาที่เร้นลับ ตามตำนานกล่าวว่าป่าหิมพานต์อยู่บริเวณทางทิศเหนือของชมพูทวีป เป็นดินแดนวิเศษที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถเดินทางไปถึงได้ และไม่สามารถมองเห็นหรือสัมผัสได้ ความวิจิตรพิสดารที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ในชาดกหรือวรรณกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของป่า ภูมิประเทศหรือเหล่าสรรพสัตว์ในป่าล้วนเกิดขึ้นจากจินตนาการของมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะไม่มีใครเคยเห็นป่าหิมพานต์และสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ในป่าแห่งนี้

ตามคติจักรวาลแบ่งภพภูมิออกเป็น ๓ ระดับคือ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุณภูมิ เป็นการอธิบายจักรวาลรวมทั้งปรากฏการณ์ที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางปฏิบัติด้วยความคิด ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนา จักรวาลได้อธิบายแนวคิด ความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาท เรื่อง การเวียนว่ายตายเกิดเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ คือ ตัณหา ประกอบด้วย กามตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ยังข้องอยู่ในกาม ภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ และวิภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ต้องการพ้นจากการมีชีวิตอยู่ ซึ่งผู้มีตัณหาได้มาเกิดในจักรวาล ตามระดับภพภูมิทั้ง ๓ ระดับ คือ กามาวจร รูปาวจร และอรุณาวจร ผู้ปรารถนาพระนิพพานต้องหลุดพ้นจากความทุกข์และละทิ้งตัณหานั้น หากวิเคราะห์คำว่า จักรวาล คือการแปรผันไปราวกับจักร การเคลื่อนไหว หมุนไป ราวกับล้อของรถ มีลักษณะเป็นกงล้อวงกลม หมุนไปเป็นวัฏจักร และการ

เวียนว่ายตายเกิด ตามความเชื่อเรื่องกรรม คติจักรวาลจึงเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการเกิดของโลก ในพระพุทธศาสนาเป็นพุทธพจน์ที่ปรากฏใน อัคคัญสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น ซึ่งต่อมาพระพุทธโฆษาจารย์ พระอรรถกถาที่มีชื่อเสียงในอินเดียได้แต่งเพิ่มขึ้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ โดยนำโลกทัศน์ของศาสนาพราหมณ์เข้ามา และเป็นความเชื่อของพุทธศาสนาในช่วงหลัง ดังปรากฏการศึกษาและแต่งคัมภีร์เกี่ยวกับจักรวาลอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนา เช่น จักรวาลทีปนี เป็นต้น

เรื่องราวที่กล่าวในคัมภีร์เหล่านี้ ถือเป็นตัวอย่างของต้นแบบทางความคิดในการถ่ายทอดความเชื่อออกมาเป็นสัญลักษณ์ ส่งผลสู่การนำมาสร้างให้ปรากฏเป็นรูปธรรมทั้งในงานศิลปกรรมที่เรียกว่างานพุทธศิลป์ และงานวรรณกรรมที่มีเป้าหมายสูงสุดคือ สร้างหนทางเพื่อนำไปสู่นิพพานเป็นที่สุด

ความคิด ความเชื่อ และจินตนาการของมนุษย์ที่อาศัยในพื้นที่ใกล้เคียงกัน ย่อมรับและให้อิทธิพลทางความเชื่อ รสนิยม สุนทรียศิลป์ วัฒนธรรม ที่ย่อมเป็นไปตามกฎของการแลกเปลี่ยนถ่ายเท ซึ่งแต่ละพื้นที่มีการนำไปสร้างสรรค์พัฒนาในรูปแบบที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนขึ้นมา คติความเชื่อทั้งหลายที่เชื่อมโยงถึงกัน หนึ่งในนั้นคือ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในงานศิลปกรรมแขนงต่างๆในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ เช่น อินเดีย จีน พม่า อินโดนีเซีย กัมพูชา ลาว และไทย เป็นต้น

คำว่า “หิมพานต์” เป็นคำเก่าแก่ที่คนล้านนารุ่นปู่ย่าตาทวดรู้จักกันดีเพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากชาดก โดยเฉพาะในบทเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ถือเป็นประเพณีที่ต้องนำมาเทศน์เป็นประจำทุกปี เชื่อกันว่าผู้ฟังจะได้บุญกุศลมาก ฉะนั้นคนล้านนาจึงได้ยินได้ฟังเรื่องป่าหิมพานต์กันมาอย่างต่อเนื่อง สัตว์หิมพานต์ที่มีรูปร่างแปลกประหลาด ก็ได้รับอิทธิพลมาจากตำนานและนิทานโบราณเหล่านี้ ในนิทานชาดกบางเรื่อง เช่น เทวธชาดก ปัญญาสาชดก ตำนานป่าหิมพานต์ที่มีกล่าวถึงในพระพุทธศาสนา ยกตัวอย่างเช่น มีตำนานในพระพุทธศาสนากล่าวถึงเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร กล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรีและบุตรอีก ๒ คน คือ ชาลิกุมาร และกัณหากุมารี ถูกเนรเทศออกจากพระนคร ได้เดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์ เพื่อรักษาศิลปปฏิบัติธรรม ณ ที่แห่งนั้น แต่อย่างไรก็ตามด้วยความมีอิทธิฤทธิ์ของท้าวสักกะเทวราชจึงได้เล็งเห็นอันตรายในป่านั้นที่อาจจะเข้ามาทำอันตราย จนอาจทำให้ได้รับบาดเจ็บหรือถึงแก่ชีวิต จึงได้เนรมิตบรรณศาลาสำหรับพระเวสสันดร พระนางมัทรี กุมารและกุมารี เพื่อความปลอดภัย เป็นต้น

เรื่องราวของป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก ยกตัวอย่างเช่น พระไตรปิฎก เล่มที่ ๓๓ พระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ พุทธวงศ์ จริยาปิฎก เวสสันดรจริยาที่ ๙ กล่าวว่า พราหมณ์ทั้งหลายขอสิ่งใดกะเรา เราย่อมให้สิ่งนั้นไม่หวั่นไหวเลย เราไม่ซ่อนเร้นของที่มี

อยู่ ใจของเรายินดีในทาน เมื่อยาจกมาถึงแล้วการห้าม (การไม่ให้) ไม่สมควรแก่เรา กุศลสมาทานของเราอย่าทำลายเสีย เราจะให้คชสารตัวประเสริฐ เราได้จับวงพระยาชสารวางลงบนมือพราหมณ์แล้ว จึงหลั่งน้ำเต้าทองลงบนมือ ได้ให้พระยาชสารแก่พราหมณ์ เมื่อเราให้พระยามงคลคชสารอันอุดม เผือกผ่อง อีก แม้นในกาลนั้น แผ่นดินเขาสีเนรราช และป่าหิมพานต์ก็ได้หวั่นไหว เพราะเราให้พระยาชสารนั้น เป็นต้น

เรื่องราวของป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในไตรภูมิภูมิกถา ยกตัวอย่างเช่น การบรรยายถึงลักษณะของชมพูทวีป ป่าหิมพานต์ว่า แผ่นดินชมพูทวีปอันได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แลเป็นของมนุษย์เราอยู่นี้ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์แล แต่น้ำท่วมเป็นทะเลเสียนั้นไปได้ ๔,๐๐๐ โยชน์ แต่เป็นที่ป่าเสีย คือป่าพระหิมพานต์ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์ แลในป่าพระหิมพานต์นั้นสนุกนักหนาแล อันว่าเขาพระหิมพานต์นั้นโดยสูงได้ ๕๐ โยชน์โดยใหญ่ได้ ๒,๕๐๐ โยชน์ แลมียอดได้ ๘๔,๐๐๐ เป็นต้น

ในด้านของลักษณะของงานพุทธศิลป์ล้านนา เมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ในบริเวณภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยรวมทั้งดินแดนบางส่วนของประเทศพม่า จีน และลาว ได้เคยเป็นที่ตั้งของกลุ่มบ้านเมืองที่มีการปกครองเป็นแคว้นอิสระ มีชื่อเป็นที่รู้จักกันว่า ล้านนา กลุ่มบ้านเมืองเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เชื้อชาติ ประเพณี และศิลปวัฒนธรรม โดยมีเมืองเชียงใหม่เป็นศูนย์กลาง ศิลปวัฒนธรรมของแคว้นล้านนา มีความสัมพันธ์กับแคว้นใกล้เคียง ทั้งที่เจริญขึ้นก่อนและที่เติบโตร่วมสมัยกันมา ทางตะวันตกคือทหิรัญชัย มอญ-พม่า ทางเหนือคือจีนตอนใต้ ทางใต้แคว้นล้านนาคือสุโขทัย ส่วนล้านช้างอยู่ทางทิศตะวันออก การรับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมของล้านนาในระยะแรก เกี่ยวข้องกับเมืองที่เจริญขึ้นก่อนทางทิศตะวันตกคืออินเดีย ลังกา และพุกาม ช่วงหลังมีการแลกเปลี่ยนกันกับศิลปะสุโขทัย ซึ่งมีความต่อเนื่องมาจนถึงยุคทองของศิลปกรรมล้านนาในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑

ลักษณะรูปแบบของงานจิตรกรรมล้านนา งานจิตรกรรมที่เขียนขึ้นเก่าสุดของแคว้นล้านนาที่รู้จักกันในปัจจุบันได้แก่ จิตรกรรมฝาผนังใต้เจดีย์ที่วัดอุโมงค์ เชียงดอยสุเทพ เมืองเชียงใหม่ เขียนภาพเรื่องอดีตพุทธเจ้าประทับเรียงกันเป็นแถว แถวดังกล่าวเรียงกันเป็นชั้นๆ มีการใช้สีไม่มาก ส่วนใหญ่ได้จากธรรมชาติ จากดิน หิน ผงถ่าน รวมถึงแร่ต่างๆ รูปแบบภาพจิตรกรรมมีลักษณะเป็น ๒ มิติ มีการตัดเส้น ถมสีแบนๆไม่มีการไล่สีน้ำหนักรูป จิตรกรรมที่พบยุคต่อมาพบที่เขียนบนแผ่นไม้ที่มีอายุไล่เลี่ยกันกับพระพุทธรูปที่วัดดอกเงิน หรืออาจหลังกว่าเล็กน้อย มีอยู่ที่แผงไม้คอสองของวิหารน้ำแต้ม ในวัดพระธาตุลำปางหลวง สีของภาพจางมาก แต่ยังสังเกตได้ว่าเป็นภาพจิตรกรรมหลายสี โดยมีสีแดง สีเขียว สีเหลืองดิน สีดำ สีขาว แสดงภาพเรื่องนิทานชาดก เช่น เรื่องมาฆะมานพ และโสมสะกะเศรษฐีดำเนินเรื่องต่างๆต่อเนื่องกันโดยมีอักษรกำกับเรื่องไว้ที่ใต้ภาพ มีลักษณะเป็น ๒ มิติ ใช้การตัดเส้น ถมสีแบนๆไม่มีการไล่สีน้ำหนักรูปเพื่อให้เกิดระยะ กลุ่มภาพบุคคล เช่น พระราชา เจ้านาย และบุคคลชั้นรองอื่นๆแต่งกายตามประเพณี ตลอดจนชาวบ้านล้วนมีลักษณะตามธรรมชาติ ภาพสัตว์ในทิวทัศน์

ภาพปราสาทราชวังที่คล้ายคลึงกับลักษณะของปราสาทในภาพเขียนรุ่นหลังของพม่าแนวเลื่อนไหลคดโค้งของภาพบ้านเรือน ภาพต้นไม้ และทิวทัศน์ที่สะท้อนชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คนที่แวดล้อมด้วยภูมิประเทศล้อมรอบด้วยภูเขาป่าไม้ คือการจำลองแบบจากธรรมชาติมากกว่าลักษณะประดิษฐ์ ภาพจิตรกรรมฝาผนังอื่นๆ เช่น ที่วัดภูมินทร์ วัดหนองบัว จังหวัดน่าน วัดบวรศรีรัตนาราม จังหวัดเชียงใหม่ มีรูปแบบการจัดวางภาพ และการใช้สีที่คล้ายกัน เรื่องราวที่นิยมนำมาเขียนคือ ภาพอดีตพุทธเจ้า ภาพพุทธประวัติ และชาดกต่างๆ โดยมีการสอดแทรกสภาพแวดล้อม การแต่งกาย วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนท้องถิ่นเข้าไป

โดยทั่วไป หลักฐานทางด้านจิตรกรรมฝาผนังของล้านนา คงชำรุดสูญหายไปตามสภาพของอาคารศาสนสถาน การบูรณปฏิสังขรณ์อาคารหลายแห่งมีส่วนทำให้จิตรกรรมที่ยังอาจรักษาไว้ได้ต้องเสื่อมสภาพไปอย่างรวดเร็ว

สามารถแบ่งประเภทของจิตรกรรมในล้านนาเป็น ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมเขียนสีและจิตรกรรมลายคำ ซึ่งมีลักษณะ ดังนี้

๑. จิตรกรรมเขียนสี รูปแบบของจิตรกรรมเขียนสีในล้านนามี ๒ ประเภท คือ จิตรกรรมน้ำแต้มและจิตรกรรมภาพพระบฏ

๑.๑ จิตรกรรมน้ำแต้ม คือชื่อเรียกของจิตรกรรมสีฝุ่นที่เขียนในวิหารหรือโบสถ์ ซึ่งรูปแบบของจิตรกรรมดังกล่าวเขียนภาพเล่าเรื่องทางพุทธศาสนาบริเวณผนัง ผังคอสอง หรือโครงสร้างมาต่างใหม่ ตัวอย่างเช่น จิตรกรรมบนผังคอสอง วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง จิตรกรรมบนผนังวิหาร วิหารลายคำ วัดพระสิงห์ จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

๑.๒ จิตรกรรมภาพพระบฏ เป็นงานจิตรกรรมเขียนสีบนผ้าหรือบนกระดาษที่สามารถเคลื่อนที่และพับเก็บได้ส่วนใหญ่จะเขียนเกี่ยวกับเรื่องพระเวสสันดรชาดก โดยนำออกมาซึ่งบนผนังวิหาร ขณะที่ประเพณีตั้งธรรมหลวงในช่วงวันลอยกระทง เพื่อให้พุทธศาสนิกชนที่เข้ามารับฟังธรรมได้อ่านภาพตามธรรมเทศนาแต่ละกัณฑ์ ซึ่งจิตรกรรมภาพพระบฏมีทั้งภาพที่แยกเป็นผืนและเป็นผ้าผืนยาวตลอดทั้งแนว เช่น ภาพพระบฏที่พบในวัดนาคตหลวง จังหวัดลำปาง เป็นต้น

๒. จิตรกรรมลายคำ คำว่า “ลายคำ” ในความหมายของศิลปกรรมล้านนา คือ ลวดลายที่ประดับตกแต่งสิ่งของเครื่องใช้ อาคารสถานที่ด้วยทองคำเปลวหรือสีทอง มีลวดลายสีทองบนพื้นสีแดงหรือสีดำหาก เป็นงานจิตรกรรมที่มีลักษณะ ๒ มิติ

ลักษณะรูปแบบของงานประติมากรรมล้านนา งานปูนปั้นล้านนาคือลายตกแต่งประดับประดาสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนา หรือแม้แต่อาคารบ้านเรือนด้วยงานปูนปั้น ซึ่งในภาษาคำเมืองของคนภาคเหนือเรียกว่า “สะต่ายจิ้น” การตกแต่งด้วยลายปูนปั้นนี้เป็นการนำเข้ามาจากอินเดียพร้อมกับการรับพุทธศาสนาทั้งนิกายเถรวาทและนิกายมหายาน ในประเทศไทยได้พบหลักฐานการตกแต่งสถูปเจดีย์ด้วยงานปูนปั้นมาตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒-๑๓ เป็นต้นมา ตามแหล่งวัฒนธรรม

ทวารวดีในภาคกลางตลอดลงไปถึงภาคใต้ เช่น ลายปูนปั้นประจำยามก้ามปูหรือลายเส้นลวด และไขปลาตามแบบศิลปะคุปตะ รูปพระโพธิสัตว์ รูปบุคคล และรูปสัตว์ต่างๆ ที่ตกแต่งโบราณสถานวัดโขลงบ้านคูบัว จังหวัดราชบุรี หรือที่เจดีย์จุลประโทน จังหวัดนครปฐม

ลวดลายที่นิยมใช้ประดับตกแต่งเป็นลายเครือเถาหรือลายพันธุ์พฤกษา ลายประเภทนี้เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของศิลปะจีนมาก ปรากฏอยู่ทั้งที่เป็นเอกเทศและผสมปะปนอยู่กับลวดลายของท้องถิ่น งานประดับเจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน มีลายรูปกลีบบัวซึ่งมีลวดลายประดับภายในกลีบอาจเป็นอิทธิพลจากศิลปะพุกามที่รับจากจีน หรือมาจากจีนโดยตรงเพราะเป็นลายที่นิยมเขียนประดับเครื่องถ้วยจีน ลายดอกไม้ เถาไม้ หรือแม้แต่ลายประดิษฐ์บางชนิด เช่น ลายรูปเหรียญตรา ก็ได้พบประดับเครื่องถ้วยของจีนที่พบทางภาคเหนือด้วยเช่นกัน งานประติมากรรมของล้านนา ตอนแรกเริ่มนั้นได้รับอิทธิพลงานศิลปกรรมจากอาณาจักรใกล้เคียงที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน หรือแม้แต่ที่ร่วมสมัยกันก็จริง แต่ก็สามารถนำมาปรับประยุกต์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม รสนิยม พัฒนาจนกลายเป็นงานประติมากรรมที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตน

ลักษณะรูปแบบของงานสถาปัตยกรรมล้านนา ศาสนสถานที่เป็นวัดวาอารามของชาวล้านนานั้นกลมกลืนอยู่ท่ามกลางธรรมชาติแวดล้อม ยิ่งกว่าโดดเด่นตั้งศาสนสถานที่ให้สร้างให้เป็นศูนย์กลางแห่งจักรวาล ซึ่งเป็นที่สถิตของเทพเจ้าอันเป็นสัญลักษณ์ แห่งพระราชาผู้ทรงไว้ซึ่งอำนาจตามประเพณีขอม ชาวกองศรีอยุธยาเมื่อแรกตั้งราชธานีของตน ก็คุ้นเคยกับศิลปวัฒนธรรมที่สืบทอดนานมาจากขอม ล้วนแตกต่างจากความกลมกลืนกับธรรมชาติของศิลปะล้านนา

สถาปัตยกรรมของล้านนาที่เหลืออยู่ถึงทุกวันนี้ล้วนได้รับการปฏิสังขรณ์มาแล้วทั้งสิ้น งานประดับสถาปัตยกรรมคืองานปูนปั้นก็มักได้รับการบูรณะหรือทำขึ้นใหม่ซึ่งมีอยู่เสมอเมื่อมีการบูรณะตัวอาคาร หรือองค์เจดีย์ ศาสนสถานโบราณที่ใช้งานต่อเนื่องมาในอดีตถึงปัจจุบันยังไม่ต้องกล่าวถึง งานบูรณปฏิสังขรณ์ต้องมีอยู่เป็นประจำ เพราะเมืองต่างๆ ในแคว้นล้านนาโดยเฉพาะเชียงใหม่ไม่เคยร้างหายอย่างสิ้นเชิงซึ่งต่างจากราชธานีสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา

การสร้างอาคารศาสนสถาน การวางผังวัดในเขตพุทธาวาสสำหรับวัดหลวงหรือวัดที่สำคัญในล้านนานั้น ที่หลงเหลือมาจนถึงปัจจุบัน ได้มีการเปลี่ยนแปลงจากการสร้างอาคารเพิ่มในส่วนแต่มีผลกระทบต่อผังวัดโดยรวมไม่มากนัก แสดงถึงการให้ความสำคัญตามสัญลักษณ์ของจักรวาลคติ ตามการรับรู้ในเชิงสัญลักษณ์ของชาวล้านนาในอดีต ส่วนที่มีลักษณะร่วมคือ การวางตำแหน่งเจดีย์เป็นศูนย์กลางของวัดโดยเปรียบเสมือนดังเขาพระสุเมรุ โดยรอบตามทิศต่างๆ เป็นที่ตั้งของวิหาร ซึ่งประกอบด้วยด้านทิศตะวันออกเป็นที่ตั้งของวิหารหลวง และทิศใต้ซึ่งเป็นตำแหน่งของชมพูทวีปในคติจักรวาลได้ตั้งวิหารที่มีความสำคัญ เช่น วิหารลายคำ วัดพระสิงห์ วิหารพระพุทธ ที่วัดพระธาตุลำปางหลวงและวัดพระธาตุหริภุญชัย เป็นต้น

ในด้านคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมล้านนา ภาพจิตรกรรมที่ได้รับคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์นั้นในล้านนานั้น ส่วนใหญ่เป็นการสอดแทรกรูปสัตว์หิมพานต์และลวดลายพันธุ์พฤกษาเข้าไปในภาพจิตรกรรม เพื่อเป็นส่วนประกอบทำให้เนื้อหาของภาพจิตรกรรมเกิดความสมบูรณ์ มีความน่าสนใจ และเป็นลวดลายประดับตกแต่งอาคารศาสนสถาน การใช้ลวดลายสัตว์หิมพานต์ ซึ่งเป็นสัตว์พิเศษต่างจากสัตว์ธรรมดาที่มีบนโลกมนุษย์ มีอำนาจ พละกำลัง มีฤทธิ์มาก ก็ด้วยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล สามารถปกป้องรักษา อาคารศาสนสถานให้รอดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆได้ และช่วยให้อาคารศาสนสถานมีความงดงาม ละเอียด ประณีต ต่างจากอาคารบ้านเรือนธรรมดาทั่วไป สมกับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์รวมจิตใจของชุมชนบ้านเมือง

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานประติมากรรมล้านนา งานประติมากรรมที่ได้รับอิทธิพลจากคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์ คือลวดลายพันธุ์พฤกษาและลายรูปสัตว์ต่างๆ เช่น กิณรี กิณนร หงส์ สิงห์ พญานาค ที่ประดับตกแต่งตามอาคารศาสนสถาน โดยเฉพาะลวดลายที่ประดับบนซุ้มประตูโขง สิงห์และพญานาคตรงทางเข้าวัด เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนค่าป่าหิมพานต์ เป็นเสมือนประตูที่เชื่อมผ่านระหว่างดินแดนมนุษย์กับสวรรค์ เพื่อเสริมให้คติเรื่องการจำลองวัดให้เป็นดั่งจักรวาลสมบูรณ์ยิ่งขึ้น อีกอย่างหนึ่ง ด้วยเชื่อว่า สัตว์หิมพานต์เหล่านี้เป็นสัตว์วิเศษ มีฤทธิ์มาก เป็นเจ้าแห่งสัตว์ทั้งหลาย สามารถปกป้องคุ้มครองศาสนสถานและผู้คนจากสิ่งชั่วร้ายได้

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมล้านนา คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมล้านนา ที่เห็นได้ชัดเจน คือการวางผังอาคารในเขตพุทธาวาส โดยการจำลองวัดให้เปรียบเสมือนจักรวาล เจดีย์เปรียบดั่งเขาพระสุเมรุ วิหารที่ล้อมรอบเปรียบดั่งทวีปต่างๆ ผืนทรายเปรียบดั่งสีทันดรมหาสมุทร วิหารคดหรือศาลาบาตรเปรียบดั่งกำแพงจักรวาล ซุ้มประตูโขงเปรียบดั่งป่าหิมพานต์ และการประดับตกแต่งสถาปัตยกรรมด้วยลวดลายสัตว์หิมพานต์ต่างๆ นั้นเพื่อความสวยงาม เป็นสิริมงคล สามารถคุ้มครอง ดูแลรักษาไว้ อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ให้รอดพ้นจากภัยอันตรายต่างๆได้

ทรรศนะของผู้วิจัย คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์เป็นส่วนประกอบหนึ่งของคติความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิจักรวาลที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อการสร้างสรรค์งานศิลปกรรมทางศาสนาหรือว่างานพุทธศิลป์ เริ่มตั้งแต่การวางแผนผัง ระบบโครงสร้าง ตำแหน่งอาคาร จนถึงงานประดับประดาตกแต่ง ก่อให้เกิดการตีความและแปลความหมายที่ลึกซึ้งเพื่อถ่ายทอดออกมาเป็นงานพุทธศิลป์ ทั้งทางด้านจิตรกรรม ประติมากรรม สถาปัตยกรรม โดยการเลือกรับและคัดกรองรูปแบบศิลปกรรมที่รับมาจากดินแดนพุทธภูมิ เผยแพร่มาตามเส้นทางที่เชื่อมระหว่างเมือง จากอินเดีย ลังกา พุกาม สุโขทัย อยุธยาทางศาสนาได้ผสมผสานกับความเชื่อท้องถิ่น ถ่ายทอดออกมาเป็นผลงานที่มีรูปแบบตามรสนิยมของแต่ละท้องถิ่น เพื่อถ่ายทอดความหมายและการรับรู้ในเชิงคุณค่าสืบต่อกัน

การสร้างรูปสัญลักษณ์ของดินแดนหิมพานต์เพื่อสื่อให้เกิดการรับรู้ในสิ่งที่เป็นนามธรรม อยู่เหนือการรับรู้พบเห็นทั่วไป ให้ออกมาปรากฏเป็นรูปธรรมชัดเจนสามารถช่วยให้สร้างจินตภาพถึง ดินแดนที่ต่างภพภูมิออกไป ทุกองค์ประกอบของอาคารศาสนสถาน การประดับตกแต่งต่างๆ เพื่อเป็น การสร้างจำลองจักรวาล หรือสรวงสวรรค์ลงมาไว้ในอาณาบริเวณวัด ให้มีความแตกต่างจากอาคาร บ้านเรือนทั่วไป มีความวิจิตรงดงาม ประณีต เมื่อเข้าไปในบริเวณวัด เปรียบเสมือนการเข้าไปในอีก ดินแดนหนึ่ง ซึ่งมีแต่ความงดงาม ความสงบสุข ร่มเย็น เป็นเครื่องชักจูงผู้คนให้ประพฤติปฏิบัติ รักษา ตนให้อยู่ในกรอบศีลธรรม สัมมนุญกุศลบำเพ็ญเพียรภาวนา เพื่อเป็นเครื่องนำทางให้ไปสู่ภพภูมิที่ สูงขึ้นจนถึงขั้นสูงสุดของพระพุทธศาสนาคือพระนิพพาน

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิจัยเรื่องคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีประเด็นที่น่าสนใจศึกษาวิจัยเพิ่มเติมอีกหลายเรื่อง เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเพิ่ม มากขึ้น กล่าวคือ

๑. ในเรื่องของคติจักรวาลที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา
๒. ในเรื่องของความเชื่อและคุณค่าของงานประติมากรรมตกแต่งศาสนสถานล้านนา

บทที่๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

หลายคนคงเคยได้ยินได้ฟังเรื่องราวดินแดนทิพย์ของ ป่าหิมพานต์ มาจากปู่ย่าตายาย คนเฒ่าคนแก่ เล่าให้ฟังกันมาบ้างว่า ป่าหิมพานต์ เป็นรอยต่อชั้นมิติระหว่างโลกทิพย์กับโลกมนุษย์ ซึ่งมีพันธุ์พืชแปลก สัตว์แปลก มากมาย จากความเชื่อของคนไทยที่ว่า ในป่าหิมพานต์นี้ไม่ว่าจะเป็นพืชหรือสัตว์ จะมีรูปร่างที่แปลกไปจากเมืองมนุษย์เรา โดยตำนานกล่าวไว้ว่า ป่าหิมพานต์ตั้งอยู่บนเทือกเขาหิมาลัย ทอดตัวต่ำลงมาในแดนมนุษย์ ทับซ้อนมิติกันอยู่กับโลกมนุษย์ในหลายประเทศและแถบสุวรรณภูมิทั้งหมด เมื่อเราได้ยินได้ฟัง คนโบราณพูดถึงดินแดนลับแล แดนสนธยา ป่าหิมพานต์โลกทิพย์ เหล่านี้ ผู้รู้ได้กล่าวว่าดินแดนทั้งหลายเหล่านี้ก็คือ ดินแดนที่อยู่บนโลกใบเดียวกับมนุษย์เรา เพียงแต่อยู่ต่างมิติ หรืออยู่กันคนละคลื่นความถี่เท่านั้นเอง บ้างก็ว่าอยู่คนละภพกัน แต่เชื่อว่าหลายคนคงยังไม่ได้ศึกษารายละเอียดถึงความเป็นมาของป่าหิมพานต์ และส่วนประกอบต่างๆ ว่ามีความเป็นมาเป็นไปอย่างไร

ความคิดเรื่องสัตว์ประหลาดที่มีรูปร่างแปลกอย่างที่เรารู้จักกันว่า “สัตว์หิมพานต์” นั้น เห็นจะมีกันหลายชนชาติหลายภาษาและความคิดนั้นอาจจะมาพ้องกันเข้าโดยบังเอิญ หรือเลียนแบบกันในทางความคิด แต่ลักษณะฝีมือทางช่างและศิลปะการตกแต่งแปลกกันออกไป เท่าที่พบหลักฐานแน่ชัด อียิปต์เป็นชนชาติที่มีเทพรูปเป็นคนปะปนสัตว์ ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าประเทศอียิปต์เป็นประเทศที่เจริญมาแต่โบราณประมาณ ๔,๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาลและมีความเคารพนับถือสัตว์มาแต่โบราณ เช่นแมลงทับเป็นตัวแทนของพระเจ้าผู้สร้างโลก ที่ถือเช่นนี้เพราะริมฝั่งแม่น้ำไนล์มีแมลงทับชุกชุม แมลงทับจะนำเอาดินมาสร้างเป็นรังใหญ่ๆ เหตุนี้ชาวอียิปต์จึงคิดว่าโลกนี้ต้องมีพระเจ้าสร้างแล้วเลยพากันนับถือแมลงทับไปด้วย^๑ เทพเจ้าหลายองค์ของอียิปต์มีร่างกายเป็นมนุษย์ มีหัวเป็นสัตว์ประเภทต่างๆ คูไปแล้วคล้ายกับสัตว์ในป่าหิมพานต์ มีหลายคนเชื่อว่าตำนานเทพเจ้าอียิปต์ อาจเป็นแรงบันดาลใจ และต้นกำเนิดของสัตว์หิมพานต์ ตัวอย่างเทพเจ้าที่มีร่างกายบางส่วนเป็นสัตว์ เช่นอนูบิส เทพเจ้าแห่งความตายของอียิปต์ตัวเป็นมนุษย์เศียรเป็นหมาในสีดำ โฮรุส เทพเจ้าของอียิปต์มีร่าง

^๑ พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ, ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑, (พระนครศรีอยุธยา: เสริมวิทยบรรณาการ, ๒๕๑๔), หน้า ๓๙.

เป็นมนุษย์เพศผู้มีเศียรเป็นนกเหยี่ยว คนุม เทพเจ้าแห่งน้ำมีร่างเป็นมนุษย์เพศผู้มีเศียรเป็นแพะ และยังมีสัตว์พิสดารในตำนานกรีกสามารถแบ่งได้ ๒ ประเภทคือ ๑. สัตว์ผสม หมายถึงสัตว์ที่มีลักษณะผสมระหว่างสัตว์ธรรมดาตั้งแต่สองชนิดขึ้นไป โดยปกติจะมีเป็นเผ่าพันธุ์ ๒. สัตว์ประหลาดหมายถึงสัตว์พิเศษที่มีลักษณะเฉพาะ ตัวที่ไม่มีสัตว์อื่นเหมือน สัตว์ประหลาดส่วนใหญ่ในตำนานมักเป็นเพื่อนหรือศัตรูกับวีรบุรุษ สัตว์พิสดารตัวอย่างเช่น เซนธอร์ สัตว์ผสมชนิดหนึ่งระหว่างมนุษย์กับม้า เซอเบรอุส สัตว์ประหลาดผู้เฝ้าปากทางนรก รูปร่างเป็นสุนัขสามหัว ไคเมร่า สัตว์ประหลาดในตำนานมีร่างกายแบบผสม โดยมีช่วงหัวเป็นสิงโต ช่วงตัวเป็นแพะเพศเมีย และช่วงล่างเป็นงูเป็นต้น^๒ ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่ากรีกเป็นชนชาติแรกในโลกที่นำเอาความเจริญของเอเชียเข้าไปยุโรป และนำความเจริญจากยุโรปเข้ามาเผยแพร่ในเอเชีย สรุปว่ากรีกเป็นมนุษย์พวกแรกที่เชื่อมยุโรปกับเอเชียให้มีการเดินทางไปถึงกัน และมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันก่อนชาติอื่นๆ จึงเป็นเรื่องน่าคิดว่าอิทธิพลเกี่ยวกับสัตว์ประหลาดต่างๆทางเอเชียคงได้รับมาจากกรีกด้วย นอกจากชาติดังกล่าวแล้วก็มีจีนอีกชาติหนึ่งที่มีสัตว์ประหลาดอยู่หลายชนิด เช่น มังกร กิเลน ฯลฯ มีที่แปลกอยู่รูปหนึ่งทำด้วยกระเบื้องเคลือบสมัยถัง หน้าเป็นมนุษย์ แต่กระหม่อมสูงเหมือนเขา หูกว้างใหญ่ นั่งชันเข่าเหมือนสุนัขเท่าเพนกวิน ว่าเป็นตัวเจ้าที่รักษาอวงซุ้ยฝังศพของจีน อีกรูปหนึ่งชื่อ นูกัวซี มีร่างกายเป็นงู ศีรษะเป็นมนุษย์ บางแห่งว่าศีรษะเป็นวัว หรือศีรษะเป็นมนุษย์แต่มีเขาแบบเขาวัวบางชนิดมีรูปร่างคล้ายสุนัขหรือสิงโต ในหนังสือThe Art and Architecture of China เรียกว่า chimera มีอธิบายว่าชนิดมีเขาเดียวเรียกว่า เทียนลู (t'ien-lu) ชนิดสองเขาเรียกว่าปิเสี่ย (pi-hsieh) บางแห่งอธิบายว่าตัวผู้มีเขาเดียว มักพบตามที่ฝังศพ ตัว chimera นี้เห็นจะตรงกับสัตว์ในนิยายกรีกที่เรียกว่า คิเมรา (chimaera) ซึ่งมีหัวเป็นสิงโต ตัวเป็นแพะ หางเป็นมังกร ตามประวัติว่าเป็นลูกของอีดินนา มีลมหายใจเป็นไฟ อย่างไรก็ตามสัตว์ประหลาดของจีนดังกล่าวนี้ เป็นของที่คิดประดิษฐ์ขึ้นมาเป็นเวลานานนับพันปีแล้วทั้งนั้น อีกชาติหนึ่งที่มีสัตว์ประหลาดและมีส่วนสัมพันธ์กับไทยก็คือ อินเดีย ที่เรารู้จักกันดีก็มีครุฑ และพญานาค ที่แปลกออกไปก็มี คชสารทูล(ตัวเป็นเสือหัวเป็นช้าง ศารทูลแปลว่าเสือ) และสัตว์อื่นๆอีกมากซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นต้นเค้าของสัตว์หิมพานต์ของไทย สัตว์ประหลาดๆของอินเดียนั้น นักปราชญ์ทางโบราณคดีได้ลงมติว่าได้แบบมาจากกรีก^๓ ในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พุทธวรรค เถราปทานสาริปุตตเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสารีบุตรเถระขณะอาศัยอยู่บริเวณภูเขาคิมพานต์ ไว้ว่าฝูงนกแก้ว (ไก่เถื่อน ไก่ป่า) ฝูงไก่ป่าฝูงนกนางนวล ฝูงนกต้อยติ๋นฝูงนกแขกเต้า

^๒ “ความเชื่ออื่นที่คล้ายคลึงกับตำนานป่าหิมพานต์”, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: http://www.himmapan.com/thai/about_himmapan.html. (๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๔).

^๓ ส.พลายน้อย, สัตว์หิมพานต์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑.

อาศัยสระนั้นหากิน (ไถ่ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ผุ่งหงส์ ผุ่งนกระเรียน ผุ่งนกยูง ผุ่งนกดูเหว่า ผุ่งไก่อว่ง ผุ่งนกช้อนหอย ผุ่งนกโพระดก (นกระจอก นกจอก) อาศัยสระนั้นหากิน ผุ่งนกแสก (นกเค้าแมว นกทึดทือ) ผุ่งนกหัวขวาน ผุ่งนกออกขาว (นกเขา) ผุ่งนกเหยี่ยวดำ ผุ่งนกกาน้ำ มากมาย อาศัยสระนั้นหากิน ผุ่งเนื้อฟาน (อีแก้ง) ผุ่งหมูป่า ผุ่งสุนัขจิ้งจอก (หมาป่า หมาใน) ผุ่งแรด ผุ่งละมั่ง ผุ่งเนื้อทราย อาศัยสระนั้นหากิน ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลือง หมี หมาใน เสือดาว ช้างตระกูลมาตังคะตกมัน ๓ แห่ง (ไม่ทำอันตราย) อาศัยสระนั้นหากิน เหล่ากินนร (สัตว์ครึ่งคนครึ่งนก) ผุ่งวานรคนทำงานในป่า สุนัขไล่เนื่อนายพราน อาศัยสระนั้นหากิน ต้นมะพลับ ต้นมะหาด ต้นมะขางต้นหมากเม่า ผลัดผลทุกฤดูกาลอยู่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า^๔

ในส่วนของประเทศไทยเรานั้นความเชื่อเรื่องของสัตว์ประหลาดทั้งหลายนั้นค่าน่าจะมาพร้อมๆ กับการเข้ามาของพระพุทธศาสนาจากอินเดีย หลักฐานที่ชัดเจนที่กล่าวถึงสัตว์หิมพานต์คือ ไตรภูมิภค ซึ่งพระมหากษัตริย์ราชธานี กษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์สุโขทัยได้ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ หรือเมื่อ ๖๐๐ กว่าปีมาแล้ว มีการกล่าวถึงดินแดนที่เรียกว่า ป่าหิมพานต์ มีสัตว์ต่างๆ เช่น พญานาค ครุฑ กิณรี กินนร หงส์ สิงห์ ปลา ช้างตระกูลต่างๆ เป็นต้น อันเป็นสัตว์หิมพานต์ยุคต้น พอมาในสมัยรัตนโกสินทร์ได้มีการเพิ่มจำนวนสัตว์หิมพานต์ขึ้นอีกตามที่ศิลปินหรือช่างฝีมือได้จินตนาการและสร้างสรรค์ขึ้นจากตำราหรือเอกสารเก่าต่างๆ ขึ้นโดยการนำสัตว์แต่ละชนิดมาผสมกันเกิดเป็นสัตว์ชนิดใหม่ สัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์นั้นมีทั้งที่เป็นสัตว์อย่างธรรมดา เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย นก และสัตว์ที่ผสมขึ้นระหว่างสัตว์ต่างชนิดกัน เช่น ไกรสรนาครา เป็นสิงห์ผสมที่ตัวเป็นสิงห์มีเกล็ด หัวและหางเป็นแบบพญานาค คชสีห์ มีหัวเป็นช้าง ส่วนลำตัวเป็นสิงห์ กุญชรวารี เป็นสัตว์ที่ผสมกันระหว่างช้าง และปลา เป็นต้น

คำว่า “หิมพานต์” โดยทั่วไปเข้าใจว่าเป็นป่าใหญ่ลึกกว้างเกินกว่าที่ใครจะไปได้ถึงจนมีคำพูดกันว่า “นอกฟ้าป่าหิมพานต์” คือไกลเหลือเกิน ตามรูปศัพท์แล้ว หิมพานต์มาจากคำว่า หิมวต^๕ ซึ่งหมายถึงปกคลุมด้วยหิมะ ถ้าเรียกในปัจจุบันนี้ก็คือภูเขาหิมาลัย (หิม+อาลัย=ที่อยู่แห่งหิมะ) ประดิษฐานอยู่ในชมพูทวีป มีสระใหญ่ ๗ สระคือ ๑.สระอนันดาต ๒. สระกัณณมุนทะ ๓. สระรณการะ ๔. สระฉัททันตะ ๕. สระกุนดาละ ๖. สระมณฑากิณี ๗. สระสีหปาทะ บรรดาสระใหญ่ทั้ง ๗ นั้น สระอนันดาตแวดล้อมไปด้วยภูเขาทั้ง ๕ ที่จัดเป็นยอดเขาหิมพานต์ ยอดเขาทุกยอดมีส่วนสูงและสัณฐาน ๒๐๐ โยชน์ และกว้าง ๕๐ โยชน์ ตามตำนานเชื่อว่าในอดีตตอนที่มนุษย์ยังมีบุญบารมีมาก สามารถ

^๔ วิมาหา. (ไทย) ๑/๓๔๔/๓๘๐.

^๕ เศรษฐมณฑิรกาญจนกุล, เส้นสายลายไทยเจือก กิณรี มักกะลีผล, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์, ๒๕๕๑), หน้า ๗.

ไปมาถึงกันได้ระหว่างเมืองมนุษย์กับป่าหิมพานต์ ครั้นสิ้นผู้มีบุญบารมีก็เป็นอันขาดจากกัน ต้องบำเพ็ญเพียรทาง จิต วิญญาน สมาธิ ได้อภิญญาถึงสามารถเดินทางไปได้

ในดินแดนล้านนาได้มีเรื่องราวของป่าหิมพานต์ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนาเช่น จักรวาลทิพนิ และมีการถ่ายทอดคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ผ่านทางชาดก โดยเฉพาะในบทเทศมหาชาติ (คนล้านนาเรียก “ตั้งธรรมหลวง”) ที่ต้องเทศในวันเพ็ญเดือน๑๒เป็นประจำทุกปี ในกัณฑ์ที่ ๒ ชื่อ กัณฑ์หิมพานต์มีการพรรณนาถึงป่าหิมพานต์ ดินแดนล้านนาในอดีตเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ทางภาคเหนือของไทยจนถึงอาณาจักรทางตอนใต้ของจีนในปัจจุบัน มีหลักฐานที่ปรากฏในเอกสารโบราณของจีนเรียกดินแดนส่วนนี้ว่า อาณาจักร ปาไปสีฟู (Pa -Pai- hsi-Fu -Kingdom)^๖ มีประวัติศาสตร์ยาวนานสืบเนื่องจนถึงปัจจุบันกว่า๗๐๐ปี พระเจ้ามังรายปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์มังรายเป็นผู้ก่อตั้งรวบรวมบ้านเมืองต่างๆทั้งในแคว้นโยนกและหริภุญชัยได้เป็นปึกแผ่นมีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการเมืองการปกครอง และในด้านการศาสนาถือว่ามีความเจริญถึงขีดสุด มีพระสงฆ์ที่มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎก สามารถรจนาคัมภีร์ทางศาสนาที่เป็นที่ยอมรับไว้มากมาย เช่น จักรวาลทิพนิ มังคลัตถทิพนิ ปัญญาชาดก เป็นต้น เหตุการณ์สำคัญที่บ่งบอกถึงความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา คือ การทำสังคายนาพระไตรปิฎกครั้งที่ ๘ ในรัชสมัยของพระเจ้าติโลกราช กษัตริย์รัชกาลที่ ๙ แห่งราชวงศ์มังราย

อาณาจักรล้านนาเป็นแหล่งประเพณีและศิลปวัฒนธรรมที่สำคัญแห่งหนึ่ง งานพุทธศิลป์ของล้านนา เป็นงานที่ผูกพันอยู่กับวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ความเชื่อและตำนานท้องถิ่น โดยมักมีแนวทางการทำที่สืบทอดกันมาหรือมีความผูกพันกับคำสอนในพระพุทธศาสนาเป็นหลัก รูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนามีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของพื้นที่ อีกทั้งยังคงมีความสัมพันธ์กับดินแดนข้างเคียงทั้งที่รุ่งเรืองมาก่อนและเติบโตร่วมสมัยกัน การรับอิทธิพลระยะแรกของงานพุทธศิลป์ล้านนาเกี่ยวข้องกับศิลปะมอญ พม่า ลังกา ลื้อลัวะ ต่อมาจึงมีการเกี่ยวโยงกับศิลปะสุโขทัย ศิลปะจีน และสายหิมาลัย ธิเบต เนปาล งานพุทธศิลป์ของล้านนาเจริญเรื่อยมาจนถึงยุคทองของล้านนาในราวต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ ขอบข่ายของงานพุทธศิลป์ล้านนาแพร่ขยายไปในแคว้นล้านช้าง เชียงตุง สิบสองปันนา ลงไปถึงกรุงศรีอยุธยาต่อมาพุทธศิลป์ล้านนาค่อนข้างขาดหลักฐานไปเมื่อตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่ากระนั้นกลับเป็นช่วงที่มีการจารใบลานทางศาสนาเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งราวปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๓ ล้านนาพยายามเริ่มปลดแอกจากอำนาจทางการเมืองจากพม่าโดยผู้นำของ

^๖ สุรพล ดำริห์กุล, แผ่นดินล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๔๕), หน้า

ลำปางจนประสบผลสำเร็จ จึงทำให้พุทธศิลป์กลุ่มลำปางโดดเด่นขึ้นมา^๗ แต่หลังจากล้านนาตกเป็นประเทศราชของกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงรัชกาลที่ ๕ อิทธิพลจากศิลปะภาคกลางได้เริ่มเข้ามาปะปนมากขึ้น และในระยะนี้บทบาทของพ่อค้าผู้มั่งคั่งชาวพม่าเริ่มมีบทบาทมากขึ้นต่องานสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม ดังนั้นอิทธิพลของศิลปะพม่ารุ่นหลังจึงเข้ามาปะปนในงานพุทธศิลป์ล้านนาด้วยการสร้างงานพุทธศิลป์ของช่างหรือศิลปินในสกุลช่างล้านนานั้นได้รับการสืบทอดองค์ความรู้ทักษะฝีมือรูปแบบผลงาน ตลอดจนถึงเทคนิควิธีการสร้างสรรค์งาน จากครูช่างรุ่นต่อรุ่น แต่เนื่องด้วยระยะเวลาที่ยาวนาน กับการตกอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองของพม่ากว่า ๒๐๐ ปี ทำให้องค์ความรู้เดิมที่มีขาดหายไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งแหล่งที่มาของคติความเชื่อของการสร้างงานพุทธศิลป์ที่มีแนวคิดเกี่ยวกับป่าหิมพานต์ก็มีไม่น้อย ปัจจุบันได้มีการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ออกไปอย่างกว้างขวางมักเน้นที่รูปแบบที่ทำต่อๆ กันมา บางกลุ่มเน้นการสร้างสรรค์ออกไปให้มีลักษณะที่เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน จนอาจลืมนึกถึงรากเหง้าแหล่งที่มาของคติความเชื่อต่างๆ ของคนโบราณ ซึ่งในการสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์แต่เดิมนั้นมักแฝงไว้ด้วยหลักธรรมคำสอนคติความเชื่อต่างๆ ในทางพระพุทธศาสนาอยู่เสมอ

การศึกษาวิจัยนี้ผู้วิจัยต้องการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของคติความเชื่อในเรื่องของป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ในดินแดนล้านนา ศึกษาต้นกำเนิด พัฒนาการ และองค์ประกอบต่างๆ ที่ปรากฏอยู่ในความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ ทำความเข้าใจเนื้อหาและเหตุผล อันเป็นแหล่งที่มาแห่งแรงศรัทธา ก่อเกิดจินตนาการ ความคิดสร้างสรรค์ของครูช่างโบราณที่สามารถสร้างสรรค์ผลงานอันทรงคุณค่าที่แฝงไว้ด้วยคติความเชื่อออกมาอย่างลึกซึ้งงดงาม เพื่อเป็นการสืบทอดองค์ความรู้ในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์ได้อย่างครบสมบูรณ์ทั้งในด้านเนื้อหาและรูปแบบให้คงอยู่สืบไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ในพระพุทธศาสนา

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาลักษณะรูปแบบงานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๒.๓ เพื่อศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์

ล้านนา

^๗ กลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์, “งานพุทธศิลป์ล้านนา”, ในเอกสารประกอบการอบรมพุทธศิลป์ล้านนาและการอนุรักษ์, (กรุงเทพมหานคร: ลานธรรม, ๒๕๕๓): ๔๐.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ ต้องการทราบถึงความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ในพระพุทธศาสนา

๑.๓.๒ ต้องการทราบถึงลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๓.๓ ต้องการทราบถึงคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๔ ขอบเขตของการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา เป็นการศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับการสร้างงานพุทธศิลป์ในดินแดนล้านนา รวมถึงแนวคิด คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่ปรากฏในงานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านข้อมูลศึกษาบริบททางประวัติศาสตร์ สังคม และวัฒนธรรม ตลอดจนคติความเชื่อของการสร้างงานพุทธศิลป์ในดินแดนล้านนา จากพระไตรปิฎกฉบับมหาวิทยาลัย มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ตำราวิชาการ วิทยานิพนธ์ งานวิจัย บทความ หนังสือต่างๆ รวมถึงการค้นคว้าทางอินเทอร์เน็ตและการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการสร้างงานพุทธศิลป์ ในดินแดนล้านนา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

๑.๕.๑ คติความเชื่อ หมายถึง เรื่องราวที่เล่าหรือประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน โดยสืบผ่านมาในรูปแบบของงานศิลปกรรม ประเพณี นิทานพื้นบ้าน บทขอ คำว คัมภีร์ในพระพุทธศาสนา และในตำราต่างๆ

๑.๕.๒ ป่าหิมพานต์ หมายถึง ป่าในวรรณคดีและความเชื่อในเรื่องไตรภูมิตามคติศาสนาพุทธ มีสัตว์และพืชพันธุ์รูปร่างประหลาดอาศัยอยู่

๑.๕.๓ อิทธิพล หมายถึง การส่งผลจากสิ่งหนึ่งไปสู่อีกสิ่งหนึ่ง โดยทั้งสองสิ่งมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทั้งในด้านของคติความเชื่อ และรูปแบบที่ปรากฏออกมาอย่างชัดเจน ในงานวิจัยนี้หมายถึง อิทธิพลจากคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๕.๔ พุทธศิลป์ หมายถึง ผลงานศิลปะที่สร้างสรรค์ขึ้นด้วยพุทธปัญญา เพื่อน้อมถวายเป็นพุทธบูชาและเป็นเครื่องช่วยชักจูงจิตใจน้อมนำผู้คนให้มีความเลื่อมใสศรัทธาในพระธรรมคำสอนขอพระพุทธศาสนา ในงานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะสามด้านคือ ด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และด้านสถาปัตยกรรม

๑.๕.๕ ล้านนา หมายถึง กลุ่มจังหวัดทางภาคเหนือตอนบนของประเทศไทย ประกอบด้วย ๘ จังหวัด คือ จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน พะเยา และ แม่ฮ่องสอน ซึ่งในอดีตเคยเป็นอาณาจักรหนึ่ง มีศิลปวัฒนธรรม ประเพณี ภาษา เป็นเอกลักษณ์เฉพาะตน

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

๑.๖.๑ หนังสือ

๑.๖.๑.๑ ชุมศรี มหาสันทนะ กล่าวว่า ในงานศิลปกรรม วัดเป็นที่รวบรวมศิลปะทุกแขนงอย่างวิจิตรพิสดาร ทางด้านสถาปัตยกรรม ได้แก่ การสร้างโบสถ์ วิหาร เจดีย์ ทางด้านประติมากรรม ได้แก่ การสร้างพระพุทธรูป สำหรับทางด้านจิตรกรรม มีความมุ่งหมายเพื่อตกแต่งฝาผนังให้สวยงาม ส่วนใหญ่เขียนตามผนังโบสถ์หรือวิหาร เล่าเรื่องพุทธประวัติหรือเรื่องเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนา ภาพส่วนใหญ่เป็นแบบอิทธิปาฏิหาริย์ มีนางฟ้า เทวดา พญามาร เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวนี้เพื่อโน้มน้าวให้ผู้ที่เคยฟังพระธรรมเทศนา หรือทราบเรื่องราวเกี่ยวกับพระพุทธเจ้าอยู่แล้วมีความซาบซึ้งในรสพระธรรมคำสอนยิ่งขึ้น เพราะได้เห็นภาพประกอบ อีกประการหนึ่งการเขียนรูปภาพที่มีความลึกลับ ศักดิ์สิทธิ์ ก็เพื่อโน้มน้าวจิตใจผู้เข้าไปทำศาสนกิจมีความรู้สึกสงบ และตัดขาดจากโลกภายนอกอย่างสิ้นเชิง จิตรกรในสมัยโบราณมีศรัทธาอย่างแรงกล้าในการเขียนภาพ ความมุ่งหมายที่สำคัญของจิตรกรคือ การรับใช้พระพุทธศาสนาด้วยการแสดงออกทางศิลปะ และการกระทำดังกล่าวถือว่าเป็นบุญกุศลอย่างหนึ่ง ภาพที่เขียนขึ้นจึงประณีตพิถีพริ้วพร้อมด้วยศรัทธา อารมณ์ ทำให้มองดูละมุนละไม สวยงาม และมีชีวิตชีวา^๔

๑.๖.๑.๒ ศ.สันติ เล็กสุขุม กล่าวว่าภูมิประเทศที่แวดล้อมด้วยภูเขาต้นน้ำลำธาร อุดมสมบูรณ์ด้วยป่าไม้ภูมิอากาศหนาวเย็น คือแหล่งกำเนิดศิลปวัฒนธรรม ประเพณีอันงดงาม มีนิทานตำนานพื้นถิ่นที่สะท้อนความเชื่อความผูกพันกับธรรมชาติแวดล้อม และมีแนวคำสั่งสอนในพุทธศาสนาเลวาท เป็นหลักสำคัญศิลปวัฒนธรรมของแคว้นล้านนา มีความสำคัญกับแคว้นแคว้นใกล้เคียง ทั้งที่เจริญขึ้นก่อนและที่เติบโตร่วมสมัยกันมา ทางตะวันตกคือ มอญพม่า ทางเหนือคือจีนตอนใต้ ได้ แคว้นล้านนาคือสุโขทัย ส่วนล้านช้างอยู่ทางตะวันออก การรับอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมของล้านนาในระยะแรก เกี่ยวข้องกับเมืองที่เจริญขึ้นก่อนทางทิศตะวันตกเป็นสำคัญ โดยมีการแลกเปลี่ยนสร้างสรรค์กัน ในระยะต่อมาศิลปะสุโขทัย ซึ่งมีความต่อเนื่องมาจนถึงยุคทองของศิลปกรรมล้านนา ในต้นพุทธศตวรรษที่ ๒๑ขอบข่ายของศิลปกรรมล้านนาได้แพร่หลายไปทางตะวันออกถึงแคว้นล้านช้าง ลงไปทางใต้สู่อาณาจักรอยุธยา ครั้นเมื่อเมืองเชียงใหม่ตกอยู่ใต้อำนาจปกครองของพม่าในต้น

^๔ ชุมศรี มหาสันทนะ, พุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอเชียบุ๊คส์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์).

พุทธศตวรรษที่ ๒๒ และเรื่อยมาจนถึงพุทธศตวรรษที่ ๒๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บทบาททางด้านการทำนุบำรุงพระศาสนาและศิลปกรรมจำต้องเปลี่ยนจากกษัตริย์หรือราชสำนัก มาอยู่ที่เจ้านาย ผู้ปกครองและพ่อค้าไม่ผู้มั่งคั่งซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพม่า งานสร้างปฏิสังขรณ์วัดวาอารามจึงมีลักษณะของศิลปกรรมพม่ารุ่นหลัง รวมทั้งอิทธิพลของศิลปกรรมจากกรุงเทพฯ ที่เริ่มขึ้นมาปะปนอยู่ด้วย อิทธิพลศิลปวัฒนธรรมจากกรุงเทพฯ ขึ้นมามีบทบาทมากเป็นลำดับ จนถึงยุคสนับสนุนการท่องเที่ยว ศิลปวัฒนธรรมของแคว้นล้านนา โดยเฉพาะเมืองเชียงใหม่มีการปรับตัวอย่างรวดเร็ว ศิลปวัฒนธรรมได้รับการประยุกต์ปรับแตงนัยเพื่อเป็นการอนุรักษ์ จนแม้ชาวเขาเผ่าต่างๆที่เคยโดดเดี่ยมนั้นคง อยู่ในประเพณีวัฒนธรรมก็สมควรใจประยุกต์ไปด้วยสำหรับชื่อเรียก “ศิลปะเชียงแสน” ซึ่งปัจจุบันนิยมเรียกว่า “ศิลปะล้านนา” เกิดขึ้นเมื่อมีการค้นพบพระพุทธรูป แบบเชียงแสนเป็นครั้งแรกที่อำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เมื่อกว่า ๕๐ ปีที่แล้ว นักโบราณคดีเรียกพระพุทธรูปแบบนี้ตามชื่ออำเภอที่พบ และใช้เป็นชื่อเรียกศิลปกรรมอย่างอื่นที่สร้างขึ้นตามเมืองต่างๆของภาคเหนือว่าศิลปะเชียงแสนเรื่อยมา ปัจจุบันที่เปลี่ยนมาเรียก “ศิลปะล้านนา” กันก็ด้วยเหตุผลว่าศิลปกรรมเหล่านั้นหาได้สร้างขึ้นเฉพาะที่เมืองเชียงแสนเพียงแห่งเดียวไม่ หากแต่สร้างขึ้นตามเมืองต่างๆในสมัยแห่งแคว้นล้านนาด้วยเฉพาะพระพุทธรูปเท่านั้นที่ยังนิยมเรียกกันว่า “แบบเชียงแสน”^๙

๑.๖.๑.๓ สุวัฒน์ แสนขัติ กล่าวว่า จิตรกรรมไทยแนวพุทธศิลป์ ได้มีรากฐานมาจากพระพุทธรูปศาสนาที่รับอิทธิพลมาจากอินเดียผ่านมาทางประเทศศรีลังกาแล้วเข้าสู่ประเทศไทย เท่าที่ได้สืบค้นการขุดพบจำกัดว่าเกิดขึ้นครั้งแรก ณ แห่งใดนั้นคงอธิบายเป็นไปอย่างลำบาก แต่อาจกล่าวได้ว่าเกิดขึ้นหลังยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งนักวิชาการศิลปะหรือนักประวัติศาสตร์ได้คาดคะเนว่าจิตรกรรมไทยปรากฏขึ้นในสมัยสุโขทัยซึ่งได้รับอิทธิพลจากขอมนำมาประยุกต์ร่วมกับรูปแบบจิตรกรรมของลังกาและศรีวิชัย นอกจากนี้ทางจิตรกรรมยุคแรกๆนี้ก็ยังคงคล้ายคลึงหรือมีความพ้องตรงกันกับลายเส้นที่ปรากฏที่ผนังถ้ำอชันดา ภาพที่ค้นพบในประเทศไทยก็คือภาพแกะลายเบาใน ช่องกำแพงวัดศรีชุม และภาพที่พระพุทธรูปบาทวัดตระพังทองกลาง จังหวัดสุโขทัย การที่พุทธศาสนาได้แพร่หลายเข้าสู่ประเทศไทยได้นำเอาศิลปกรรมอันเป็นทั้งรูปเคารพและสื่อระลึกถึงพระพุทธรูปองค์เข้ามาด้วย จากนั้นจิตรกรรมก็ทำหน้าที่รับใช้พระพุทธรูปและได้เป็นจิตรกรรมไทย พุทธศิลป์ ในที่สุด^{๑๐}

๑.๖.๑.๔ สุรพล ดำริห์กุล กล่าวว่าเมื่อราวพุทธศตวรรษที่ ๑๙ เป็นต้นมา ในบริเวณพื้นที่ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยรวมทั้งดินแดนบางส่วนของประเทศพม่า จีน และลาว ได้เคยเป็นที่ตั้งของกลุ่มบ้านเมืองที่มีการปกครองเป็นแคว้นอิสระ มีชื่อเป็นที่รู้จักกันว่า ล้านนา กลุ่ม

^๙ ศ.สันติ เล็กสุขุม, ศิลปะภาคเหนือ: ทรัพยากรชัย - ล้านนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘).

^{๑๐} สุวัฒน์ แสนขัติ, จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กนก, ๒๕๔๕).

บ้านเมืองเหล่านี้จะมีความสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เชื้อชาติ ประเพณี และศิลปวัฒนธรรม โดยมีเมืองเชียงใหม่มิเป็นศูนย์กลาง มีหลักฐานที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์บางฉบับได้กล่าวว่าดินแดนล้านนาได้ประกอบด้วย ๕๗ เมือง แต่ไม่ได้ระบุว่า ๕๗ เมืองนั้นมีเมืองใดบ้างและอยู่ช่วงเวลาใดในเอกสารโบราณของจีนเรียกดินแดนส่วนนี้ว่า อาณาจักรปาไปสีฟู (Pa-pai-hsi-fu-kingdom) และได้มีการกล่าวถึงอาณาเขตของอาณาจักรปาไปสีฟูว่า ทางทิศตะวันออกจรดแม่น้ำโขง ทิศตะวันตกจรดแม่น้ำสาละวิน ทิศใต้จรดสุวรรณโลก และทิศเหนือถึงเขตเหนือเชียงแสนถึงเขอหลี่(แคว้นสิบสองปันนา) อย่างไรก็ตามในช่วงระหว่างพุทธศตวรรษที่ ๒๐-๒๑ เป็นต้นมา แคว้นล้านนามีความเจริญรุ่งเรืองอย่างมากนับเป็นกลุ่มบ้านเมืองที่มีความสำคัญที่อยู่ร่วมสมัยกับแคว้นสุโขทัยและกรุงศรีอยุธยา^{๑๑}

๑.๖.๑.๕ ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์ กล่าวว่า งานปูนปั้นตกแต่งสถาปัตยกรรมย่อมบ่งถึงยุคสมัยของการก่อสร้างรูปแบบของลวดลายและคุณภาพฝีมือช่าง อันสะท้อนถึงลักษณะจิตใจและสภาวะทางสังคมของผู้สร้างสรรค์ในแต่ละช่วงเวลา หรือกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ตัวลายปูนปั้นก็เช่นเดียวกันกับตัวสถาปัตยกรรมที่ถูกตกแต่งคือถือเป็นหลักฐานขั้นต้นของความรุ่งเรืองในอดีตที่ตกทอดมาให้เราได้ประจักษ์ในปัจจุบัน ลวดลายปูนปั้นแต่ละแบบ แต่ละแห่ง และแต่ละยุคสมัย ต่างล้วนมีลักษณะร่วมกันบางประการขณะเดียวกันก็มีเอกลักษณ์เฉพาะถิ่นหรือเฉพาะยุคสมัยของตนเอง การทำความเข้าใจถึงงานปูนปั้นก็ย่อมนำไปสู่การทำความเข้าใจถึงการสัมพันธ์และระดับความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนเหล่านั้นด้วย ตัวอย่างเช่น งานปูนปั้นรูปเทวดาบนฝักเพกาประดับซุ้มเจดีย์กุฎ ในนครหริภุญชัย(ลำพูน) ย่อมสะท้อนค่านิยมแบบเดียวกันจากเทวดาปูนปั้นในเมืองพุกาม สิ่งนี้ย่อมบ่งชี้ชัดไปถึงความเกี่ยวข้องกันระหว่างชาวมอญในหริภุญชัยกับเมืองพุกามของพม่า และความรู้ดังกล่าวมีคุณค่าในเชิงประวัติศาสตร์ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าคุณค่าทางด้านความงามของฝีมือช่าง^{๑๒}

๑.๖.๑.๖ วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์ กล่าวว่า วิหารล้านนามีองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่แสดงถึงความเป็นเอกลักษณ์พิเศษแตกต่างไปจากสถาปัตยกรรมในภาคอื่นๆมาก รวมถึงยังมีการเรียกชื่อเฉพาะเป็นภาษาพื้นเมืองล้านนา ซึ่งองค์ประกอบของวิหารนี้สามารถแบ่งออกได้เป็นองค์ประกอบทางโครงสร้างและองค์ประกอบทางศิลปกรรมดั่งนี้ องค์ประกอบทางโครงสร้าง ได้แก่ โครงจั่วหลังคา ผนังรับน้ำหนักอันเป็นสิ่งที่จำเป็นอย่างมากต่อการก่อรูปวิหาร องค์ประกอบทางศิลปกรรมเป็นองค์ประกอบที่ใช้ในการประดับอาคาร เป็นส่วนหนึ่งของโครงสร้างด้านสุนทรียภาพ

^{๑๑} สุรพล คำวิฑูรย์, **แผ่นดินล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕).

^{๑๒} ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์, **เที่ยววัดเที่ยววาชมูนปั้นล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธารา, ๒๕๔๕).

เช่น หน้าบัน ช่อฟ้า หางหงส์ คันทวยซึ่งส่วนใหญ่ทำตามคติทางศาสนาประดับอาคารตามตำแหน่งที่สำคัญต่างๆ จึงเป็นส่วนที่แยกออกไปจากสถาปัตยกรรมไทยไม่ได้เลย^{๑๓}

๑.๖.๑.๗ ส.พลายน้อย กล่าวว่า คำว่า “หิมพานต์” เป็นคำเก่าแก่ที่คนไทยรุ่นปู่ย่าตาทวดรู้จักกันดี เพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากชาดกโดยเฉพาะในบทเทศน์มหาชาติซึ่งเป็นวรรณคดีที่ถือเป็นประเพณีที่จะต้องนำมาเทศน์เป็นประจำทุกปี และเชื่อกันว่าผู้ฟังจะได้บุญได้กุศล ฉะนั้นคนพื้นบ้านของไทยส่วนใหญ่จึงได้ฟังได้ยินเรื่องป่าหิมพานต์กันมาเป็นอย่างดี สัตว์หิมพานต์ที่มีรูปร่างแปลกๆก็ได้รับอิทธิพลมาจากนิทานโบราณเหล่านี้ ในนิทานชาดกบางเรื่อง เช่น เทวธิดาชาดก ในปัญญาชาดกปัจฉิมภาค เล่าถึงม้าอุกยักษ์ กัดกินหัวขาดไป พระอินทร์เอาหัวราชสีห์มาต่อให้กลายเป็นสัตว์ประหลาด มีตัวเป็นม้าหัวเป็น ราชสีห์ ดังนี้ เป็นต้น^{๑๔}

๑.๖.๑.๘ พิชณุ ศุภนิมิต กล่าวว่า แดนหิมพานต์นี้เป็นส่วนเล็กๆส่วนหนึ่งอยู่ในโลกจักรวาลที่ถูกสมมติให้เป็นดินแดนทั้งสามที่อยู่เชื่อมติดต่อกันในทางดิ่ง คือ สวรรค์อยู่บนและนรกอยู่ล่าง แดนมนุษย์นั้นอยู่ส่วนกลาง ซึ่งความเข้าใจโลกทั้งสามเช่นนี้ เป็นความเข้าใจที่คนทั้งโลก ศาสนิกชนทุกศาสนา ฝรั่ง แขก จีน จาม วาดฝันจินตนาการโลกอื่นที่อยู่นอกเหนือจากส่วนที่เรามีชีวิตอยู่เป็น อย่างนั้นเหมือนกันหมดหากพูดถึงหลักของโลกที่มีสามดินแดนประกอบอยู่อย่างนี้ แดนหิมพานต์ดูจะปราศจากความสำคัญ ไม่มีที่อยู่ ดูเลื่อนลอย และเป็นดินแดนที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นส่วนของจินตนาการเพื่อให้สนุกสนาน น่าตื่นตาตื่นใจ ซึ่งเหมือนจะดูขาดสาระสำคัญโดยสิ้นเชิงหรือเมื่อให้ชี้ถึงพื้นที่ในทางภูมิศาสตร์ หิมพานต์ยิ่งดูเลื่อนราง ขาดความชัดเจน ขาดตำแหน่งที่แน่นอนในอันที่ยืนยันไปถึงชีวิตต่างๆที่อาศัยอยู่ในที่แห่งนั้น ไม่ว่าจะเป็นมนุษย์อันได้แก่ นักพรต นักบวช ฤๅษีชีไพร และนักสิทธิวิทยาธร หรืออมมนุษย์ อันได้แก่ กิณร กิณรี คนธรรพ์ คชสีห์ ราชสีห์ ครุฑ นาค และหงส์ ซึ่งเป็นสัตว์หิมพานต์ รวมไปถึงสระอโนดาตอันศักดิ์สิทธิ์อีก ๖ สระ ยอดเขานันมากมายสลับซับซ้อน ๘๔,๐๐๐ ยอด อันเป็นที่อยู่ของป่าอันอุดมสมบูรณ์ที่เรียกว่าป่าหิมพานต์^{๑๕}

๑.๖.๑.๙ ศาสตราจารย์.ดร.ศักดิ์ชัย สายสิงห์ กล่าวว่าในการจัดลำดับงานศิลปะตามรูปแบบในแต่ละประเภทของงาน เช่น พัฒนาการของเจดีย์ในแต่ละรูปแบบ อาคาร โบสถ์ วิหาร และองค์ประกอบสถาปัตยกรรมที่สำคัญ รวมทั้งงานจิตรกรรมและประติมากรรมตามลำดับยุคสมัย เพื่อแสดงให้เห็นว่า รูปแบบของศิลปกรรมที่เปลี่ยนไปนั้นได้แสดงถึงแนวคิดและคติการสร้างที่ปรับเปลี่ยน

^{๑๓} วรลัญจก์ บุญยสุรัตน์, **วิหารล้านนา**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔).

^{๑๔} ส.พลายน้อย (นามแฝง), **สัตว์หิมพานต์**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๕๒).

^{๑๕} พิชณุศุภนิมิต. (นามแฝง), **ปริศนาแห่งหิมพานต์**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๑).

ไปตามยุคสมัยกับการเปลี่ยนแปลงของสังคมอันแสดงให้เห็นถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของคนไทยจากอดีตจนถึงปัจจุบัน^{๑๖}

๑.๖.๑.๑๐ ไตรภูมิภิกษา ฉบับรัชกาลที่ ๙ กล่าวว่า ในพระหิมพานต์นั้นมีแม่น้ำใหญ่ ๗ อัน อันหนึ่งชื่อนันพพดาบต อันหนึ่งชื่อกันธมันทสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ (อันหนึ่งชื่อฉัททันตสระ) อันหนึ่งชื่อกุณาสสระ อันหนึ่งชื่อนันทวาทีสระ อันหนึ่งชื่อพลิปาสระ แล้วน้ำ ๗ อันนี้เท่ากัน โดยกว้างก็ตลิ่งก็ตมณฑลรอบก็ตีเท่ากันทุกอันแล โดยกว้างได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โดยลึกได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โดยมณฑลรอบได้ ๑,๒๙๖,๐๐๐ วา แลน้ำอันชื่อนันพพ(ดา)บต(สระ)นั้นมีภูเข ๕ อันล้อมรอบเขา อันหนึ่งชื่อสุทิสสนภูเข เขาอันหนึ่งชื่อจิตตภูเข เขาอันหนึ่งชื่อกาลภูเข เขาอันหนึ่งชื่อกันธมาทณภูเข เขาอันหนึ่งชื่อไกรลาสแล เขาทั้งหลาย ๕ อันนี้ โดยสูงแลอันได้ ๒๐๐ โยชน์แล^{๑๗}

๑.๖.๑.๑๑ ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล กล่าวว่าศิลปะอินเดียเจริญถึงขีดสุดในสมัยคุปตะ(พุทธศตวรรษที่๙-๑๑) และหลังสมัยคุปตะ (พุทธศตวรรษที่ ๑๑-๑๓) ในระหว่างนั้นก็เผยแพร่ออกไปภายนอกอย่างมากมาย ศิลปะอินเดียได้เผยแพร่ออกไปภายนอก ๒ ทาง คือ

๑. ทางบก ทางนี้ศิลปะอินเดียได้เผยแพร่ออกไปตั้งแต่วรรพพุทธศตวรรษที่ ๗ คือตั้งแต่ศิลปะคันธารราฐได้เผยแพร่ออกไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือยังประเทศอัฟกานิสถาน ภาคกลางของทวีปเอเชีย ประเทศจีนและญี่ปุ่น ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือก็ได้เผยแพร่ไปยังประเทศทิเบตและพม่าบ้าง

๒. ทางน้ำ ได้เผยแพร่ออกไปทางทิศตะวันออกตั้งแต่สมัยอมราวดี (พุทธศตวรรษที่ ๗-๙) และได้แพร่ขยายออกไปมากที่สุด ในสมัยคุปตะและหลังคุปตะอารยธรรมอินเดียสมัยคุปตะและหลังคุปตะได้ก่อให้เกิดอาณาจักรต่างๆ ขึ้นทั้งในแหลมอินโดจีนและหมู่เกาะอินโดนีเซีย อาณาจักรเหล่านี้ได้เจริญรุ่งเรืองขึ้นตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ ๑๒ เป็นต้นมา ในขั้นต้นศิลปะของอาณาจักรเหล่านี้ก็คล้ายคลึงกับศิลปะอินเดียแบบคุปตะและหลังคุปตะซึ่งเป็นต้นแบบมาก แต่ในไม่ช้าก็มีลักษณะเปลี่ยนแปลงเป็นของตนเองโดยมีลักษณะพื้นเมืองเข้ามาผสม^{๑๘}

^{๑๖} ศักดิ์ชัย สายสิงห์, **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์ : พัฒนาการของงานช่าง และแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**, (กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖).

^{๑๗} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ จัดพิมพ์เนื่องในโอกาส พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔, **ไตรภูมิภิกษา ฉบับรัชกาลที่ ๙**.

^{๑๘} ศาสตราจารย์ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยตั้งแต่สมัยอินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว**, พิมพ์ครั้งที่ ๗, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๖).

๑.๖.๒ งานวิจัย

๑.๖.๒.๑ พินทุ์สุตา ดีช่วย ในงานวิจัยเรื่อง คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุพระสุเมรุแล้ว ยังได้นำมาใช้ในกระบวนแห่พระศพและเป็นที่ตั้งเครื่องราชูปโภคด้วยมาศ งานวิจัยได้สรุปว่าการสร้างรูปสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์มีที่มาจากแนวคิดเรื่องสมมุติเทพ ความเชื่อที่ว่าพระเจ้าแผ่นดินเป็นเทพ จึงต้องมีพิธีกรรมต่างๆ และเมื่อสวรรคตจึงต้องมีพระราชพิธีส่งเสด็จกลับสู่สวรรค์หรือเขาพระเมรุตามความเชื่อดั้งเดิม ซึ่งน่าจะมีที่มาจากอาณาจักรเขมรโบราณ แม้ว่าจะไม่มีหลักฐานที่กล่าวถึงการสร้างพระเมรุมาศในสมัยนั้นแต่แนวคิดเรื่องการถวายพระนามกษัตริย์รวมกับพระนามของเทพเจ้าเมื่อทรงสวรรคต และการสร้างเทวรูปถวายบรรพบุรุษและบรรพสตรีแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในการเข้าร่วมกันของกษัตริย์พระองค์นั้นกับเทพเจ้าที่พระองค์นับถือด้วย ซึ่งเป็นแนวคิดแบบเดียวกับการสร้างพระเมรุมาศในสมัยอยุธยาและรัตนโกสินทร์ ที่มีงานพระราชพิธีออกพระเมรุเพื่อส่งพระศพกษัตริย์หรือพระราชวงศ์กลับสู่สวรรค์หรือเขาพระสุเมรุอันเป็นที่สถิตของเทพเจ้า สัตว์หิมพานต์ถูกนำมาใช้ในงานพระเมรุในฐานะของสัญลักษณ์ที่แสดงความเป็นเขาพระสุเมรุตามที่ปรากฏในคัมภีร์ทางศาสนา เช่น ในไตรภูมิพระร่วง ที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ว่าเป็นแผ่นดินทางด้านทิศเหนือของชมพูทวีปที่ติดกับทิวเขาสัตตบริภัณฑ์ โดยมีเขาพระสุเมรุเป็นศูนย์กลางของทวีปทั้งสี่ ป่าหิมพานต์เป็นที่อยู่ของสัตว์หลากหลายชนิดที่มีรูปร่างลักษณะแปลกประหลาด ซึ่งนอกจากจะใช้เป็นสัญลักษณ์หนึ่งของเขา^{๑๙}

๑.๖.๒.๒ จำลิบเอกวิเชียร นามการ ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน งานวิจัยได้สรุปว่า อิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่สังคมไทยเชื่อว่า แม่น้ำโขงเป็นที่อยู่ของพญานาค มีผู้ที่เคยเห็นสัมผัสกับพญานาคทั้งที่เป็นฆราวาส และพระเถระไทยที่สังคมไทยเคารพนับถือท่านผู้รู้เหล่านี้ได้ถ่ายทอดบอกเล่าถึงลักษณะของพญานาคให้ผู้สนใจฟังทำให้เกิดแรงบันดาลใจของผู้ที่ชอบงานด้านศิลปกรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรมต่างๆที่ได้สร้างงานอธิบายรูปลักษณะของพญานาคไว้เป็นผลงานของตน ตามสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนา เช่น วัด โบสถ์วิหาร ศาลาการเปรียญ ที่อยู่ตามแนวแม่น้ำโขงเช่น วัดไทย วัดหลวงพ่อพระใสและสถานที่ชั้นสูง เช่น ปราสาทราชวัง เรือพระที่นั่งเป็นต้น เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลทางด้านศิลปกรรมทั้งประติมากรรม สถาปัตยกรรม จิตรกรรม และยังส่งผลต่อประเพณีกรรมไหลเรือไฟในคืนวันเพ็ญเดือนสิบเอ็ด และบุญเข้ากรรมของชาวอีสาน พิธีบูชาพญานาคด้วยเชื่อว่าพญานาคเป็นผู้ดูแลรักษาแม่น้ำ ผู้ที่อาศัยสัญจรทางน้ำได้บูชาพญานาค ขอให้ปกป้องคุ้มครองในการสัญจรไปมาให้ได้รับความปลอดภัย

^{๑๙} พินทุ์สุตา ดีช่วย, “คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศ”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕).

และยังมีตำนานเรื่องพญานาคกับไสยศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร การสร้างที่อยู่อาศัย การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ^{๒๐}

๑.๖.๒.๓ จุฬามาศ อินทรำพันธ์ ในการวิจัยเรื่อง แนวความคิดเรื่องไตรภูมิที่สะท้อนในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมวัดร่องขุน จังหวัดเชียงราย งานวิจัยได้สรุปว่า แนวคิดทางพุทธศาสนา เรื่องไตรภูมิที่สะท้อนในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมที่วัดร่องขุนจังหวัดเชียงรายเป็นผลงานที่นำมาสร้างสรรค์บนพื้นฐานความเข้าใจของแนวคิดแบบโบราณที่ผสมผสานกับแนวคิดที่เป็นรูปแบบใหม่ แสดงออกในลักษณะงานที่ร่วมสมัยเป็นรูปแบบที่เป็นปัจเจกทัศน์ที่ใส่ความเป็นตัวตนของอาจารย์ เฉลิมชัยลงไปในงานออกแบบ ที่สื่อให้เห็นถึงการรับรู้พุทธปรัชญา และการสื่อความหมายภายใต้บริบทในสังคมปัจจุบัน ซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างจากในอดีต จากลักษณะกระบวนการดังกล่าวมีอิทธิพลอย่างมากต่อแนวทางการออกแบบของช่างไทยในปัจจุบัน^{๒๑}

๑.๖.๒.๔ สุวิภา จำปาวัลย์ และ ชัยชนะ ปิ่นเงิน ในการวิจัยเรื่อง การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา งานวิจัยได้สรุปว่า จากพัฒนาการของงานพุทธสัญลักษณ์ในงานวิจัยฉบับนี้ เพื่อเน้นวัตถุประสงค์หลักของการถ่ายทอดปรัชญาพุทธศาสนาสู่การรับรู้ของพุทธศาสนิกชน เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาในฐานะศูนย์กลางของจักรวาลซึ่งมีพระพุทธรูป พระธรรมคำสอนของพระองค์เป็นสัจธรรมสูงสุด การถ่ายทอดในเชิงสัญลักษณ์มีทั้งผ่านงานวรรณกรรม ผ่านงานพุทธศิลป์ ซึ่งแสดงความเป็นรูปธรรมให้ปรากฏแก่สายตาและอาศัยการตีความสัญลักษณ์นั้นด้วยประสบการณ์และสติปัญญาของแต่ละคน^{๒๒}

๑.๖.๒.๕ กรกนก รัตนวรารณ์ ในการวิจัยเรื่อง จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา: สัญลักษณ์สะท้อน อำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ งานวิจัยได้สรุปว่า การวางผังแบบจักรวาลคติ คือ รูปแบบการวางอาคารศาสนสถานที่มีการจัดวางเรื่องทิศและตำแหน่งสอดคล้องกับความเชื่อเรื่องจักรวาลของแต่ละกลุ่มชุมชน แม้แต่กลุ่มชนที่นับถือผีบรรพบุรุษและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในธรรมชาติก็มีระบบจักรวาลในแบบของตนเอง การจำลองจักรวาลให้เกิดขึ้นในชุมชนคือการสร้างศูนย์กลางของชุมชนให้เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม พื้นที่ที่ถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางจักรวาลจะเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

^{๒๐} จำสืบเอกวิเชียร นามการ, “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔).

^{๒๑} จุฬามาศ อินทรำพันธ์, “แนวความคิดเรื่องไตรภูมิที่สะท้อนในงานศิลปะและสถาปัตยกรรม วัดร่องขุน จ.เชียงราย”, *การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒).

^{๒๒} สุวิภา จำปาวัลย์, ชัยชนะ ปิ่นเงิน, “การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา” สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ได้รับงบประมาณสนับสนุนการวิจัยจากงบประมาณแผ่นดิน, ๒๕๕๑.

สำหรับใช้ในการประกอบพิธีกรรมและเป็นศูนย์รวมความเชื่อมั่นของคนในชุมชน การใช้จักรวาลคติในการวางผังจึงเป็นรูปแบบของการนำความเชื่อมาใช้ร่วมกับการปกครองชุมชน^{๒๓}

๑.๖.๒.๖ กิตติยา อุทวิ ในการวิจัยเรื่อง ศึกษาคุณค่างานพุทธจิตรกรรมจากเนื้อความในพระไตรปิฎก ผลจากการศึกษา ลักษณะการสร้างงานพุทธจิตรกรรมนั้นมีเนื้อหาโครงเรื่องอันเป็นพื้นฐานของแนวความคิดในการสร้างงานของจิตรกรที่ได้รับอิทธิพลจากพระไตรปิฎกเป็นส่วนใหญ่ ทั้งการเล่าเรื่องจากภิกษุ การศึกษาค้นคว้าเอง และจากรูปแบบของพุทธจิตรกรรมที่ปรากฏ ทำให้เกิดการสร้างสรรค์ผลงานออกมาเพื่อเป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดประวัติพระพุทธรูปและพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าให้กับผู้คน ในอดีตงานพุทธจิตรกรรมถ่ายทอดให้กับคนที่ไม่รู้หนังสือได้ศึกษาตลอดจนเป็นการสร้างขึ้นเพื่อเป็นพุทธ เป็นสัญลักษณ์ของพระพุทธศาสนา สร้างศรัทธาให้คนเกิดจินตนาการทำให้เกิดการเกรงกลัวต่อบาปและหันมาประกอบกรรมดีตามแบบอย่างของมหาบุรุษจากเรื่องราวของภาพพุทธจิตรกรรม อันเป็นการสืบทอดหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาในทางหนึ่งด้วย^{๒๔}

๑.๖.๒.๗ พระครูธีรสุตพจน์ ในการวิจัยเรื่อง ศึกษาการสร้างงานและการอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมล้านนาพร้อมสมัย ผลการวิจัยสรุปว่า การคงอยู่ของพุทธศิลปกรรมในล้านนาถือได้ว่าเป็นการสร้างสรรคศิลปกรรมร่วมสมัยที่น่าเอาปรีชาญาณ แนวคิด คำสอนและความเชื่อทางพระพุทธศาสนามาเป็นประเด็นในการศึกษา ติความ โดยสร้างสรรค์ให้เป็นพุทธศิลปกรรมร่วมสมัย สร้างความซาบซึ้งความประทับใจ ในสาระของธรรมะ ธรรมชาติ และวัตถุ การนำเอาสื่อทางวัตถุมาประกอบกันในงานสร้างสรรค์พุทธศิลปะที่เป็นทั้งจิตรกรรม ประติมากรรม สื่อประสม และศิลปะแนวจัดวาง เพื่อวิเคราะห์ และสังเคราะห์สู่ประเด็นของความเจริญก้าวหน้า ศิลปะ วัฒนธรรม และปรัชญาที่ปรับเปลี่ยน เคลื่อนไหว และให้อิทธิพลต่อกันและกัน ถ่ายทอดคำสอนในพระพุทธศาสนาให้กับประชาชนที่ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมสมัยใหม่ เพื่อสร้างสรรค์และหลอมรวม ความรัก ความศรัทธาในการอยู่ร่วมกันของคนในสังคมปัจจุบัน^{๒๕}

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องจากพระไตรปิฎก ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งเป็นแหล่งอ้างอิงที่สำคัญที่สุดสำหรับการทำวิจัยขึ้นนี้

^{๒๓} กรรณก รัตนวราภรณ์, “จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา : สัญลักษณ์สะท้อน อำนาจรัฐในอนุภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๕).

^{๒๔} กิตติยา อุทวิ, “ศึกษาคุณค่างานพุทธจิตรกรรมจากเนื้อความในพระไตรปิฎก”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

^{๒๕} พระครูธีรสุตพจน์, “ศึกษาการสร้างงานและการอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมล้านนาพร้อมสมัย”, สารนิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗).

๑.๗.๒ รวบรวมเอกสาร ตำราทางวิชาการ บทความ งานวิจัยต่างๆที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นผลงานจาก นักปราชญ์หรือว่าท่านผู้รู้ทั้งหลายได้ศึกษาค้นคว้าเอาไว้

๑.๗.๓ นำมาศึกษาวิเคราะห์ถึงประเด็นที่ต้องการทราบตามวัตถุประสงค์และภายในกรอบขอบเขตของการวิจัย

๑.๗.๔ สรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูล ก่อนนำเสนอเป็นผลงานวิจัยเชิงพรรณนาวิเคราะห์

๑.๘ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๘.๑ ทำให้ทราบถึงความเป็นมา และคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ในพระพุทธศาสนา

๑.๘.๒ ทำให้ทราบถึงลักษณะรูปแบบของงานพุทธศิลป์ล้านนา

๑.๘.๓ ทำให้ทราบถึงคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

บทที่ ๒

ความเป็นมาและคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์

“หิมพานต์” มาจากคำว่า หิมวต หมายถึง หิมะ ปกคลุมด้วยหิมะ นั่นก็หมายถึง ภูเขาหิมาลัย ซึ่งก็แปลว่า ป่าหิมพานต์ก็ต้องอยู่ที่ประเทศเนปาล ตามตำนานกล่าวไว้ว่าป่าหิมพานต์ตั้งอยู่เป็นเทือกเขาในทวีปเอเชีย ประกอบด้วยเขาแนวขนานหลายๆลูก และเป็นเทือกเขาที่มียอดเขาสูงชันกว่า ๓๐ ยอดเขามีความสูง ๗,๖๒๐ เมตรโดยมียอดเขาเอเวอร์เรสต์ ซึ่งสูงถึง ๘,๘๔๘ เมตร เป็นยอดเขาที่สูงที่สุดในโลก เทือกเขาหิมาลัยพาดเป็นแนวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกถึงตอนกลางของประเทศเนปาลและเป็นแนวจากทิศตะวันออกเฉียงใต้ไปทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ครอบคลุมอาณาบริเวณหลายประเทศจาก อาฟกานิสถาน ปากีสถาน จีน อินเดีย เนปาล ภูฏาน บังกลาเทศและสหภาพพม่า

สัตว์ประหลาดหน้าตาแปลกๆหลากหลายชนิดอย่างที่เราเห็นๆกันอยู่ ไม่ว่าจะเป็นสฟิงซ์ ม้าเปกาซัส มังกร อาจจะมีความคิดในเรื่องเทพนิยาย สวรรค์ เทพเจ้าที่เหมือนกันโดยบังเอิญหรือได้รับอิทธิพล อารยธรรม จากชนชาติหนึ่งมายังอีกชนชาติหนึ่ง เช่น ศาสนาฮินดู หรือศาสนาพุทธ ประเทศไทยก็รับเอาอารยธรรมจากประเทศอินเดีย

อียิปต์เป็นชาติที่มีรูปคนปนสัตว์มาเก่าแก่ ตามประวัติศาสตร์กล่าวว่าประเทศอียิปต์เป็นประเทศที่มีความเจริญมาช้านานประมาณ ๔,๕๐๐ ปีก่อนพุทธกาล จากนั้นเมื่อล่วงพุทธกาล พระเจ้าอเล็กซานเดอร์ยกกองทัพไปล่าอาณานิคมได้เมืองอียิปต์และเมืองอื่นๆ ในยุโรปตะวันออกตลอดจนเมืองเปอร์เซียและคันธาราษฎร์ในอินเดียไว้ในราชอาณาจักร เขตชนชาวกรีกที่มาตั้งอาณาจักรในคันธาราษฎร์เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ได้นำมาว่า “ชาวโยนก” นายพลกรีกที่ปกครองประเทศอียิปต์ ชื่อปะโตเลมีตั้งราชธานีอยู่ที่เมืองอเล็กซานเดรียชายทะเลเมดิเตอร์เรเนียนที่ปากแม่น้ำไนล์ ครองราชย์สมบัติสืบราชวงศ์กว่า ๑๔ ชั่วกษัตริย์ เป็นระยะเวลากว่า ๓๐๐ ปี ชนชาติกรีกนั้นได้ตั้งภูมิลำเนาจึงมีพลเมืองอยู่มาก อียิปต์จึงมีพลเมืองใหญ่ๆ อยู่ด้วยกัน ๒ เชื้อชาติ คือกรีกและอียิปต์ เมื่อทั้งสองชนชาติอยู่ด้วยกัน การนับถือคติทางศาสนาก็เกิดปะปนกัน

ดังนั้น กรีกนำความเจริญของเอเชียเข้าสู่ยุโรปและนำความเจริญของยุโรปเข้ามายังเอเชีย สรุปง่ายๆว่ากรีกเป็นตัวผสมผสานเชื่อมเอายุโรปกับเอเชียเข้าด้วยกัน อิทธิพลที่เกี่ยวกับสัตว์ประหลาดต่างๆทางเอเชียก็ได้รับมาจากกรีกด้วย

ก่อนพุทธกาลมาแล้ว อินเดียนอกจากจะมีพัฒนาการทางสังคม แต่ยังมีเทคโนโลยีที่ทันสมัยนั้นคือ การเดินเรือ ซึ่งสามารถเดินทางไปได้ค้าขายยังดินแดนต่างๆที่ไกลออกไป ไม่เพียงเฉพาะ

บรรทุกสินค้าเพียงอย่างเดียว แต่ยังมีนันทกบวช ฤาษี เข้ามาด้วย ที่สำคัญศิลปวัฒนธรรมและความเชื่อในศาสนาฮินดูได้แพร่กระจายกลุ่มชนเขมร (ประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน) ได้เกิดเป็น “นครวัด นครธม” หนึ่งในเจ็ดสิ่งมหัศจรรย์ของโลก ได้แพร่ขยายราชอาณาจักรครอบคลุมมายังประเทศไทยจะเห็นได้จากโบราณสถานต่างๆ เช่น ปราสาทหินเขาพนมรุ้ง จังหวัดบุรีรัมย์ ปราสาทหินพิมาย จังหวัดนครราชสีมา ปราสาทเมืองสิงห์ จังหวัดกาญจนบุรี เป็นต้น ในบริเวณทางแถบนี้จะเป็นยุค “ทวารวดี” ทางภาคใต้ก็จะเป็นอาณาจักรศรีวิชัย ศูนย์กลางอยู่ที่อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี

ศาสนาฮินดูเป็นศาสนาที่เก่าแก่ เกิดก่อนพุทธศาสนาประมาณหนึ่งพันปี ถึงแม้ต่างศาสนาแต่ก็มีความเชื่อมโยงแทบแยกกันไม่ออก ผู้ที่นับถือพระศิวะเป็นใหญ่ที่สุด เรียกกันว่า “ลัทธิไศวนิกาย” ส่วนบางกลุ่มที่นับถือพระวิษณุเป็นใหญ่ที่สุดเรียกกันว่า “ไวษณพนิกาย” แบ่งการบูชาเทพเป็น ๒ ประเภทคือ การบูชาเทพธรรมชาติ และการบูชาพราหมณ์เทพ การบูชาพราหมณ์เทพถือปฏิบัติกันมากกว่า ๑,๕๐๐ ปีก่อนคริสตกาล โดยมีการบูชาเทพเจ้ากันอยู่ ๓ พระองค์ คือ

๑. พระพรหม (พระผู้สร้าง)
๒. พระวิษณุ (พระผู้รักษาและคุ้มครอง)
๓. พระศิวะ (พระผู้ทำลายล้าง)

ผู้ที่นับถือศาสนาฮินดู เรียกเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้ว่า “ตรีเทพ” หรือ “ตรีมูรติ” จากการนับถือเทพเจ้าทั้ง ๓ องค์นี้เอง จึงเป็นบ่อเกิดแห่งตำนานเรื่องราวมากมายที่เกี่ยวกับสัตว์ในป่าหิมพานต์มีความโยงใยผูกพันกับเทพเจ้าต่างๆ กันอย่างสนุกสนาน อย่างเช่น มหาเทพรามายณะ (รามเกียรติ์) พิธีกวนน้ำอมฤต นารายณ์ ๑๐ ปาง และอีกมากมาย

ตำนานต้นเหตุที่เรียกกันว่า “สัตว์หิมพานต์” กล่าวว่าครั้งหนึ่งมีนางอัปสรนางหนึ่งเป็นข้ารับใช้ให้กับพระนางเทพสุรัสวดี นางเป็นผู้ที่ขาดจากจารีตประเพณี ประมาณว่ามีความประพฤติที่ไม่ดีงามสักเท่าไร ไม่มีความเหมาะสมที่ระดับเทพด้วยกันฟังมี จึงได้ถูกขับไล่ให้จุติ (ตายใช้แก่เทพดา) ไปเกิดในโลกมนุษย์ แต่กลับจะต้องเกิดเป็นนางข้างน้ำ มีนามว่า “อสุรังกิ” เป็นใหญ่ในหมู่เหล่าอมมนุษย์ทั้งปวง นางอสุรังกิ มีจิตใจที่ต่ำหยาบซำมาก เทียวไปรุกรานก่อให้เกิดความเดือดร้อนต่างขนานนา ตลอดทั้งสามโลก

ด้วยเหตุนี้เอง พระอิศวรจึงนั่งดูตายอยู่ไม่ได้ จึงรับสั่งให้พระขันธกุมารเทวบุตรได้ลงไปปราบนางอสุรังกิ แต่ทว่าถ้าพระขันธกุมารเทวบุตรไม่โสกันต์ (โกนจุก) ก็จะถูกไล่เพียงสาเกนไป พระอิศวรก็เลยให้พระขันธกุมารโสกันต์เสียก่อน พระอิศวรจึงมีพระบัญชาให้พระวิษณุกรรม ได้ไปอัญเชิญเทพเจ้าทั้งสององค์ คือ พระพรหม และพระนารายณ์มาร่วมประชุมโสกันต์พระขันธกุมารเทวบุตร

ในกาลนั้นเหล่าเทพยดา นักสิทธิ์ วิทยากร ต่างได้มาประชุมกันอย่างพร้อมเพรียง ทิวบาทสฤณ หรือมัจฉาต่างกำลังลอมคราบกันอยู่ จึงจำต้องประชุมพร้อมกัน ณ เขาไกรลาส เพื่อเป็นเกียรติ

แต่พระขันธกุมารเทวบุตร เหล่าสัตว์ต่างๆที่มาประชุมกัน ณ ที่แห่งนี้จึงได้ถูกเรียกว่า “สัตว์หิมพานต์” ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา^๑

“ป่าหิมพานต์” ดินแดนสนธยาที่เร้นลับ ตามตำนานกล่าวว่าป่าหิมพานต์อยู่บริเวณทางทิศเหนือของชมพูทวีป เป็นดินแดนวิเศษที่มนุษย์ธรรมดาไม่สามารถที่จะเดินทางไปถึงได้ และไม่สามารถที่จะมองเห็นหรือสัมผัสได้ ความวิจิตรพิสดารที่กล่าวถึงป่าหิมพานต์ในชาดกหรือวรรณกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นลักษณะของป่า ภูมิประเทศหรือเหล่าสรรพสัตว์ในป่าล้วนเกิดขึ้นจากจินตนาการของมนุษย์ทั้งสิ้น เพราะไม่มีใครเคยเห็นป่าหิมพานต์และสัตว์ต่างๆ ที่อยู่ในป่าแห่งนี้ โดยเหตุที่เชื่อกันว่าป่าหิมพานต์อยู่ไกลแสนไกลคนไปไม่ถึงนี่เองถ้าใครมาพูดว่าได้ไปถึงป่าหิมพานต์มา ก็ถือว่าพูดไม่จริงแม้ในสมัยรัชกาลที่ ๕ นี่เอง ก็ยังมีคนไม่เชื่อเช่นนั้นอยู่มาก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ตรัสว่า “เมื่อครั้งหม่อมฉันกลับจากยุโรปมาทางอินเดีย พระยาศิริธรรมบริรักษ์ (ทับ) เวลานั้นยังเป็นนายทัพบกหัดเล็กรับใช้ของหม่อมฉันออกไปรับที่เมืองกาลกัตตา หม่อมฉันพาไปเที่ยวถึงเมืองดาซิงที่บนภูเขาหิมลัยด้วย หม่อมฉันบอกแก่ว่าที่เรามาอยู่ในป่าหิมพานต์ เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ พระยาศิริธรรมฯ ไปหาท่านธรรมท่านอาจารย์(จุ่น) วัดสระเกศ ผู้เป็นอาจารย์ท่านถามว่าได้ไปถึงไหนพระยาศิริธรรมฯ บอกว่า “ผมได้ไปถึงบนยอดเขาในป่าหิมพานต์” ถูกท่านจุ่นเอ็ดขานใหญ่ ว่าไปเมืองนอกประเดี๋ยวเดียวไปเรียนวิชาโกหกกลับมา พระยาศิริธรรมฯ ว่าหม่อมฉันได้บอกเองว่าไปถึงป่าหิมพานต์ ท่านยังโกรธว่า “พูดดูราวกับข้าไม่รู้ ป่าหิมพานต์นั้นไปได้แต่เทวดากับฤาษี นักสิทธิ วิทยากร ที่รู้เหาะเหิน เอ็งเป็นมนุษย์เดินดินจะไปได้อย่างไร ข้าไม่เชื่อ” พระยาศิริธรรมฯ ก็สิ้นพูด” จากข้อมูลชิ้นนี้ชี้ให้เห็นว่าในสมัยรัชกาลที่ ๕ เรื่องป่าหิมพานต์ ใครๆก็สนใจและมีความรู้เรื่องป่าหิมพานต์กันบ้าง^๒

จักรวาล หรือโลกธาตุในคัมภีร์ปุราณะของศาสนาฮินดูกล่าวว่า จักรวาลของสิ่งมีชีวิตแบ่งออกเป็น ๓ ระดับคือ สวรรค์ แผ่นดิน และบาดาล หรือแบ่งเป็นเทวโลก มนุษย์โลก และนาคพิภพเป็นการอธิบายจักรวาลรวมทั้งปรากฏการณ์ที่อยู่เหนือประสบการณ์ของมนุษย์ เพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางปฏิบัติด้วยความคิด ความเชื่อ และพิธีกรรมทางศาสนา

จักรวาลได้อธิบายแนวคิด^๓ ความเชื่อของพุทธศาสนาเถรวาท เรื่อง การเวียนว่ายตายเกิดเป็นบ่อเกิดของความทุกข์ คือ ตัณหา ประกอบด้วย กามตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ยังข้องอยู่ในกามภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ปรารถนาจะมีชีวิตอยู่ และวิภวตัณหา หมายถึง ตัณหาที่ต้องการพ้นจาก

^๑ ธาณี สังข์เอี้ยว, **สัตว์หิมพานต์**, (กรุงเทพมหานคร: วาดศิลป์, ๒๕๕๕), หน้า ๕-๗.

^๒ ประภาส สรณคมน์, **เส้นศิลป์หิมพานต์**, (กรุงเทพมหานคร: เอิร์น เอ็ดดูเคชั่น, ๒๕๕๐), หน้า ๖.

^๓ เศรษฐมนตร์ กาญจนกุล, **เส้นสายลายไทย เจือก กิณรี มักกะลิผล**, (กรุงเทพมหานคร: เศรษฐศิลป์, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓.

การมีชีวิตอยู่ ซึ่งผู้มีตัณหาได้มาเกิดในจักรวาล ตามระดับภพภูมิทั้ง ๓ ระดับ คือกามาวจร รูปาวจร และอรุฬาวจร ผู้ปรารถนาพระนิพพานจะต้อง หลุดพ้นจากความทุกข์และละทิ้งตัณหานั้น

หากวิเคราะห์คำว่า จักรวาล คือการแปรผันไปราวกับจักร การเคลื่อนไป หมุนไป ราวกับ ล้อของรถ มีลักษณะเป็นกงล้อวงกลม หมุนไปเป็นวัฏจักร วัฏสงสาร และการเวียนว่ายตายเกิด ตาม ความเชื่อเกี่ยวกับกรรม คติจักรวาลจึงเป็นการอธิบายเกี่ยวกับการเกิดของโลก ในพระพุทธศาสนาเป็น พุทธพจน์ที่ปรากฏใน อคคัญสูตร เป็นพระสูตรว่าด้วยต้นกำเนิดของโลกเท่านั้น ซึ่งต่อมาพระพุทธ โฆษาจารย์ พระอรรถกถาที่มีชื่อเสียงในอินเดียได้แต่งเพิ่มขึ้น ประมาณพุทธศตวรรษที่ ๙ โดยนำโลก ทัศน์ของศาสนาพราหมณ์เข้ามา และเป็นความเชื่อของพุทธศาสนาในช่วงหลัง ดังปรากฏการศึกษา และแต่งคัมภีร์เกี่ยวกับจักรวาลอย่างแพร่หลายโดยเฉพาะในอาณาจักรล้านนา ความเชื่อเรื่องจักรวาล ได้เข้ามาพร้อมกับความเชื่อทางศาสนา เนื่องจากเป็นหลักการสำคัญในการปลูกฝังความคิดให้คนเชื่อ ในเรื่องภพภูมิ มีการอธิบายถึงลำดับชั้นของภูมิ ผู้ที่จะมาเกิดในแต่ละภูมิ เป็นหลักจริยธรรมในการ กำหนดพฤติกรรมของคน เรียกว่า ประกอบกรรมดี กรรมชั่ว ซึ่งเป็นแนวทางในการกำหนดพฤติกรรม ของคน หลักฐานประเภทคัมภีร์ที่มีการถ่ายทอดรายละเอียด เรื่องราวของคติจักรวาล มีประวัติการ แต่งขึ้นในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งเป็นช่วงที่พุทธศาสนาในล้านนาได้เจริญอย่างสูงสุด ทั้งการส่ง พระสงฆ์ไปศึกษาพุทธศาสนาที่ลังกาโดยตรง ทำให้พระเถระแต่งหรือแปลคัมภีร์เกี่ยวกับจักรวาลทาง พุทธศาสนาอย่างแพร่หลาย เช่น จกกวาททีปนี สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา เป็นต้น

จกกวาททีปนี คำว่าทีปนี มาจากคำว่า ทิป ชาติ แปลว่า ส่องสว่าง ทำให้เกิดแสงสว่าง จุดไฟ ส่องแสง มีแสงสดใส เมื่อเป็นรูปคำ ทิปนี จึงหมายถึงการอธิบาย อรรถาธิบาย ในสิ่งที่เรียกว่า จักรวาล หรือโลกธาตุที่ถูกภูเขาจักรวาลที่คล้ายกับวงรอบของกงรถแฉกล้อมไปโดยรอบ จักรวาล ในทางพุทธศาสนา หมายถึง อาณาเขตอันประกอบด้วยสรรพสิ่งต่างๆ อันมีเขาพระสุเมรุเป็น ศูนย์กลางจักรวาล เขาสัตตบริภัณฑ์ ทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีป ทวีปน้อย ๒๐๐๐ ทวีป และมหาสมุทรโดยมี เขาจักรวาลล้อมรอบ เรียกว่าจักรวาลหนึ่ง โลกธาตุหนึ่ง จกกวาททีปนีเป็นคัมภีร์ทางพุทธศาสนาเถรวาทในล้านนาที่แต่งขึ้นโดย พระสิริมังคลาจารย์ ในราวพุทธศตวรรษที่ ๒๐ แสดงถึงความเชื่อเรื่องคติ ไตรภูมิจักรวาลในล้านนามาแต่อดีต ทำให้รู้แนวคิดและปรัชญาในเรื่องจักรวาลที่ได้อธิบายไว้ โดยการ รวบรวมจากคัมภีร์ต่างๆ เช่น พระไตรปิฎก เพื่อสะดวกในการค้นคว้าหลักฐาน และเพื่อเป็นการชำระ เรื่องราวเกี่ยวกับจักรวาลให้ถูกต้องตรงตามพระไตรปิฎก รูปแบบการแต่งจกกวาททีปนี แต่งเป็นร้อย แก้วภาษาบาลี มีคาถาบาลีแทรก โดยรวบรวมคำอธิบายเรื่องราว ที่เกี่ยวข้องกัจักรวาลในคัมภีร์ เช่น พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ต่างๆ มารวบรวมไว้ด้วยกัน พร้อมทั้งแสดงข้อความและคำ วิจารณ์

สมุดภาพไตรภูมิฉบับอักษรธรรมล้านนา แต่งโดยสมเด็จพระเจ้าสุมังทอภย เจ้าเมือง มอญ จากหลักฐานบันทึกในสมุดภาพดังกล่าวว่า “ตำราเหล่านี้เจ้าเมืองหงษา พระนามว่า สุมังทอภย

ได้ตกแต่งไว้ แต่ครั้งยังบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา ครั้นสึกออกมาได้เสวยราชในเมืองพะโคหงษา มีพระนามว่าสมเด็จพระเจ้าสมิงทอگوی รวยได้ลูกสาวเจ้าเมืองเชียงใหม่ด้วย”

สมิงทอگویเป็นชาวมอญที่มีบทบาทอยู่ในเมืองเชียงใหม่ช่วงสมัยของเจ้าองค์ดำ ระหว่างปี พ.ศ.๒๒๗๐-๒๓๐๒ เป็นผู้มีความรู้แตกฉานด้านศาสนา รวมทั้งคัมภีร์พยากรณ์จนรู้ว่าตนเองจะได้ครองราชสมบัติ การบรรยายเรื่องจักรวาลภายในสมุดภาพดังกล่าว เป็นการเขียนภาพประกอบคำอธิบายสั้นๆ ร่วมกับการบันทึกเรื่องราวต่างๆเกี่ยวกับศาสนา ดังเช่นสมุดปั๊บสาในอดีต

ไตรภูมิ ฉบับล้านนา เป็นการคัดลอกลงในใบลานที่สืบทอดกันมา ไม่สามารถระบุถึงต้นฉบับได้ เนื่องจากการคัดลอกต่อกันมาเป็นเวลานาน ร่วมกับข้อจำกัดของใบลานที่ใช้จารหากไม่ได้รับการดูแลเก็บรักษาอย่างดีจะเสื่อมสลาย และถูกทำลายได้ง่าย จากการปริวรรตไตรภูมิล้านนาโดยศาสตราจารย์ ดร.อุดม รุ่งเรืองศรี ในการเลือกฉบับวัดป่าสักน้อย อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ระบุว่าเป็นการคัดลอกจากต้นฉบับที่จารขึ้นเมื่อ พ.ศ.๒๒๙๑ เปรียบเทียบกับฉบับที่จารขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๕๕ จากวัดเมืองลิง ตำบลป่าตัน อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งมีอายุห่างกันถึง ๑๖๔ ปี แสดงถึงความเชื่อเรื่องไตรภูมิจักรวาลยังคงได้รับการสืบทอดต่อมา และอาจสิ้นสุดลงพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงด้านสังคม วัฒนธรรม ที่ทำให้จาริตแบบแผนการศึกษาในวัดเปลี่ยนเป็นการศึกษาแผนใหม่ตั้งแต่ช่วงทศวรรษที่ ๒๔๖๐ เป็นต้นมา

เรื่องราวที่กล่าวในคัมภีร์นี้ ถือเป็นตัวอย่างของต้นแบบทางความคิดในการถ่ายทอดความเชื่อออกมาเป็นสัญลักษณ์ ส่งผลสู่การนำมาสร้างให้ปรากฏเป็นรูปธรรมทั้งในงานศิลปกรรมที่เรียกว่างานพุทธศิลป์ งานวรรณกรรมที่มีเป้าหมายสูงสุดคือ สร้างหนทางเพื่อนำไปสู่นิพพานเป็นที่สุด^๔

ความเชื่อเรื่องปาหิมพานต์ เป็นความคิดที่อิงหลักพระพุทธศาสนาตามคติจักรวาล ไตรภูมิ หรือเตภูมิกถา ปรากฏเป็นผลงานศิลปกรรมของแต่ละประเทศ อาทิ อินเดีย ทิเบต ญี่ปุ่น พม่า ไทย กัมพูชา ลาว เป็นต้น รวมถึงการวางผังของโบราณสถานต่างๆ ตามคติความเชื่อเรื่องไตรภูมิ ซึ่งผสมผสานเข้ากับความเชื่อทางศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ทั้งหมดนี้ต่างแสดงให้เห็นถึงรากทางความคิดที่มาจากการถ่ายทอด ผสมผสาน การเชื่อมโยงคติความเชื่อรวมถึงรูปแบบศิลปกรรม ทั้งงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม ผ่านทางศาสนา อาจกล่าวได้ว่าศาสนาเกิดขึ้นและเจริญรุ่งเรืองในที่แห่งใด ศิลปะก็จะเจริญขึ้นในที่แห่งนั้น แม้คนส่วนใหญ่จะให้ความสำคัญกับศาสนามากกว่าศิลปะก็ตาม

ความคิด ความเชื่อ และจินตนาการของมนุษย์ที่อาศัยในพื้นที่ที่ใกล้เคียงกัน ย่อมรับและให้อิทธิพลทางความเชื่อ รสนิยม สุนทรียศิลป์ ศิลปวัฒนธรรม ที่ย่อมเป็นไปตามกฎของการ

^๔ สุวิภา จำปาวลย์ และชัชปนะ ปิ่นเงิน, การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๔๓-๔๔.

แลกเปลี่ยน ถ่ายเท ซึ่งแต่ละพื้นที่จะนำไปสร้างสรรค์พัฒนาในรูปแบบที่มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะ
ตนขึ้นมา คติความเชื่อทั้งหลายที่เชื่อมโยงถึงกัน หนึ่งในนั้นก็คือคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่
ปรากฏบนงานศิลปกรรมแขนงต่างๆในประเทศแถบเอเชียอาคเนย์ อาทิเช่น อินเดีย จีน พม่า อินโดนี
เซีย กัมพูชา ลาว และไทย เป็นต้น

๒.๑ ความหมายของป่าหิมพานต์

ป่าหิมพานต์ หมายถึง ป่าในวรรณคดีและความเชื่อในเรื่องไตรภูมิตามคติศาสนาพุทธ
และฮินดู มีความเชื่อว่าป่าหิมพานต์ตั้งอยู่บนเขาหิมพานต์หรือหิมาลายา (หิมาลัย) คำว่า “หิมาลา
ยา”เป็นมีรากศัพท์จากภาษาสันสกฤตแปลว่าสถานที่ที่ถูกปกคลุมด้วยหิมะ เขาหิมพานต์ประดิษฐาน
อยู่ในชมพูทวีปมีเนื้อที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ มีสระใหญ่ ๗ สระ ในป่าหิมพานต์นี้เต็มไปด้วยสัตว์
นานาชนิด ซึ่งล้วนแปลกประหลาดต่างจากสัตว์ที่มนุษย์ทั่วไปรู้จัก เป็นสัตว์หลายอย่างผสมกันแล้วตั้ง
ชื่อขึ้นใหม่ รู้จักในนามของสัตว์หิมพานต์ ส.พลายน้อย กล่าวถึง ความหมายของป่าหิมพานต์ว่า
โดยทั่วไปเข้าใจว่าเป็นป่าใหญ่ลึกลับเกินกว่าที่ใครจะเข้าไปถึง จนมีคำพูดกันว่านอกฟ้าป่าหิมพานต์ คือ
ไกลเหลือเกิน ส่วนจำนวนชนิดของสัตว์หิมพานต์ที่กล่าวในวรรณคดีมีจำนวนน้อย ต่อมาเมื่อมีความ
จำเป็นต้องหาสัตว์แปลกประหลาดมาใช้ในกระบวนเทพะบรมศพให้มากขึ้น ทำให้ช่างต้องคิดรูปสัตว์
ให้แปลกออกไป โดยการผสมผสานทำให้เกิดรูปสัตว์นอกเรขาคณิตต่างๆ พร้อมชื่อสัตว์ที่ต้องคิดขึ้นใหม่ด้วย^๕

สัตว์หิมพานต์ยุคเริ่มแรก มีอยู่ ๖ ชนิด ได้แก่

๑. ราชสีห์ มี ๔ ประเภท คือ ดิณสีหะ กาฬสีหะ ปันฑุรสีหะ และไกรสรสีหะ

๒. ช้าง มี ๑๐ ประเภท คือ กาฬพระหัตถิกลุ คังเคยยหัตถิกลุ ปันฑุรหัตถิกลุ ตามพหัตถิ
กลุ ปิงคหัตถิกลุ คันธหัตถิกลุ มังคหัตถิกลุ เหมหัตถิกลุ อุโปสถหัตถิกลุ ฉันทันตหัตถิกลุ

๓. ปลา มี ๗ ชนิด คือ ติมิ ติมิงคล ติมิริงคล ปลาอานนท์ ปลาติมินทะ ปลาอัมม
นาโรหะ และปลามหาติมิระ

๔. ครุฑ อาศัยอยู่ที่ต้นจิวใหญ่ริมสระ “สิมพลี” ในป่าหิมพานต์

๕. นาค มี ๖ ชนิด คือ นากะ เวสาละ กัมพลอัสตร ธรณัฐ ปาคายะ และยามุนะ
นอกจากนี้ยังสามารถแบ่งออกเป็น ๒ ประเภทใหญ่ๆ ได้อีก คือ ถลชนะนาค คือ นาคที่เนรมิตตนได้แต่
บนบก และชลชนะนาคที่สามารถเนรมิตตนได้แต่ในน้ำ

๖. ราชหงส์ อาศัยในถ้ำทอง เขาคิชฌกูฏ นอกจากนี้ยังมีนกหัสติลิงค์ นกอินทรี นกกา
ระเวก ม้าสินธพชาติ กิณนร กิณนรี คนธรรพ์

^๕ ส.พลายน้อย, สัตว์หิมพานต์, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๕๒), หน้า

คำว่า “หิมพานต์” เป็นคำเก่าแก่ที่คนไทยรุ่นปู่ย่าตาทวดรู้จักกันดีเพราะได้รับการถ่ายทอดมาจากชาดก โดยเฉพาะในบทเทศน์มหาชาติ ซึ่งเป็นวรรณคดีที่ถือเป็นประเพณีที่จะต้องนำมาเทศน์เป็นประจำทุกปี และเชื่อกันว่าผู้ฟังจะได้บุญกุศลมาก ฉะนั้นคนพื้นบ้านของไทยส่วนมากจึงได้ยินได้ฟังเรื่องป่าหิมพานต์กันมาเป็นอย่างดี สัตว์หิมพานต์ที่มีรูปร่างแปลกๆ ก็ได้รับอิทธิพลมาจากนิทานโบราณเหล่านี้ ในนิทานชาดกบางเรื่อง เช่น เทวธชาดก ในปัญญาสาชดก ปัจฉิมภาค เล่าถึงม้าอุกฤษัษัถ์กัดกินหัวขาดไป พระอินทร์เอาหัวราชสีห์มาต่อให้กลายเป็นสัตว์ประหลาด มีตัวเป็นม้าหัวเป็นราชสีห์ ดังนี้ เป็นต้น

๒.๒ ตำนานป่าหิมพานต์ที่มีกล่าวถึงในพระพุทธศาสนา

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่า โคดม เป็นพระศาสดาของศาสนาพุทธ ทรงเจริญในศากยสกุล จึงมีอีกพระนามหนึ่งว่า “พระศากยมุณี” ทรงประสูติที่สวนลุมพินีในพระนครกบิลพัสดุ์ (ปัจจุบันอยู่ในเขตของประเทศเนปาล) พระองค์ทรงตรัสรู้ได้เริ่มต้นโพธิ์ เมื่อทรงมีพระชนมายุได้ ๓๕ พรรษา และได้ชื่อว่า “โคดมพุทธ” “พระพุทธเจ้า” หรือ “พระผู้ตรัสรู้” ในศาสนาพุทธมีด้วยกันหลายแขนงนิกาย แต่นิกายหลักๆ ที่ถือปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายมีด้วยกัน ๓ นิกายคือ นิกายมหายาน (เป็นนิกายที่มีเรื่องราวพิสดารรวมอยู่ในพระคัมภีร์) นิกายหินยานหรือเถรวาท (เป็นนิกายที่เคร่งในทางปฏิบัติ) และนิกายวัชรยาน (นิกายที่ได้รับการยอมรับ นับถืออย่างสูงในประเทศทิเบต)^๖

มีตำนานในพระพุทธศาสนากล่าวถึงเมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสวยพระชาติเป็นพระเวสสันดร กล่าวถึงตอนที่พระเวสสันดรพร้อมด้วยพระนางมัทรี และบุตรอีก ๒ คน คือ ขาสีกุมาร และกัณหากุมารี ถูกเนรเทศออกจากพระนคร ได้เดินทางไปสู่ป่าหิมพานต์ เพื่อฝึกจิตใจให้ปฏิบัติธรรมอยู่ที่นั่น แต่อย่างไรก็ตามด้วยความมีอิทธิฤทธิ์ของท้าวสักกะเทวราชจึงได้เล็งเห็นอันตรายในป่านั้นที่อาจจะเข้ามาทำอันตราย จนอาจทำให้ได้รับบาดเจ็บหรือถึงแก่ชีวิต จึงได้เนรมิตบรรณศาลาสำหรับพระเวสสันดร พระนางมัทรี กุมารและกุมารี เพื่อความปลอดภัย

ขณะที่บำเพ็ญอยู่ พระนางมัทรีต้องออกไปหาผลไม้ในป่า ซึ่งมีดาบส ฤาษี นักสิทธิ์ วิทยากร คนธรรพ์ทั้งหลายอาศัยอยู่ ซึ่งยังมีกิเลส เกรงว่าจะมาลวงล่อลึงพระนางมัทรี ท้าวสักกะเทวราชจึงได้เนรมิตต้นมรกตผล ซึ่งเป็นต้นไม้แห่งคำสาปของพระอินทร์จำนวน ๑๖ ต้น ไว้รอบทิศ ณ ที่ไกลก่อน

^๖ ยิ่งยศ วงศ์อำมาตย์, มัถกะลีผล ศักดิ์สิทธิ์แห่งพุทธกาล จากหิมพานต์โกศทรัพย์, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บ้านสยาม, ไม่ระบุปีที่พิมพ์), หน้า ๑๗.

^๗ ปัญญา เทพสิงห์, ศิลปะเอเชีย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒๐.

ถึงบรรณศาลา ว่ากันจริงๆ แล้วผลหนึ่งผลก็คือรุกขเทพธิดาหนึ่งนาง หรือเมื่อต้นนารีผลออกดอก เสมือนว่าเกิดวิมารแห่งรุกขเทพธิดาขึ้นที่นั่น

ความสวยงามสมบูรณ์แห่งผลนารีผลแต่ละผล จึงสวยงามต่างกัน แต่อย่างไรก็ตาม เทพธิดาแต่ละนางที่เกิดมานั้น ทุกๆ นางหาถูกบังคับมาไม่ แต่เป็นผลกรรมที่ต้องมาเกิด เมื่อเหล่านักสิทธิ์ วิชยาธร เดินทางมาพบเห็นเข้า หากจิตใจไม่เข้มแข็งพอ ตบะแตก ก็จักได้เสพบำเรอกับนารีผล เมื่อตบะแตก ฤทธิ์เสื่อมเหาะไปต่อไม่ได้ เมื่อไปต่อไม่ได้ก็ไม่มีทางได้พบกับพระนางมัทรี การจะเดินทางต่อ หรือออกไปจำต้องบำเพ็ญเพียรใหม่ ยกระดับจิตใจขึ้นแล้วจึงจะกลับออกมาได้

๒.๒.๑ ป่าหิมพานต์ในพระไตรปิฎก (พระไตรปิฎกฉบับหลวง เล่มที่ ๓๓ พระสุตตันตปิฎก เล่มที่ ๒๕ ขุททกนิกาย อปทาน ภาค ๒ -พุทธวังสะ-จริยาปิฎก)

เวสสันดรจริยาที่ ๙ ว่าด้วยพระจริยาวัตรของพระเวสสันดรนางกษัตริย์พระนามว่ามุสสดี พระชนนีของเรา พระนางเป็นมเหสี ของท้าวสักกะ ในชาติที่ล่วงมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพทรงเห็นว่า พระนางจะสิ้นอายุ จึงตรัสตั้งนี้ว่า เราจะให้พร ๑๐ ประการแก่เธอ นางผู้เจริญ จะปรารถนาพรอันใด พอท้าวสักกะตรัสอย่างนี้เท่านั้น พระเทวีนั้นได้ทูลท้าวสักกะ ตั้งนี้ว่า หม่อมฉันมีความผิดอะไร หรือ หรือพระองค์เกลียดหม่อมฉันเพราะเหตุใด จึงจะให้หม่อมฉัน เคลื่อนจากสถานอันรื่นรมย์เหมือน ลมพัดให้ต้นไม้หวั่นไหว ฉะนั้น เมื่อพระนางมุสสดีตรัสอย่างนี้ ท้าวสักกะนั้นได้ตรัสกะพระนางดังนี้ อีก ว่า เธอไม่ได้ทำความชั่วเลย และจะไม่เป็นที่รักของเราอีกหาได้ แต่อายุของเธอมีประมาณเท่านี้เอง เวลานี้เป็นเวลาที่เราจักต้องจุติ เธอจงรับเอาพร ๑๐ ประการอันประเสริฐสุด ที่ฉันให้เกิด พระนางมุสสดีนั้น มีพระทัยยินดี ร่าเริงเบิกบานพระทัย ทรงรับเอาพร ๑๐ ประการซึ่งเป็นพรอันท้าวสักกะ พระราชทานทรงทำเราไว้ในภายในพระนางมุสสดีนั้น จุติจากดาวดึงส์นั้นแล้ว มาบังเกิดในตระกูล กษัตริย์ ได้สมาคมกับพระเจ้ากรุงสุมล (เป็นมเหสีของพระเจ้ากรุงสุมล) ในพระนครเชตุคร ในกาล เมื่อเราลงสู่พระครรภ์ของพระนางมุสสดี พระมารดาที่รัก ด้วยเดชของเรา พระมารดาของเราเป็นผู้ ยินดีในทานทุกเมื่อ ทรงให้ทานแก่คนยากจน คนป่วยไข้ (กระสับกระส่าย) คนแก่ ยาจก คนเดินทาง สมณพราหมณ์คนสิ้นเนื้อประดาตัว คนไม่มีอะไรเลย พระนางมุสสดีทรงพระครรภ์ครบ ๑๐ เดือน เมื่อ พระเจ้าสุมลทรงทำประตักษิณพระนคร พระนางก็ประสูติเรา ณ ท่ามกลางถนนของพวกคนค้าขาย นามของเราจึงไม่เนื่องข้างฝ่ายพระมารดา และไม่เกิดเนื่องข้างฝ่ายพระบิดา เพราะเราเกิดที่ถนนของ คนค้าขายนี้ ฉะนั้น เราจึงมีชื่อว่าเวสสันดร ในกาลเมื่อเราเป็นทารกอายุ ๘ ปีแต่กำเนิด ในกาลนั้น เรา นั่งอยู่ในปราสาทคิดเพื่อจะให้ทานว่า เราพึงให้หทัย จักชู แม่เนื้อและเลือด เราพึงให้ทานทั้งกาย ถ้า ใครได้ยินแล้ว พึงขอของเรา เมื่อเราคิดถึงความจริง จิตของเราไม่หวั่นไหว ไม่หดหู่ ในขณะนั้น แผ่นดินเขาสินธูราชและป่าหิมพานต์ได้หวั่นไหว ในเดือนเต็มวันอุโบสถที่ ๑๕ ทุกกึ่งเดือน เราขึ้นค่อมงคลหัตถิปัจฉิมยาม เข้าไปยังศาลาเพื่อจะให้ทานพราหมณ์ทั้งหลายชาวกาลิงครัฐ ได้มาหาเราได้ขอ พระยาชสาทรทรง อันประกอบด้วยมงคลหัตถิกะเราว่า ชนบทฝนไม่ตก เกิดทุกข์ภัย อดอยาก

มากมาย ขอพระองค์ทรงโปรดพระราชทานพระยาขสารตัวประเสริฐ เผือกผ่อง อันเป็นช้างมงคล
อุดม

พราหมณ์ทั้งหลายขอสิ่งใดกะเรา เราย่อมให้สิ่งนั้นไม่หวั่นไหวเลยเราไม่ซ่อนเร้นของที่มี
อยู่ ใจของเรายินดีในทาน เมื่อยาจากมาถึงแล้วการห้าม (การไม่ให้) ไม่สมควรแก่เรา กุศลสมาทานของ
เราอย่าทำลายเสีย เราจะให้ขสารตัวประเสริฐ เราได้จับวงพระยาขสารวางลงบนมือพราหมณ์แล้ว
จึงหลั่งน้ำเต้าทองลงบนมือ ได้ให้พระยาขสารแก่พราหมณ์ เมื่อเราให้พระยามงคลขสารอันอุดม
เผือกผ่อง อีก แม้นในกาลนั้น แผ่นดินเขาสีเนรุราช และป่าหิมพานต์ก็ได้หวั่นไหว เพราะเราให้พระ
ยาขสารนั้น ชาวพระนครสีพีพากันโกรธเคือง มาประชุมกันแล้ว ขับไล่เราจากแคว้นแคว้นของตนว่า
จงไปยังภูเขาวงกต เมื่อชาวพระนครเหล่านั้นขับไล่ จิตของเราไม่หวั่นไหว ไม่หวั่นไหว เราได้ขอพรอย่าง
หนึ่ง เพื่อจะยังมหาทานให้เป็นไป เมื่อเราขอแล้ว ชาวพระนครสีพีทั้งหมด ได้ให้พรอย่างหนึ่งแก่เรา
เราจึงให้เอากล่องคู่หนึ่งไปตีประกาศว่าเราจะให้มหาทานครั้งเมื่อเราให้ทานอยู่ในโรจนานันท์ เสียงดัง
กึกก้องยังมียอมเป็นไปว่า ชาวพระนครสีพีขับไล่พระเวสสันดรนี้เพราะให้ทาน พระองค์จะยังให้ทาน
อีกเล่า เราได้ให้ช้าง ม้า รถ ทาสี ทาส แม่โค ทรัพย์ครั้งให้มหาทานแล้ว ก็ออกจากพระนครไปในกาล
นั้น ครั้นเราออกจากพระนครแล้ว กลับผินหน้ามาเหลียวดู แม้นในกาลนั้น แผ่นดินเขาสีเนรุราชและป่า
หิมพานต์ ก็ได้หวั่นไหว เราให้ม้าสินธพ ๔ ตัวและรถ แล้วยืนอยู่ที่ทางใหญ่ ๔ แยก ผู้เดียวไม่มีเพื่อนสอง
ได้กล่าวกะพระนางมัทรีเทวีดังนี้ว่า ดูกรแม่มัทรี เธอจงอุ้มกัณหากุมาริเถิด เพราะเธอเป็นน้องคงเบา
กว่า พี่จะอุ้มพ่อขาลี เพราะเขาเป็นพี่คงจะหนักพระนางมัทรีทรงอุ้มแม่กัณหาผู้อ่อนนุ่ม ดังดอกปทุม
และบัวขาว เราได้อุ้มพ่อขาลีหน่อกษัตริย์ เปรียบดังแห่งทองคำชนทั้ง ๔ เป็นกษัตริย์สุขุมลชาติเกิดใน
สกุลสูง ได้เสด็จดำเนินไปตามทางอันขรุขระและราบเรียบ ไปยังเขาวงกต มนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่ง
เดินตามมาในหนทางก็ดี สวนทางมาก็ดี เราทั้งหลายได้ไต่ถามเขาถึงหนทางว่า เขาวงกตอยู่ที่ไหน เขา
เห็นเราทั้งหลาย ณ ที่นั้นแล้ว ได้เปล่งเสียงอันประกอบด้วยกรุณาว่า กษัตริย์เหล่านี้คงจะต้องได้ส่วย
ทุกข์อย่างยิ่ง เพราะเขาวงกตยังไกล ถ้าพระกุมารทั้งหลายเห็นต้นไม้ อันมีผลในป่าใหญ่ พระกุมาร
กุมาริก็จะทรงกระแสง เพราะเหตุแห่งผลไม้เหล่านั้น ต้นไม้ทั้งหลายอันสูงใหญ่ไพศาล เห็นพระกุมาร
กุมาริทรงกระแสงก็โน้มยอดลงมาหาพระกุมารและพระกุมาริเอง พระนางมัทรีผู้ทรงความงามทั่ว
สรรพางค์ ทรงเห็นความอัศจรรย์นี้อันไม่เคยมีมา น่าขนลุกขนพอง จึงยังสาธุการให้เป็นไปว่า ความ
อัศจรรย์อันไม่เคยมีในโลก บังเกิดขนชูชันหนอ หมู่ไม้น้อมยอดลงมาเอง ด้วยเดชแห่งพระเวสสันดร
เทวดาทั้งหลายได้ย่นทางให้ ด้วยความเอ็นดูพระกุมารกุมาริ ในวันที่เราออกจากพระนครสีพีนั้นเองเรา
ทั้ง ๔ ได้ไปถึงเจตวัน ในกาลนั้น พระราชา (เจ้า) หกหมื่นองค์อยู่ในพระนครมาตุละ ต่างก็ประนมกร
อัญชลีพากันร้องไห้มาหา เราเจรจาปราศรัยกับโอรสของพระเจ้าเจตราชเหล่านั้นอยู่ ณ ที่นั้น ให้โอรส
ของพระเจ้าเจตราชเหล่านั้นกลับไปประตูนั่นแล้ว ได้ไปยังเขาวงกต ท้าวสักกะจอมเทวดา ตรัสเรียก
วิสสุกรรมเทพบุตรผู้มีฤทธิ์มาก แล้วรับสั่งให้ไปเนรมิตบรรณศาลาอย่างสวยงาม นำรีนรมย์สำหรับเป็น

อาศรม เราทั้ง ๔ คน มาถึงป่าใหญ่อันเงียบเสียงอื้ออึงไม่เคลื่อนไหวด้วยฝูงชนอยู่ในบรรณศาลานั้น ณ เชิงเขา ในกาลนั้น เขา พระนางมัทรีเทวี พ่อขาลีและแม่กัณหาทั้งสอง บรรเทาความเศร้าโศกของกัน และกันอยู่ในอาศรม เรายังเด็กทั้งสองอยู่ในอาศรม อันไม่ว่างเปล่า พระนางมัทรีนำผลไม้มาเลี้ยง คนทั้งสามเมื่อเราอยู่ในป่าใหญ่ ชูชกพราหมณ์เดินเข้ามาหาเรา ได้ขอบุตรทั้งสองของเรา คือ พ่อขาลี และแม่กัณหาชื่อนา เพราะได้เห็นยาจกเข้ามาหา ความร่ำรวยเกิดขึ้นแก่เรา ในกาลนั้น เราได้พาบุตรทั้งสองมาให้แก่พราหมณ์ เมื่อเราสละบุตรทั้งสองของตนให้แก่ชูชกพราหมณ์ในกาลใด แม้ในกาลนั้น แผ่นดิน เขาสิเนรุราช และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหว ท้าวสักกะทรงแปลงเพศเป็นพราหมณ์เสด็จลงจาก เทวโลก มาขอนางมัทรีผู้มีศีลมีจริยาวัตรอันงาม กะเราอีก เรามีความดำริแห่งใจอันเลื่อมใส จับพระ หัตถ์พระนางมัทรี ยังฝ่ามือให้เต็มด้วยน้ำ ได้ให้พระนางมัทรีแก่พราหมณ์นั้น เมื่อเราให้พระนางมัทรี หมูเทวดาในอากาศเบิกบาน (พลอยยินดี) แม้ใน กาลนั้น แผ่นดิน เขาสิเนรุราช และป่าหิมพานต์ ก็ หวั่นไหว เราสละพ่อขาลีแม่กัณหาชื่อนาผู้ธิดา และพระนางมัทรีเทวีผู้มีจริยาวัตร อันงาม ไม่คิดถึงเลย เพราะเหตุแห่งโพธิญาณนั่นเอง เราจะเกลียดบุตรทั้งสองหาไม่ได้ จะเกลียดพระนางมัทรีก็หาไม่ได้ แต่ สัพพัญญุตญาณเป็นที่รักของเรา ฉะนั้นเราให้บุตรและภรรยาผู้เป็นที่รัก อีกครั้งหนึ่ง เมื่อพระมารดา และพระบิดาเสด็จมาพร้อมกัน ณป่าใหญ่ ทรงกระแสงสะอึกสะอื้นน่าสงสาร ตรัสถามถึงสุขทุกข์กันอยู่ เราได้เข้าเฝ้าพระมารดาและพระบิดาทั้งสองผู้เป็นที่เคารพด้วยหิริและโอตตปปะ แม้ในกาลนั้น แผ่นดินเขาสิเนรุราช และป่าหิมพานต์ ก็หวั่นไหวอีกครั้งหนึ่งเรากลับบรรดาพระญาติของเราออกจาก ป่าใหญ่ จักเข้าสู่พระนครเชตุคร อันเป็นนครนารีรัมย์ แก้ว ๗ ประการตกลงแล้ว มหาเมฆยังฝนให้ ตก (มหาเมฆยังฝนแก้ว ๗ ประการให้ตกลง) แม้ในกาลนั้นแผ่นดิน เขาสิเนรุราชและป่าหิมพานต์^๔ ก็ หวั่นไหว แม้แผ่นดินนี้ไม่มีจิตใจไม่รู้สุขและทุกข์ ก็หวั่นไหวถึง ๗ ครั้ง เพราะกำลังแห่งทาน

๒.๒.๒ แนวคิดความเชื่อเกี่ยวกับสัตว์หิมพานต์ในล้านนา

สัตว์หิมพานต์เป็นวรรณกรรมและตำนานที่คนล้านนาได้ฟัง สืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่น จาก วรรณกรรมบ้าง จากตำนานบ้าง ที่ปรากฏใน

๑. ชินกาลมาลีปกรณ์ (เรื่องพุทธกิจกล่าวด้วยเสด็จสถานที่ต่างๆ รวมทั้งในลังกา ทวีป)

ในปีที่ ๒ ปีที่ ๓ ปีที่ ๔ พระองค์ทรงประทับอยู่ในวิหารเวฬุวัน ที่ ๕ ประทับอยู่ในศาลา ฎฎาการปามหาวันในเมืองเวสาลี ในปีนั้นเมื่อถึงวันอุโบสถสิ้นเดือนจัตต (ราวเดือน ๕ไทย) พระองค์เสด็จจากวิหารเชตวันไปนาคทวีป (เกาะนาค) เพื่อปราบพญานาค ๒ ตน คือ จุโฬทร ๑ และมโหทร ๑ ในปีที่ ๖ พระองค์ประทับอยู่ที่ภูเขามกุละ ในปีที่ ๗ประทับอยู่ในพิภพดาวดึงส์ ในปี นั้น เมื่อถึงกลางเดือนอาสาฬหะ พระจันทร์ประกอบด้วยอาสาฬหฤกษ์พระผู้มีพระภาคทรงกระทำ

^๔ ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๑/๑๒๖.

ยมกปาฏิหาริย์ที่โคนต้นมะม่วงชื่อ คณทามพุกข์ ใกล้ประตูเมืองสาวัตถี เมื่อประชาชนมาประชุมกัน ในบริเวณเนื้อที่ ๓๖ โยชน์ ทรงเนรมิตที่จักรมบนอากาศยาวประมาณ ๑ จักรวาล พระผู้มีพระภาคทรงกระทำปาฏิหาริย์บนที่จักรมบนนั้น ครั้นแล้วทรงยกพระบาทขวาเหยียบยอดภูเขาโยคนธร ยกพระบาทอีกเบื้องหนึ่งเหยียบภูเขาสิเนรุ ระยะห่าง ๓ ก้าว เป็นเนื้อที่ ๖๘,๐๐๐ โยชน์ พระศาสดาประทับนั่งท่ามกลางชุมนุมเทวดาทรงปรารภพระมารดา เป็นเหตุ ตรัสเทศนาพระอภิธรรมปิฎก พระองค์ทรงแสดงพระอภิธรรมปิฎกติดต่อกันเรื่อยมา ตลอด ๓ เดือน ครั้นออกพรรษาปวารณาแล้ว ถึงเดือนอัสสยุช (ราวเดือน ๑๑) พระจันทร์ประกอบด้วยอัสสยุชฤกษ์ ในวันมหาปวารณาได้เสด็จลงจากพิภพดาวดึงส์ ประทับอยู่ใกล้ประตูนครสังกัสสะ ในปีนี้ประทับอยู่ในป่าภิงสกวัน (ป่าไม้เสียดสี) แคว้นภคคะ ในปีนั้นเองพระผู้มีพระภาคแวดล้อมด้วยพระมหาชีนาสพ ๕๐๐ รูป ซึ่งเป็นชาวเมืองกบิลพัสดุ์และชาวเมืองโกลิยะ มีพยานาคชื่อสุมนพร้อมด้วยบริวารนาคของตนประมาณ ๖ โกฏิ ถู้อันจำปากำลังมีดอกบานสะพรั่งกันเบื้องบนพระเศวตาคตเพื่อบังแสงแดด พระองค์เสด็จจากวิหารเชตวันไปสู่ประเทศกัลยาณิวันเพ็ญเดือนวิสาขะ เพื่อทรงอนุเคราะห์พยานาคชื่อมณิกชิกะ ครั้นนั้นพยานาคมณิกชิกะได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์เป็นประมุข ฉันทอาหารทิพย์แล้วนั่งเฝ้าอยู่ด้านหนึ่ง พระศาสดาทรงอนุโมทนาการถวายอาหารเหล่านั้นแล้ว ทรงประทับรอยพระบาทไว้บนยอดเขาสมณภูฏ ทรงพักกลางวันบนภูเขานั้น เสด็จออกที่ประทับนั้นแล้ว ก็ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นที่ขมาปเจติย์ แล้วมอบให้มหาเสนาเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากสถานนั้นแล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นภูเขารามเจติย์อีกแล้วมอบให้ปุณณิมาลเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากสถานนั้นแล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นมริจเจติย์ แล้วมอบให้อินทเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากสถานนั้นแล้วทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นการามเจติย์ แล้วมอบให้มหาโฆสเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากสถานนั้นแล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นตีสสมหาวิหารเจติย์แล้วมอบให้มณิกการเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากนั้นแล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งเป็นนาคมหาเจติย์แล้วมอบให้มหินทรเทวบุตรดูแลรักษาที่นั่นไว้ ครั้นออกจากสถานนั้นแล้ว ทรงเข้านิโรธสมาบัติในที่ซึ่งประดิษฐานพระธาตุพระศอกพระนลาตแล้วมอบให้สุมนนาคราชดูแลรักษาที่นั่นไว้ เมื่อเข้าสมาบัติทุกแห่ง แผ่นดินใหญ่ก็ไหวหวั่น (ทุกครั้ง) พระผู้มีพระภาคทรงประทานโอวาทแก่พยานาคสมุณ ไม่ให้ประมาทแล้ว แวดล้อมด้วยภิกษุสงฆ์ ๕๐๐ องค์เสด็จไปวิหารเชตวัน ในปีที ๙ ประทับอยู่ในเมืองโกสัมพี ในปีที ๑๐ ประทับอยู่ในราวป่าชือปาลีไลยกะ ในปีที ๑๑ ประทับอยู่ในหมู่บ้านพราหมณ์ ชื่อตำบลนาลา ในปีที ๑๒ ประทับอยู่ในเมืองเวรัญชา ในปีที ๑๓ ประทับอยู่ที่ภูเขาปาลิยะในนครราชคฤห์ ในปีที ๑๔ ประทับอยู่ในวิหารเชตวัน ในปีที ๑๕ ประทับอยู่ในเมืองกบิลพัสดุ์ ในปีที ๑๖ ประทับอยู่ในเมืองอาฬวีทรงปราบ อาลวกะยักข์ ยังประชุมชน ๘๔,๐๐๐ ให้ดื่มน้ำอำมฤตคือพระนิพพาน ในปีที ๑๗ ประทับอยู่ในนครราชคฤห์ และในปีที ๑๘ และปีที ๑๙ ประทับอยู่ที่ภูเขาปาลิยะ ในปีที ๒๐ ประทับอยู่ในนครราชคฤห์ พระผู้มีพระภาคมิได้

ประทับอยู่เป็นประจำ ที่ไหนสะดวกสบายก็ทรงประทับที่นั่น เช่นนี้ตลอดเวลา ๒๐ ปี ต่อจากนั้น มาก็เสด็จประทับประจำอยู่ ๒ แห่งเท่านั้น คือ ที่วิหารเชตวัน และที่วิหารบุพพาราม ทำไมจึงประทับอยู่ ๒ แห่งเท่านั้น เหตุที่พระองค์ประทับอยู่ในวิหารสองแห่งนี้ เพราะตระกูลทั้งสอง (คือ มหาเศรษฐีอนาถบิณฑิกกับมหาอุบาสิกาวีสาขา) นั้นมีคุณมาก

๒. มังคลัตถทีปนี (เรื่องภิกษุผู้ฆ่าหงส์)

บุรุษเปลี่ยนนั้นนั่นแล บัดนี้เป็นกุลบุตรผู้ฉลาดในศิลปะติดกรวดนั่นเอง ในกรุงสาวัตถีวันหนึ่งฟังธรรมแล้วบรรพชาได้อุปสมบทแล้ว วันหนึ่งภิกษุนั้นพาภิกษุหนุ่มรูปหนึ่งไปสู่แม่น้ำอจิรวดี อาบน้ำแล้วยืนอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำ ขณะนั้นเอง หงส์^๙ ๒ ตัว บินไปในอากาศ เธอพุดกะพระภิกษุหนุ่มนั้นว่า “ผมจักเอากรวดติดหงส์ตัวหลังนี้ที่นั่นตา ให้ตกลงแทบเท้า” ภิกษุหนุ่มกล่าวว่า “ท่านจักไม่อาจ” เธอพุดว่า “ถ้าอย่างนั้นท่านจงคอยดู” แล้วติดกรวด ๓ เหลี่ยมก้อนหนึ่งไปข้างหลังหงส์ตัวนั้น. ก้อนกรวดได้ทำเสียงดัง “หรั่ง ๆ” หงส์เหลียวมาดูแล้ว ทันใดนั้นเอง เธอก็ติดกรวดกลมก้อนหนึ่งตรงนัยน์ตาอีกข้างหนึ่งของหงส์ที่เหลียวมาดูนั้น ก้อนกรวดทะลุนัยน์ตาแม้อีกข้างหนึ่งไปแล้ว หงส์ร้องเสียงลั่น ตกลงแทบเท้าตนเอง พวกภิกษุทราบความนั้น จึงทูลแต่พระศาสดา พระศาสดาทรงติเตียนภิกษุนั้นโดยอเนกปริยายแล^๙

เรื่องพระเจ้ากัณฐวาทนะที่ ๑

พระราชกุมารโอรสของพระเจ้าพิมพิสารพระนามว่าโพธิ ให้สร้างปราสาทชื่อโกกนท มีรูปไม่เหมือนปราสาทอื่นบนพื้นปฐพีเป็นประหนึ่งว่าลอยอยู่ในอากาศ ตรัสถามช่างว่า ปราสาทรูปอย่างนี้ ท่านเคยทำหรือ? หรือว่าเป็นศิลปะอันแรกของท่านโดยแท้” ช่าง ขอเดชะ เป็นศิลปะอันแรกจริง พระราชกุมารทรงดำริว่า “ถ้าช่างจักทำปราสาทรูปอย่างนี้แม้แก่ผู้อื่น, ปราสาทนี้ จักไม่น่าอัศจรรย์, ควรที่เราจะฆ่าช่างนี้เสียตัดมือเท้าของเขาเสีย หรือควักนัยน์ตาของเขาเสีย” ดังนี้แล้ว จึงตรัสบอกเรื่องนั้นแก่มาณพเชื้อสัณฺฑิกากุบุตร ปิยสหายของพระองค์. มาณพคิดว่า “ผู้มีศิลปะ หาค่ามิได้, เมื่อเราเห็นอยู่ เขาจงอย่าฉิบหายเสียเลย” ดังนี้แล้ว ได้ให้สัญญาแก่ช่าง ช่างพุดว่า “นายท่านบอกแก่ข้าพเจ้า นับว่า ทำการดีแล้ว ข้าพเจ้าจักรู้จักที่ควรทำในเรื่องนี้” ต่อมาวันหนึ่ง พระราชกุมารตรัสถามว่า “การทำงานในปราสาทสำเร็จแล้วหรือ” ช่าง ยังไม่สำเร็จ พระเจ้าข้า การงานยังเหลืออยู่มาก พระราชกุมาร การงานชื่ออะไร ยังเหลืออยู่. นายช่าง ข้าพระองค์จะทูลภายหลัง ขอพระองค์ได้โปรดให้คนขนไม้แห้งที่ไม่มีแก่นมาก่อนเถิด พระเจ้าข้า พระราชกุมารนั้น ก็ให้คนขนไม้เหล่านั้นมาแล้ว. ลำดับนั้น ช่างจึงทูลพระราชกุมารนั้นว่า พระเจ้าข้า จำเดิมแต่นี้ ใคร ๆ ไม่ควรมาสู่สำนักของข้าพระองค์, เพราะเมื่อข้าพระองค์ทำการงานที่ละเอียดอยู่ เมื่อพุดกับคนอื่น ความฟุ้งซ่านก็จะมี แต่ในเวลาอาหาร

^๙ มังคลัตถทีปนี แปล เล่ม ๒ , พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร: ลานธรรม, ๒๕๑๒), หน้า ๓๙-

ภริยาของข้าพระองค์เท่านั้น จักนำอาหารมาให้ พระราชกุมารขึ้นตรัสรับรองแล้ว ทรงวางอาภรณ์ ล้อมเรือนไว้เพื่อประโยชน์จะไม่ให้เขาหนีออกได้ ฝ่ายช่าง นั่งในห้องฉากไม้เหล่านั้น ทำเป็นนกครุฑ แล้ว สั่งภริยาผู้มาในเวลาอาหารว่า “นี่นะหล่อน เธอจงขายของที่มีอยู่ในเรือน ให้หมดแล้ว เก็บเงิน ทองไว้” ในเวลาที่นั้นสำเร็จแล้ว สั่งว่า “วันนี้ เธอควรพาเด็กแม่ทั้งหมดมา” ภริยาได้ทำตามสั่งแล้ว ช่างบริโภคอาหารเช้าแล้ว พร้อมทั้งบุตรและภริยา นั่งในห้องนกแล้ว หนีออกทางหน้าต่างไปลงที่หิม วันตประเทศสร้างพระนครแล้ว ครองราชย์สมบัติในพระนครนั้น ได้เป็นพระราชอาชญาพระนามว่า กัฏฐ วาหนะแล้ว^{๑๐}

เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะที่ ๒

ในอดีตกาลมีช่างไม้คนหนึ่งในกรุงพาราณสี ไม่มีศิษย์ผู้เป็นที่ ๒ ในท่านผู้เป็นอาจารย์ ของตน. ช่างไม้ผู้นั้นมีศิษย์ ๑๖ คน ในศิษย์ ๑๖ คนนั้น แต่ละคน ๆ มีอันเตวาลิกคนละพัน คน เหล่านั้นทั้งหมดมีประมาณ ๑๖,๐๑๗ คน ด้วยประการฉะนี้. ช่างไม้เหล่านั้นไปป่า ทำปราสาทต่าง ๆ หลากชนิดในที่นั้น ผูกแพล่องมาสู่กรุงพาราณสี ตามแม่น้ำคงคาแล้วขายเลี้ยงชีวิต วันหนึ่ง พวกเขาปรึกษากันว่า “พวกเราไม่อาจเลี้ยงชีพด้วยการเป็นช่างได้เป็นนิตย์ เพราะการงานอย่างนี้ ในเวลาที่เราก็กักทำได้ยาก” จึงเอาไม้ไม่มีแก่น มีไม้เตื่อ เป็นต้น ทำเป็นนกแล้วเข้าไปข้างในของนกเหล่านั้นพร้อมด้วยบุตรและภริยา บินไปสู่หิมวันตประเทศ ยึดราชสมบัติในพระนคร (ซึ่งสร้างขึ้น) ในป่านั้น ครั้นนั้น ศิษย์ ๑๖ คนนั้น จึงอภิเษกอาจารย์ในราชสมบัติ ส่วนตนได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งอำมาตย์ พระราชานั้นปรากฏ (โดยพระนาม) ว่า “พระเจ้ากัฏฐวาหนะ,” แม้พระนครนั้น ก็ชื่อว่ากัฏฐวาหนะ เพราะเป็นนครอันท้าวเธอทรงยึดไว้แล้ว, ถึงแคว้นทั้งสิ้น ก็ชื่ออย่างนั้น

ต่อมา พระเจ้ากัฏฐวาหนะ ทรงสดับว่า พระกัสสปพุทธเจ้าทรงอุปบัติแล้ว จึงทรงส่งอำมาตย์ผู้ใหญ่ ๑๖ คน พร้อมทั้งบริวารไปรับสั่งว่า “ไปเถิด พ่อทั้งหลาย พวกท่านจงรู้ประวัติ (เรื่อง)” อมาตย์เหล่านั้น เมื่อจะไป กราบทูลว่า “ถ้าพระพุทธรูปเจ้าทรงอุปบัติแล้ว ข้าพระองค์ทั้งหลายจะไม่กลับ, ถ้าไม่ทรงอุปบัติ จึงจะกลับ” ลำดับนั้น พระราชา จึงตรัสสั่งอำมาตย์ราชภาคิไนยของพระองค์ผู้หนึ่ง ซึ่งนับเนื่องในอมาตย์ ๑๖ นายว่า “พ่อ เธอจงกลับมาบอกฉัน” เขาทูลรับราชโองการแล้ว อมาตย์แม่ทั้งหมดนั้น ไปถึงกรุงพาราณสี ด้วยการรอนแรมคืบเดียว ในที่ทุกสถาน แต่เมื่ออำมาตย์เหล่านั้นไปถึง พระศาสดาปริณิพพานเสียแล้ว พวกเขาคร่ำครวญอยู่ว่า “พุโธ (เสียงแรง) พวกเรามาสิ้นระยะไกล เพียงแต่จะเห็น ก็ไม่ได้” ใครจะทำโอวาทที่พระศาสดาประทานไว้ จึงบวชทุกคน เว้นแต่อมาตย์ราชภาคิไนยนั้น ฝ่ายอมาตย์ราชภาคิไนย พาเอาพระบริโศกธาตุ กล่าวคือ ธมมกรของพระศาสดาและพระเถระรูปหนึ่ง ไปสู่แคว้นกัฏฐวาหนะ พระราชาทรงสดับธรรมของพระเถระแล้ว ให้สร้างวิหาร ให้ประดิษฐานพระเจดีย์ทรงทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตลอดพระชนมายุแล้ว ทรงอุปบัติในเทวโลก แม้

^{๑๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๒-๔๓.

อมาตย์ผู้บวชแล้วเหล่านั้น มรณภาพแล้ว ได้เป็นบริวารของพระราชานั้นนั่นแล, จุตีแล้วจากเทวโลก ในเทพบุตรเหล่านั้นเทพบุตรอาจารย์ บังเกิดในสกุลบุโรหิตของพระเจ้ามหาโกศล เขามีนามว่า “พาวรี” นอกนั้นก็บังเกิดในสกุลพราหมณ์ ในกรุงสาวัตถี ในชนเหล่านั้น ในเบื้องต้น อันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน ได้เรียนศิลปะในสำนักของพาวรีพราหมณ์ อันเตวาสิกนอกนี้ เรียนในสำนักของอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน

ในกาลนั้น พระเจ้ามหาโกศลสวรรคตแล้ว ปเสนทิกุมารเป็นพระราช ได้พระราชทานตำแหน่งที่พระราชบิดาของพระองค์ พระราชทานและโภคอื่น แก่พาวรีพราหมณ์ นัยว่า ท้าวเธอทรงศึกษาศิลปะ ในสำนักของพาวรีพราหมณ์ ครั้งเป็นพระราชกุมาร ต่อมาพาวรีพราหมณ์ ทูลขอพระบรมราชานุญาตแล้ว พร้อมด้วยพวกศิษย์บรรพชาเป็นดาบส ไปถึงฝั่งแม่น้ำโคธาวรีแล้วโดยลำดับ อยู่ในที่นั้น เลี้ยงชีพด้วยผลไม้ไม่น้อยใหญ่ เมื่อพาวรีพราหมณ์กำลังอยู่ในที่นั้น พระศาสดาของเราทั้งหลายทรงอุบัติแล้วในโลก ต่อมา พาวรีพราหมณ์สดับการอุบัติของพระพุทธเจ้า จึงส่งอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน พร้อมด้วยบริวารทั้งหมดไป โดยนัยก่อนนั้นแล อันเตวาสิกเหล่านั้นไปแล้ว ฟังเทศนาของพระศาสดา บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทาทั้งหลาย ได้เป็นเอหิภิกขุ เว้นแต่มาณพชื่อปิงคิยะ โดยนัยแห่งคำที่ท่านกล่าวแล้ว ในปารายนวรรค ในที่สุดแห่งสุดตนิบาต ก็ปิงคิยะมาณพนั้นเป็นหลานของพาวรีพราหมณ์ นับเนื่องในอันเตวาสิกผู้ใหญ่ ๑๖ คน คิดว่า “ลูกของเราไม่ได้ฟังเทศนาอันวิจิตรเห็นปานนี้” เพราะความฟุ้งซ่านด้วยอำนาจความหวั่นไยนั้นจึงไม่อาจบรรลุพระอรหันต์ได้ เป็น (เพียง) พระอนาคามีและเอหิภิกขุ แล้วกลับมาบอกการอุบัติของพระพุทธเจ้าแก่พาวรีพราหมณ์แล้ว นั่งพรรณนาพระคุณของพระศาสดา.แม้พาวรีพราหมณ์ก็นั่งฟังคำพรรณนาพระคุณนั้นอยู่เหมือนกัน ขณะนั้นเอง พระศาสดาทรงทราบความแก่กล้าแห่งญาณของท่านทั้ง ๒ นั้น ประทับยืนอยู่ ณ กรุงสาวัตถีนั้นเอง ทรงเปล่งโอภาส (รัศมี) ดุจทองคำเปลว พระปิงคิยะเห็นโอภาส คิดว่า “นี่อะไร ” เมื่อเหลียวไปดูแลเห็นพระศาสดา เป็นดังประทับยืนอยู่ตรงหน้าของตน จึงกล่าวว่า “พระศาสดาเสด็จมาแล้ว” พาวรีพราหมณ์ลุกจากอาสนะแล้ว ได้ยืนประคองอุยชี พระศาสดาทรงแผ่โอภาสแสดงพระองค์แก่พาวรีพราหมณ์ ทรงแสดงธรรมอันเป็นสัพปาเยแก่ท่านทั้ง ๒ นั้นแล้ว ในเวลาจบเทศนา พระปิงคิยะเป็นพระอรหันต์ พาวรีพราหมณ์เป็นพระอนาคามี แล

เรื่องพระเจ้ากัฏฐวาหนะ มาในอรรถกถापารายนวรรค กล่าวด้วยศิลปะ จบ ในบาลีปารายนวรรค สุดตนิบาต เป็นโคธาวรี

เรื่องพระยานาคเฮอร์กปัตต์

ในศาสนาของพระพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสป ภิกษุหนุ่มรูปหนึ่ง บำเพ็ญสมณธรรมในป่าสองหมื่นปี วันหนึ่งขึ้นเรือเล่นไปในแม่น้ำคงคา จับใบเตยไคร้ น้ำที่ก่อตะไคร้ น้ำไว้แล้ว แม้เมื่อเรือแล่นไปโดยเร็วก็ไม่ปล่อย ใบเตยไคร้ น้ำขาดไป เธอเข้าใจว่า “โทษนั้นเล็กน้อย” ไม่แสดงอาบัติ ในเวลาใกล้จะตาย เป็นเหมือนถูกใบเตยไคร้ น้ำรดที่คอ แม้ประสงค์จะแสดงอาบัตินั้น ก็ไม่เห็นภิกษุอื่น เกิด

วิปปฏิสาร (ความร้อนใจ) ว่า “ศีลของเราไม่บริสุทธิ์” ดังนี้ จูติ (จากภพนั้น) แล้วได้เป็นพระยานาค ขนาดตัวเท่าลำเรือโกศลลำหนึ่งนามของพระยานาคนั้นว่า “เอรกปัตต์” พระยานาคเอรกปัตต์นั้นคิดว่า “ด้วยอุบายนี้ เราจักได้ฟังการอุบัติแห่งพระพุทธเจ้าเป็นแน่” ดังนี้แล้ว ให้ธิดาของตนเรียนเพลงขับ แล้ว (ลอยขึ้น) แผ่พังพานใหญ่ เหนือหลังน้ำในแม่น้ำคงคา ยกธิดาขึ้นไว้บนพังพานนั้นแล้วให้ขับ (เพลง) ในวันอุโบสถทุกกึ่งเดือน ธิดานั้น ฟ้อนขับอยู่บนพังพานนั้น ชาวชมพุกว้างทั้งสิ้น ต้องการจะจับ นาคมาฉก วจิจะจับด้วยกำลังปัญญาของตน ๆ พระยานาคปฏิเสธเพลงตอบนั้นเสีย. เมื่อ นาคมาฉกนั้นขับอยู่อย่างนี้ทุกกึ่งเดือน พุทธันตร ๑ ล่วงไปแล้ว ครั้นนั้น พระศาสดาทรงอุบัติในโลก เมื่อ ทรงตรวดดู (สัตว์) โลกในเวลาใกล้รุ่งวันหนึ่ง ทรงทราบเหตุนั้นแล้ว เสด็จไปประทับนั่ง ณ คงคัมภีร์ ต้นหนึ่ง ใกล้กรุงพาราณสี ทอดพระเนตรเห็นมาณพชื่ออุตตระกำลังเดินไปเพื่อจะขับ (เพลง) ตอบ จิงตรัสเรียกว่า “ เธอจะมาข้างนี้ (ก่อน) ” เขาเข้าไปเฝ้าพระศาสดา อันพระศาสดาตรัสถาม จิงกราบ ทูลเพลงขับตอบของตน. พระศาสดาตรัสว่า “อุตตระ นั้นไม่ใช่เพลงขับตอบ” ดังนี้แล้ว โปรดให้เขา เรียนเพลงขับตอบ เขากำลังเรียนเพลงขับตอบนั้น (ก็ได้) เป็นโสดาบันแล้วจึงได้ไป ครั้นนั้น นาค มาฉก วจิ (เพลง) ด้วย ๒ คาถาว่า

“ผู้เป็นใหญ่แห่งอะไรเล่า ชื่อว่าพระราชา อย่างไรเล่า พระราชา ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร อย่างไรเล่า ชื่อว่ามีธูลีไปปราศแล้ว อย่างไร เรียกว่าคนพาล คนพาลอันอะไรพัดไป บัณฑิตบรรเทา ได้อย่างไร บุคคลย่อมมีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ อย่างไร , ท่านอันข้าพเจ้าถามแล้ว จงบอกความนั้น แก่ข้าพเจ้า.” บรรดาบทเหล่านั้น คำว่า ก็ สุ ความว่า บุคคลเป็นอธิบดีแห่งอะไร ชื่อว่าพระราชา คำว่า ก็ สุ ความว่า ก็อย่างไรเล่า พระราชา ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร คำว่า ถ้า สุ ความว่า อย่างไรหนอ พระราชานั้น ชื่อว่ามีธูลีไปปราศแล้ว คำว่า ถ้า ความว่าด้วยเหตุไร ท่านจึงเรียกบุคคลว่าคนพาล บท ว่า วุหติ ความว่า คนพาลอันธรรมอะไร พัดไป บทว่า นุหติ ความว่า บัณฑิตย่อมบรรเทาสิ่งไร ด้วย ธรรมอะไร บุคคลชื่อว่ามีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ เพราะธรรมอะไร นาคมาฉกกล่าวหมายถึงผู้ อยู่เฉพาะหน้าว่า อกขาหิ ลำดับนั้นอุตตระมาณพ จิงขับตอบด้วย ๒ คาถาว่า “เป็นผู้ใหญ่แห่งทวาร ๖ ชื่อว่าพระราชา พระราชาผู้กำหนด ชื่อว่ามีธูลีบนพระเศียร ผู้ไม่กำหนด ชื่อว่ามีธูลีไปปราศแล้ว ผู้ กำหนดอยู่ เรียกว่าคนพาล คนพาลอันอะไรพัดไป บัณฑิตย่อมบรรเทาได้ด้วยดีด้วยความเพียร ผู้ไม่ ประกอบด้วยโยคะทั้งปวง เรียกว่าผู้ไม่มีธรรมเป็นที่เกษมจากโยคะ”

พระยานาคพอได้ยินเพลงตอบนั้นก็ดีใจ “เราไม่เคยได้ยินบทเช่นนี้ตลอดพุทธันตร ๑, พระพุทธเจ้าทรงอุบัติในโลกแล้วละสิหนอ! ท่านผู้เจริญ” ดังนี้ขึ้นจากน้ำแล้วพร้อมด้วยอุตตระมาณพไป สำนักพระศาสดา ถวายบังคมพระศาสดาร้องให้ กราบทูลความที่ตนอาศัยกรรมเพียงทำบาปอะไรนี้ ให้ขาด ต้องบังเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แล้วกราบทูล (ต่อไปอีก) ว่า “ พระเจ้าข้า ข้าพระองค์ไม่ได้ ความเป็นมนุษย์ ไม่ได้ฟังพระสัทธรรม ไม่ได้เห็นพระพุทธเจ้าเช่นพระองค์ตลอดพุทธันตร ๑ ” พระ

ศาสดา ตรัสว่า “มหาบพิตรเชื่อว่าความเป็นมนุษย์เป็นต้น สัตว์ได้ด้วยยากแท้” ดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงแสดง (ธรรม) ตรัสคาถานี้ ในพุทธวรรคธรรมบทว่า

“การกลับได้ความเป็นมนุษย์ ได้ยาก, ชีวิต (ความเป็นอยู่) ของหมู่สัตว์ (ผู้ต้องตาย) ได้ยาก, การฟังพระสัทธรรม ได้ยาก, การอุปติแห่งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ได้ยาก”^{๑๑}

เรื่องกนิกร ๒ คน

ดังได้สดับมา พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง ไปป่าหิมพานต์ นำกนิกร ๒ ตัวเมียมาถวายพระเจ้ากรุงพาราณสี อันท้าวเธอตรัสถามว่า “กนิกรเหล่านี้มีคุณอย่างไร” ทูลว่า “พระเจ้าข้า กนิกร ๒ ตัวนี้ ย่อมขับร้องด้วยเสียงอันไพเราะ และพ้อนรำน่าพอใจ แม้มนุษย์ทั้งหลายก็ไม่ว่าจะขับร้องและพ้อนรำได้อย่างนี้”

พระราชาทรงยินดี ได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่พรานแล้ว ตรัสกะเหล่ากนิกรว่า “จงขับร้องพ้อนรำไป” กนิกรเหล่านั้นคิดว่า “ถ้าพวกเขาขับร้อง จักไม่อาจทำพญานาคให้บริบูรณ์ไซร์ ก็จะต้องขับร้องไม่ไพเราะ, พระราชาก็ทรงติ จักทรงฆ่าพวกเราเสีย, ก็แลพวกเรากล่าวมากไป ก็จะกลายเป็นมุสาวาท” ดังนี้แล้ว แม้ถูกพระราชาสตรัสบ่อยๆ ก็ไม่ขับร้อง ไม่พ้อนรำ เพราะกลัวมุสาวาท พระราชาทรงกริ้ว ตรัสสั่งว่า “ท่านทั้งหลายจงฆ่ากนิกรเหล่านี้แล้วอย่างเนื่อนำมา” กนิกรได้ฟังพระราชาดำรัสนั้น คิดว่า “พระราชากริ้วแล้ว จักทรงฆ่าพวกเราอย่างไม่ต้องสงสัย ควรเราจะกราบทูลในบัดนี้” จึงกล่าวคาถานี้ว่า

“คำที่เป็นทุกข์ชาติตั้งแสน ก็ไม่ถึงแม้เสียวหนึ่งแห่งคำที่เป็นสุภชาติ, กนิกรจึงเกยคำทุกข์ชาติ หม่นหมองอยู่ เพราะเหตุนี้กนิกรจึงนิ่งไม่ขับ หาใช่เป็นเพราะความเขลาไม่”^{๑๒}

เรื่องสุวรรณสามดาบส

ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์เป็นดาบสชื่อสุวรรณสาม อยู่ในอาศรมที่ท้าวสักกะประทาน ไกลฝั่งแม่น้ำชีมคัมมตา ในกรุงพาราณสี ประณิบัติมารดาบิดาของตนผู้มีจักขูปอดโดยเคารพ

ในกาลนั้น พระราชาในกรุงพาราณสีพระนามว่า ปิลยักษ์ ทรงมอบราชสมบัติแก่พระมารดา ด้วยความโลภในเนื่อมฤค พระองค์เดียวเท่านั้น เสด็จไปสู่ป่าหิมพานต์ ทรงฆ่าเนื้อทั้งหลายแล้ว เสวยเนื้อพลางเสด็จเที่ยวไป ถึงที่นั้น ทรงพบรอยเท้าเนื้อที่ท่าดักน้ำดื่มของสามดาบส ทรงทำขุม

^{๑๑} มงคลัตถปทีนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๑๒, หน้า ๕๒, (ในความหมายว่าขมาปนเน เป็นอนภิหิตกัตตา ในปฏิพาหิตตดา).

^{๑๒} มงคลัตถปทีนี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๑๒, หน้า ๑๘๐.

ด้วยกิ่งไม้ซ่อนพระองค์อยู่แล้ว ทรงเห็นสามดาบสอันหมุ่มมฤคแวดล้อมมาอาบน้ำแล้ว กลับไปในเวลาเย็น จึงยิงด้วยลูกศรอันกำซาบด้วยยาพิษ พระโพธิสัตว์ล้มลง นอนสอดหาบุคคลผู้ทำผิด ได้กล่าววาทจาอย่างอ่อนหวานพระราชาทรงสดับว่าจานั้น ทรงดำริว่า “ผู้นี้ แม้ถูกเรายังล้มลงแล้ว ยังไม่ดำ ไม่บริภาษเรา, กลับร้องเรียกด้วยถ้อยคำอันน่ารัก ดังนี้แล้ว เสด็จไปยังที่ใกล้สามดาบสนั้น เห็นสามดาบสนั้นประสบทุกข์แล้ว พระองค์เองทรงกัณแสง^{๑๓}

เรื่องพระยาช้าง

ในอดีตกาลพระโพธิสัตว์ เป็นพระยาช้างเผือกปลอด มีช้างประมาณแปดหมื่นเป็นบริวาร เลี้ยงมารดาผู้ตาดบอดอยู่ในป่าหิมพานต์

ในกาลต่อมา พระยาช้างโขลง พามารดาไปสู่เชิงเขาชื่อ จันทรธนะ^{๑๔} พักมารดาไว้ในถ้ำแห่งภูเขา ซึ่งตั้งอยู่ติดสระปทุมสระหนึ่งเลี้ยงดูแล้ว

ครั้งนั้น พรานชาวกรุงพาราณสีคนหนึ่ง หลงทางสิ้น ๗ วัน คร่ำครวญพลาง ถึงที่นั่นแล้ว พระยาช้าง ให้เขานั่งบนหลังของตนด้วยความกรุณา นำไปพักไว้ในถ้ำแห่งมนุษย์แล้วจึงกลับ พรานผู้ชั่วช้าเมื่อนั้น ไปยังกรุงพาราณสีแล้ว กราบทูลแต่พระราชาทูลว่า

ในกาลนั้น ช้างมงคลของพระราชาล้มลงแล้ว พระราชาทรงส่งควาญช้างไปกับพรานนั้นให้นำพระโพธิสัตว์มาแล้ว ทรงพักไว้ในโรงช้างมงคล ทรงถือของกินอันมีรสเลิศต่าง ๆ ไปให้พระราชทานแก่พระยาช้างนั้น พระโพธิสัตว์ คิดว่า “เราเว้นมารดา จักไม่รับอาหาร” แม้เมื่อพระราชตรัสถามว่า “พระยาช้าง จงรับฟ่อนหญ้า” ก็ไม่รับฟ่อนหญ้า ทูลว่า “ขอเดชะ ข้าพระองค์เลี้ยงมารดาผู้ตาดบอด มารดาของข้าพระองค์เว้นข้าพระองค์ จักถึงความสิ้นชีวิต ข้าพระองค์เว้นมารดานั้นเสีย ก็ไม่มีความต้องการด้วยอิสริยยศ วันนี้เป็นวันที่ ๗ แห่งมารดาของข้าพระองค์ ผู้ไม่ได้อาหาร” “ท่านทั้งหลาย จงปล่อยมหรานาคที่เลี้ยงมารดา ขอมหรานาคจงพร้อมหน้ากับมารดา พร้อมด้วยญาติทั้งหมดเถิด”

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ พ้นจากเครื่องผูกแล้ว แสดงธรรมแก่พระราชาน้อยหนึ่ง ด้วยกล่าวด้วยทศราชธรรมแล้ว ถวายโอวาทว่า “ขอเดชะ ขอพระองค์เป็นผู้ไม่ประมาทเถิด” ผู้อันมหาชนบูชาแล้วด้วยวัตถุทั้งหลายมีของหอมและระเบียบเป็นต้น ออกไปจากพระนคร ถึงสำนักของมารดาในวันนั้นเอง

พระราชาทรงเลื่อมใสในคุณของพระโพธิสัตว์ รับสั่งให้สร้างบ้าน ณ ที่ใกล้สระปทุม ทรงตั้งวัตร การบำรุงเนืองนิตย์ ในกาลต่อมา เมื่อมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นล้มลงแล้ว โปรดเกล้าฯ ให้ทำสรีริกิมารดาของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงทำอาศรมบพิชื้อ กรณทกะแล้วเสด็จไปยังพระนคร

^{๑๓} มงคลดลปิณี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ.๒๕๑๒, หน้า ๒๒๑.

^{๑๔} ชุ.ชา.ม. (ไทย) ๒๓/๑-๕/๕๓๐.

ก็อยู่ประมาณ ๕๐๐ ลงจากป่าหิมพานต์ อยู่ ณ ที่นั้น พระราชาให้พระราชทานวัตร การบำรุง นั้นแก่ฤๅษีเหล่านั้น เมื่อพระโพธิสัตว์ลงมาแล้ว ให้สร้างรูป ด้วยศิลา มีประมาณเท่าพระโพธิสัตว์นั้น แล้วโปรดให้ทำสักการะใหญ่ ชาวชมพูทวีป ได้ประชุมกันทำการฉลองช้างทุก ๆ ปีแล^{๑๕}

๓. การเทศน์มหาชาติล้านนา

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่คนล้านนา ได้รับรู้สืบทอดกันมาตลอด ยกตัวอย่างเช่น^{๑๖} **การตั้งธรรมหลวง** หมายถึง การฟังเทศน์ครั้งยิ่งใหญ่ที่ประชาชนมาร่วมกันฟังเทศน์กันมากเป็นพิเศษ ด้วยการนำเอาภักดิ์เทศน์มาถวายก็ดี มาร่วมฟังมหาชาติก็ดี เรียกว่า ฟังธรรมใหญ่หรือ “ตั้งธรรมหลวง” บางท่านมีความคิดว่า การตั้งธรรมหลวงก็คือ งานเทศน์มหาชาตินั่นเอง ซึ่งก็เป็นการถูกหากจะให้สมบูรณ์ที่สุดคือ การเทศน์ครั้งใหญ่ รวมทั้งการฟังเทศน์แบบธรรมวัตรและฟังมหาเวสสันดรด้วย

การตั้งธรรมหลวงต้องเตรียมพิธีหลายประการ เช่น แต่งสถานที่สำหรับเทศน์ หรือสถานที่เทศน์ให้มีบรรยากาศคล้ายกับเรื่องราวในเรื่องพระเวสสันดรชาดก บางแห่งทำเขาวงกตสำหรับอุบาสก และอุบาสิกาเข้าเดินตรงกลางตั้งพระพุทธรูปไว้เพื่อให้ประชาชนเข้าไปเคารพกราบไหว้ด้วยรูปเทียน ดอกไม้ การเข้าเขาวงกตนั้นมีความนิยมว่าตนเองได้เข้าไปในสถานที่ซึ่งพระเวสสันดรโพธิสัตว์ประกอบคุณความดี คือการทำทานปรารถนาจะมี แม้เป็นการสมมุติก็เป็นการระลึกในด้านคุณความดีที่จะเป็นแบบอย่างให้มีการทำต่อไป

ความเป็นมาของการเทศน์มหาชาติ การที่เรียกเวสสันดรชาดกว่า มหาชาติ นั้นเรียกเฉพาะในหมู่พุทธศาสนิกชนชาวไทยเท่านั้น เพราะชาดกทั้งหมดมีอยู่ถึง ๕๕๐ เรื่อง ไม่ปรากฏว่าเรื่องใดเลยที่อยู่ในคัมภีร์ชาดกที่เรียกว่า มหาชาติชาดก เรื่องยาวมีทั้งหมด ๑๐ เรื่อง รวมทั้งเวสสันดรชาดกด้วยนั้น จัดอยู่ในคัมภีร์ชื่อ มหานิบาต ซึ่งเรียกว่า ทศชาติ แต่ไม่เรียกว่าอีก ๙ เรื่องว่า มหาชาติ การที่เรียกเรื่องราวเวสสันดรชาดกว่ามหาชาตินั้น เพราะเป็นชาติซึ่งแสดงว่าบารมีของโพธิสัตว์ครบบริบูรณ์ เป็นแบบอย่างของมนุษย์ผู้ก้าวถึงขั้นสูงสุดแห่งการดำเนินชีวิต อันนำไปสู่ความเต็มเปี่ยมทางจริยธรรม ความรู้และการข้ามพ้นวิญญูสงสาร ซึ่งเป็นห่วงสุดท้ายอันจะแยกออกเสียจากการเป็นทเวดา

การเรียกเรื่องนี้ว่ามหาชาตินั้น ได้เรียกกันมาแต่สมัยสุโขทัย และประเพณีนิยมมีเทศน์เรื่องเวสสันดรชาดกก็อาจเกิดขึ้นตั้งแต่ก่อนสมัยของขุนศรีอินทราทิตย์ เพราะมีหนังสือภาษามคธชื่อว่า “เวสสันดรทีปนี” เป็นหนังสือชั้นฎีกาแต่งอธิบายความอรรถกถาหาเวสสันดรชาดก ซึ่งพระสิริมังคลาจารย์แต่งขึ้น เวสสันดรชาดกเป็นเรื่องราวการบำเพ็ญทานบารมีอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ อันเป็นพระชาติสุดท้ายที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ทั้งเนื้อเรื่องก็มีอรรถรสไพเราะ มีคติสอนใจเป็น

^{๑๕} มังคลัตถปิณี แปล เล่ม ๒, พิมพ์ครั้งที่ ๔ พ.ศ.๒๕๑๒, หน้า ๒๔๒-๒๔๔.

^{๑๖} นายช่วง สเลลานนท์, ศิลปะไทย, (กรุงเทพมหานคร: ขอบฟ้า, ๒๕๔๔), หน้า ๕๖.

อย่างดี ชาวพุทธจึงนิยมฟังเทศน์มหาชาติเป็นประจำ จนถึงกล่าวกันว่าตราบใดที่คนยังฟังเทศน์มหาชาติอยู่ พระพุทธศาสนาจะมั่นคงยืนยาวอยู่ตราบนั้น เพราะคติสอนใจที่ปรากฏในมหาชาติเวสสันดรชาดกนั้น สอนเกี่ยวกับการให้ทาน ความสามัคคี การสงเคราะห์ผู้อื่น และการกระทำตนให้เป็นประโยชน์ ถ้าหากทุกคนฟังเทศน์มหาชาติแล้ว ปฏิบัติตามปฎิพาของพระเวสสันดร บ้านเมืองจะร่มเย็นและพุทธศาสนาก็รุ่งเรืองยืนยาวต่อไป และความเชื่ออีกประการหนึ่งกล่าวกันว่า หากใครได้ฟังเทศน์มหาชาติเวสสันดรชาดกครบทั้ง ๑๓ กัณฑ์แล้ว ซึ่งมีพระคาถาเป็นภาษาบาลีรวมพันคาถาจะมีอานิสงส์มาก

กำหนดการเทศน์มหาชาติหรือตั้งธรรมหลวง แต่เดิมมาไม่ปรากฏว่ากำหนดในเดือนอะไรแน่ แต่เท่าที่ปรากฏในราชการที่ ๑ เป็นต้นมา การเทศน์มหาชาตินิยมเมื่อออกพรรษาแล้วในเดือน ๑๑ ใต้ หรือเดือนเกียงเหนือข้างแรมหรือข้างขึ้นเดือน ๑๒ หรือเดือนยี่เหนือ แต่มาในรัชกาลที่ ๕ ทรงถือการเทศน์มหาชาติเป็นประเพณีของบ้านเมืองสำหรับการจัดนั้นมีการกำหนดใกล้เคียงตามความเหมาะสมของแต่ละภาคสำหรับการเทศน์มหาชาติ ทางล้านนานิยมจัดการเทศน์ในเดือนยี่เหนือเพ็ญตรงกับเดือน ๑๒ ทางสุริยคติเป็นเดือนพฤศจิกายนและเดือน ๔,๕,๖, เหนือตรงกับเดือน ๒,๓,๔ ของภาคกลาง แต่ที่นิยมที่สุดก็คือเดือนยี่เพ็ญ ในการจัดให้มีเทศน์มหาชาตินั้นส่วนมากจะพิมพ์ฎีกาแจกหาผู้เป็นเจ้าของกัณฑ์ให้ได้ทั้ง ๑๓ กัณฑ์ เจ้าของกัณฑ์เทศน์จะต้องจัดหาผ้ากัณฑ์มา โดยมากจะเป็นดอกไม้รูปเทียนและเงิน ทั้งนี้จะต้องจัดให้เข้ากับกัณฑ์เทศน์นั้นด้วย เช่น กัณฑ์กุมารหรือมัทรี ส่วนเครื่องกัณฑ์มักจะมียะพริ้วอ่อน กล้วย อ้อย เพราะเนื้อเรื่องในกัณฑ์เทศน์เกี่ยวกับพระนางมัทรีเสด็จเข้าป่าเพื่อหาผลไม้ นอกจากนี้ยังมีรูปเทียน ตามจำนวนคาถา เช่น กัณฑ์ชูชกมีคาถาอยู่ ๗๙ คาถา ต้องถวายรูปเทียนตามจำนวนนั้น และในเวลาเทศน์จะต้องมีพิณพาทย์บรรเลงเพลง และเพลงนั้นก็กำหนดต่างกันออกไป เช่น กัณฑ์ทศพร ให้ใช้เพลงสาธุการ ทานกัณฑ์ใช้เพลงพญาโศก เป็นต้น

สำหรับในล้านนา เรียกประเพณีการเทศน์มหาชาติว่าประเพณี “การตั้งธรรมหลวง” ประเพณีการตั้งธรรมหลวงนั้น เป็นงานสำคัญยิ่งงานหนึ่งในสังคมชาวล้านนา นับตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๙๕ ย้อนหลังไปมีความนิยมกันมาก วัดต่างๆ จะมีประเพณีสองอย่างสลับกัน คือ ประเพณีการตั้งธรรมหลวง และประเพณีสลากภัต ปีใดตั้งธรรมหลวงจะไม่ทำบุญสลากภัตและหากใดปีทำบุญสลากภัต ก็จะไม่ตั้งธรรมหลวงจนเป็นประเพณีสืบกันมา

เหตุที่นิยมตั้งธรรมหลวง หรือประเพณีฟังเทศน์มหาชาติมาแต่โบราณ จนถึงปัจจุบันก็เพราะมีความเชื่อจากคัมภีร์เตภูมิกถา มาลัยสูตร และชินกาลมालิปกรณ์แล้วว่า พระศรีอริยเมตไตรยโพธิสัตว์ ตรัสแก่พระมาลัยเถระ และเทพยดาที่ได้พบกับท่านว่า หากต้องการเกิดร่วมกับศาสนาของพระองค์ ให้ฟังธรรมมหาชาติเวสสันดรชาดกตั้งแต่ต้นจนจบ ในวันหนึ่งคืนหนึ่ง ปฏิบัติสืบบำเพ็ญธรรมอย่างมั่งคั่ง ก็จะได้ไปเกิดร่วมกับพระองค์ในอนาคตกาลโพ้น ในพระมาลัยสูตรได้

กล่าวถึงภาคสวรรค์ไว้ว่าพระมาลัยเถระเจ้ามีความประสงค์จะไปยังสวรรค์ เพื่อบูชาพระเศกแก้วจุฬามณีบนดาวดึงส์ ตื่นเข้ามาได้รับการถวายดอกบัวแปดกำมือจากชายคนหนึ่ง ได้รับแล้วก็เสด็จไปไหว้พระเศกแก้ว ในขณะนั้นก็ได้พบเทพบุตรเทพธิดาทั้งหลาย ที่มาประชุมพร้อมกับไหว้พระเศกแก้วด้วย และได้พบกับพระศรีอริยเมตไตรย เทพบุตรผู้จะจุติมาเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตด้วย จึงถามเทพบุตรนั้นว่า จะทำอะไร คนทั้งหลายจึงจะได้เกิดร่วมกับศาสนาของพระศรีอาริย์

เทพบุตรกล่าวตอบว่า ในสมัยของพระศรีอาริย์นั้นประชาชนไม่ต้องทำไร่ไถนา ไม่ต้องค้าขายจะมีความเป็นอยู่เสมอกัน ต้นกล้วยพฤษภเอนกประสงค์เกิดขึ้นกลางเมือง ผู้ใดต้องการสิ่งใดก็สอยเอาได้ตลอดเวลา และผู้ที่เกิดร่วมศาสนาพระศรีอาริย์ได้นั้น จะต้องมิบุญได้ให้ทานและฟังธรรมมหาชาติเวสสันดรชาดกครบ ๑๓ กัณฑ์ภายในวันหนึ่งคืนหนึ่งด้วยสัจจะเคารพอย่างสูง บูชาด้วยรูปเทียน ประทีป โคมไฟตามกำลังศรัทธาในกัณฑ์นั้นๆ ก็จะได้เกิดในสมัยพระศรีอาริย์ ตามคัมภีร์ได้กล่าวถึงพระมาลัยนั่งอยู่เหนือแท่นหินกัมพลศิลาอาสน์อันเป็นทิพย์ศิลาอาสน์แห่งพระอินทร์ได้ต้นปริฉัตร คือ ไม้ทองเหลืองทิพย์ หรือภาษาเมืองเหนือเรียกว่า “ดอกกาสะลอง” มีสีขาวกลิ่นหอมซึ่งแบ่งบานเต็มต้นบูชาพระมาลัย ฉะนั้นเวลามีเทศน์มหาชาติเราจึงนิยม นำดอกบัวและดอกกาสะลองปักไว้รอบธรรมมาสน์ ดอกกาสะลองบางที่ก็ตากแห้งนำมาใส่หีบ คือ ไม้ไผ่สานขัดแตะเป็นรูปสี่เหลี่ยมกว้างประมาณ ๒๐ เซนติเมตร ๒ แผ่นประกบกัน แขนงอยู่รอบธรรมมาสน์ด้วย เมื่อพระมาลัยกลับจากสวรรค์ได้นำเรื่องราวนั้นมาเล่าให้คนทั้งหลายฟังทุกคนอยากร่วมศาสนาพระศรีอาริยเมตไตรย ด้วยความปรารถนานั้นจึงทำให้เกิดความนิยมฟังเทศน์มหาชาติ หรือตั้งธรรมหลวงสืบต่อกันมาจนกระทั่งปัจจุบัน

การเทศน์มหาชาติล้านนาองค์แสดงจะแบ่งเสียงระดับการเทศน์เสียง ๓ ระดับ คือ เสียงเล็ก เสียงกลาง เสียงใหญ่

ระดับเสียงเล็ก สำหรับนักเทศน์กัณฑ์ ทศพร กุมาร มัทรี และฉกษัตริย์

ระดับเสียงกลาง สำหรับนักเทศน์กัณฑ์ ทานกัณฑ์ วนปเวศน์ จุลพล มหาพน และสักบรรพ

ระดับเสียงใหญ่ สำหรับนักเทศน์กัณฑ์ ชุกชก มหาราช และนครกัณฑ์

กัณฑ์ที่ ๑ ทศพร (๑๙ พระคาถา) กัณฑ์นี้ เทศน์แบบธรรมดาไม่ได้เทศน์ทำนองระบำ กัณฑ์นี้พรรณนาถึงการที่พระผู้สวามีทรงขอพรจากพระอินทร์ ๑๐ ประการก่อนที่จะจุติในมนุษย์โลกเป็นพระมารดาของพระเวสสันดร

กัณฑ์ที่ ๒ หิมพานต์ (๑๓๔ พระคาถา) กัณฑ์นี้เทศน์แบบธรรมดาไม่ได้เทศน์ทำนองระบำ กัณฑ์นี้พรรณนาถึงจิตปฏิสนธิของพระนางผู้สวามีและพระเวสสันดร ตลอดถึงทรงอภิเษกสมรสกับนางมัทรีพระธิดาแห่งกษัตริย์แคว้นมัทราชนจนกระทั่งถึงถูกเนรเทศออกจากเมืองเข้าสู่ป่า พรรณนาถึงป่าหิมพานต์

กัณฑ์ที่ ๓ ทานกัณฑ์ (๒๐๙ พระคาถา) กัณฑ์นี้เทศแบบธรรมดา ไม่ได้เทศน์ทำนอง
ระบำ พรรณนาถึงพระนางผสุทิไปทูลขอโทษ ไม่ทรงโปรด ตลอดถึงการพรรณนาสัตตสดกมหาทาน
จนถึงพระเวสสันดรสั่งเมืองและการให้ทานรถเทียมด้วยม้ากับผู้อื่นที่มาขอ

กัณฑ์ที่ ๔ วณปเวศน์ (๕๗ พระคาถา) กัณฑ์นี้เทศน์แบบธรรมดา พรรณนาถึงสี
กษัตริย์เสด็จจากกรุงเชตุดรถึงนครมาตุลราช พระยาเจตรัฐเจ้าเมือง ทูลขอให้ครองสมบัติ พระ
เวสสันดรไม่ทรงรับ พระยาเจตรัฐ จึงพรรณนาหนทางไปเขาวงกต และป่าหิมพานต์

กัณฑ์ที่ ๕ ชุชก (๗๙ พระคาถา) เทศน์แบบลีลาเสียงดีทำนองระบำติดตลกนิดๆ
ตามเนื้อเรื่องพรรณนาถึงพราหมณ์ชูชก ขอบาทนางอมิตตดาลูกสาวเพื่อนเป็นเมีย เมียต้องการ
คนใช้ให้พราหมณ์ชูชกไปขอกัณหาขาลีมาเป็นคนรับใช้ พราหมณ์ก็ออกเดินทางไปสู่เขาวงกตเจอ
พรานเจตบุตรผู้รักษาป่า

กัณฑ์ที่ ๖ จุลพน (๓๕ พระคาถา) กัณฑ์นี้เทศน์แบบธรรมดาไม่ได้เทศน์ทำนอง
ระบำ พรรณนาถึงพรานเจตบุตรจะฆ่าพราหมณ์ชูชกๆ หลอกพรานเจตบุตรๆ จึงบอกหนทางไปสู่
เขาวงกต ว่าเป็นป่าไม้ขุนเขาลำเนาไพร

กัณฑ์ที่ ๗ มหาพน (๘๐ พระคาถา) กัณฑ์นี้เทศน์แบบธรรมดาไม่ได้เทศน์ทำนอง
ระบำพรรณนาถึงพราหมณ์ชูชก พบอจุตฤาษี ก็ชี้ทางไปสู่เขาวงกต และพรรณนาป่าเขาลำเนาไพร
ตลอดรุกขชาติป่าไม้น้อยใหญ่ ในบริเวณสระมูจลินท์ ชุชกก็เดินทางต่อไป

กัณฑ์ที่ ๘ กุมาร หรือกุมารบรรพ์ (๑๐๑ พระคาถา) กัณฑ์นี้นิยมเทศน์เสียงดี ลีลา
ทำนองไพเราะ ใช้เสียงพอดิ มีแหล่กาพย์ เป็นกัณฑ์ที่มีลีลาเศร้าโศก พรรณนาถึงการที่พราหมณ์ชู
ชก ไปถึงเขาวงกต ขอกัณหาขาลีสองกุมารๆ หลบลงไปในสระน้ำ จนพระเวสสันดรทรงเรียกขึ้นมา
มอบให้กับพราหมณ์ชูชกๆ ก็ทบทวนดูกระซางลากลับไปต่อหน้า

กัณฑ์ที่ ๙ มัทรี (๙๐ พระคาถา) กัณฑ์นี้นิยมเทศน์เสียงดีเล็กแหลม ทำนองระบำ
จังหวะลีลาเศร้าโศกยาวนานพอสมควร พรรณนาถึงพระนางมัทรี เดินทางจากหาผลไม้ในป่า พบ
สัตว์สามตัวนอนขวางทาง พอมาถึงไม่พบลูกทั้งสอง ทราบความจริงก็เป็นลมสลบล้มลง

กัณฑ์ที่ ๑๐ สักกบรรพ์ (๔๓ พระคาถา) กัณฑ์นี้นิยมเทศน์แบบธรรมดา ไม่ได้เทศน์
ทำนองแบบระบำ แต่โบราณก็เทศน์เล่นเสียงดีเหมือนกัน พรรณนาถึงพระอินทร์แปลงกายมาทูลขอ
พระนางมัทรีจากพระเวสสันดรแล้วก็คืบนางให้พระเวสสันดรๆ ทูลขอพร ๘ ประการจากพระอินทร์

กัณฑ์ที่ ๑๑ มหาราช (๖๙ พระคาถา) กัณฑ์นี้นิยมเทศน์เสียงดี เสียงใหญ่ จังหวะ
ลีลาโลดโผนแกมตลก มีกาพย์กลอนด้วย พรรณนาถึงพราหมณ์ชูชกได้พาสองกุมารหลงทางเข้าสู่
เมืองสีพี พระเจ้าสัญชัยทรงไถ่เอาสองกุมารคืนด้วยสิ่งของอย่างละ ๑๐๐ พราหมณ์ชูชกรับประทาน
อาหารจนตาย พระเจ้าสัญชัยเตรียมไปรับพระเวสสันดรและพระนางมัทรี

กัณฑ์ที่ ๑๒ ฉกษัตริย์ หรือ สักติ (๓๖ พระคาถา) กัณฑ์นี้มักนิยมเทศน์เสียงดี เสียงเล็กแหลมนิยมให้สามเณรองค์น้อยๆ เทศน์มีกาพย์ กลอน กัณฑ์นี้พรรณนาถึงทกษัตริย์พบกัน เกิดความยินดีจนเฝ้าโศกและสลบลงร้อนถึงพระอินทร์ต้องบันดาลฝนโบกพรมมาประพรม จนฟื้นคืนสติขึ้นทั้งหมด เสียงใหญ่ มีกาพย์กลอน เทศน์แบบเลียบ พรรณนาถึงพระเวสสันดร พระนางมัทรีจากเพศพรตฤาษี นิวัติคืนสู่พระนครครอบครองเมืองสีพี ท้าฝนสัตนะธารา ก็ตกทั้งภูมิ มณฑล โปรดช่วยประชาชนที่ทำบุญทำทานจนสิ้นพระชนม์ บางวัดนิยมเทศน์อาณิสสพระเวสสันดรต่อ ๑ ผูก เสร็จแล้วอาจารย์โอกาสเวนทาน^{๑๗}

ความหมายของเครื่องประดับตกแต่งในพิธีเทศน์มหาชาติ

การประดับตกแต่งภาพเกี่ยวกับเทศน์มหาชาติในการเทศน์ทุกครั้ง ชาวบ้านและทางวัด จะนำภาพเกี่ยวกับเรื่องราวของพระเวสสันดรมาตั้งประดับไว้ เพื่อให้ประชาชนผู้มาร่วมทำบุญฟัง เทศน์มหาชาติจะได้ดูให้เข้าใจเรื่องราวต่างๆ นับเป็นโสตทัศนูปกรณ์ทางพุทธศาสนา วัดบางแห่งจ้าง จิตรกรมาเขียนเรื่องราวพระเวสสันดรไว้บนผนังโบสถ์ วิหาร ก็เพื่อเป็นนิทรรศการถาวร สำหรับ ประชาชนจะได้ชมเป็นการศึกษา นับว่าคนไทยโบราณเต็มไปด้วยเหตุผล และมีความคิดทางส่งเสริม ศิลปวัฒนธรรมอย่างยิ่ง

การบูชาดอกไม้พันดอก

มีประเพณีที่นิยมกัน คือ เมื่อตั้งธรรมหลวงต้องดอกบัว ๑๐๐๐ ดอก ดอกกาสะลอง หรือดอกปีป ๑๐๐๐ ดอก หรือดอกไม้อื่นๆ อีกแต่ละชนิดๆ ละ ๑๐๐๐ ดอก นำมาใส่ในหีบไม้ นำไปแขวนไว้ข้างๆ ธรรมาสน์ที่พระสงฆ์เทศน์ เป็นการบูชาคาถาพัน อันเป็นพระบาลีเกี่ยวกับพระ เวสสันดร

การตั้งอ่างน้ำมันมนต์

เมื่อมีตั้งธรรมหลวง ทางวัดจะโยง ด้ายสายสิญจน์ไปหาอ่างน้ำมันมนต์ โดยมากนิยม ใช้น้ำมันงา น้ำมันถั่วหรือน้ำมันมะพร้าวเจือหนึ่งของสายสิญจน์โยงมาหาพระเทศน์บนธรรมมาสน์ เชื่อกันว่าพลาณภาพแห่งมหาเวสสันดรชาดก จะไหลไปตามเส้นสายสิญจน์ลงสู่น้ำมันในอ่าง ทำให้มีความศักดิ์สิทธิ์ใช้ทาบาดแผล ทาการเคล็ดขจัดยอก และอยู่ยงคงกระพัน

^{๑๗} ศาสตราจารย์เกียรติคุณผณี พยอมยงค์, ประเพณีสิบสองเดือนล้านนาไทย, รวมเล่ม พิมพ์ครั้งที่ ๒, (เชียงใหม่: สหสมทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๓), หน้า ๒๑-๒๓.

การขัตราชวัตร

ราชวัตรมีความหมาย ๒ อย่าง คือ

๑. ราชวัตร หมายถึง พระจริยาวัตรของพระราชา หรือพระราชจริยาของพระเจ้าแผ่นดิน

๒. ราชวัตร หมายถึง รั้วสำหรับพระราชพิธี หรือเขตหวงห้าม เรียกว่า ชาวบ้านได้นำมาทำรั้วสำหรับทำพิธีสำคัญทางศาสนา เช่น การสมโภชพระพุทธรูป การตั้งธรรมหลวงฟังเทศน์มหาชาติ การทำพิธีปลุกเสก การรับเสด็จเจ้านาย มีพระมหากษัตริย์เป็นต้น ราชวัตรที่นิยมทำกันนั้น คือ นำไม้ไผ่มาทำเป็นดอก ยาวประมาณ ๑ เมตร ดอกต้องเป็นชนิดแข็ง ฝักเสารอบบริเวณงานที่จะจัดพิธีแล้ววางคร่าว ๓ ชั้นเพื่อจะใช้สานดอก คร่าวต้องใช้ผูกกับเสาหรือตะปูให้มั่นคงลักษณะการสานมีการไขว้กันแบบข้าวหลามตัด แล้วประดับต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นกุ๊ก ต้นข่า โดยรอบราชวัตรนั้น โดยมากต้นกล้วย ต้นอ้อย ต้นข่า หรือตระกูลข่า มักจะเลือกต้นที่กำลังเป็นต้นรุ่นหนุ่มสาว มีก้าน และใบมะพร้าว นำมาติดไว้กับราชวัตรนั้น

ประตูป่า

ประตูป่า เป็นประตูที่ใช้ประกอบพิธีมีความคิด ๒ แบบคือ

๑. เป็นประตูที่ประกอบพิธีเดินทัพ หรือเดินทาง หมอใช้ประกอบพิธีทางไสยศาสตร์ข่มข้าศึก เรียกว่าประตูป่าคือ ประตูพิธีเพื่อชนะอริราชศัตรู

๒. ประตูสำหรับพิธีที่สมมุติ บริเวณราชวัตร คือรั้วพิธีจะเรียกว่า ประตูป่า คือทำเหมือนการเดินเข้าป่า มีประตูป่าซึ่งเป็นพรานเจตบุตรเคียวรักษาอยู่ ในเรื่องพระเวสสันดรตอนพราหมณ์ชูชกเดินเข้าไปถือว่าประตูป่าหิมพานต์ คนโบราณจึงทำพิธีสมมุติเป็นฉากป่า ส่วนที่เข้ารั้วราชวัตรนั้น ประตูป่านิยมทำด้วยการปักหลักโดยระยะกับสถานนี้อาจจะเป็น ๒ เมตร ๓ เมตร หรือเท่ากับทางเข้าสู่บ้านหรือออกบ้าน นิยมเอาก้านมะพร้าวมาผ่ากลางออกเป็น ๓ ข้าง แล้วนำมาผูกติดกับเสาด้านปลายโน้มนำมาหาผูกไว้เป็นทางเข้าไปในสถานที่นั้น

โยงด้ายสายสิญจน์

การโยงด้ายสายสิญจน์ นิยมเอาเจี๊ยนแรกไปผูกไว้กับพระหัตถ์ของพระพุทธรูปองค์เป็นประธานในวิหาร แล้วโยงมาสู่ธรรมาสน์ที่พระสงฆ์แสดงธรรม จากนั้นโยงมาหาบาตรน้ำมนต์โดยพันรอบ ๓ รอบ แล้วนำเจี๊ยนที่ ๒ โยงขึ้นกับไปบนธรรมาสน์ ให้ภิกษุเป็นธรรมถึกถือเวลาเทศน์มหาชาติกัณฑ์ต่างๆ เชื่อกันว่าพลังอำนาจพระเวสสันดรจะแผ่เข้าไปน้ำมนต์ให้มีฤทธาานุภาพสามารถใช้เครื่องเยียวรักษาคณปวัย เช่น ใช้ทาเคล็ดขัดยอก เป็นผื่น เป็นต้น

การใช้ดอกไม้เทียนบูชาและประทีป

การบูชาดอกไม้ นอกจากจะใช้บูชาพระคาถาพันแล้วยังใช้บูชาพระคาถาประจำกัณฑ์เทศน์อีก หากใครได้เป็นเจ้าภาพกัณฑ์ไหนก็บูชาด้วยดอกไม้เท่าจำนวนคาถากัณฑ์นั้น เช่น กัณฑ์มัทรี ๙๐ คาถา บูชาดอกไม้ ๙๐ ดอก เป็นต้น^{๑๘}

ประทีปและเทียนบูชาก็เหมือนกัน นอกจากจะบูชาคาถาพันจำนวน ๑๐๐๐ เล่มแล้ว สำหรับมหาชาติกัณฑ์เท่าอายุของตน ก็มีการทำแบบนี้ เป็นความเชื่อถือว่า หากได้ทำลงไปจะทำให้เกิดความสุขสวัสดิ์แก่ตนได้ จึงนิยมทำกันมาช้านาน

การทำเขาวงกต

เขาวงกต^{๑๙} เป็นสถานที่สำคัญในฉากพระเวสสันดร คือ เป็นที่ประทับของพระองค์เวลาเสด็จไปประทับบวชเป็นพระฤๅษีพร้อมด้วยพระชายาและโอรส ธิดา เป็นสถานที่ลี้ลับเข้าไปหายาก มีเขาคดเคี้ยวเดินลำบาก เมื่อไปถึงสถานที่นั้นแล้วจะเป็นที่รื่นรมย์สนุกสนานน่าอยู่ ต่อมาประชาชนผู้นับถือพุทธศาสนานิยมทำเขาวงกตตามจินตนาการว่า เมื่อสมัยพระเวสสันดรต้องเป็นอย่างนั้นอย่างนี้ ทำเป็นทางคดเคี้ยวไปมา ให้ผู้คนมาทำบุญในวัดเข้าไปเดินเขาวงกต ข้างในมีพระพุทธรูปประดิษฐานบนแท่นไว้ สำหรับพุทธบริษัทผู้เข้าทางวงกตได้กราบบูชาถือว่าเป็นกุศลใหญ่พอๆ กัน กับการฟังเทศน์มหาชาติพระเวสสันดร

๔. พิธีกรรมงานศพ

ในงานศพจะมีตำนานเกี่ยวกับนกในป่าหิมพานต์คือ นกหัสติลิงค์ ในมหาเวสสันดรชาดกกล่าวถึงบรรดาสัตว์ทั้งหลาย ทั้งสัตว์ไม่มีเท้า สัตว์สองเท้า และสัตว์สี่เท้าในป่าหิมพานต์ไว้มากมาย สำหรับสัตว์ประเภทนก ท่านเจ้าคุณพระธรรมปริยัติโสภณ (วรวิทย์ คงคปยุโธ) เจ้าคณะภาค ๑๐ วัดโมลีโลกยาราม กทม. ได้พรรณนาถึงนกในป่าหิมพานต์ ๔ จำพวก ได้แก่ ชิวปุตตา มีหงส์เป็นหัวหน้า ชิวปุตตาปิยาโน มีนกยูงเป็นหัวหน้า ปิยาปุตตาปิยานันทา มีนกการเวก เป็นหัวหน้า และนันทิกา มีนกหัสติลิงค์ เป็นหัวหน้า

แสดงว่านกหัสติลิงค์ มีกำลังอำนาจ มีความสามารถ จึงได้เป็นหัวหน้าของกลุ่มนันทิกา ปกครองนกชนิดอื่นๆ ในกลุ่มของตนเองได้นกหัสติลิงค์ หรือนกหัสติน หรือนกหัสตินทร์ คำศัพท์ภาษาบาลีว่า หตถิลิงคสกุลโน หมายถึง นกมีเพศเหมือนช้าง แต่ชาวล้านนาเรียกสั้นๆ ว่า นกหัต เป็นสัตว์หิม

^{๑๘} ศาสตราจารย์ เกียรติคุณมณี พยอมยงค์, **ตั้งธรรมหลวง-ฟังเทศน์ล้านนา**, (เชียงใหม่: สสมทรัพย์การพิมพ์, ๒๕๕๒), หน้า ๒๑-๒๓.

^{๑๙} ชมรมสหธรรมเชียงใหม่, **ประเพณีตั้งธรรมหลวงเทศน์มหาชาติล้านนา**, (เชียงใหม่: ธาราทองการพิมพ์, ๒๕๒๗), หน้า ๙.

พานต์ชนิดหนึ่ง ว่ามีขนาดใหญ่มาก มีกำลังมหาศาล เทียบเท่าช้างสาร ๕ ตัว ลำตัวเป็นนก มีปีก มีหาง อย่างนก แต่หัวเหมือนช้าง มีงวง มีงา

รูปที่ ๑ นกหัสดีลิงค์^{๒๐}

การนำเอานกหัสดีลิงค์มาประกอบปราสาทศพ มิใช่มีเฉพาะในล้านนา ชาวอีสานในสมัยโบราณ นิยมทำนกหัสดีลิงค์ประกอบศพพระเถระผู้ใหญ่ เจ้านายผู้ใหญ่ หรือศพผู้มีวาสนาบารมีสูงยิ่ง มีข้อควรสงสัยว่า ธรรมเนียมการทำศพรูปนกหัสดีลิงค์ เอาแบบอย่างมาจากที่ใด ก็ได้ความจากนักปราชญ์ ๒ ท่าน คือ เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๒ พระยาอนุমানราชชน (ยง เสถียรโกเศศ) เคยทำหนังสือถวายกรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ ความว่า “ชาวเชียงใหม่ ทำศพโดยทำรูปนกหัสดีลิงค์ น่าจะเอาอย่างมาจากอุตรกुरु (คืออินเดีย)” กรมพระยานริศฯ ประทานคำตอบว่า “ประเพณีจากอินเดียมาสู่เขมร จากเขมรเข้ามาไทยภาคอีสาน แล้วทางพายัพจึงเอาอย่างมาจากอีสาน”

^{๒๐} Timmy muelle, นกหัสดีลิงค์พาหนะสู่สวรรค์ความเชื่อคนล้านนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.board.postjung.com/666614.html>. [๑๒ส.ค.๒๕๖๐].

รูปที่ ๒ ปราสาทศพนกหัสติลิงค์ในล้านนา^{๒๑}

นกหัสติลิงค์ประกอบปราสาทศพในล้านนามีมาแต่เมื่อใด

ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.มณี พยอมยงค์ ศิลปินแห่งชาติ ได้กล่าวถึงพญามังราย ทำปราสาทศพพญาลาวเม็ง ผู้เป็นพระราชบิดา (พ.ศ.๑๘๒๐) ในหนังสือคร่าวว่า ๗๐๐ ปี เมืองเชียงใหม่ ยอดปราสาทแหลม ซอนแซมเลิศล้ำ ปลายเมฆผ้ากายบนผ้าวยงยาบย้อย รอบนิเวศ ผ้าแฮ (แระ) จนน้ำทองผ่องแผ้วเสาชอมไซ ล้วนใส่แว่นแก้ว สีแวววรรณหยาตยวดังเวไชยยันต์ แห่งตนมาฆะ อธิราช เจ้าองค์อินทร์ภายลุ่มน้ำ แปรรูปลายศิลป์ นกหัสติลิงค์ ปกวงอาจอำพรปัปตา ปกทางหวาดหว่า ปุนทศนาใช้น้อยปราสาทบรม สมบูรณ์เรียบร้อยพระยอดสร้อยมั่งรายยกหีบศพ ลาวเม็งบุญผาย ขึ้นใส่หว่างราย เสาชอมเขตชั้น

ยังมีหลักฐานที่ปรากฏในพงศาวดารโยนก ของพระยาประกาศกิจกรจักรว่า “ลุศักราช ๙๔๐ (พ.ศ.๒๑๒๑) ปีชาล สัมฤทธิศก เดือนอ้าย ขึ้น ๑๒ ค่ำ นางพระยาสุทธิราชเทวี ผู้ครองนครพิงค์เชียงใหม่ ถึงพิราลัย พระยาแสนหลวงแต่งการศพเป็นพิมานบุษบก ตั้งบนหลังนกหัสติลิงค์ (นกหัสติลิงค์) ขนาดใหญ่ รองด้วยเลื่อนแม่สะดิง เชิญหีบพระศพขึ้นไว้ในบุษบกนั้น แล้วอุทิศไปด้วยแรงคชสาร เจาะกำแพงเมืองออกไปถึงทุ่งวัดโลก ก็กระทำฅาปนกิจถวายเพลิง ณ ที่นั้น เเผาพร้อมทั้งรูปสัตว์และวิมานที่ทรงศพนั้นด้วย

^{๒๑} Pandhaka,พระราชทานเพลิงศพ พระพุทธพจนวราภรณ์(หลวงปู่จันทร์ กุสโล), [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://www.palungjit.org/threads/พระราชทานเพลิงศพ-พระพุทธพจนวราภรณ์-หลวงปู่จันทร์-กุสโล.22280/>. [๑๒ส.ค.๒๕๖๐].

รูปที่ ๓ ปราสาทนกหัสติลิงค์ พระยาวิสุทธิราชเทวี พ.ศ. ๒๑๒๑^{๒๒}

จึงเป็นธรรมเนียมในการปลงศพ เจ้าผู้ครองนครทำเช่นนี้สืบกันมา นอกจากนี้ ในตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ซึ่งอยู่ในตำนานสิงหนวัติ ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๑ ได้กล่าวถึงการส่งสักการศพของพระสงฆ์เถระผู้ใหญ่และเจ้านาย ดังนี้

๑. ศักราชได้ ๑๐๔๕ ตัว (พ.ศ.๒๒๒๖) ราชครูเจ้าหลวงอนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางแม่น้ำ

๒. ศักราชได้ ๑๐๕๐ ตัว (พ.ศ.๒๒๓๑) มหาปาเจ้าวัดศรีไชยตนหลวง อนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการด้วยพ่วงแพ

๓. ศักราชได้ ๑๐๗๙ ตัว (พ.ศ.๒๒๓๙) สมเด็จพระมหาปาเจ้า วัดเซตวัน ถึงอนิจกรรมไปแล้ว ใส่ปราสาทต่างลูกช้างเอราวัณ ส่งสักการด้วยเรือพ่วงกลางแม่น้ำ

๔. ศักราชได้ ๑๐๗๙ ตัว (พ.ศ.๒๒๖๐) เดือน ๔ มหาปาเจ้าวัดศรีดอนไชยต้นน้อย อนิจกรรมไป ใส่ปราสาทต่างลูกนกหัสติลิงค์ ส่งสักการะ

๕. ศักราชได้ ๑๐๘๖ ตัว (พ.ศ.๒๒๖๗) มหาสังฆราชเจ้า วัดป่าแดงหลวงตนใหญ่ อนิจกรรมไปแล้ว สร้างปราสาทลูกช้างเอราวัณส่งสักการะ

๖. ศักราชได้ ๑๐๙๐ ตัว (พ.ศ.๒๒๗๑) เจ้าฟ้ายอดคำเมือง กินเมืองได้ ๔ ปี อายุ ๒๕ ก็จุติไปแล้วสร้างปราสาทใส่รูปนกหัสติลิงค์ แล้วส่งสักการเสีย

^{๒๒} Timmy muelle, นกหัสติลิงค์พาหนะสู่สวรรค์ความเชื่อคนล้านนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.board.postjung.com/666614.html>. [๑๒ส.ค.๒๕๖๐].

ในปัจจุบัน การทำปราสาทศพนักษัตรลึงค์มีเฉพาะพระสงฆ์ มหาเถระผู้ทรงสมณะศักดิ์ และสูงด้วยวัยวุฒิเท่านั้น สำหรับฆราวาสไม่เคยเห็นมีปรากฏ ดังเช่น งานศพพลตรีเจ้าราชบุตร (วงศ์ ตะวัน ณ เชียงใหม่) เจ้านายฝ่ายเหนือชั้นสูงของเชียงใหม่ เมื่อวันที่ ๑๓ มกราคม ๒๕๑๖ ก็ไม่มีนักษัตรลึงค์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯพระราชทานโกศศพ เชิญขึ้นประดิษฐานบนราชรถ เคลื่อนขบวนจากคุ้มวงศ์ตะวันตก (ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ตรงข้ามสำนักงานเทศบาลนครเชียงใหม่) ไปสู่เมรุชั่วคราววัดสวนดอกประเพณีงานศพของประชาชนทั่วไปในปัจจุบัน ไม่มีนักษัตรลึงค์มาเกี่ยวข้อง มีเพียงแต่การวางหีบศพไว้บนปราสาทที่ตกแต่งอย่างวิจิตรงดงาม ลากงูไปกระทำฌาปนกิจ ณ ฌาปนสถาน

ความเชื่อถือของคนล้านนาในพิธีศพพระเถระ วัฒนธรรมของคนล้านนาเกี่ยวกับพิธีศพนั้น เป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกในวิถีชีวิตของคนเมืองมานานับหลายร้อยปี เมื่อมีคนตายจะต้องจัดงานศพขึ้นเพื่อเป็นการไว้อาลัย แก่คนตายอย่างสมเกียรติ พิธีศพของคนล้านนาจะแตกต่างจากภาคอื่น คือการจัดแต่งปราสาทศพ ประดับประดาด้วยดอกไม้สดหรือแห้งตลอดไพระยิบระยับให้ดูแลสวยงามสำหรับนัยว่าเพื่อเป็นการยกย่องผู้ตายให้ขึ้นไปสู่สวรรค์ชั้นฟ้า

พิธีศพของพระเถระผู้สูงด้วยวัยวุฒิและทรงสมณะศักดิ์ จะได้รับความสนใจเป็นพิเศษ ปราสาทใส่ศพของพระเถระชาวล้านนาจะยิ่งใหญ่ไม่แพ้ปราสาทศพของบรรดาเจ้านายฝ่ายเหนือ ตามคติความเชื่อโบราณของคนล้านนา พระเถระและเจ้านายได้รับการยกย่องในสังคมว่าเป็นชนชั้นสูง เมื่อมรณภาพหรือสิ้นชีพไปแล้ว จะไปจุติในภพที่สูงกว่า หรือเป็นเทพสถิตในสรวงสวรรค์ชั้นต่างๆ บนเขาพระสุเมรุ อันเป็นความเชื่อที่เกิดขึ้นจากความเชื่อระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ผสมกัน

ตามประเพณีที่ทำกันมาแต่โบราณ งานศพของพระสงฆ์จะมีการทำบุญทำทานกันอย่างใหญ่โต มีมหรสพและการละเล่นเพื่อลดความวิเวกหรือโศกเศร้า โดยเฉพาะปราสาทศพ ได้รับการตกแต่งประดับประดาอย่างสวยงามอลังการซึ่งทำเป็นรูปนักษัตรลึงค์ ถือว่าเป็นพาหนะของผู้มีบุญหนักศักดิ์ใหญ่เท่านั้น

รูปที่ ๔ ขบวนชาวบ้านลากปราสาทนกหัสติลิงค์ไปสู่฼าปนสถาน^{๒๓}

การประดับประดาปราสาทศพของพระ ดุจะหรูหราและใหญ่โตมากกว่าของคนทั่วไป โดยเฉพาะพระที่มีอายุพรรษามากๆ หรือพระที่ทรงสมณศักดิ์ชั้นสูงๆ เป็นที่เคารพนับถือของศรัทธาสาธุชน ก็จะจัดงานยิ่งใหญ่มากขึ้น จะนิยมเก็บศพไว้จนถึงหน้าแล้ง หรือช่วงที่ไม่มีฝนตก ราวเดือนพฤศจิกายน – เมษายน การสร้างเมรุศพนั้นประกอบด้วยไม้จริงเป็นพื้น มีฐานตั้งอยู่บนนกหัสติลิงค์ ศรัทธาชาวบ้านจะชักลากไปสู่฼าปนสถาน มีฆ้องกลองแห่ตามขบวน มีคนตีกังสดาล (ปาน) เดินไปตีไปตามขบวนจนกว่าจะถึง฼าปนสถานน่าสังเกตอีกอย่างก็คือ ปราสาทนกหัสติลิงค์ของศพพระสงฆ์จะมีเสาไม้ไผ่ขนาดใหญ่ สูง (ไม้ซาง) ๔ ต้น ปัก ๔ มุมของปราสาท ข้างบนใช้ผ้าจีวรหรือผ้าสังฆาฏิของผู้มรณภาพซึ่งเป็นเพศาน นักปราชญ์โบราณท่านกล่าวว่า มีความหมายหลายประการ

ประการที่ ๑ สมัยโบราณ ไม่มีถนนหนทาง ภูมิประเทศเป็นป่าเขารกทึบ ต้นไม้สูง ที่ทำไว้เช่นนี้เพื่อให้ผู้เดินทางไปร่วมงานเห็นเด่นชัด ดังเช่นเราเห็นป้ายสถานีบริการน้ำมันในปัจจุบัน

ประการที่ ๒ นักปราชญ์ท่านกล่าวว่า ร่างกายของคนเราประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๔ มี ดิน น้ำ ลม ไฟ เมื่อเกิดมาแล้วก็ต้องแตกสลายไปในที่สุด เพื่อให้ผู้ร่วมงานนำไปคิดปองอนิจจัง เมื่อคราวตายมาถึงตนเอง

ประการที่ ๓ เป็นเครื่องหมายแสดงว่า พระสงฆ์เป็นผู้ประกอบด้วยจตุรปาริสุทธิศีล (ศีลเป็นเหตุให้บริสุทธิ์ ๔ อย่าง) มีสํารวมในพระปาฏิโมกข์ สํารวมในอินทริย์ ทั้ง ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น

^{๒๓} Timmy muelle, นกหัสติลิงค์พาหนะสู่สวรรคความเชื่อคนล้านนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://www.board.postjung.com/666614.html>. [๑๒ส.ค.๒๕๖๐].

กายใจ เลี้ยงชีพในทางที่ชอบและการพิจารณาก่อนบริโภคปัจจัย ๔ คือ เครื่องนุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ อาศัย ยารักษาโรค

สำหรับวัดที่มีพื้นที่กว้างขวาง หรือบริเวณทุ่งนาที่อยู่ใกล้วัด จะทำปราสาทนกกหัสติลังค์ไว้ในบริเวณนั้น เผาตรงนั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งวันฉัตรวันฉัตร หรือพระราชทานเพลิงศพ จะมีศรัทธาประชาชนผู้ที่เคารพนับถือมาร่วมทำบุญอย่างมากมาย ผู้มีจิตศรัทธานำน้ำดื่ม อาหาร ของหวาน ตั้งโรงทานเลี้ยงผู้มาร่วมงานอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ชาวบ้านเล่าว่า การมีส่วนร่วมในงานศพของพระเถระจะได้บุญกุศลมาก เป็นวัฒนธรรมความเชื่อที่ถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งไม่มีชนกลุ่มใดของประเทศเสมอเหมือน นอกจากบนผืนแผ่นดินล้านนาเท่านั้น^{๒๔}

๕. ลักษณะของประติมากรรมรูปตัวมอมต่อการรับรู้ที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อของชาวบ้านล้านนา

มีการรับรู้ระหว่างความสัมพันธ์ของลักษณะของประติมากรรมรูปตัวมอม และความเข้าใจเกี่ยวกับคติความเชื่อที่เกี่ยวข้องตัวมอม ดังนี้^{๒๕}

๑. คติความเชื่อที่เกี่ยวกับตัวมอมนำสารไปยังปักษุณเทวบุตรการรับรู้ทางคติความเชื่อที่เกี่ยวกับตัวมอมนำสารไปยังปักษุณเทวบุตร มีคนส่วนน้อยรับรู้ว่าการใช้ตัวมอม ในพิธีกรรมแห่ตัวมอมขอฝนต่อปักษุณเทวบุตร ในขณะที่ส่วนใหญ่ไม่ทราบเกี่ยวกับการใช้ตัวมอม ในพิธีกรรมแห่ตัวมอมขอฝนสภาพแวดล้อม และการเปลี่ยนแปลงของสังคมทำให้พิธีกรรมแห่ตัวมอมขอฝนไม่ปรากฏให้เห็นในปัจจุบัน

๒. ตัวมอมลักษณะหมอบเฝ้าหน้าอาคาร ต่อคติความเชื่อที่เกี่ยวกับตัวมอมเป็นผู้พิทักษ์ดูแลวัด คติความเชื่อที่เกี่ยวกับตัวมอมเป็นผู้เฝ้าพิทักษ์ และดูแลวัด มีการสร้างประติมากรรมรูปตัวมอมไว้หน้าทางเข้าวัด อาทิ บันได ชุมประตู หน้าต่าง ชุมโง่งพระ เพื่อทำหน้าที่เสมือนทวารบาล คอยพิทักษ์ไม่ให้สิ่งชั่วร้ายผ่านเข้าไปในสถานที่ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์

ชาวล้านนาับเอาพุทธศาสนานิกายเถรวาทลังกาวงศ์ ผสมผสานกับความเชื่อทางไสยศาสตร์ อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมที่เกี่ยวข้องกับวิถีในการดำเนินชีวิต และความเป็นอยู่อันเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันตัวอย่างเช่นความเชื่อในการเคารพสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับภูเขา ป่า แหล่งน้ำ แม่น้ำ หรือพิธีเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะที่ถือว่าเป็นอารักษ์รักษาเมืองเชียงใหม่ โดยมีการสักการบูชา สืบต่อกันมาจนกลายเป็นประเพณีและถ่ายทอดให้แก่ลูกหลานปรากฏในรูปแบบคติความเชื่อที่สอดคล้องกับระบบ

^{๒๔} ชมรมมรดกล้านนา - สืบสานภูมิล้านนา ร่วมพัฒนาสู่สากลโลก, **นกกหัสติลังค์**, [ออนไลน์]. แหล่งที่มา: <http://board.postjung.com>. [๑๒ มกราคม ๒๕๖๐].

^{๒๕} คมเนตร เชษฐพัฒน์นิข, **ความเชื่อพื้นบ้านล้านนา**, (เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐), หน้า ๑๙-๒๒.

อุดมการณ์ของสังคม และวิถีการดำเนินชีวิตทางสังคม วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี และภูมิปัญญาของท้องถิ่นด้วยเหตุนี้ ศิลปกรรมล้านนาที่ปรากฏจึงเกิดจากแรงบันดาลใจ ความเลื่อมใสศรัทธาระหว่างพุทธศาสนิกชนที่มีต่อพุทธศาสนา ทั้งยังสะท้อนให้เห็นถึงวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม ประเพณี วิถีชีวิตความคิดและความเชื่อของชาวล้านนาในแต่ละช่วงสมัย ถ่ายทอดสิ่งเหล่านี้ออกมาให้เห็นเป็นรูปธรรมโดยช่าง หรือสล่าล้านนา ผ่านงานด้านสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรม และประณีตศิลป์ ซึ่งล้วนได้รับอิทธิพลทางพุทธศาสนาทั้งสิ้น

สัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่มีลักษณะโดดเด่นมักปรากฏคู่กับวัดและวิถีชีวิตของชาวล้านนาเรียกว่า “ตัวมอม” ตัวมอม เป็นสัตว์ในจินตนาการที่ช่างหรือสล่าล้านนา ใช้เรียกสัตว์ในอุดมคติที่ไม่มีตัวตนอยู่จริงปรากฏอยู่เฉพาะในคติความเชื่อของชาวบ้าน และงานศิลปกรรมล้านนา มักปรากฏอยู่ในลักษณะของงานประติมากรรมประดับเฉพาะตามวัดของทางภาคเหนือตอนบนเท่านั้น โดยเฉพาะวัดในจังหวัดเชียงใหม่ที่อดีตเป็นศูนย์กลางความรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนา อุดม รุ่งเรืองศรี (๒๕๔๒, ๓๗-๔๒) ได้อธิบายลักษณะเกี่ยวกับตัวมอมว่า มีลักษณะรูปสัตว์ครึ่งลิงครึ่งเสือ มีแขนยาว ตัวดำ บ้างว่าคล้ายสุนัขพันธุ์ปักกิ่ง บางแห่งแปลว่าเสือดำ ในงานประติมากรรมของชาวล้านนาจะปรากฏประติมากรรมรูปตัวมอมประดับอยู่บริเวณราวบันไดตามหน้าแห่นบ รอยต่อคอสอง บนเครื่องหลังคาหน้าบัน ชุ่มประตูโขงชุมวิหาร ชุ่มประตูทางเข้า บานประตูท้องไม้ โถงคิ้ว ต้นเสา และบริเวณภายในของวิหาร อุโบสถ เจดีย์ อาคารอื่นภายในวัด จากการสัมภาษณ์พรเทพ เทศทอง (๒๕๕๒ ตุลาคม ๒๕๖๖) กล่าวว่า ในอดีตตัวมอมยังใช้ในการประกอบพิธีกรรมการแห่ขอฝนโดยการใช้ตัวมอมที่แกะจากไม้แพไปรอบชุมชน ในช่วงต้นฤดูฝนประมาณเดือนมิถุนายน ถึงเดือนกรกฎาคมของทุกปี

ตัวมอมยังปรากฏในลักษณะของลายสักยันต์ “ตัวมอม” บนร่างกายของผู้สูงอายุบางคนในแถบภาคเหนือ และอีสาน โดยมักจะสักลงดลารูปสัตว์ที่มีอำนาจ คุ้ย และสง่างาม อาทิ เสือ งู หนุมานมังกร มอม หรือสิงโต จากการศึกษาจะสังเกตว่า กลุ่มชาติพันธุ์ชาวไทยใหญ่ ไทยลื้อ ไทยจีน นอกจากจะนิยมการสักเป็นอักขระคาถา รูปยันต์ รูปสัตว์ชนิดต่างๆแล้ว ยังนิยมสักเป็นรูปตัวมอม ซึ่งหากพิจารณาถึงลักษณะตัวมอมนี้ในแต่ละกลุ่มชน จะพบว่ามีความแตกต่างกันมีลักษณะเฉพาะของแต่ละกลุ่มชน แต่ที่คล้ายกันคือจะปรากฏเป็นสัตว์สี่เท้า มีนิสัยดุร้าย มีลักษณะทางกายภาพคล้ายสิงห์

รูปที่ ๕ ประติมากรรมตัวมอม วัดพระธาตุคุดยตุง จ.เชียงราย

ลายสักที่นิยมสักในอดีต ว่ากลุ่มชนมักนิยมสักเป็นรูปมอม ซึ่งได้แก่ กาฬราชสีห์ หรือ สิงห์ดำ ซึ่งสอดคล้องกับ อุดม รุ่งเรืองศรีได้ให้ความหมาย ตัวมอม ว่าบางแห่งแปลว่าเสือด้า ตามความเชื่อลัทธิพราหมณ์ถือว่าตัวมอมเป็นสัตว์ที่มีอิทธิฤทธิ์มากแข็งแรงอวดารลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญ หรือในกลุ่มไทยพวน ที่มักจะสักลายม้าม มีลักษณะคล้ายตัวมอม แต่ตัวจะใหญ่กว่า โดยที่ต้นขาบนสุดจะสักลายม้าม โดยรอบจากนั้นต่ำลงมาจะสักเป็นลายนก ถัดลงมาก็จะสักกรอบขาโดยแบ่งออกเป็น ๖ แนวจะสักลายตัวมอม สันนิษฐานว่า ตัวมอม ตามความเชื่อของกลุ่มชนเป็นชื่อเรียกสัตว์ในอุดมคติของกลุ่มชนที่นิยมการสัก โดยมีความเชื่อว่า ตัวมอม เป็นสัตว์ของเทพชั้นสูง มีอำนาจอิทธิฤทธิ์อวดารลงมาเป็นตัวมอมเพื่อช่วยเหลือมนุษย์^{๒๖}

ในเอกสารโบราณของล้านนาที่เกี่ยวกับปูชนียวัตถุ และประเพณีบูชา มีการกล่าวถึง ตัวมอมในนิทานที่ว่าด้วยกำเนิดเสอินทขิล (Myth of Origin) หรือเสหลักเมืองเชียงใหม่ ซึ่งเป็นนิทานเรื่องเล่าเกี่ยวกับเสอินทขิลที่แต่งขึ้นกล่าวถึงเรื่องราวก่อนที่พญามังรายจะมาตั้งเมืองเชียงใหม่ขึ้นบริเวณนี้มีชาวละว้าอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ซึ่งการตั้งเสหลักเมืองอาจจะไม่ได้ปฏิบัติกันจริง เพียงแต่เป็นการสร้างวรรณกรรมหรือเรื่องราวสนับสนุนที่จะให้ชาวเมือง ชุมชน เกิดความศรัทธาเลื่อมใสต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์จึงมีการสร้างนิทานเกี่ยวกับเสอินทขิลขึ้นมา ในบรรดาสิ่งมีชีวิตที่กล่าวถึงนั้น ปรากฏชื่อของตัวมอมรวมอยู่ในสิ่งมีชีวิตที่มีอยู่จริง อาทิ แรด ช้าง ม้า วัว ควาย เป็ด ไก่ หมู หมาก ราชสีห์ (สิงห์โต) แมว มอม กวาง ฟานละมั่ง ตาเน่ เลียงผา แพะ ลวา ลิง ค่าง ชะนี เป็นต้น

^{๒๖} ประเทิน มหาจันทร์, ศิลปะการสักลาย, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียร์สโตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๕๐.

ตัวมอมยังปรากฏอยู่ในวรรณกรรมเรื่องเล่าในวรรณกรรมพื้นบ้านประเภทมุขปาฐะมหากาพย์ทำนองยาวเจื่องนักวิชาการ ปราชญ์ผู้รู้ หลายท่านได้อธิบายถึงตัวมอมสรุปได้ว่า ตัวมอมเป็นสัตว์ในอุดมคติปรากฏรูปร่างผสมระหว่างสัตว์ที่มีลักษณะคล้ายนาเกรงขาม สง่างาม มีอานภาพ ซึ่งอาจผสมระหว่างราชสีห์ผสมมังกร ครึ่งลิงครึ่งเสือ มีแขนยาว หรือรูปครึ่งแมวครึ่งเสือ เป็นต้น ตัวมอมนั้นเป็นสัตว์ในจินตนาการที่มีลักษณะมีรูปร่างหน้าตาแตกต่างกันตามแต่ทักษะ ประสบการณ์ และจินตนาการของช่างที่ต้องการจะสื่อสะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อ ขนบธรรมเนียม ประเพณี และวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นลักษณะโดยทั่วไปของตัวมอมในศิลปกรรมล้านนามักอยู่ในท่าทางเคลื่อนไหว อาทิ สง่างามราชสีห์ หมอบกระโจน วิ่งวนเป็นวงกลม หยอกเล่นเป็นคู่ หรือ เหาะ นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมตัวมอม นิยมประดับอยู่ตามวัด ทั้งแบบลักษณะประติมากรรมลอยตัว นูนสูง และนูนต่ำ มักปรากฏให้เห็นในรูปของส่วนประกอบในลวดลายประดับวัด รูปแบบศิลปกรรมบางแห่งปรากฏรูปเทวดายืนบนหลังมอม หรือยืนเอาเท้าข้างหนึ่งเหยียบลงบนศีรษะ หรือหลังของตัวมอม ซึ่งอาจหมายถึงเทวดาปชุนนะซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฝนตามความเชื่อในสมัยก่อน โดยเมื่อในหมู่บ้านเกิดฝนแล้ง ชาวบ้านจะนำเอาตัวมอมที่แกะจากไม้ทำสมาวมกัน แล้วแห่ไปรอบหมู่บ้าน โดยเชื่อว่าตัวมอมจะบันดาลให้ฝนตกได้

ประติมากรรมรูปตัวมอมจะได้รับการบูรณะ ปันขึ้นใหม่โดยช่างที่เป็นคนในพื้นที่ เช่นเดียวกับการบูรณปฏิสังขรณ์อาคาร วัด ที่นับวันวัฒนธรรม และรูปลักษณะศิลปะแบบล้านนาจะลดความนิยมลง และถูกแทนที่ด้วยคตินิยมแบบภาคกลาง เช่น การบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุลำปางหลวงในปี พ.ศ.๒๔๖๖ ว่าการบูรณะในครั้งนั้นได้ทำให้อาคารภายในวัดมีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิมที่เป็นศิลปะแบบล้านนาแต่จะเป็นแบบไทยภาคกลาง พบว่าเมื่อมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัด มักจะมีการบูรณะประติมากรรมที่ประดับอยู่ภายในวัดด้วย โดยการบูรณะนั้นมักจะมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบลักษณะของตัวประติมากรรม ประกอบกับการถูกทำลายโดยธรรมชาติ และมนุษย์ ในปัจจุบันรูปตัวมอมเกือบสูญหายหมดสิ้น ในอนาคตอาจไม่หลงเหลือรูปแบบ ลักษณะเดิมของประติมากรรมตัวมอมปรากฏให้คนรุ่นหลังได้เห็น

ประติมากรรมรูปตัวมอม เป็นพุทธศิลป์ ที่มีเอกลักษณ์บอกเล่าถึงความเคารพศรัทธา คติความเชื่อที่บรรพบุรุษชาวล้านนามีต่อพระพุทธศาสนา ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ จึงเป็นแรงบันดาลใจสำคัญที่ทำให้ผู้วิจัยศึกษาอิทธิพลของคติชาวล้านนาที่ปรากฏผ่านประติมากรรมรูปตัวมอม ใน๘ จังหวัดภาคเหนือของประเทศไทยอันได้แก่ จังหวัดเชียงราย เชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่ แม่ฮ่องสอน ลำปาง และลำพูน เพื่อที่จะอธิบายถึงลักษณะทางเนื้อหา ที่เกี่ยวข้องกับอิทธิพลของคติชาวล้านนาที่มีผลต่อการสร้างสรรค์งานประติมากรรมรูปตัวมอม อีกทั้งลักษณะ บทบาทหน้าที่ แนวคิด ความเป็นมา ในงานประติมากรรมรูปตัวมอม อันเป็นศิลปกรรม ที่มีเอกลักษณ์ และปรากฏเฉพาะตามวัดทางภาคเหนือตอนบนเท่านั้น

รูปที่ ๖ ตัวมอม ประดับฐานเจดีย์วัดผาลาด จ.เชียงใหม่

“โครงท้าวฮุ่งขุนเจือง” มอมเป็นสัตว์ในตำนานที่มีรูปร่างคล้ายแมวผสมสิงโต มอมเป็นพาหนะของเทพปักษุณนะเทวบุตร ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฝนตามคติความเชื่อของคนล้านนา เราสามารถพบเห็นมอมได้ตามบันไดวัดหรือตามศาสนสถานทางแถบล้านนา จากการให้คำอธิบายความของหลายๆที่ ทำให้เราเห็นถึงความแตกต่างด้านความคิดและขัดกันในด้านความรู้สึก กล่าวคือในภาคอีสานถึงบทบาทของมอมจะมีไม่มากแต่กับคำพูดที่ว่า “สิงห์มอม” กับมามีบทบาทในด้านเป็น ชื่อเรียก ที่คนทั่วไปรู้สึกคุ้นเคย แต่เมื่อเราย้อนมาดูที่แผ่นดินล้านนาซึ่งเน้นให้ความสำคัญกับมอม พร้อมกับการอธิบายลักษณะว่า มอมเป็นสัตว์ครึ่งเสือครึ่งลิง แต่ก็ไม่เรียก “เสียมอม” กลับเรียกว่า “มอม” หรือ “สิงห์มอม” และถ้าเราไล่ลงมายังภาคกลางจรดภาคตะวันออก การหาคนที่จะเข้าใจว่ามอมคืออะไรค่อนข้างจะลำบาก ยิ่งภาคใต้แล้วแทบจะไม่ใช่ดินแดนอิทธิพลของมอม^{๒๗}

เรื่องของค่านิยมหรือทัศนคติก็สามารถนำมาวัด “ความเป็นอัตลักษณ์” ของคนในพื้นที่ได้ ดังนั้นในเรื่องของการพ้องกันในด้านลักษณะหรือชื่อเรียก มันจึงไม่สามารถอธิบายความทางด้านวิชาการได้ชัดเจนนัก แต่เชื่อว่าความเป็นไทย วัฒนธรรมไทย มันมีจุดที่ทำให้เราสามารถอยู่ร่วมกันหรือสามารถอธิบายในเรื่องที่ยากๆ ให้เข้าใจได้อย่างไม่ต้องมานั่งโต้เถียงกัน คนไทยโดยส่วนมากมักจะเคยผ่านหูกับคำว่า “ไตรภูมิพระร่วง” หรือ “ปาหิมพานต์” ทั้งสองคำนี้ล้วนนำมาซึ่งจินตนาการใน

^{๒๗} วอลเดมาร์ ซีชลอร์, “พุทธศิลป์ล้านนา”, คิวเซปรีทีป, ปีที่ ๘๐ ฉบับที่ ๙ (มกราคม ๒๕๒๙):

การสร้างประติมากรรมโดยเฉพาะประติมากรรมรูปสัตว์ กล่าวคือสัตว์ที่มนุษย์นำมาสร้างเป็นรูปเหมือนนั้นจะมีทั้งสัตว์ที่มีตัวตนอยู่จริงและสัตว์ที่ไม่มีตัวตนอยู่เลย จะว่าไปแล้วผมคิดว่าคนไทยฉลาดในการจัดกลุ่ม หากว่าเป็นสัตว์ที่มีตัวตนอยู่จริงก็ไม่มีปัญหาอะไร แต่ถ้าไม่มีตัวตนอยู่จริงระบบความเชื่อและคตินิยมของคนไทยจะนำเอาสัตว์เหล่านี้ไปรวมอยู่ในป่าหิมพานต์ ซึ่งป่าหิมพานต์ตามความเชื่อคือที่อยู่อาศัยของบรรดาสัตว์ลูกผสม เช่น บัณขุราชสีห์ ไกรสรนาคา มอม ฯลฯ หากว่าเป็นคน ก็จะเป็นคนจำพวกที่มีฤทธิ์ มีเดช มีคาถาอาคมเหนือมนุษย์ปกติ เช่นพวกคนธรรพ์ นักสิทธิ์วิทยา ฯลฯ เราอาจอธิบายความได้ง่ายๆว่า พวกที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์คือ “พวกที่สวรรค์อยู่ไม่ไกลแต่ก็ยังไปไม่ถึง ครั้นจะลงมาอยู่ในโลกมนุษย์ก็ดูจะไม่สมศักดิ์ศรีเอาเสียเลย”

ดังนั้นไม่ว่าคนหรือสัตว์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์จึงอยู่ในอารมณ์ที่สามารถสร้างทั้งบุญและบาปได้ตลอดเวลา ในเรื่องของความเชื่อ ความศรัทธาทำให้เราต้องชมเชยภูมิความรู้ของคนในยุคโบราณที่สามารถนำเอาความเชื่อ ความศรัทธามาผูกเข้ากับรูปสัตว์เพื่อให้เกิดผลทางด้านจิตใจ และด้วยเหตุที่มอมเป็นสัตว์ป่าหิมพานต์ ที่มีรูปลักษณะองอาจผึ่งผายราวราชสีห์ แข็งแกร่งดังเสือ นิมนวลเหมือนแมวและแคล้วคล่องว่องไวดุจลิง

“มอม” จึงถูกนำขึ้นมาผูกเข้ากับอักขระเลขยันต์เพื่อให้ส่งผลด้านคงกระพัน มหาอำนาจ ได้อธิบายไปข้างต้นว่าดินแดนล้านนาคือเขตอิทธิพลของมอม ดังนั้นจึงไม่แปลกว่ารอยสักยันต์รูปมอมจึงกระจุกอยู่เฉพาะในเขตภาคเหนือตอนบนและกระจายอยู่ในกลุ่มคนล้านนา รวมไปถึงชนชาวไทยบางกลุ่มเท่านั้น ว่ากันว่าด้วยความที่มอมเป็นสัตว์ที่มีอำนาจมาก ทำให้มอมมีความหยิ่งลำพอง ด้วยคุณสมบัติเฉพาะตัวที่ไม่ดีเหล่านี้จึงดูให้มอมไม่สามารถบรรลุธรรมก้าวสู่ความหลุดพ้น

คนล้านนาจึงได้นำเอารูปประติมากรรมมอม มาตั้งไว้บริเวณทางขึ้นหรือทางเข้าโบสถ์ วิหาร ศาลา ฯลฯ ทั้งนี้เพื่อเป็นอนุสติให้คนเรามีจิตสำนึกลดความมีอคติและมุ่งปฏิบัติธรรมเพื่อให้ตนเองหลุดพ้น ตามหลักของพระพุทธศาสนา สุธะณันทุ โภณโต ปชชนนะเทโวข้าแต่เทพไฉ่ ตนเปนใหญ่แก่เทวาเป็นเจ้าแก่เมฆะธรรพาภักฟ้ากาละบัดนี้ก็เป็นระดูวัสสา อันควรมีน้ำฟ้าสายฝนหยาดตกจากบนสู่ลุ่มใต้ ชุ่มเย็นแก่มวลหมู่มักรุกขาบัดนี้ น้ำ ไชยชมพูนั้นก็ขาดกลั่นสายฝนน้ำจากพวยบนบ่ตกกลุ่มไต้

ว่ากันว่าเมื่อถึงฤดูฝนซึ่งเป็นช่วงที่ชาวนาจะเริ่มทำนา หากฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวล้านนาจะมีคติความเชื่อในเรื่องของการบวงสรวงเทพเจ้าที่ชื่อว่า “ปชชนเทวบุตร” ซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งฟ้าฝน สถิต ณ สรวงสวรรค์ชั้นจาตุมาหาราชิกา ทรง “มอม” เป็นสัตว์พาหนะ

ปชชนนะ แปลว่า “เมฆฝน” ผู้ที่ครองเมฆ ก็คือผู้ที่ครองฝน ด้วยฝนเกิดจากเมฆ ทำให้เทพปชชนนะ มีบทบาทสำคัญในการร้องขอฝน เมื่อบ้านเมืองขาดน้ำฟ้าในการทำนา แม้แต่พระพุทธเจ้าในกาลเสวยพระชาติเป็นพญาปลาช่อน ก็ยังได้ร้องขอฝนต่อเทพปชชนนะ^{๒๘}

ปชชนนเทพ ท่านจงคำรณคำรามให้ฝนตกมาทำลายชุมทรัพย์ของฝูงกา ทำฝูงกาให้ได้รับความเศร้าโศก และช่วยปลดเปลื้องข้าพเจ้าและหมู่ญาติ ให้พ้นจากความเศร้าโศกเกิดด้วยความไม่แน่นอนใจว่า “ข้าว” จะได้ผลดีหรือไม่ อำนาจลึกลับและความเชื่อที่จะช่วยบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ จึงถูกตอบสนองผ่านพิธีกรรมแห่งท้องทุ่ง สาธการ ยกมือหวานไหว้ พุทธเทพให้ต้นสัพพัญญู ชุมหมู่ข้าตู่ตกแต่งสร้าง บอกไฟขึ้นก้างจีเป็นบูชา ท้อหนกับตา ขึ้นปล่อมเมฆฟ้า บ่าวสาวแหวน้ำ ต่าป้อมือบัว เสียงไหวดังรัว ปานดอยจะปิ่น ฮ้าวสาวท่าวดินสลับสไล ยอดสายใจ ฝอด้วยเนื้อเจ้า หากแม่ใกล้ฤดูกาลทำนายนใด ลำนำบทสวดที่ถือปฏิบัติทุกปี ก็หวนกลับดังก้องทุ่งนา เพื่ออ้อนวอนขอน้ำฟ้าอีกครั้งหนึ่ง สิ่งสำคัญในการทำนาที่ชาวนานึกถึงคือ “น้ำ” กล่าวคือเมื่อใกล้ฤดูทำนาหนใด หากท้องฟ้ายังไร้ฝน ชาวบ้านจะเริ่มบอกกล่าวขอฝนกับอำนาจความศักดิ์สิทธิ์ของ “ปชชนนเทวบุตร” ผ่านทาง “มอม” เพื่อเป็นการย้ำถึงความมั่นใจว่าการบอกกล่าวครั้งนี้ปชชนนเทวบุตรต้องได้รับแน่

พิธีกรรมในการขอฝนจากมอม เริ่มจากชาวบ้านจะแห่มอมไปตามท้องถนน ระหว่างทางที่แห่มอม ชาวบ้านข้างทางจะร่วมประพรมน้ำให้กับมอมและคนที่ร่วมในพิธี ด้วยความเชื่อที่ว่าหากพวกเขาเช่นไหว้มอมแล้ว มอมจะนำความเดือดร้อนของชาวบ้านไปบอกกล่าวแก่ “ปชชนนเทวบุตร” เพื่อบันดาลให้ฝนฟ้าตกลงมาให้ความชุ่มฉ่ำแก่ชาวบ้าน^{๒๙}

^{๒๘} จุลจันทร์ นันทมาลา, “ของดีของงาม ตามภูมิปัญญาไทย”, **สกุลไทย**, ปีที่ ๔๙ ฉบับที่ ๒๕๑๒, (ธันวาคม ๒๕๔๕): ๓๔-๓๕.

^{๒๙} เมียงซอ ศิริมัญจา, **ข้าวบนแผ่นดินกลายเป็นอื่น**, (กรุงเทพมหานคร: เดือนตุลาคม, ๒๕๕๖), หน้า ๒๔-๒๕.

บทที่ ๔

ศึกษาวิเคราะห์คติความเชื่อเรื่องปาหิมพานต์ที่มีอิทธิพล

ต่องานพุทธศิลป์ล้านนา

๔.๑ คติความเชื่อเรื่องปาหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานจิตรกรรมล้านนา

งานจิตรกรรมฝาผนังล้านนาในช่วงราชวงศ์มังราย ถึงช่วง พ.ศ.๒๓๑๗ เป็นงานที่หลงเหลือจากการบูรณปฏิสังขรณ์ ซึ่งมีเหลืออยู่ไม่มากนัก จากหลักฐานที่พบงานจิตรกรรมในช่วงดังกล่าวมีความหลากหลายและพบกระจายอยู่ตามพื้นที่จังหวัดต่างๆ ผลงานจิตรกรรมสามารถแบ่งตามรูปแบบและเรื่องราวของภาพที่ปรากฏ ดังนี้

๑.ภาพอดีตพุทธเจ้า ที่เก่าแก่ที่สุดพบในกรุวัดอุโมงค์เถรจันทร์ มีลักษณะเด่นคือการเขียนภาพลายเส้นพระอดีตพุทธเจ้า เรียงไปตามลำดับเป็นภาพซ้ำกันไป โดยส่วนใหญ่นิยมจำนวน ๒๘ พระองค์ จิตรกรรมที่เป็นภาพลายทองนิยมใช้สีแดงหรือสีดำเป็นพื้นหลัง เช่นที่ ตำแหน่งแผงแลคองสองของวิหารพระพุทธรูป วัดพระธาตุลำปางหลวง แผงคองสองวิหารวัดปงยางคค และผนังด้านหลังพระประธานวิหารวัดไหล่หิน จังหวัดลำปาง เป็นต้น

๒.ภาพตันโพธิ์ เป็นภาพเขียนที่มีตำแหน่งที่แน่นอน คือ ด้านหลังพระประธาน เป็นสัญลักษณ์แห่งการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า ตัวอย่างภาพจิตรกรรมตันโพธิ์ที่เขียนขึ้นในวิหารที่เก่าแก่ เช่น วิหารน้ำแต้ม วัดพระธาตุลำปางหลวง วิหารวัดไหล่หิน วิหารวัดปงยางคค จ.ลำปาง เป็นต้น

๓.ภาพพุทธประวัติ เป็นภาพเล่าเรื่องประกอบพุทธประวัติของพระพุทธเจ้า โดยมากเริ่มตั้งแต่พระพุทธรูปมารดาทรงสุบินนิมิต และต่อด้วยพุทธประวัติตอนสำคัญตอนต่างๆจนถึงภาพทรงดับขันธปรินิพพาน ซึ่งแต่ละตอนแสดงถึงการบำเพ็ญเพียรบารมีและสอดแทรกพระธรรมคำสอน ก่อให้เกิดความศรัทธานำไปประพฤติปฏิบัติเพื่อสู่ทางพ้นทุกข์ต่อไป

๔. ภาพชาดก โดยส่วนใหญ่นิยมเขียนภาพทศชาติชาดก และพระเวสสันดรชาดก เรียงลำดับเรื่องราวตั้งแต่เมื่อเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ อันเป็นเหตุที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ เพื่อให้พุทธศาสนิกชนได้น้อมนำเป็นแบบอย่างในการดำรงชีวิต

๕.ลวดลายมงคลต่างๆ ทั้งลวดลายพันธุ์พฤกษา ลวดลายรูปสัตว์หิมพานต์ เป็นลวดลายที่เขียนขึ้นเพื่อประดับตกแต่งศาสนสถานให้มีความสวยงาม และเป็นสิริมงคลแก่ผู้เข้ามาสักการะ เป็นการเสริมเรื่องของมงคลจักรวาลให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยลายมงคลนั้น พบว่าเป็นลายที่ได้รับ

อิทธิพลมาจากอินเดีย ลังกา เช่น ลวดลายพญานาค หงษ์ ลายหมอน้ำบุรณฆฏะ ลายจากจีน เช่น ลายวันจื้อจิน ลายกุ๋เฉียนเถ้า ลายฟ่งเล้ง รวมทั้งลายพันธุ์พฤกษาที่แสดงถึงความอุดมสมบูรณ์

ภาพจิตรกรรมที่ได้รับคติความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์นั้น ส่วนใหญ่เป็นการสอดแทรก รูปสัตว์หิมพานต์เข้าไปในภาพจิตรกรรม เพื่อเป็นส่วนประกอบทำให้เนื้อหาของภาพจิตรกรรมเกิดความสมบูรณ์ มีความน่าสนใจ ช่วยสร้างจินตนาการถึงดินแดนทิพย์หรือสรวงสวรรค์ และเป็นลวดลายประดับตกแต่งอาคารศาสนสถานให้มีความสวยงาม สร้างความศรัทธา เกิดความสุข ความอิ่มเอมใจต่อผู้ที่ได้สัมผัส การใช้ลวดลายสัตว์หิมพานต์ ซึ่งเป็นสัตว์พิเศษ มีอำนาจ พลกำลัง มีฤทธิ์มาก ด้วยเชื่อว่าเป็นสิริมงคล และสามารถปกป้องรักษาอาคารศาสนสถาน และผู้ที่ได้สักการะบูชาให้รอดพ้นจากสิ่งชั่วร้ายต่างๆได้

๔.๒ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานประติมากรรมล้านนา

งานประติมากรรมตกแต่งส่วนต่างๆของอาคารศาสนสถาน สะท้อนถึงคติความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิจักรวาล ลวดลายพันธุ์พฤกษา ลายมงคลต่างๆ และภาพสัตว์ป่าหิมพานต์ เพิ่มความมีชีวิตชีวา ความเคลื่อนไหวให้กับลวดลาย โดยลายเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์ สวรรค์ชั้นต่างๆตามคติจักรวาล โดยลวดลายของเทพเทวดาและสัตว์ต่างๆ แสดงถึงการปกป้องดูแลศาสนสถาน

การแบ่งประเภทลวดลายประติมากรรมตกแต่งตามส่วนต่างๆของวัดนั้น ต้องอาศัยแยกตามรูปแบบที่ปรากฏ แต่เนื่องจากบางลวดลายสามารถประดับตกแต่งได้หลากหลายพื้นที่ หน้าที่ของงานประติมากรรมที่ได้รับคติความเชื่อจากเรื่องของป่าหิมพานต์ คือเป็นส่วนประกอบของศิลปกรรมที่ทำให้คติความเชื่อเรื่องคติจักรวาลมีความสมบูรณ์มากยิ่งขึ้น รูปสัตว์ป่าหิมพานต์ทุกชนิด เป็นสัญลักษณ์ของประตูทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเขาพระสุเมรุอันเป็นศูนย์กลางของจักรวาล หรืออีกนัยหนึ่งคือเป็นประตูระหว่างโลกียะภูมิไปสู่โลกุตระภูมิ

การสร้างสัญลักษณ์ของป่าหิมพานต์นั้นเป็นการสร้างตามคติจักรวาลที่มีศูนย์กลางอยู่ในเขตพุทธาวาสนั้น พบว่าสัตว์ป่าหิมพานต์ถูกนำมาใช้เป็นองค์ประกอบของวัด ด้วยความหมายเพื่อปกป้องรักษาศาสนสถาน ด้วยเชื่อว่าสัตว์หิมพานต์เป็นสัตว์วิเศษ มีฤทธิ์อานุภาพมาก ไม่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปบนโลกมนุษย์ แม้ว่าบางชนิดอาจมีความใกล้เคียงหรือมีอยู่จริงบ้าง แต่ก็ได้รับการยกย่องให้เป็นสัตว์วิเศษที่มีคุณค่าต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง เช่น ช้าง หงส์ เป็นต้น

ความสำคัญของป่าหิมพานต์อีกประการหนึ่ง คือ การจำลองป่าหิมพานต์ซึ่งเป็นทางเชื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งเป็นสถานที่จำลองถึงภพภูมิทั้งสามในจักรวาล ทั้งที่อยู่สูงสุดและต่ำสุด ให้เห็นถึงการมีอยู่ของโลกหน้าที่ดำเนินไปเป็นวัฏจักรแห่งกรรมของสรรพสัตว์ทั้งหลาย และการหลุดพ้นจากวัฏสงสารคือพระนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุด

แนวคิดการจำลองจักรวาลในวัดนี้ ทำให้ในวัดมีสัตว์ป่าหิมพานต์ปรากฏอยู่อย่างหลากหลายชนิด ในพื้นที่ที่ต้องการสื่อความหมายถึงความเป็นประตูทางเชื่อมไปสู่ศูนย์กลางจักรวาล เพื่อให้เกิดจินตภาพแก่พุทธศาสนิกชนในการฟังธรรม ที่แสดงเรื่องราวของป่าหิมพานต์ เช่น เวสสันดรชาดก ในประเพณีตั้งธรรมหลวงของชาวล้านนา เป็นต้น

สามารถแบ่งประเภทของสัตว์หิมพานต์ออกเป็น ๔ ประเภทคือ

๑. สัตว์บก

สิงห์หรือราชสีห์ ในพระพุทธรูปศาสนาถือว่าสิงห์เป็นสัญลักษณ์ของศากยวงศ์ซึ่งเป็นวงศ์ของพระพุทธเจ้า เป็นสัตว์ที่มีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ของอำนาจและความกล้าหาญ ดังที่พระเจ้าอโศกมหาราชทรงใช้สิงห์หันไป ๔ ทิศบนยอดเสา เพื่อเตือนเสนาเสมาธรรมจักรใช้เป็นสัญลักษณ์ของการเผยแพร่พุทธศาสนา และได้เผยแพร่สู่ความคิดความเชื่อของชาวเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เพราะเป็นสัตว์ที่บ่งบอกถึงความสง่างามความศรัทธาในพลังอิทธิฤทธิ์ ความเข้มแข็งที่มองเห็นเด่นชัด ดังปรากฏในตำนานหลายเรื่อง เช่น ตำนานโหราศาสตร์กล่าวถึงพระอาทิตย์ถูกสร้างมาจากราชสีห์ ๖ ตัวที่นำมาบั่นให้ละเอียดแล้วห่อด้วยผ้าแดง พรหมด้วยน้ำอมฤต อำนาจของราชสีห์คือมีอำนาจเสียงที่ทำให้สรรพสัตว์ทั้งหลายเกรงกลัวและทำให้แก้วหูแตกเมื่อได้ยินเสียงราชสีห์แผดเสียง ได้กลายมาเป็นแรงบันดาลใจให้แก่ช่างสร้างสรรค์ผลงานออกมาในรูปแบบต่างๆมากมาย ใช้ประดับตกแต่งในส่วนทางเข้าวัด ตามเจดีย์ หน้าวิหาร เพื่อรักษาสถานที่นั้นและป้องกันสิ่งชั่วร้ายมิให้เข้ามาในศาสนสถาน

นรสิงห์ มีความหมายที่กล่าวถึง “นร” หมายถึง คน,ชาย ส่วนคำว่า “สิงห์” หมายถึง สัตว์ร้ายในจำพวกสัตว์กินเนื้อ ส่วนความหมายของสองคำที่รวมกันในพจนานุกรม หมายถึง น.คนปนสิงห์ นักรบผู้มหาโยธิน ในหนังสือสันสกฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธานอธิบายว่า “นรสิงห์” คือ พระวิษณุในอวตารครั้งที่ ๔ ผู้มีศิระเป็นสิงห์ อธิบัติ ประธานบุรุษ ผู้เป็นเจ้า ผู้เป็นใหญ่ นรสิงห์ เป็นสัตว์ที่มีการกล่าวถึงในคัมภีร์มหาวงศ์เป็นเรื่องราวเกี่ยวกับนรสิงห์ที่กำเนิดมาจากการดาซึ่งเป็นมนุษย์กับราชสีห์ เรื่องราวเกี่ยวกับนรสิงห์นี้ได้แพร่มาสู่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้และมีการปรับให้เข้ากับแต่ละท้องถิ่น ความเชื่อเรื่องนรสิงห์ ปรากฏในนิทานที่เล่าถึงพระโสณะกับพระอุตตระมหาเถระได้แปลงกายเป็นมนุษย์สิงห์เพื่อปราบนางยักษิณี จึงเกิดเป็นความเชื่อว่านรสิงห์สามารถป้องกันภัยอันตรายแก่ผู้คนซึ่งปรากฏในการตกแต่งตามศาสนสถานมาจนถึงทุกวันนี้^๑

มอม เป็นสัตว์ในจินตนาการ ซึ่งชาวล้านนานิยมปั้นประดับประดาตามสิ่งก่อสร้างทางศาสนา โดยมีความเชื่อเกี่ยวกับมอมว่าเป็นสัตว์หิมพานต์รูปร่างคล้ายสิงโตและมีส่วนคล้ายแมว มอมเป็นสัตว์พาหนะของเทวดาปักษุนนะ สัญลักษณ์แห่งความชุ่มฉ่ำ น้ำฟ้าสายฝน บางตำรากล่าวว่าเป็น

^๑ ชันปะ ปันเงิน, การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา, (เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๘๕-๘๖.

สัตว์พื้นเมืองปรากฏให้ความหมายพจนานุกรมล้านนาว่า มอมเป็นสัตว์ครึ่งลิงครึ่งเสือ ลำตัวคล้ายสุนัข ปกติก็ เข้าใจว่าพัฒนามาจากสิงโตจีน การประดับตกแต่งรูปปั้นมอมพบที่ซุ้มโถงด้านหน้าวิหารลายคำ วัดพระสิงห์ ประดับแท่นแก้วประดิษฐานพระพุทธรูป ประดับที่ฐานอาคาร เช่น หอไตรวัดพระสิงห์ อยู่ในกรอบปูนปั้นร่วมกับสัตว์ป่าหิมพานต์ประเภทอื่นๆ เช่น กิเลน สิงห์ เจือก ช้าง และพบที่บันไดทางขึ้นวัดไม่มากนักแทนการประดับด้วยมกรคายนาค เช่น ที่บันไดวัดบุพพาราม จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น

กิเลน เป็นสัตว์ในเทพนิยายของจีน ตามตำนานเรียกกิเลนตัวผู้ว่า กิ และตัวเมียว่า เลน แล้วมารวมเป็นกิเลนในภายหลัง เชื่อว่ากิเลนมาจากจีน เป็นหนึ่งในสี่สัตว์ศักดิ์สิทธิ์ มีหงส์ มังกร เต่า และกิเลน เป็นสัตว์ที่มีอายุยาวถึงพันปี เป็นสัญลักษณ์ของคุณงามความดี เป็นสิริมงคล หากพบเห็น กิเลนจะเกิดผู้มีบุญมาปกครองบ้านเมือง สามารถกำจัดสิ่งชั่วร้ายและภูติผีปีศาจได้ ชาวจีนจึงนิยม สร้างกิเลนไว้บริเวณหน้าบ้านเรือน ส่วนในล้านนานิยมทำเป็นปูนปั้นใช้ประดับในกรอบร่วมกับสัตว์ป่าหิมพานต์อื่นๆ ในส่วนฐานอาคาร แท่นแก้ว เป็นต้น

ช้าง เป็นสัตว์มงคลชนิดหนึ่งของไทย โดยช้างที่มีศักดิ์สูงเช่น ช้างเอราวัณ มีการกล่าวถึง ในไตรภูมิพระร่วง โดยบรรยายรูปร่างลักษณะของช้างเอราวัณอย่างใหญ่โต เพื่อเสริมอำนาจให้กับ พระอินทร์นอกจากเป็นเทพพาหนะของพระอินทร์แล้ว ยังเป็นเทพอธิบดีแห่งดาวดิงส์และจุลโลกบาล ด้านทิศตะวันออก เอราวัณนี้ถือกำเนิดขึ้นมาพร้อมกับสรรพชีวิตอันวิเศษหลายสิ่งในพิธีกวนเกษียรสมุทร ในปุราณะฮินดู อธิบายถึงรูปลักษณะของช้างเอราวัณว่าเป็นช้างมีกายสีขาว มีสามเศียร ส่วนเอราวัณในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนานั้นกล่าวว่าเอราวัณเป็นพาหนะของท้าวสักกะ มี ๓๓ เศียร

ในล้านนานิยมสร้างช้างขึ้นเพื่อประดับตกแต่งล้อมรอบฐานเจดีย์ เช่น เจดีย์ประธานวัดเจดีย์หลวง และวัดเจดีย์วัดเชียงมั่น เมืองเชียงใหม่ เป็นต้น คติการสร้างช้างล้อมรอบเจดีย์รอบฐานอาคารเหล่านี้ได้รับมาจากคติแบบลังกาที่ส่งผ่านมายังสุโขทัยอีกทอดหนึ่ง ซึ่งหมายถึงทิศชะอันเป็นลักษณะมงคลอย่างหนึ่ง นอกจากนี้ยังอาจหมายถึงการสมมุติเจดีย์เหล่านี้ให้เสมือนเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันมีช้างเอราวัณ ๓๓ เศียรรองรับอยู่

๒. สัตว์ปีก

กบินทร์และกบินรี เป็นอมมนุษย์พวกหนึ่ง ตามตัวอักษรคำว่า กบินรมาจากภาษาบาลีว่า กบินร (อ่านว่า กบินระ) แปลว่าคนอะไร อาจทำเป็นรูปครึ่งนกครึ่งคน หรือ ทำเป็นรูปร่างมนุษย์ติดปีกติดหาง สำหรับหน้าที่ของ กบินร และกบินรีนั้น เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความเชี่ยวชาญการเล่นดนตรี จึงมีหน้าที่เล่นดนตรีและขับร้องเพลงถวายให้ท้าวกุเวร ซึ่งถือเป็นเจ้าแห่งปวงเทพชั้นรองทั้งหลาย นั่นคือ ยักษ์ คนธรรพ์ กบินร เหตุนี้ท้าวกุเวรจึงมีอีกชื่อหนึ่งว่า “ท้าวกบินเรศ” แปลว่าเป็นใหญ่ในพวกกบินร พวกกบินรสามารถเล่นดนตรีได้อย่างลึกล้ำและพอร่ามด้วยลีลาท่าทางที่งดงามอ่อนช้อย นอกจากนี้เสียงเพลงที่ขับขานออกจากปาก กล่าวกันว่าเป็นเสียงที่นุ่มนวล สดใส และอ่อนหวานที่สุด ด้วยเหตุนี้

ช่างโบราณจึงมักสร้างงานศิลปกรรมรูปกนิษฐหรือกนิฐอยู่ในท่าทางที่กำลังร้ายรำ การสร้างรูปของกนิษฐหรือกนิฐจึงเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นมงคลอย่างยิ่ง

หงส์ เป็นนกในนิยาย เป็นนกในตระกูลสูง และเป็นสัตว์ในป่าหิมพานต์ชนิดหนึ่ง อาศัยอยู่ในถ้ำทองบนเขาคิชฌกูฏ และเป็นสัตว์มงคลที่เชื่อว่าจะทำหน้าที่คุ้มครองอันตรายทางเบื้องบน เนื่องจากถือว่าเป็นราชาแห่งสัตว์ปีกทั้งปวง สัตว์ปีกทั้งหลายอยู่ในความดูแลของหงส์ และพญาหงส์จะปกป้องรักษาให้รอดพ้นจากอันตรายต่างๆได้ ในทางพุทธศาสนา หงส์ปรากฏอยู่ในนิทานชาดกหลายเรื่อง ทั้งยังเป็นสัญลักษณ์ของมงคล ๑๐๘ ประการ ดังเช่นที่ปรากฏบนรอยพุทธบาท ในศาสนาฮินดูเชื่อกันว่าเป็นสัตว์ปีกชั้นสูงมีความสง่างาม และเป็นพาหนะของพระพรหม จึงได้นามว่า “ครุโรหงส์” บางตำรากล่าวว่าพระพรหมประทับบนราชรถที่มีหงส์เจ็ดตัวลากไป ส่วนความเชื่อที่ได้รับจากพม่าคือเป็นเครื่องหมายของพระอาทิตย์ ดังนั้นจึงพบรูปหงส์ และกระต่ายที่มีความหมายเป็นพระจันทร์คู่กันเสมอ สถานที่หรือตำแหน่งที่พบประติมากรรมรูปหงส์ประดับอยู่ เช่น ชุ่มประตู่โขง โขงพระเจ้า เสาหงส์ และสันหลังคาวิหาร ซึ่งเป็นตำแหน่งสูง จากสัญลักษณ์ของหงส์ที่เป็นสัตว์ปีกและคุ้มครองศาสนสถานจากอันตรายในทิศเบื้องบน

นกหัสติลิงค์ เป็นสัตว์หิมพานต์ที่มีลักษณะเป็นนกขนาดใหญ่หัวเป็นช้าง พบว่าเป็นที่นิยมอย่างมากในแถบภาคเหนือของไทย ในตำนานมูลศาสนาของล้านนา ได้กล่าวถึงนกหัสติลิงค์ตัวหนึ่งอาศัยอยู่บนดอยจิม่า หรือจิกมา คอยปรนนิบัติอนุสสิสฤาษีทุกวัน วันหนึ่งวาสุเทวฤาษีคิดจะสร้างเมืองและอยากได้หอยมาเป็นแบบเมือง อนุสสิสฤาษีจึงสั่งให้นกตัวนี้ไปนำมาจากมหาสมุทรและนำไปเป็นต้นแบบสร้างเมืองหรือภูษัย นกหัสติลิงค์หมายถึงพละกำลังมหาศาล ดังปรากฏในหนังสือธัมมปัทมสูตรกถา ได้อธิบายว่า “นกเหล่านี้ย่อมทรงพลังแห่งช้างทั้งห้า” ในไตรภูมิพระร่วงว่านกเหล่านี้มีหน้าที่ในการเก็บศพของชาวอูตรกฐทวีปออกไปจากแผ่นดิน^๒

ครุฑ เป็นสัตว์พิเศษมีหัวเป็นนกตัวเป็นมนุษย์ร่างกายใหญ่โต กิ่งเทพ กิ่งอสูร ตามคติความเชื่อทั้งที่มาจากศาสนาฮินดู(พราหมณ์) และพุทธศาสนาต่างมีชื่อเรียกที่แตกต่างกันออกไป เช่นอินโดนีเซียเรียก การูด้า ญี่ปุ่นเรียก คารุระ ออกเสียงคล้ายกัน แต่จีนเรียกต่างออกไป คือ เจียโหลวหลอ พม่าเรียก กาลอน ลาวเรียกคุด(ออกเสียงคล้ายครุฑไทยแต่สะกดคำไม่เหมือนกัน) ตามคติแถบเอเชียถือว่าครุฑเป็นเทพกึ่งสัตว์ มีอำนาจ และมีฤทธิ์ ในคติของไทย ครุฑเป็นสัตว์หิมพานต์ชนิดหนึ่งที่อาศัยอยู่ใน

^๒สุวิภา จำปาวลย์, การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา(เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๓), หน้า ๙๑-๙๓.

ป่าหิมพานต์ตรงเชิงเขาไกรลาศ มีวิมานอยู่บนต้นจิว^๓ ประติมากรรมรูปครุฑที่เก่าแก่ของล้านนาพบที่
เจดีย์วัดป่าสัก เมืองเชียงแสน

๓. สัตว์เลื้อยคลาน

นาค มีต้นกำเนิดมาจากประเทศอินเดีย ในพระสูตรและพระไตรปิฎกเป็นงูสูงศักดิ์มี
สถานะเป็นเทพชั้นรอง โดยในพุทธประวัติตอนหนึ่งกล่าวไว้ว่า ขณะที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปประทับบน
สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีพญานาคตนหนึ่งชื่อ พญานาคันโทปนันทพยายามทำร้ายพระพุทธองค์ พระ
โมคคัลลานะจึงเนรมิตกายเป็นพญานาคเข้าต่อสู้ปราบได้สำเร็จ ในที่สุดพญานาคันโทปนันทจึงเข้ามา
เป็นพุทธบริษัทในที่สุด เรื่องราวของพญานาคได้เข้ามาเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาอย่างมาก เมื่อคนไทย
รับเอาพุทธศาสนามานี้ เรื่องราวของพญานาคจึงปรากฏอยู่ในวรรณคดี คัมภีร์ ชาดก ซึ่งนาคเหล่านี้
มักเป็นพญานาคในลักษณะของงูใหญ่ที่มีฤทธิ์มาก มักพบในลักษณะของงานประติมากรรม เช่น
ทางขึ้นบันไดวัด และงานประติมากรรมประกอบงานสถาปัตยกรรม เช่น ซ่อฟ้า ป้านลม หางหงส์ นาค
ต้น เป็นต้น

ลวง เป็นสัตว์ในเทพนิยายชนิดหนึ่ง ที่หมายถึงมังกรในความเชื่อของจีน ว่าเป็นเทพ
บันดาลฝน ชื่อลวง คล้ายกับการเพี้ยนเสียงมาจากคำว่า เล้ง ซึ่งในภาษาจีนแปลว่า มังกรอีกด้วย ลวงมี
ลักษณะคล้ายมังกรหลายอย่าง เช่น เขาเหมือนกวาง หัวคล้ายวัว ลำตัวเป็นงู(นาค) เกล็ดเป็นปลา
และมีเท้าตั้งเท้าเหยี่ยว บางแห่งจะมีขา และมีปีก เพิ่มขึ้นจากมังกร พบในศาสนสถานล้านนา เช่น วัด
กู่ป่าด้อม เวียงกุมกาม ในนิทานเรื่อง เสียวง่าว เสียวหลีก ของเมื่อน่านได้กล่าวถึงลักษณะของลวง
ไว้ว่า ลวงมีลักษณะเหมือนท่อนไม้ที่ตัดจากต้นป่าลิดไม้ หรือต้นเพกา ที่วางกันคั่นตรงร่องหล่อรับ
น้ำฝนจากชายคา ครั้นเมื่อถึงเวลาท่อนไม้นั้นก็จะกลายเป็นลวงสยองขึ้นบนอากาศ มุ่งตรงไปยังเขาสัต
ตบริภัณฑ์ เพื่อไปกินหน่อเงินหน่อค่าที่เขานั้น จวบจนใกล้สว่าง ก็กลับมาเป็นขอนไม้ดังเดิม เชื่อกันว่า
ขณะที่ตัวลวงสยองขึ้นแหวกว่ายในเวหาหน ก่ียวสอดลอดต้นในหมู่เมฆ ด้วยอำนาจของลวงจะทำให้
ให้เกิดฟ้าแลบฟ้าร้อง ลักษณะการนั้นจะเรียกกันว่าลวงเหล่านฟ้า หรือแปลว่ามังกรคะนองเมฆ
ปรากฏการณ์นี้จะเกิดขึ้นในตอนกลางคืน คือลักษณะที่เห็นฟ้าแลบแปลบปลาบในหมู่ก้อนเมฆใน
ระยะใกล้ๆโดยไม่ได้ยินเสียง และเป็นสัญญาณว่าฝนกำลังจะตกลงมา

๔. สัตว์น้ำ

ปลา ปลาเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ และเป็นสัตว์ที่มีอยู่จริงบนโลก ส่วนปลา
ที่ถือว่ามีค่าสำคัญอยู่ในจักรวาลนั้น ได้แก่ ปลา ๗ จำพวกที่อาศัยอยู่ในมหาสมุทร ได้แก่ ปลาติมิ

^๓ สุวัฒน์ แสนชัยรัตน์, จินตนาการแห่งดินแดนทิพย์๒, (กรุงเทพมหานคร: เทนเดอร์ทัช, ๒๕๕๖),

ปลาติมมิงคล ปลาติมมิงคล ปลาอานนท์ ปลาติมินท ปลาอัมมาหาร ปลาหมาติมิ โดยปลาเหล่านี้มีขนาดใหญ่ตั้งแต่ ๒๐๐ โยชน์ไปจนกระทั่งถึง ๑๐๐๐ โยชน์ มีฤทธิ์มาก ขยับตัวเคลื่อนไหวแต่ละครั้ง ย่อมส่งผลไปทั่วมหาสมุทรและพื้นแผ่นดิน

ประติมากรรมรูปสัตว์ป่าหิมพานต์ที่ยกตัวอย่างมาข้างต้นล้วนกำเนิดขึ้นมาจากคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ บรรดาเหล่าช่างผู้รังสรรค์งานประติมากรรม ล้วนได้รับแรงบันดาลใจมาจากคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ สาเหตุที่มีการนำเอารูปสัตว์ป่าหิมพานต์มาประดับตกแต่ง อาคารศาสนสถานนั้น สาเหตุที่หนึ่งด้วยเชื่อว่าสัตว์หิมพานต์ล้วนเป็นสัตว์ที่มีฤทธิ์มาก สามารถปกป้องคุ้มครองศาสนสถานจากสิ่งชั่วร้าย หรือภัยอันตรายต่างๆได้ สาเหตุประการที่สองคือใช้สำหรับเป็นสัญลักษณ์ของการเชื่อมผ่านจากดินแดนมนุษย์ ไปสู่ดินแดนพุทธภูมิ โดยการจำลองจากคติจักรวาลคือ ชุมประตู่โขงเปรียบเสมือนดังป่าหิมพานต์เป็นประตูผ่านเข้าไปยัง วิหารที่เปรียบเสมือนดังทวีปต่างๆ และเจดีย์ที่เปรียบเสมือนดังเขาพระสุเมรุ อันเป็นศูนย์กลางจักรวาล

๔.๓ คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ที่มีอิทธิพลต่องานสถาปัตยกรรมล้านนา

เมื่อพิจารณาการขยายขอบเขตการจัดวางผังวัดในเขตพุทธาวาสของล้านนา พบว่าวัดสำคัญ เช่น วัดหลวงของอาณาจักรได้จัดวางตำแหน่งของสถาปัตยกรรมหลักของวัด คือ เจดีย์ ในตำแหน่งของเขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาล เป็นประธานของวัด ล้อมรอบด้วยวิหารตามทิศหลักทั้ง ๔ แทนค่าสัญลักษณ์ของทวีปทั้ง ๔ ในจักรวาลที่ล่องลอยอยู่บนมหานทีสีทันดร ที่ทางวัดแทนค่าของน้ำแต่ละหยดด้วยเม็ดทรายเป็นการจำลองผืนน้ำในสีทันดรไว้ในบริเวณวัด ซึ่งมีความสัมพันธ์กับประเพณีขนทรายเข้าวัด ในเทศกาลสงกรานต์ของล้านนาตราบจนปัจจุบัน การล้อมรอบด้วยกำแพงจักรวาล แทนค่าด้วยศาลาบาตรหรือกำแพงแก้ว

คติจักรวาลในเชิงสัญลักษณ์ถ่ายทอดผ่านการจัดวางผังวัดเป็นจักรวาลใหญ่ ที่ซ้อนกันอยู่หลายชั้น ตั้งแต่ในระดับเมือง การสร้างวัดเป็นศูนย์กลางของเมือง เปรียบเสมือนการจำลองเมืองเป็นหนึ่งจักรวาลที่มีวัดเป็นจุดศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งมีความสัมพันธ์กับระบบการปกครองแบบสมมุติเทพของกษัตริย์ ผู้ทรงเปรียบดังพระจักรพรรดิราชผู้ปกครองทั้งสามโลก ตามคติไตรภูมิจักรวาล และจักรวาลที่เกิดขึ้นในระดับของวัด แต่ละวัดที่สร้างขึ้นอยู่ในเขตเมืองต่างเปรียบเสมือนจักรวาลต่างๆ ที่อยู่รวมกันเป็นจำนวนมากมายเหลือคณานับดังอนันตจักรวาล

ตำแหน่งของอาคารหลักตามตำแหน่งของเขาพระสุเมรุ ทวีป อนุทวีป รวมทั้งขอบเขตพุทธาวาสตามคติจักรวาล ในวัดที่แบ่งได้ ๒ ระดับคือ วัดหลวง มีความเคร่งครัดเรื่องคติจักรวาลมากกว่า เป็นวัดสำคัญที่ชนชั้นปกครองทำนุบำรุง บูรณปฏิสังขรณ์ ส่วนวัดราษฎร์สร้างขึ้นภายในชุมชนเพื่อเป็นสถานที่พึ่งธรรม จัดงานประเพณี และประกอบพิธีกรรมทางศาสนา ในการจัดวางผัง

เหลือเพียงอาคารหลักคือ เจดีย์และวิหาร เขตพุทธาวาสและสังฆาวาสไม่มีการแบ่งพื้นที่บริเวณชัดเจน แสดงถึงความเชื่อในคติจักรวาลในพุทธศาสนาที่ปรากฏอยู่ในทุกระดับชั้นเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตอย่างเป็นสุข และการทำความดีเพื่อผลในโลกหน้า เป็นจุดหมายในการดำเนินชีวิต ที่มีการหลุดพ้นจากวิภวสังสารเป็นหลัก

การศึกษาจากการสันนิษฐานผังวัดสำคัญตามประวัติการสร้าง พบว่าองค์เจดีย์และฐานอาคารหลักได้วางเรียงตัวกันในแนวแกนตะวันออก ตะวันตก ในแนวแกนหลักนี้ประกอบด้วยเจดีย์อยู่ตรงส่วนกลาง วิหารตั้งอยู่ด้านตะวันออกของเจดีย์หรือหน้าวัด โดยวัดหลวงได้มีวิหารเล็กอยู่ด้านทิศตะวันตกด้วย เช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย จังหวัดลำพูน วัดพระธาตุลำปางหลวง จังหวัดลำปาง ส่วนวัดราษฎร์มีวิหารเพียงหลังเดียวคือวิหารที่ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก และมีแนวแกนหลักเพียงแกนเดียวคือตะวันออก ตะวันตก ส่วนวัดหลวงได้มีแนวแกนรองด้วย คือ เหนือ ใต้ ประกอบด้วยวิหารด้านข้างทิศเหนือ ใต้ ทั้งสองด้าน

วัดที่มีวิหารทั้ง ๔ ทิศพบ ๒ วัดคือ วัดพระธาตุหริภุญชัย และวัดพระธาตุลำปางหลวง ที่ถือเป็นวัดสำคัญของกษัตริย์ในการเป็นองค์ศาสนูปถัมภก การจัดวางผังวัดได้แบ่งแยกเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสออกจากกันอย่างชัดเจน โดยเขตพุทธาวาสมีการสร้างกำแพงล้อมรอบแบ่งพื้นที่ออกจากบริเวณโดยรอบเพื่อกำหนดเป็นเขตที่มีการจัดผังวัดตามคติจักรวาลซึ่งเห็นได้ชัดจากการวางผังอาคารหลักตามที่ได้กล่าวมาแล้ว ส่วนอาคารรองได้เรียงกันในตำแหน่งทิศเหนือ ใต้ ที่น่าสังเกตคือวิหารพระพุทธรูปที่อยู่ด้านทิศใต้ของเจดีย์เป็นตำแหน่งของชมพูทวีป ซึ่งมีพระพุทธรูปเจ้าเสด็จมาตรัสรู้ จึงชื่อวิหารพระพุทธรูป ทั้งวัดพระธาตุหริภุญชัยและวัดพระธาตุลำปางหลวง รวมทั้งวัดพระสิงห์ที่มีวิหารลายคำอยู่ทางทิศใต้ของเจดีย์เช่นเดียวกัน และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปสำคัญอย่างพระพุทธรูปสิหิงค์ จึงสันนิษฐานว่าวิหารพระพุทธรูปเป็นสัญลักษณ์ของการเสด็จมายังชมพูทวีป ส่วนวิหารหลวงเป็นสัญลักษณ์ของการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

ในส่วนของอาคารสถาปัตยกรรมล้านนาที่ได้แรงบันดาลใจมาจากคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์อย่างเด่นชัดก็คือ ประตูทางเข้าวัดหรือประตูโขง มีแนวคิดในการสร้างโดยแทนค่าเปรียบเสมือนป่าหิมพานต์ เป็นทางผ่านระหว่างชมพูทวีปสู่เขาพระสุเมรุ ศูนย์กลางจักรวาล โดยจักรวาลที่ป็นได้บรรยายถึงขนาดความกว้าง ยาว สูง ของป่าหิมพานต์ระอโนดาตและภูเขาทั้ง ๕ ที่ล้อมรอบสระคือ สุธัสสนภูฏ กาศภูฏ คันธมาทณภูฏ และเกลสาฏภูฏ การสร้างป่าหิมพานต์จำลองจึงถ่ายทอดผ่านซุ้มประตูทางเข้าวัด ซึ่งมีทั้งการสร้างแบบถาวรคือ ประตูโขง ที่ก่อสร้างเป็นประตูก่อด้วยศิลาขึ้นไปด้วยลวดลายพันธุ์พฤกษา รูปสัตว์ต่างๆ ที่สอดคล้องกับความหมายของป่าหิมพานต์ เช่น นาค มกร หงส์ กินรี มอม ตัวลวง เป็นต้นส่วนยอดที่ซ้อนลดหลั่นกันขึ้นไปเป็นชั้นได้จำลองซุ้มวิมานของเทพดาในระดับภพภูมิต่างๆขึ้นไป ความหมายของซุ้มประตูโขงในอดีต เช่น วัดพระธาตุหริภุญชัย

และวัดพระธาตุลำปางหลวง จึงมีความสมบูรณ์ของป่าหิมพานต์ เขาพระสุเมรุ และลำดับชั้นภพภูมิ ตามคติจักรวาล และรวมเป็นส่วนหนึ่งของจักรวาลขนาดใหญ่คือพื้นที่ของวัดทั้งหมด

แนวคิดการสร้างซุ้มประตูนอกจากการสร้างโขงแล้ว ยังพบซุ้มประตูป่าที่ทางเข้าวัดซึ่งสร้างขึ้นในวาระพิเศษการพึ่งเทศน์มหาชาติ หรือการตั้งธรรมหลวง ในวันเพ็ญเดือนสิบสอง ที่ประตูทางเข้าวัด ทางขึ้นวิหาร และรอบๆ ธรรมาสน์ภายในวิหาร ล้วนประดับตกแต่งด้วยซุ้มประตูป่า ประกอบด้วยราชวต ต้นกล้วย ต้นอ้อย ตุงช่อ ตุงไส้หมู และเครื่องประดับอื่นๆ เพื่อสื่อความหมายถึงป่าหิมพานต์ เนื่องจากชาวบ้านได้รับฟังเรื่องป่าหิมพานต์จากการเทศน์มหาชาติ การสร้างประตูป่าจึงมีความชัดเจนในเรื่องการจำลองป่าหิมพานต์ร่วมกับการสร้างอันสงส์จากการพึ่งธรรมมหาเวสสันดรชาดก ให้จบภายใน ๑ วันและสักการบูชาด้วยสิ่งมงคลต่างๆ อย่างละพัน จะบังเกิดสุข ๓ ประการ และได้เกิดร่วมยุคกับพระศรีอาริยมตไตรเพื่อให้บาปหมดไปและได้พบกับพระนิพพานเป็นที่สุด^๔

๔.๔ คุณค่าป่าหิมพานต์

วัดเป็นศูนย์กลางของการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา รวมถึงกิจกรรมต่างๆ ทำให้วัดมีบทบาทหน้าที่สำคัญต่อวิถีชีวิตของคนในสังคม เป็นบ่อเกิดของศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับพระพุทธศาสนา ศาสนวัตถุและศาสนสถานจึงเป็นสิ่งที่ศักดิ์สิทธิ์ สำหรับชาวล้านนา การสร้างการบูรณปฏิสังขรณ์ให้คงอยู่ เกิดจากความศรัทธาของคนทุกระดับชั้นทางสังคมตั้งแต่บุคคลชั้นสูงลงไปถึงสามัญชน โดยส่วนหนึ่งในการทำนุบำรุงศาสนา คือการสร้างงานพุทธศิลป์ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งทุกวัดมีการปฏิบัติสืบทอดมาอย่างต่อเนื่อง ในการสร้างงานพุทธศิลป์ มีศิลปะเป็นหลักหรือเครื่องมือสำคัญในการถ่ายทอดความหมายเชิงสัญลักษณ์ เนื่องจากการสร้างที่อาศัยการตีความจากจินตนาการหรือนามธรรมให้แสดงออกมาเป็นรูปธรรม สามารถมองเห็นจับต้องได้ ก่อให้เกิดความประทับใจ ส่งผลต่อความปรารถนาในการเข้าถึงสภาวะที่งานพุทธศิลป์ได้แสดงออกมา เช่น ความงดงามดุจสวรรค์ ซึ่งแทนค่าด้วยวัสดุที่มีความสุกสว่าง เช่น ทองคำ กระจกสีต่างๆ ความสุกสว่างของสิ่งก่อสร้าง รวมถึงบรรยากาศภายในอาคารศาสนสถาน

นอกจากหลักพุทธธรรมคำสอน และเรื่องอันสงส์ต่างๆ ที่พระสงฆ์นิยมเทศนาในโอกาสต่างๆ แล้วยังมีเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและอิทธิปาฏิหาริย์ ตำนานความเชื่อที่สอดแทรกร่วมอยู่ด้วยซึ่งสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อความคิด จินตนาการ ในการสร้างสรรค์งานพุทธศิลป์ หนึ่งในนั้นคือเรื่องราวความเชื่อเรื่องของป่าหิมพานต์ อันเป็นดินแดนสุขวิเศษล้ำลึก มีพืชพันธุ์และสัตว์แปลกประหลาดมากมาย ทั้งสัตว์ที่เราสามารถพบเห็นได้ทั่วไปบนโลกมนุษย์และสัตว์วิเศษชนิดต่างๆ ที่มี

^๔ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

รูปร่างแตกต่างออกไปจากที่เราเคยพบเห็น เป็นดินแดนที่เชื่อมต่อระหว่างแดนมนุษย์กับสวรรค์ เพื่อเสริมแนวคิดเรื่องคติจักรวาลให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น เป็นตัวแทนของความหมาย ในเรื่องราวทางพุทธศาสนาที่พระสงฆ์ได้ถ่ายทอด สามารถสื่อออกมาเป็นพุทธสัญลักษณ์ได้อย่างชัดเจน เป็นรูปธรรม เมื่อพุทธศาสนิกชนได้พบเห็น สามารถรับรู้ถึงเรื่องราวได้ง่ายขึ้น เปรียบเสมือนการจำลองวัดให้เป็นดั่งสรวงสวรรค์ตามคติจักรวาลนั่นเอง

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ให้อิทธิพลต่อการสร้างงานพุทธศิลป์ก่อให้เกิดคุณค่าต่อผู้คนและสังคมโดยรวมเป็นอย่างมาก สามารถแยกออกได้ ๓ ประการ คือ

๑. คุณค่าคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ทางด้านจิตใจ

ความเชื่อในเรื่องป่าหิมพานต์ในล้านนามีผลให้เกิดคุณค่าต่อจิตใจ เมื่อเข้าสู่ศาสนสถานได้สัมผัสกับผลงานพุทธศิลป์ รูปปั้นสิ่ง พญานาค หงส์ รวมถึงสัตว์วิเศษต่างๆ ทำให้เกิดความรู้สึกปลอดภัย อบอุ่นใจ เสมือนได้รับการปกป้องคุ้มครองจากภยันตรายต่างๆ ลวดลาย ความละเอียด ประณีตของงานพุทธศิลป์ทำให้ผู้ที่ได้สัมผัสเกิดความอึดอ้อมใจ ผ่อนคลาย มีความอ่อนโยน มีจิตใจ ผ่องแผ้วไปในทางที่ดีงาม พร้อมจะน้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นหลักในการดำเนินชีวิต มีส่วนในการกล่อมเกลาลักษณะนิสัยและพฤติกรรมของคนล้านนาเป็นอย่างมาก ทั้งในด้านของบุคลิกลักษณะ การพูดจาและน้ำใจไมตรี ที่บ่งบอกความเป็นอัตลักษณ์ความเป็นคนล้านนาได้อย่างชัดเจน งานพุทธศิลป์ถือเป็นเครื่องจูงใจ น้อมนำเอาหลักพุทธธรรมไปประกอบการดำรงชีวิต ครอบตนให้อยู่ในกรอบของศีลธรรม เพื่อผลบุญและอานิสงส์นำไปให้ข้ามไปสู่อีกภพภูมิที่ดีขึ้น จนถึงความปรารถนาขั้นสูงสุดของพุทธศาสนิกชนทั้งปวงคือพระนิพพาน

๒. คุณค่าคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ทางด้านสุนทรียศาสตร์

คติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์มีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์ผลงานพุทธศิลป์ทั้งทางด้านงานจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรม เป็นแรงบันดาลใจสร้างจินตนาการให้ช่างสร้างผลงานที่ทรงคุณค่า มีความงดงามประณีต ทั้งทางด้านรูปแบบและเนื้อหา ตั้งแต่การวางผังตำแหน่งของอาคาร การประดับตกแต่งด้วยสัตว์หิมพานต์รวมถึงลวดลายพันธุ์พฤกษา ทำให้ศาสนสถานมีความงดงามตระการตา สอดแทรกไว้ด้วยข้อคิด คติธรรม สร้างบรรยากาศโดยรวมภายในศาสนสถานให้อื้อต่อการเกิดความศรัทธา มีจิตใจผ่องแผ้วทางบุญกุศล พร้อมน้อมนำคำสอนในพระพุทธศาสนาไปเป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติตน และเกิดการสร้างสรรคงานพุทธศิลป์ล้านนาอันทรงคุณค่า ทั้งด้านจิตรกรรม ประติมากรรม และสถาปัตยกรรมอันมีเอกลักษณ์เฉพาะตัว บ่งบอกถึงควมมีรสนิยม ในการเลือกรับเอาอิทธิพลของศิลปะจากหลากหลายพื้นที่มาปรับใช้ให้เข้ากับสภาพแวดล้อม วิถีชีวิต และความเชื่อท้องถิ่น แสดงถึงความมีอารยธรรม มีความเจริญรุ่งเรืองทั้งในด้านการเมือง ศิลปวัฒนธรรม และศาสนา

๓. คุณค่าคติความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ทางด้านสังคม

ล้านนาเป็นสังคมที่ได้รับอิทธิพลของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ถึงแม้ว่าจะผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิมปะปนอยู่ก็ตาม ความเชื่อเรื่องป่าหิมพานต์ เป็นแรงบันดาลใจในการสร้างงานพุทธศิลป์ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ช่วยน้อมนำผู้คนให้เข้าใจเข้าใจหลักธรรมคำสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า การที่ได้สัมผัสกับผลงานพุทธศิลป์ช่วยให้มีจิตใจอิ่มเอม อ่อนโยน สงบร่มเย็น ช่วยนำพาบุคคลให้ประพฤติปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม สร้างสังคมที่สงบสุข เกื้อกูลซึ่งกันและกัน เป็นพื้นฐานแห่งสังคมที่มีศิลปวัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีอันดีงามของดินแดนล้านนาสืบทอดมาตั้งแต่อดีตราบจนถึงปัจจุบัน

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย :

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย อรรถกถาแปล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) หนังสือ :

ชุมศรี มหาสันทนะ. **พุทธประวัติจากจิตรกรรมฝาผนังไทย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เอเชีย บุคส์, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

พิษณุสุก (นามแฝง). **ปริศนาแห่งหิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อมรินทร์, ๒๕๕๑.

พลตรีหลวงวิจิตรวาทการ. **ประวัติศาสตร์สากล เล่ม ๑**. พระนคร: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๔.

ส.พลายน้อย. **สัตว์หิมพานต์**. พิมพ์ครั้งที่๔. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์พิมพ์คำ, ๒๕๕๒.

ยิ่งยศ วงศ์อำมตย์. **มักกะลีผล ศักดิ์สิทธิ์แห่งพุทธการจากหิมพานต์โกศทรัพย์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์บ้านสยาม, ไม่ปรากฏปีที่พิมพ์.

วรลัญจก์บุญสุรัตน์. **วิหารล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๔.

เศรษฐมนตร์กาญจนกุล. **เส้นสายลายไทย เจือก กินรี มักกะลีผล**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เศรษฐศิลป์, ๒๕๕๑.

ศักดิ์ชัย สายสิงห์. **พุทธศิลป์สมัยรัตนโกสินทร์: พัฒนาการของงานช่าง และแนวคิดที่ปรับเปลี่ยน**. กรุงเทพมหานคร: เมืองโบราณ, ๒๕๕๖.

ศ.สันติ เล็กสุขุม. **ศิลปะภาคเหนือ: หริภุญชัย-ล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๘.

สุวัฒน์แสนขัติ. **จิตรกรรมไทย พุทธศิลป์**. กรุงเทพมหานคร: อมรเลิศกรู๊ป, ๒๕๔๕.

สุรพล ดำริห์กุล. **แผ่นดินล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๔๕.

ม.ล.สุรสวัสดิ์ สุขสวัสดิ์. **เที่ยววัดเที่ยววามปูนปั้นล้านนา**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สายธารา, ๒๕๔๕.

ม.จ.สุภัทรดิศดิสกุล. **ประวัติศาสตร์ศิลปะประเทศไทยไล่เคียงอินเดีย, ลังกา, ขวา, จาม, ขอม, พม่า, ลาว**

พิมพ์ครั้งที่ ๗. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๕๖.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ.ม.จ. **ศิลปะในประเทศไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : มติชน, ๒๕๕๐.

สิริวัฒน์ คำวันสา. **ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนาในประเทศไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. โครงการข้อเสนอเทศล้านนาคดีศึกษา : โครงการศูนย์ส่งเสริม
ศิลปวัฒนธรรม: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๒๙.

สงวน รอดสุข. **พุทธศิลป์สุโขทัย**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.

เสนอ นิลเดช. **ประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทย**. กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์,
๒๕๓๗.

เฉลิมชัย โฆษิตพิพัฒน์. **วาดรูป วาดชีวิต**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด
(มหาชน), ๒๕๔๘.

อภัสรา พิทักษ์วงศ์. **ความสัมพันธ์ระหว่างความเชื่อเรื่องเครื่องรางของขลังกับความเชื่อใน
พระพุทธศาสนาของประชาชนในอำเภอวังน้อย**. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัย
เกษตรศาสตร์, ๒๕๓๙.

อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว และเดวิด วัยอาจ (ปริวรรติ). **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. เชียงใหม่ : ซิลค์เวอร์ม
บุ๊คส์, ๒๕๔๓.

ฮันส์เพนซ์. **คำจารึกที่ฐานพระพุทธรูปนครเชียงใหม่**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการจัดพิมพ์
เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๙.

ฮันส์เพนซ์. **ความเป็นมาของล้านนาไทย ในล้านนาไทยอนุสรณ์พระราชพิธีเปิดพระบรมราชานุสาว
รีย์สามกษัตริย์ เชียงใหม่**, ๒๕๒๖.

(๒) วิทยานิพนธ์ :

กิตติยา อุทวิ. “ศึกษาคูณค่างานพุทธจิตรกรรมจากเนื้อความในพระไตรปิฎก”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์
ดุขภูมิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

กรกนก รัตนวรารณ. “จักรวาลคติในการวางผังวัดหลวงล้านนา: สัญลักษณ์สะท้อน อำนาจรัฐในอนุ
ภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหา
บัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

จำสืบเอกวิเชียร นามการ. “การศึกษาอิทธิพลความเชื่อเรื่องพญานาคที่มีผลต่อสังคมไทยปัจจุบัน”.

วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

จุฑามาศ อินทรำพันธ์. “แนวความคิดเรื่องไตรภูมิที่สะท้อนในงานศิลปะและสถาปัตยกรรมวัดร่องขุน จ.เชียงราย”. **การค้นคว้าอิสระ ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๒.

พระครูธีรสุตพจน์. “ศึกษาการสร้างงานและการอนุรักษ์พุทธศิลปกรรมล้านนาร่วมสมัย”. **สารนิพนธ์พุทธศาสตร์ดุษฎีบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๗.

พินทุสุตา ดีช่วย. “คติความเชื่อ รูปแบบของสัตว์หิมพานต์ในงานพระเมรุมาศ”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๕.

เพชร เชิดกลิ่น. “จินตนาการจากป่าหิมพานต์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๔.

สุวิภา จำปาวัลย์, ชันปะ ปิ่นเงิน. **การศึกษาพุทธสัญลักษณ์ล้านนา.** สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๕๑.

สมบุรณ์ คำดี. “การศึกษาปรัชญาในงานพุทธศิลป์เพื่อเป็นแนวทางการออกแบบตกแต่งภายในพิพิธภัณฑ์พุทธศิลป์”. **วิทยานิพนธ์ศิลปมหาบัณฑิต.** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๕๙.

(๓) บทความ :

กลุ่มคนตัวเล็กกับการอนุรักษ์. งานพุทธศิลป์ล้านนา. เอกสารประกอบการอบรมพุทธศิลป์ล้านนาและการอนุรักษ์, ๒๕๕๓.

(๔) สื่อออนไลน์ :

_____, **ความเชื่ออื่นที่คล้ายคลึงกับตำนานป่าหิมพานต์,** (ออนไลน์). แหล่งที่มา: http://www.himmapan.com/thai/about_himmapan.html. [๓๐ มกราคม ๒๕๕๗].

จารุณี อินเดิดฉาย, (๔ ต.ค.๕๕), **พระพุทธรูปบนผืนผ้า,** เมืองโบราณ, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.sarakadee.com/m-boran/2002/10-12/index.htm> (๒๕.๕๖๐).

ชมรมอนุรักษ์ภาพจิตรกรรมไทย, (๔ก.พ.๕๓), **“ภาพพระพุทธรูป,”** เรือนไทย, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://www.reurnthai.com/index.php?topic=3130.0> (๒๕.๕๖๐).

ชมรมมรดกล้านนา - สืบสานภูมิล้านนา ร่วมพัฒนาสู่สากลโลก, **นักหัตถ์ศิลป์**, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://board.postjung.com>(๑๒ มกราคม ๒๕๖๐).

-----, **ตำนานป่าหิมพานต์**. (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <http://www.Punica.co.th>Punica Land>>โซนเรื่องดีมีสาระ. (๓๐ มกราคม ๒๕๕๗).

นิพนธ์ สุขสมมโนกุล, **โครงการอนุรักษ์และเผยแพร่พุทธศิลป์ล้านนา: ความเชื่อของชาวล้านนา**, (ออนไลน์), แหล่งที่มา: <http://www.komchadluek.net/detail/20090224/2839> (๑๑ ต.ค. ๒๕๕๑).

Pandhaka, **พระราชทานเพลิงศพ พระพุทธพจนวราภรณ์(หลวงปู่จันทร์ กุสโล)**, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: [http://www.palungjit.org/threads/พระราชทานเพลิงศพ-พระพุทธพจนวราภรณ์-หลวงปู่จันทร์-กุสโล.22280/\(๑๒ส.ค.๒๕๖๐\)](http://www.palungjit.org/threads/พระราชทานเพลิงศพ-พระพุทธพจนวราภรณ์-หลวงปู่จันทร์-กุสโล.22280/(๑๒ส.ค.๒๕๖๐)).

Timmy muelle, **นักหัตถ์ศิลป์พาหนะสู่สวรรค์ความเชื่อคนล้านนา**, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <https://www.board.postjung.com/666614.html>(๑๒ส.ค.๒๕๖๐).

Timmy muelle, **นักหัตถ์ศิลป์พาหนะสู่สวรรค์ความเชื่อคนล้านนา**, (ออนไลน์). แหล่งที่มา: <https://www.board.postjung.com/666614.html>(๑๒ส.ค.๒๕๖๐).

๒. ภาษาอังกฤษ

Pierre Pichard. **Inventory of Monument at Pagan** Volume 4” Paris: UNESCO, 1995.

Thailand : Buddhist Kingdom as Modern Nation-State. Boulder, Colorado: Westview Press. Nietzsche, Friedrich., **Translated by Walter Kaufmann. Prelude to a Philosophy of the Future : Beyond Good and Evil**. Vintage Book : New York, 1966.

Tom Lowenstein. **Tresures of Buddha The Glories Of Sacred Asia**. Duncan Baird Publishers Ltd. London, 2006.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : นาย ชีระพงษ์ จาตุมา

วันเดือนปีเกิด : ๑๙ มกราคม ๒๕๒๖

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๑๗๔ หมู่ที่ ๑๔ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่
รหัสไปรษณีย์ ๕๐๒๑๐

การศึกษา : มัธยมศึกษาตอนต้น-โรงเรียนแจ้ซ้อนวิทยา

: พ.ศ.๒๕๔๔ มัธยมศึกษาตอนปลาย-วิทยาลัยอาชีวศึกษา จังหวัดลำปาง

: พ.ศ.๒๕๔๙ ปริญญาตรี คณะศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยี
ราชมงคลล้านนา จังหวัดเชียงใหม่

ประสบการณ์การทำงาน : ทำงานจิตรกรรมฝาผนัง งานลายทองฉลุ ลายรดน้ำ งานประติมากรรม เช่น ลาย
รดน้ำ ภายในโบสถ์วัดร้างเปิงตโปทาราม จังหวัดเชียงใหม่

: งานประติมากรรมตกแต่งซุ้มประตูวัดพระพุทธรูปหล่อ จังหวัดเชียงใหม่

: อาจารย์พิเศษ สาขาวิชาพุทธศิลปกรรม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

: งานลายคำประดับภายในวิหารวัดอินทขิล (สะดือเมือง) จังหวัดเชียงใหม่

ภาคผนวก

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พุทธวรรค เถราปทาน มหาโมคคัลลานเถราปทาน มหาโมคคัลลานเถราปทาน

ประวัติในอดีตชาติของพระมหาโมคคัลลานเถระ (พระมหาโมคคัลลานเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระผู้มีพระภาคพระนามว่าอนิมทัสสีผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้อาจกว่านรชนมีหมู่เทวดาห้อมล้อมประทับอยู่ที่ภูเขาคิณนิพพานครั้งนั้น ข้าพเจ้าเกิดเป็นพญานาคมีนามว่าอรุณเนรมิตรูปได้ตามที่ต้องการ แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ อาศัยอยู่ในทะเลใหญ่ข้าพเจ้าและหมู่พญานาคซึ่งเป็นบริวารประจำ ให้เริ่มบรรเลงดนตรีในครั้งนั้น หมู่พญานาคแวดล้อมพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วพากันประโคมดนตรีเมื่อดนตรีประโคมอยู่ เหล่าเทวดาก็ประโคมดนตรีพระพุทธรูปเจ้าได้ทรงสดับเสียงดนตรีของทั้ง ๒ ฝ่ายแล้วก็ทรงทราบ ข้าพเจ้านิมนต์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แล้วเข้าไปยังภพของตนปลาตอาสนะ แล้วจึงกราบทูลเวลาพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกมีพระชีนาสพ ๑,๐๐๐ รูป แวดล้อม (ทรงเปล่งรัศมี)ทำทิศทั้งปวงให้สว่างไสว เสด็จเข้าไปยังภพของข้าพเจ้าครั้งนั้น ข้าพเจ้าอังคาสพระผู้มีพระภาคผู้มีความเพียรมาก ผู้เป็นเทพยิ่งกว่าเทพ ผู้อาจกว่านรชนและหมู่ภิกษุให้อิ่มหนำด้วยข้าวและน้ำ พระผู้มีพระภาคผู้ทรงมีความเพียรมากผู้เป็นพระสยัมภู เป็นบุคคลผู้เลิศ ทรงอนุโมทนาแล้วประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว

ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า บุคคลใดได้บูชาพระสงฆ์ และได้บูชาพระพุทธรูปผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ด้วยจิตที่เลื่อมใสในนั้นบุคคลนั้นจักไปเกิดยังเทวโลก จักครองเทวสมบัติ ๗๗ ชาติจักเป็นพระเจ้าแผ่นดินครองแผ่นดิน ๑๐๘ ชาติ และจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๕๕ ชาติโคกสมบัตินับจำนวนไม่ถ้วนจักเกิดขึ้นแก่เขาในขณะนั้น ในภพที่นับมิได้ นับจากภพนี้ไปพระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตรทรงสมภพในราชสกุลโกลกาการาช^๑ จักอุบัติขึ้นในโลก

เขาจุติจากนรกแล้วจักมาเกิดเป็นมนุษย์เป็นบุตรของพราหมณ์มีนามว่าโกลิตะ ภายหลังเขาถูกกุศลมูลตักเตือนแล้วจักบวชเป็นสาวกองค์ที่ ๒ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม เป็นผู้บำเพ็ญเพียร มีใจเด็ดเดี่ยว(เพื่อบริหาน)ถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์กำหนดรู้อาสวะทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน (พระเถระครั้งกล่าวคำพยากรณ์ที่ตนได้รับแล้วเมื่อจะประกาศความประพาสชีวิตจึงกล่าวว่า) ข้าพเจ้าคลุกคลีมีตรชั่ว ตกอยู่ในอำนาจการาคะมีใจโกรธเคือง ได้ฆ่ามารดาและบิดาเสียแล้ว ข้าพเจ้าเกิดในกำเนิดใด ๆ คือ จะเป็นนรกหรือมนุษย์ก็ตามเพราะเป็นผู้มากด้วยความชั่ว ข้าพเจ้าจึงถูกทรมานตาย นี่เป็นกรรมครั้งสุดท้ายของข้าพเจ้าภพสุดท้ายกำลังเป็นไปอยู่ กรรมเช่นนี้จักปรากฏแก่ข้าพเจ้าในเวลาจะตายแม้ในชาตินี้ข้าพเจ้าหมั่นประกอบความสงัด ยินดีในการเจริญสมาธิกำหนดรู้อาสวะทั้งปวงแล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ (เมื่อพระเถระจะประกาศผลแห่งความประพาสชีวิตในก่อน จึงกล่าว

^๑ ที.สี.(ไทย) ๙/๒๖๖-๒๖๗/๙๒.

ว่า)ข้าพเจ้าถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์ พึงใช้นิ้วหัวแม่เท้าข้างซ้ายเขียนแผ่นดินซึ่งทั้งสี่ทั้งหนาทืออะไร ๆ กำจัดได้ยาก ให้ไหวได้ ข้าพเจ้าไม่เห็นอัสมิมานะ(ถือตัวว่าเป็นนั่นเป็นนี่) ข้าพเจ้าไม่มีความถือตัวข้าพเจ้ากระทำจิตให้มีความเคารพ แม้กระทั่งสามเณรในกบที่นั่นก็มีได้ นับจากกบนี้ไปข้าพเจ้าได้บำเพ็ญกรรมใดไว้ข้าพเจ้าได้บรรลุถึงภูมินั้น แล้วบรรลุความสิ้นอาสวะ คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และ อภิญญา ๖^๒ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนั้นแล้วได้ทราบวาท่านพระมหาโมคคัลลานเถระได้ภาษิตถาคตาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย จริยาปิฎก หัตถินาวรรค ฐิติตตจริยา^๓ ว่าด้วยจริยาของฐิติตตนาคราช อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลที่เราเป็นพญานาคชื่อว่าฐิติตตมีฤทธิ์มาก ได้ไปยังเทวโลกพร้อมกับท้าววิรูปักษ์มหาราชในเทวโลกนั้น เราได้เห็นทวยเทพผู้เพียบพร้อมด้วยความสุขโดยส่วนเดียวจึงสมาทานศีลวัตร เพื่อต้องการจะไปยังสวรรค์นั้น เราชำระร่างกาย บริโภคอาหารพอเป็นเครื่องเลี้ยงชีพแล้วนอนบนยอดจอมปลวก อธิษฐานองค์ ๔ ประการว่า ‘ผู้ใดพึงทำกิจด้วยผิวกีติ หนึ่งก็ดี เนื้อก็ดี เอ็นก็ดีกระดูกก็ดี ผู้นั้นจงนำอวัยวะที่เราให้ไปเถิด พราหมณ์อาลัมพานะผู้ที่คนนอกตัญญูบอกแล้วได้จับเราใส่ไว้ในตะกร้า ให้เล่นในที่นั้น ๆ แม้เมื่อพราหมณ์อาลัมพานะใส่เราไว้ในตะกร้าบ้างบีบเราด้วยฝ่ามือบ้าง เราก็ไม่โกรธพราหมณ์อาลัมพานะนั้นเพราะเรากลัวศีลขาด การที่เราสละชีวิตของตนเป็นของเบาแม้กว่าหญาการล่วงศีลของเราเป็นเหมือนดังว่าพลิกแผ่นดินขึ้น เราพึงสละชีวิตของเราสิ้น ๑๐๐ ชาติเนื่อง ๆ เราไม่พึงทำลายศีลแม้เพราะเหตุแห่งทวีปทั้ง ๔ อีกอย่างหนึ่ง แม้เขาจะใส่เราไว้ในตะกร้าเราก็ไม่ทำความเสียใจเพราะรักษาศีล เพื่อบำเพ็ญศีลบารมีให้เต็ม ฉะนั้นแล

อีกเรื่องหนึ่ง ในกาลที่เราเป็นพญานาคชื่อว่าจัมเปยยกะ มีฤทธิ์มากแม้ในกาลนั้น เราเป็นผู้ประพุดิธรรม เพียบพร้อมด้วยศีลวัตร หมอญได้จับเราผู้ประพุดิธรรม รักษาอุโบสถแล้วให้เล่นร่าอยู่ใกล้ประตูประราชวัง หมอญนั้นคิดสี่ใด คือ สีเขียว สีเหลือง หรือสีแดงเราย่อมเปลี่ยนไปตามความคิดของเขาแปลงกายให้เหมือนที่เขาคิด เราได้เนรมิตบก(คือแผ่นดิน)ให้เป็นน้ำบ้างเนรมิตน้ำให้เป็นบกบ้าง ถ้าเราโกรธเคืองต่อหมอญนั้นก็พึงทำเขาให้กลายเป็นเถาไปในพริบตา ถ้าเราจักเป็นไปตามอำนาจจิต เราก็จักเสื่อมจากศีลเมื่อเราเสื่อมจากศีล ประโยชน์สูงสุดก็จะไม่สำเร็จ

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พุทธวรรค เถราปทาน สาริปุตตเถราปทาน^๔ กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระสาริปุตตเถระ (พระอานนทเถระกล่าวว่า) ต่อไปนี้ ขอท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟังประวัติ ในอดีตชาติของพระเถระทั้งหลาย (ต่อไป)(พระสาริปุตตเถระบรรลุสาวกบารมีญาณแล้วได้อุทานขึ้นว่า) ในที่ไม่ไกลภูเขาหิมพานต์ มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อลัมพะกะ(ใกล้ ๆ ภูเขาลัมพะกะ

^๒ วิ.มท. (ไทย) ๑/๑๙๔/๑๗๘.

^๓ ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๙-๑๖/๗๔๗.

^๔ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๔๑-๑๔๕/๒๖.

นั้น) เขาสร้างอาศรมและสร้างบรรณศาลาไว้อย่างดีเพื่อข้าพเจ้า ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า มีแม่น้ำสายหนึ่งมีฝั่งต้นทำนํ้าราบเรียบ นํ้ารินรมย์ใจมีทรายสะอาดเรียบกระจายอยู่ทั่ว ในที่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้านั้นมีแม่น้ำไม่มีก้อนกรวด ไม่มีเงื้อมยื่นจํ้าออกมาไม่มีรสดี ไม่มีกลิ่น ไหลไปประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ในแม่น้ำ มีฝูงจระเข้ ฝูงมังกร ฝูงตะโขง และฝูงเต่า แหวกว่ายไปมาในแม่น้ำสายนั้นประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ฝูงปลาฉลาด ฝูงปลากระบอกฝูงปลาสวย ฝูงปลาเค้า ฝูงปลาตะเพียน ฝูงปลานกกระจอก ว่ายเวียนไปมาประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงามห้อยระย้าอยู่ทั้ง ๒ ฝั่งประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ต้นมะม่วง ต้นสาละ ต้นหมากเม่า ต้นแคฝอย ต้นย่านทราย มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ต้นจำปา ต้นชางิ้ว ต้นกระทุ่ม ต้นกาเกทิง ต้นบุณฑาค และต้นการะเกด มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่รอบ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ต้นลำดวน ต้นโอศก ต้นกุหลาบมีดอกบานสะพรั่ง ต้นปฐ และต้นมะกล่ำหลวงก็มีดอกบานสะพรั่งอยู่รอบ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ต้นลำเจียก ต้นกล้วย ต้นพิบูล และต้นมะลิซ้อนส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ต้นกรรณิการ ต้นกรรณิการเขา ต้นประดู่ ต้นอัญชัน มากมายส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ต้นบุณฑาค ต้นบุณฑาคเขา ต้นแคฝอยมีดอกบานสะพรั่ง ส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม ต้นราชพฤกษ์ ต้นอัญชันเขียวต้นกระทุ่ม และต้นพิบูล มากมายส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์ประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงามต้นมะจั่ว งอกงามด้วยนํ้าหอมออกฝักออกผลเป็นทองคำประดับอาศรมของข้าพเจ้าให้งดงาม) (ในบึงใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า) ปทุมบางกอกล้างมีดอกตูมบางกอมีเกสรกำลังแย้ม บางกอมีเกสร(ในกลีบ)ร่วงหล่นบางกอมีดอกบานสะพรั่งอยู่ในบึง ในครั้งนั้น ปทุมบางกอกล้างมีดอกตูมเหี่ยวบัวเลื้อยไปทั่ว กอกระจับมีใบดาดดาขงดงามอยู่ในบึง ในครั้งนั้น ต้นตาเสือ ต้นจกกลนี ต้นอุตตลี และต้นชบา มีดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมอบอวลคล้ายกลิ่นทิพย์อยู่ใกล้ ๆ บึง ในครั้งนั้น ฝูงปลาฉลาด ฝูงปลากระบอก ฝูงปลาสวย ฝูงปลาเค้า ฝูงปลาตะเพียน ฝูงปลาสิงปลา(ปลาถูกดอก) และฝูงปลาทอง อาศัยอยู่ในบึง ในครั้งนั้น (ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า) มีฝูงจระเข้ ฝูงตะโขง ฝูงปลานาก ฝูงผีเสื้อ(ยักษ์ร้าย)ฝูงงูหลาม ฝูงงูเหลือมอาศัยอยู่ในบึง ในครั้งนั้น (ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า) มีฝูงนกพิราบ ฝูงนกเป็ดน้ำ ฝูงนกจักรพาก ฝูงนกกาน้ำ ฝูงนกคู้หว้าฝูงนกแก้ว และนกสาธิต อาศัยสละนํ้าหากินฝูงนกกวัก (ไก่เถื่อน ไก่ป่า) ฝูงไก่ป่า ฝูงนกนางนวล ฝูงนกต้อยตีวิด ฝูงนกแขกเต้า อาศัยสละนํ้าหากิน (ใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า) ฝูงหงส์ ฝูงนกกระเรียน ฝูงนกยูง ฝูงนกคู้หว้า ฝูงไก่แว ฝูงนกช้อนหอย ฝูงนกโพระดก (นกกระจอก นกออก) อาศัยสละนํ้าหากิน ฝูงนกแสก (นกเค้าแมว นกทึดทือ) ฝูงนกหัวขวาน ฝูงนกออกขาว (นกเขา) ฝูงนกเหยี่ยวดำ ฝูงนกกาน้ำ มากมายอาศัยสละนํ้าหากิน ฝูงเนื้อฟาน (อีเก้ง) ฝูงหมูป่า ฝูงสุนัขจิ้งจอก(หมาป่า หมาใน) ฝูงแรด ฝูงละมั่ง ฝูงเนื้อทราย อาศัยสละนํ้าหากิน ราชสีห์ เสือโคร่ง เสือเหลืองหมี หมาใน เสือดาวช้างตระกูลมาตังคตะกมัน (ไม่ทำอันตราย)อาศัยสละนํ้าหากิน เหล่ากินนร (สัตว์ครึ่งคนครึ่งนก) ฝูงวานร คนทำงานในป่า สุนัข

ไล่เนื่อนายพราน อาศัยสหรันนหากิน ต้นมะพลับ ต้นมะหาด ต้นมะขาง ต้นหมากเฒ่า เผล็ดผลทุก
 ฤดูกาลอยู่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า ต้นคำ ต้นสน ต้นกระทุ่มสะพรั่งด้วยผลมีรสหวาน เผล็ดผลเป็น
 ประจำอยู่ไม่ไกลอาศรมของข้าพเจ้า ต้นสมอไทย ต้นมะขามป้อม ต้นมะม่วง ต้นหว้าต้นสมอพิเภก ต้น
 กระเบา ต้นรูกฟ้าต้นมะตูม เหล่านั้น เผล็ดผลเป็นนิตย มันทเทศ มันทอ้อน มันทมือเสื่อ หั่วหอม หั่ว
 กระเทียม ต้นกะเม็ง ต้นขี้ดมอน มีอยู่มากมายใกล้ ๆ อาศรมของข้าพเจ้า ใกล้ ๆ อาศรม(ของข้าพเจ้า)มี
 บึงน้ำที่บุญกรรมเนรมิตไว้อย่างดีมีน้ำใสเย็นสนิท มีท่อน้ำราบเรียบ เป็นที่น้ำรื่นรมย์ใจ (สหรันน้ำเหล่านั้น)
 ดารดาษด้วยดอกบัวหลวง ดอกบัวขาวสะพรั่งด้วยบัวขาว ดารดาษด้วยบัวเฟื่อนส่งกลิ่นหอมอบอวล
 คล้ายกลิ่นทิพย์ ครั้นนั้น ข้าพเจ้าอยู่ในอาศรมซึ่งสร้างไว้อย่างดี น้ำรื่นรมย์ ในป่ามีไม้ดอกไม้ผลสมบูรณ์
 ด้วยองค์ประกอบทุกอย่าง ดังกล่าวมานี้ ข้าพเจ้าเป็นดาบสชื่อสุริจ มีศีลสมบูรณ์ด้วยข้อวัตร มีปกติเพ่ง
 ฌาน ยินดีในฌานในกาลทุกเมื่อสำเร็จอภิญญาพละ ๕๑ ประการ ข้าพเจ้ามีศิษย์ ๑,๐๒๔ คน ทั้งหมด
 นั้นเป็นพรหมณ์ มีชาติตระกูล มียศปรนนิบัติข้าพเจ้าอยู่ศิษย์ของข้าพเจ้าเข้าใจด้วยบท(หลักไวยากรณ์)
 ฉลาดในการพยากรณ์ สำเร็จวิชาทำนายลักษณะวิชาอิติहाสศาสตร์ และไตรเพทอันเป็นธรรมของตน
 พร้อมทั้งวิชานันธุศาสตร์ และวิชาเกฏฏศาสตร์ ศิษย์ของข้าพเจ้าฉลาดในลางบอกเหตุในนิมิตร และ
 ในลักษณะเป็นผู้ศึกษาดีแล้วในเรื่องดินในภาคพื้นดิน และในอากาศ ศิษย์เหล่านั้นเป็นผู้มักน้อยมีปัญญา
 รักษาตน บริโภคแต่น้อย ไม่โลภสันโดษตามมีตามได้ ปรนนิบัติข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ ศิษย์ของข้าพเจ้ามี
 ปกติเพ่งฌาน ยินดีในฌานเป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่นปรารณาความหมดกังวล ปรนนิบัติ
 ข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ ศิษย์ของข้าพเจ้าสำเร็จอภิญญาอินทรีย์ในอาหารซึ่งเป็นข้อปฏิบัติของบิดาเหาะไปมา
 ทางอากาศได้เป็นนักปราชญ์ ปรนนิบัติข้าพเจ้าอยู่ทุกเมื่อ ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น สรรวมทวารทั้ง ๖ ไม่
 หวั่นไหว รักษาอินทรีย์ และไม่คลุกคลีเป็นนักปราชญ์ หาผู้กระทบกระทั้งได้ยาก ศิษย์ของข้าพเจ้านั้นหา
 ผู้กระทบกระทั้งได้ยากให้เวลาผ่านไปด้วยการนั่งขัดสมาธิการยืน และการจงกรม ตลอดคืน ศิษย์ของ
 ข้าพเจ้าไม่กำหนดในวัตถุที่นำกำหนดไม่ขัดเคืองในวัตถุที่นำขัดเคืองไม่ลุ่มหลงในวัตถุที่นำลุ่มหลง หาผู้
 กระทบกระทั้งได้ยากศิษย์ของข้าพเจ้านั้น หาผู้กระทบกระทั้งได้ยากด้วยการแข่งดีทดลองแสดงฤทธิ์อยู่
 เป็นนิตยบันดาลให้แผ่นดินไหวได้ ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น หาผู้กระทบกระทั้งได้ยากเมื่อจะเล่น ก็เล่นฌาน
 (เข้าฌาน)ไปนำผลหว่ามาได้ ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น พวกหนึ่งไปอุปโภคยานทวีปพวกหนึ่งไปบุพพิทเท
 ทวีป พวกหนึ่งไปอุตตรกฐทวีป ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น สงหาบ(บริขารดาบส)ไปข้างหน้า ส่วนตนเองไปที่
 หลังท้องฟ้าถูกดาบส ๑,๐๒๔ รูป ปิดบังไว้แล้ว ศิษย์ของข้าพเจ้านั้น พวกหนึ่งเผา(ผลไม้น้อยใหญ่และ
 ผัก)ไฟฉนพวกหนึ่งไม่เผาไฟฉนดิบ ๆ พวกหนึ่งกระแทะเปลือกออกฉนพวกหนึ่งตำฉน พวกหนึ่งเอาหิน
 ทบฉนพวกหนึ่งฉนผลไม้ที่หล่นเองศิษย์ของข้าพเจ้านั้น หาผู้กระทบกระทั้งได้ยากพวกหนึ่งรักความ
 สะอาดลงอาบน้ำทั้งเช้าทั้งเย็นพวกหนึ่งตักน้ำอาบ ศิษย์ของข้าพเจ้า(ประพฤติวัตร)ปล่อยเล็บมือเล็บเท้า
 และขนรักแร้วขี้ฟันเขลอะ ศีรษะเปื้อนธูลีแต่หอมด้วยกลิ่นศีล หาผู้กระทบกระทั้งได้ยาก ดาบส
 ทั้งหลายผู้ทรงชฎามิตบะแก่กล้า ประชุมกันแต่เช้าแล้วประกาศลาภน้อย ลาภใหญ่ให้ทราบแล้ว เหาะไป

ในท้องฟ้า เมื่อดาบสเหล่านั้นเหาะไป เสียงดั่งย่อมสะพัดไปทวยเทพย่อมยินดีเพราะได้ยินเสียงนงส์ตัว
 ฤๅษีผู้เหาะไปทางอากาศไปสู่ทิศน้อยทิศใหญ่ฤๅษีเหล่านั้นมีกำลังของตนอุปลัมภ จึงไปได้ตามปรารถนา
 ฤๅษีเหล่านั้นทั้งหมดทำแผ่นดินให้ไหวเหวไปในอากาศ มีเดชแผ่ไปใคร ๆ ไม่อาจข่มได้ ผู้อื่นไม่อาจให้
 หวั่นไหวได้ดังสมุทราศรัยที่ใครอื่นให้กระเพื่อมไม่ได้ ฤๅษีผู้เป็นศิษย์ของข้าพเจ้าบางพวกยืนและเดิน
 จงกรม บางพวกถือการนั่งเป็นวัตรบางพวกฉันไปไม้ที่หล่นเอง หาผู้กระทบกระทั้งได้ยาก ศิษย์ของ
 ข้าพเจ้าเหล่านั้นมีปกติอยู่ด้วยการแผ่เมตตาแสวงหาประโยชน์เกื้อกูลแก่สรรพสัตว์ไม่ยกตน ไม่ข่มใคร ๆ
 ศิษย์ของข้าพเจ้านั้นไม่สะดุ้งกลัวอะไรเหมือนราชสีห์ มีกำลังเหมือนพญาคชสารหาผู้กระทบกระทั้งได้
 ยากเหมือนพญาเสือโคร่ง ย่อมมาอยู่ใกล้ข้าพเจ้า พวกวิทยากร พวกเทวดา นาค คนธรรพ์ ผีเสื้อน้ำ
 กุมภกัณฑ์ ทานพ(อสุร)ครุฑ อาศัยสหรณันหากิน ศิษย์ของข้าพเจ้าเหล่านั้นเกล้าชฎาครอบศีรษะ นุ่งห่ม
 หนังกวางเหวไปในอากาศได้ทุกตน อาศัยสหรณันหากิน ครั้นนั้น ศิษย์เหล่านั้นเป็นผู้เหมาะสมกันและกัน
 มีความเคารพต่อกันและกันศิษย์ ๑,๐๒๔ คน ไม่มีเสียงโอเสียงจามเลย ศิษย์เหล่านั้นเดินเข้าแถวกัน
 เจียบเสียงสำรวมดี ทั้งหมดเข้ามากราบข้าพเจ้าด้วยเศียรเกล้า ข้าพเจ้ามีปกติเข้าฌาน ยินดีในฌานอยู่ใน
 อาศรมแห่งนั้นมีศิษย์เหล่านั้นแวดล้อมซึ่งเป็นผู้สงบ มีตบะ อาศรมของข้าพเจ้าหอมด้วยกลิ่น ๒ อย่างคือ
 กลิ่นศีลของเหล่าฤๅษีและกลิ่นดอกไม้ผลไม้มงคลของต้นไม้ที่ผลิดอกออกผล ข้าพเจ้าไม่รู้คืนและวันความไม่
 พอใจมิได้มีแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าสั่งสอนศิษย์ของตนได้ความร่าเริงอย่างยิ่ง เมื่อดอกไม้บานและผลไม้สุกมี
 กลิ่นทิพย์หอมฟุ้งไปประดับอาศรมของข้าพเจ้าในทั้งดงงาม ข้าพเจ้าออกจากสมาธิแล้วมีความเพียรเผา
 กิเลส มีปัญญารักษาตนคอนหาบบริวาร(ดาบส)เข้าป่าไป ครั้นนั้น ข้าพเจ้าได้ศึกษาจนชำนาญในลางบอก
 เหตุ ในความฝันและในลักษณะทั้งหลายทรงจำบทแห่งมนตร์ที่แพร่หลายอยู่ พระผู้มีพระภาคทรงพระ
 นามว่าอินมทัสสีผู้เจริญที่สุดในโลก ทรงองอาจกว่านรชนทรงประสงค์วิเวก ตรัสรู้เองโดยชอบจึงเสด็จ
 เข้าไปยังป่าหิมพานต์ พระองค์ผู้เป็นมุนิผู้เลิศทรงประกอบด้วยพระกรุณา ผู้สูงสุดแห่งบุรุษเสด็จถึงป่าหิ
 มพานต์แล้วประทับนั่งขัดสมาธิ ข้าพเจ้าได้พบเห็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้นทรงมีแสงสว่างเจิดจ้า
 นำรณรมย์ใจทรงรุ่งเรืองดังดอกบัวเขียวเป็นดั่งแท่นบูชาไฟ สว่างเจิดจ้า ข้าพเจ้าได้พบเห็นพระองค์ผู้ทรง
 เป็นผู้นำสัตว์โลกทรงรุ่งเรืองดุดันพฤชาประทับดุจสายฟ้าสว่างจากรากลางอากาศดุจดั่งพญาไม้สาละ มี
 ดอกบานสะพรั่งอยู่ พระผู้มีพระภาคพระองค์นี้ทรงเป็นผู้ประเสริฐมีความเพียรมาก เป็นพระมุนิผู้กระทำ
 ที่สุดทุกขได้แล้วเวไนยสัตว์ได้อาศัยการพบเห็นนี้แล้วย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้ ครั้นข้าพเจ้าได้เห็น
 พระองค์ผู้ทรงเป็นเทพยิ่งกว่าเทพแล้วจึงได้ตรวจดูลักษณะว่า เป็นพระพุทธรูปเจ้าหรือมิใช่เอาละ เราจะดู
 พระชินเจ้าผู้มีพระจักขุ ที่พื้นฝ่าพระบาทอันยอดเยี่ยมปรากฏมีจักรมีกาดังพื้นข้าพเจ้าได้เห็นลักษณะ
 ทั้งหมดของพระองค์แล้วจึงถึงความแน่ใจในพระตถาคต ครั้นนั้น ข้าพเจ้าได้หิบบำเพ็ญมาดมากวาด
 สถานที่นั้นแล้วได้นำดอกไม้มา ๘ ดอก บูชาพระพุทธรูปเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ครั้นข้าพเจ้าบูชาพระพุทธรูปเจ้า
 ผู้ข้ามพ้นโอฆะได้แล้วไม่มีอาสวะ พระองค์นั้นแล้วจึงห่มหนังกวางเหวเวียนบำเพ็ญการพระองค์ผู้ทรงเป็น
 ผู้นำสัตว์โลก พระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ไม่มีอาสวะประทับอยู่ด้วยพระญาณอันใดข้าพเจ้าจักประกาศพระ

ญาณอันนั้นของท่านทั้งหลายจงฟังข้าพเจ้ากล่าวเถิด (ดาบสสุรจุติกล่าวชมเชยพระผู้มีพระภาคโณมทัสสีว่า) ข้าแต่พระสยัมภู ผู้มีพระคุณหาประมาณมิได้ขอพระองค์จงทรงช่วยสัตว์โลกนี้ให้พ้นจากสังสารวัฏเถิด สัตว์เหล่านั้นอาศัยการพบเห็นพระองค์แล้วจะข้ามกระแสแห่งความสงสัยได้พระองค์ทรงเปี่ยมศาศดาเป็นยอดเป็นธงชัย เป็นเสาหลัก เป็นจุดมุ่งหมาย เป็นที่พึ่งเป็นจุดดวงประทีปของเหล่าสัตว์เป็นผู้สูงสุดแห่งเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ข้าแต่พระสัพพัญญูในมหาสมุทรสามารถที่จะประมาณได้ด้วยมาตราดวงแต่พระญาณของพระองค์ไม่มีใครสามารถจะประมาณได้เลย ข้าแต่พระสัพพัญญู แผ่นดินยังสามารถที่จะนำมาวางไว้บนตราซึ่งแล้วซึ่งดูได้แต่พระญาณของพระองค์ ไม่มีใครสามารถจะซึ่งดูได้ข้าแต่พระสัพพัญญูอากาศยังสามารถที่จะใช้เชือกหรือนิ้วมือวัดดูได้แต่พระญาณของพระองค์ ไม่มีใครสามารถจะวัดดูได้น้ำในมหาสมุทรทั้งหมดและแผ่นดินทั้งสิ้นบุคคลก็ยังไม่ข้ามได้ แต่พระพุทธานุภาพไม่ควรโดยการนำมาเปรียบเทียบข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุจิตของสัตว์เหล่าใดแล่นไปในโลกพร้อมทั้งเทวโลกสัตว์ผู้มีจิตเหล่านั้นได้อยู่ในข่ายคือญาณของพระองค์ ข้าแต่พระสัพพัญญูพระองค์ทรงบรรลุพระโพธิญาณอย่างสูงสุดทั้งสิ้นด้วยพระญาณใดพระองค์ทรงอย่าอภัยอภัยแก่ทั้งหลายด้วยพระญาณนั้น(พระเถระทั้งหลายผู้ทำสังคายนา กล่าวว่า) ท่านสุรจุติท่านนั้น ครั้นกล่าวคาถาเหล่านี้แล้วจึงปลาทหนึ่งสัตว์นั้นลงบนแผ่นดิน (ดาบสสุรจันอยู่ ณ ที่นั้นแล้วกล่าวว่า) ผู้คนกล่าวกันในบัดนี้ว่าขุนเขาที่ยังลงในห้วงมหรณพ ๘๔,๐๐๐ โยชน์สูงขึ้น ๘๔,๐๐๐ โยชน์เช่นกัน ภูเขาสิเนรุก็สูงสุดเท่า นั้น ภูเขาสิเนรุนี้ทั้งด้านยาว ทั้งด้านกว้างถึงเพียงนั้นก็ยังถูกบดให้ละเอียดเป็นแสนโกฏิด้วยการนับ ข้าแต่พระสัพพัญญู เมื่อตั้งคะแนนไว้ ผงแห่งภูเขาสิเนรุก็จะพังหมดสิ้นไปก่อนแต่พระญาณของพระองค์ ไม่มีใครสามารถจะนับได้ ผู้ใดฟังเอาข่าวตาถี่ ๆ ซึ่งล่อมน้ำไว้สัตว์น้ำทั้งหมดที่มีอยู่ก็จะฟังเข้าไปอยู่ภายในข่าย ฉันทิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาเดียรธีย์มากมายบางพวกก็ฉันทันนั้นเหมือนกันยอมเข้าไปสู่ป่าทิบคือทิวภูฏี ถูกความยึดถือทำให้ลุ่มหลงเดียรธีย์เหล่านั้นเข้าไปภายในข่ายเพราะพระญาณอันบริสุทธิ์ของพระองค์ซึ่งมีปกติเห็นสรรพสิ่ง ไม่มีอะไรขัดขวางเดียรธีย์เหล่านั้นหาล่วงเลยพระญาณของพระองค์ไปไม่ ก็สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคชินเจ้าพระนามว่าโณมทัสสีผู้มีพระยศยิ่งใหญ่ ออกจากสมาธิแล้วตรวจดูทิศ พระสาวกนามว่านิสกะ ของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโณมทัสสีผู้เป็นมุนี มีภิกษุ ๑๐๐,๐๐๐ รูปเป็นผู้มีจิตสงบ ผู้คงที่ แวดล้อมแล้ว ผู้สิ้นอาสวะแล้ว ผู้บริสุทธิ์ ผู้ได้อภิญญา ๖๓ ผู้คงที่ ทราบพระดำริของพระพุทธเจ้าแล้วจึงเข้าเฝ้าพระองค์ ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก สาวกเหล่านั้นยืนกลางอากาศ ณ ที่ใกล้พระผู้มีพระภาคนั้นได้กระทำประทักษิณ ประนมมือนมัสการแล้วลงมาเฝ้า ณ สำนักพระพุทธเจ้า พระผู้มีพระภาคชินเจ้าพระนามว่าโณมทัสสีผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้่องอาจกว่านรชนประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้วทรงแยมพระโอษฐ์ให้ปรากฏ พระสาวกนามว่าวณะผู้เป็นอุปัฏฐากของพระศาสดาพระนามว่าโณมทัสสีห่มผ้าเฉวียงบ่า แล้วทูลถามพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลกว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค อะไรหนอเป็นเหตุให้พระศาสดาทรงแยมพระโอษฐ์ธรรมดาพระพุทธเจ้าทั้งหลายนั้นจะไม่ทรงแยมพระโอษฐ์ โดยไม่มีเหตุ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าโณมทัสสีผู้เจริญที่สุดในโลก ผู้่องอาจกว่านรชนประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว ได้ตรัสพระคาถา

นี้ว่า เราจักพยากรณ์ดาบสผู้ที่ใช้ดอกไม้บูชาเราและชมเชยญาณของเราเนื่อง ๆ ขอฟ่านทั้งหลายจงฟังเรา กล่าวเถิด เทวดาทั้งปวง ทราบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแล้วมาประชุมกันเทวดาเหล่านั้น ประสงค์จะ ฟังพระสัทธรรมจึงเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า หมู่เทวดาผู้มีฤทธิ์มากทั้ง ๑๐ โลกธาตุเหล่านั้นประสงค์ จะฟังพระสัทธรรมจึงเข้าเฝ้าพระสัมมาสัมพุทธเจ้า (พระผู้มีพระภาคตรัสว่า) กองทัพ ๔ เหล่าคือ พลช้าง พลม้า พลรถ พลเดินเท้าจักแวดล้อมผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า เครื่องดนตรี ๑,๐๖๐ ชิ้นกลองที่ประดับตกแต่งสวยงามจักบำรุงบำเรอผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการบูชาพระพุทธเจ้า สตรีสาวล้วน ๑๖,๐๐๐ นาง ประดับตกแต่งสวยงามสวมใส่ผ้าอาภรณ์อย่างงดงาม ห้อยตุ้มหูแก้วมณี มี หน้ากลมโต มีปกติร่าเริง รูปร่างงามเอวเล็กเอวบาง จักแวดล้อมผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการบูชา พระพุทธเจ้า ผู้นี้จักมีนรมย์ในเทวโลกตลอด ๑๐๐,๐๐๐ กัปจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในแว่นแคว้น ๑,๐๐๐ ขาดิจักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๑,๐๐๐ ขาดิจักได้เป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์ับ ขาดิไม่ถ้วนเมื่อภพสุดท้ายมาถึง ผู้นี้จักไปเกิดเป็นมนุษย์นางพราหมณ์ชื่อสารี จักตั้งครมภ์ ผู้นี้จักปรากฏ นามว่าสารีบุตรตามชื่อและโคตรของมารดา จักเป็นผู้มีปัญญาหลักแหลม จักเป็นผู้ไม่มีความกังวลละทิ้ง ทรัพย์สินประมาณ ๘๐ โกฏิแล้วออกบวชเที่ยวแสวงหาทางแห่งความสงบทั่วแผ่นดินนี้ ในกัปที่นับมิได้นับ จากกัปนี้ไปพระศาสดาพระนามว่าโคตมตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นใน โลก ดาบสนี้จักมีนามว่าสารีบุตรเป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิตจักเป็นอัครสาวกของพระ ศาสดาพระองค์นั้น แม่น้ำภาติรีนี้ไหลมาจากภูเขาหิมพานต์ไหลลงสู่มหาสมุทร ท้ามหาสมุทรให้เต็ม ฉันท ได สารีบุตรนี้ก็ฉันทนั้นเหมือนกันจักเป็นผู้สามารถแก้หลัก้าไนไตรเพทจักสำเร็จปัญญาบารมี แล้วให้หมู่ สัตว์อ้อมเฝ้าได้ ตั้งแต่ป่าหิมพานต์จนถึงทะเลมีห้วงน้ำกว้างใหญ่ในช่วงระหว่างนี้ มีกองทรายอยู่ขนาด เท่าใดคำนวณนับไม่ได้ แม้กองทรายขนาดเท่านี้สามารถจะคำนวณนับได้โดยไม่มีเหลือด้วยการนับวิธี ไตแต่ปัญญาของสารีบุตรจะมีที่สุดโดยวิธีนับนั้น ๆ ก็หาไม่ได้ เมื่อตั้งคะแนนไว้บรรดาทรายในแม่น้ำคงคา ก็จะมีหมดสิ้นไป แต่ปัญญาของสารีบุตรหาหมดสิ้นไปไม่ คลื่นในมหาสมุทรคำนวณนับไม่ได้ปัญญาของ สารีบุตร จักไม่มีที่สุดอย่างนั้นเหมือนกัน สารีบุตรนั้นจักทำให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าโคตมศากยะผู้ ประเสริฐ ทรงโปรดปรานแล้วสำเร็จปัญญาบารมีเป็นอัครสาวก(ของพระองค์) สารีบุตรนั้น จักประพฤติ ตามพระธรรมจักรที่พระผู้มีพระภาคผู้ศากยบุตรผู้คงที่ ทรงประกาศไว้แล้วบันดาลเมตตาคือธรรมให้ตก ลงโดยชอบพระผู้มีพระภาคผู้โคตมศากยะผู้ประเสริฐทรงทราบความนั้นทั้งหมดแล้วประทับนั่งใน ท่ามกลางหมู่ภิกษุจักทรงตั้ง(สารีบุตร) ไว้ในตำแหน่งอัครสาวก กรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำบุญญาธิการแต่พระ ศาสดาพระนามว่า

อนิมทัสสีแล้วสำเร็จบารมีในจำนวนคุณทั้งสิ้นชื่อว่า เป็นกรรมที่ทำไว้ดีแล้วหนอ กรรมที่ ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในกาลที่จะกำหนดจำนวนมิได้แสดงผลแก่ข้าพเจ้าแล้วในอัฐภาพสุดท้ายนี้ข้าพเจ้าหลุด พ้นดีแล้ว ดุจความเร็วแห่งลูกศรพ้นไปจากแฉกเกวียนทั้งหลายได้แล้ว ข้าพเจ้านั้น เมื่อเที่ยวแสวงหา ทางที่ไม่หวั่นไหวคือนิพพาน อันปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้เลือกเฟ้นเจ้าลัทธิทั้งปวงจึงเวียนวายเป็นอยู่

ภพคนเป็นไข้พึงแสวงหาการรักษาพึงสะสมทรัพย์ทั้งปวงไว้เพื่อพ้นจากความเจ็บไข้ ฉันทิดข้าพเจ้าก็ฉันทันนั้น เมื่อเที่ยวแสวงหาทางคืออมตนิพพานอันปัจฉิมปรุ้งแต่งไม่ได้จึงได้บวชเป็นฤๅษี ๕๐๐ ขาดิติดต่อกัน ข้าพเจ้าเพียบพร้อมด้วยขุภาและภาระ(บริหาร) นุ่งห่มหนังสัตว์ สำเร็จอภิญญา ได้ไป(เกิด)ยังพรหมโลก เว้นศาสนาของพระชินเจ้าเสียแล้วก็หาความบริสุทธิ์ในลัทธิภายนอกไม่ได้เหล่าสัตว์ผู้มีปัญญาย่อม บริสุทธิ์ได้ในศาสนาของพระชินเจ้า สิ่งสำเร็จด้วยการทำของตนนั้นไม่เป็นดังที่ได้ยินกันต่อ ๆ มาว่า เป็นอย่างนี้ ๆ ข้าพเจ้าเมื่อแสวงหาทางที่ปัจฉิมปรุ้งแต่งไม่ได้จึงเที่ยวไปในลัทธิที่ผิด คนที่ต้องการแก่นไม้ ตัดต้นกล้วยแล้วผ่าก็จะไม่พึงได้แก่นไม้ในต้นกล้วยนั้นเขาย่อมเป็นผู้รู้แก่นไม้ ฉันทิด เหล่าเดียรฉัตรทั้งหลายในโลกก็ฉันทันนั้น มิติภูมิต่างกัน ถึงจะมีจำนวนมากก็เป็นผู้ว่างเปล่าจากนิพพานอันปัจฉิมปรุ้งแต่ง ไม่ได้จุดต้นกล้วยว่างเปล่าจากแก่นไม้ ฉะนั้น เมื่อภพสุดท้ายมาถึง ข้าพเจ้าเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ได้ ละทิ้งโภคสมบัติมากมายแล้วออกบวชเป็นบรรพชิต

ภณวารที่ ๑ จบ^๕ (พระสารีบุตรเถระกราบทูลว่า) ข้าพระองค์อยู่ในสำนักของพราหมณ์ นามว่าสัทธชัยซึ่งเป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์ จบไตรเพท ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พราหมณ์ นามว่าอัสสชิสาวกของพระองค์ ซึ่งหาผู้กระทบกระทั้งได้ยากมีเดชแผ่ไป เทียบบัณฑิตในครั้งนั้น ข้า พระองค์ได้เห็นท่านผู้ประเสริฐนั้น ผู้มีปัญญาเป็นมุนี มีจิตตั้งมั่นในความเป็นมุนีมีจิตสงบ เบิกบานดุจ ดอกปทุมที่แย้มบานเพราะเห็นท่านผู้ฝึกฝนดีแล้วมีจิตบริสุทธิ์ งามอาจ ประเสริฐ มีความเพียรความคิด ของข้าพเจ้าจึงเกิดขึ้นว่าท่านผู้นี้คงจะเป็นพระอรหันต์ ท่านผู้นี้ เคลื่อนไหวกิริยาทำทางน่าเลื่อมใสรูป งาม สวรรค์ดี ฝึกฝนแล้วในอุบายเครื่องฝึกอย่างสูงสุดคงจะเป็นผู้เห็นทางอมตะ ทางที่ดี เราควรจะถาม ท่านผู้มีประโยชน์อย่างสูงสุดผู้มีจิตยินดี หากท่านถูกเราถามแล้วจักตอบเราก็จะย้อนถามท่านอีก ในครั้ง นั้น ข้าพระองค์ได้เดินตามไปข้างหลังท่านผู้กำลังเที่ยวบิณฑบาตรคอยโอกาสอยู่เพื่อจะสอบถามทาง ามตะจึงเข้าไปหาท่านซึ่งอยู่ในระหว่างถนนแล้วถามว่า ข้าแต่ท่านผู้บริสุทธ์ ผู้มีความเพียรท่านมีโคตร ตระกูลอย่างไร เป็นศิษย์ของใคร ท่านถูกข้าพระองค์ถามแล้วก็ไม่ครั้นคร้ามเป็นดังพญาไกรสรราชสีห์ ตอบว่าท่านผู้มีอายุ^๖ พระพุทธเจ้าเสด็จอุบัติขึ้นแล้วในโลกอาตมาเป็นศิษย์ของพระองค์(ข้าพระองค์ได้ ถามต่อไปว่า)ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ท่านผู้มียศยิ่งใหญ่เกิดตามมาศาสนาธรรมของพระพุทธเจ้า ของท่านเป็นเช่นไรท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าขอโอกาสขอท่านโปรดบอกแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิดท่านถูกข้า พระองค์ถามแล้วจึงแสดงบททุกบทที่ลึกซึ้งละเอียดสำหรับกำจัดลูกศรคือตัณหาสำหรับเป็นเครื่อง บรรเทาทุกข์ทั้งปวงว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุพระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้นและความดับแห่ง ธรรมเหล่านั้นพระมหาสมณะมีปกติตรัสสอนอย่างนี้ เมื่อพระอัสสชิเถระแก้ปัญหาแล้วข้าพระองค์นั้นได้ บรรลุผลที่หนึ่ง(โสดาปัตติผล)เป็นผู้ปราศจากธุลีคือกิเลสปราศจากมลทินคือกิเลส เพราะได้ฟังคำสอน

^๕ วิ.มทา. (ไทย) ๑/๒๓/๑๕.

^๖ ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๑-๑๔๓/๕๘.

ของพระชินเจ้า ข้าพระองค์ได้ฟังคำของพระมุนีแล้ว ได้เห็นธรรมอันสูงสุด หยั่งรู้พระสัทธรรมจึงได้กล่าว
 คำนี้นี้ว่า ถ้ามีเพียงเท่านั้น ธรรมนี้นั้นแหละ(ที่ข้าพเจ้าพึงบรรลุ)ท่านรู้แจ้งทางที่ไม่เศร้าโศกซึ่งข้าพเจ้า
 ไม่เห็นแล้ว ล่วงเลยมาหลายหมื่นกับ ข้าพเจ้าเมื่อแสวงหาธรรม ได้เที่ยวไปในลัทธิที่ผิด(บัดนี้)ได้บรรลุ
 ความประสงคนั้นแล้วจึงมีใช้เวลาที่ข้าพเจ้าจะประมาท ข้าพระองค์ที่พระอัสสชิเถระให้ยินดีแล้วบรรลุ
 ทางที่ไม่หวั่นไหว เมื่อจะไปเสาะหาสหายจึงได้ไปยังอาศรม สหายของข้าพระองค์ ผู้ได้ศึกษามาดี
 เพียบพร้อมด้วยอิริยาบถ เห็นข้าพระองค์แต่ไกลเที่ยวจึงได้กล่าวคำนี้ว่า ท่านมีหน้าตาผ่องใส ปรากฏ
 ประหนึ่งว่าจะเป็นมุนีท่านได้บรรลุอมตนิพพานหรือได้บรรลุพุทธคือพระนิพพานอันไม่จุติท่านเป็นผู้
 สมควรแก่ความงาม เป็นเหมือนผู้ฝึกฝนตนมาแล้วเหมือนช้างถูกแทงด้วยหอก ไม่หวั่นไหวพราหมณ์
 ท่านเป็นผู้มีการฝึกฝนมาดีจึงสงบระงับแล้ว ในทางเป็นที่ฝึก ข้าพระองค์ตอบว่า ข้าพเจ้าได้บรรลุอมต
 ธรรมซึ่งเป็นเครื่องบรรเทาทุกข์คือความเศร้าโศกแล้วถึงตัวท่านก็จะบรรลุอมตธรรมนั้นได้พวกเราไป
 เฝ้าพระพุทธเจ้ากันเถิดสหายนั้นอันข้าพระองค์ให้ศึกษาอย่างดีแล้วจึงรับคำว่า ดีละ แล้วได้จูมมือกัน
 มายังสำนักของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร ข้าพระองค์ทั้ง ๒ จักบวชในสำนักของพระองค์อาศัย
 คำสอนของพระองค์อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ท่านโกลิตะเป็นผู้เลิศด้วยฤทธิ์ ข้าพระองค์เลิศด้วยปัญญาข้า
 พระองค์ทั้ง ๒ จะร่วมมือกันทำศาสนาให้คงาม(เมื่อก่อน) ข้าพระองค์มีความดำริยังไม่ถึงที่สุดจึงได้เที่ยว
 ไปในลัทธิที่ผิด(แต่บัดนี้)เพราะได้อาศัยทัศนะของพระองค์ความดำริของข้าพระองค์จึงเต็ม หมูไม่เกิดบน
 แผ่นดินย่อมแยมบานในฤดูกาลกลืนทิพย์หอมอบอวลไปทำให้สรรพสัตว์ยินดี (ฉันใด) ข้าแต่พระองค์ผู้มี
 ความเพียรมากผู้เป็นศากยบุตร มีพระยศยิ่งใหญ่ข้าพระองค์ก็ฉันนั้นเหมือนกันดำรงอยู่ในศาสนาของ
 พระองค์แล้วย่อมแสวงหากาลเวลาเพื่อจะแยมบานข้าพระองค์แสวงหาดอกไม้คือวิมุตติซึ่งเป็นเหตุหลุด
 พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดอยู่ในภพให้สรรพสัตว์ยินดีด้วยการได้ดอกไม้คือวิมุตติ ข้าแต่พระองค์ผู้มี
 พระจักขุ ตลอดพุทธเขต๒ยกเว้นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นมหา มุนีเสียก็ไม่มีใครจะมีปัญญาเหมือนกับ
 ข้าพระองค์ผู้เป็นบุตรของพระองค์เลย ศิษย์และชุมชนนมชนขอพระองค์ที่พระองค์ทรงแนะนำดีแล้วให้
 ศึกษาดีแล้ว ฝึกฝนในอุบายเครื่องฝึกอันสูงสุดแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นมีปกติเข้ามา
 ยินดีในฉานเป็นนักปราชญ์ มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่น เป็นมุนี สมบูรณ์ด้วยความเป็นมุนี แวดล้อมพระองค์
 อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นมักน้อย มีปัญญารักษาตน เป็นนักปราชญ์ ฉันอาหารแต่น้อย ไม่โลภสันโดษตาม
 มีตามได้ แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นถือการอยู่ป่าเป็นวัตร ยินดีในธุดงค์เข้ามา
 ใช้จีวร เศร้าหมอง ยินดียิ่งในความสงัดเป็นนักปราชญ์ แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นเป็นผู้ปฏิบัติ
 (พร้อมด้วยมรรค)ดำรงอยู่ในผล และเป็นพระเสขะพร้อมด้วยผล มุ่งหวังประโยชน์อย่างสูงสุด
 (คือพระนิพพาน)แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อท่านเหล่านั้นทั้งที่เป็นพระโสดาบัน ทั้งที่เป็นพระสกทาคามี
 ทั้งที่เป็นพรอนาคามี และที่เป็นพระอรหันต์เป็นผู้ปราศจากมลทิน(คือกิเลส) แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ
 สาวกของพระองค์จำนวนมากฉลาดในสติปัญญา ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ทุกท่านแวดล้อมพระองค์อยู่
 ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นฉลาดในอิทธิบาท ยินดีในการเจริญสมาธิหมั่นประกอบสัมมปปธาน แวดล้อม

พระองค์อยู่ทุกเมื่อ ท่านเหล่านั้นได้วิชา ๓๒ ได้อภิญญา ๖ ถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์ถึงความสำเร็จแห่งปัญญาแวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก ศิษย์ของพระองค์เป็นเช่นนี้เป็นผู้ศึกษาดีแล้ว หาผู้กระทบกระทั่งได้ยากมีเดชแผ่ไป แวดล้อมพระองค์อยู่ทุกเมื่อ พระองค์มีศิษย์เหล่านั้น แวดล้อมผู้ส่ำรวมแล้ว ผู้มีตบะ เป็นผู้ไม่ครั้นคร้ามดังราชสีห์ย่อมทรงดงามดังดวงจันทร์ ต้นไม้เกิดบนแผ่นดินย่อมงอกงามไพบูลย์บนแผ่นดินต้นไม้เหล่านั้นย่อมผลัดผล (โดยลำดับ) ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร มีพระยศยิ่งใหญ่พระองค์ทรงเป็นเช่นกับแผ่นดิน ศิษย์ (เป็นเช่นกับต้นไม้) ดำรงอยู่ในศาสนาของพระองค์แล้ว ย่อมได้ผลเป็นอมตะ แม่น้ำสินธุ แม่น้ำสรสวดี แม่น้ำจันทกาคาแม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำสรภู และแม่น้ำมทิ เมื่อแม่น้ำหลายสายนั้นไหลไป(ถึงทะเล)ทะเลย่อมรองรับไว้แม่น้ำเหล่านั้นย่อมละชื่อเดิม ปรากฏชื่อว่าทะเล ฉันทิ วรรณทั้ง ๔๑ เหล่านี้ก็ฉันทินั้นมาบวชในสำนักของพระองค์แล้วก็ย่อมละชื่อเดิม ปรากฏชื่อว่าพุทธบุตร ดวงจันทร์ปราศจากมลทินโคจรอยู่ในอากาศมีแสงรุ่งโรจน์ยิ่งกว่าหมู่ดาวในโลกทั้งหมด ฉันทิ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากพระองค์ก็ฉันทินั้นเหมือนกัน มีศิษย์แวดล้อมก็ย่อมรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นทั้งหมดในกาลทุกเมื่อเคลื่อนเกิดขึ้นในน้ำลึกย่อมไม่ล่องเลยล้นฝั่งไปได้คลื่นเหล่านั้นกระทบฝั่งเป็นระลอกกระจายหายไปหมด ฉันทิเดิยธีย์ทั้งหลายในโลกก็ฉันทินั้นมีปฏิฐานต่างกัน เป็นชนจำนวนมากพวกเขาต้องการจะกล่าวธรรมแต่ก็ไม่ล่องเลยพระองค์ผู้เป็นมุณีไปได้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีพระจักขุ ก็ถ้าเดิยธีย์เหล่านั้นเข้ามาหาพระองค์ด้วยความประสงค์จะคัดค้าน ครั้นมาถึงสำนักของพระองค์แล้ว ก็จะกลายเป็นจรมไป ดอกโกมุท ดอกบัวเผื่อน จำนวนมากเกิดในน้ำ แล้วติดอยู่กับน้ำและเปือกตม ฉันทิ เหล่าสัตว์จำนวนมากก็ฉันทินั้น เกิดมาในโลกแล้วถูกราคะและโทสะเบียดเบียน ย่อมงอกงาม (ในวิภูฏสงสาร) ดุจดอกโกมุทงอกงามในเปือกตม ฉะนั้น ดอกบัวหลวงเกิดในน้ำงดงามอยู่กลางน้ำ(แต่)ดอกบัวหลวงนั้นยังคงบริสุทธิ์ ไม่ติดอยู่กับน้ำ ฉันทิ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ก็ทรงเป็นฉันทินั้นเป็นนหามุณี เกิดมาแล้วในโลก (แต่)ไม่ทรงติดอยู่กับโลกดุจดอกบัวหลวงไม่ติดอยู่กับน้ำ ฉะนั้น ดอกไม้หลายชนิดที่เกิดในน้ำย่อมแยมบานในเดือน ๑๒ ไม่ล่องเลยเดือน ๑๒ นั้นไปเพราะเดือน ๑๒ นั้นเป็นกาลสมัยที่ดอกไม้จะบาน ฉันทิ ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร พระองค์ก็เป็นผู้แยมบานแล้ว ฉันทินั้นเหล่าศิษย์ของพระองค์ก็เป็นผู้แยมบานแล้วด้วยวิมุตติ ไม่ล่องเลยคำสั่งสอนของพระองค์ไปได้ดุจดอกบัวหลวงซึ่งแยมบานด้วยน้ำไม่ล่องเลยกาลสมัยเป็นที่แยมบานไปได้ ฉะนั้น ต้นพญาไม้สาละออกดอกบานสะพรั่งส่งกลิ่นหอมบอวลไปคล้ายกลิ่นทิพย์แวดล้อมด้วยไม้สาละชนิดอื่นย่อมงดงาม ฉันทิข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ก็ฉันทินั้นเหมือนกันทรงแยมบานด้วยพระพุทธานุ มีหมู่ภิกษุแวดล้อมย่อมงดงาม ดุจดุพญาไม้สาละ ฉะนั้นเปรียบเหมือนภูเขาศิลาล้วนชื่อหิมวาเป็นภูเขที่มีโอสถสำหรับสรรพสัตว์เป็นที่อยู่ของพวกนาค อสูร และเทวดาทั้งหลายข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก พระองค์ก็ทรงเป็นฉันทินั้นทรงเป็นดุจโอสถของสรรพสัตว์๑ ทรงได้วิชา ๓ ได้อภิญญา ๖ ถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากผู้ที่พระองค์ทรงพระกรุณาพราสอนแล้วนั้นย่อมยินดีในธรรม อยู่ในศาสนาของพระองค์ราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อพ้อออกจากถ้ำที่อาศัยแล้วเหยียดดูทิศ

ทั้ง ๔ จึงบันลือสีหนาท ๓ ครั้ง เมื่อราชสีห์ผู้พญาเนื้อคำรามสัตว์ทั้งปวงยอมสละดังกลัว อันที่จริง ชาติราชสีห์นี้ยอมทำให้เหล่าสัตว์สละดังกลัวทุกเมื่อ ฉันทิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่พื้นพสุธานี้ยอมหวั่นไหว เหล่าสัตว์ผู้ควรตรัสรู้ก็ยอมตรัสรู้เหล่าสัตว์ผู้อยู่ในหม่อมารยอมสละดังฉันทัน ข้าแต่พระมหาราชนิ เมื่อพระองค์ทรงบันลืออยู่เหล่าเดียรฉัตย์ทั้งปวงยอมสละดัง ดุจดุจดกา ฝูงเหยี่ยวบินกระเจิงไปดุจดุจดสัตว์แตกกระเจิงไปเพราะราชสีห์ผู้เป็นพญาเนื้อ ฉะนั้น เหล่าคณาจารย์บางพวกประชาชนเรียกกันว่า เป็นศาสดาในโลกท่านเหล่านั้นยอมแสดงธรรมที่สืบ ๆ กันมาแก่ชุมชนชน ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก แต่พระองค์หาเป็นอย่างนั้นไม่ครั้นทรงตรัสรู้สัจจะทั้งหลายด้วยพระองค์เองแล้วจึงทรงแสดงโพธิปักขิยธรรมทั้งมวลแก่เหล่าสัตว์ พระองค์ทรงทราบอริยาศัยและอนุสัยทรงทราบว่า อินทรีย์มีกำลังแก่กล้าและไม่แก่กล้าทรงทราบบุคคลสมควรและไม่สมควรจึงทรงบันลือดุจดุจดมหาเมฆ เพื่อจะทรงตัดความสงสัยของชุมชนชนที่จะพึงนั่งรอบจักรวาลผู้มีปฏิญญาต่างกัน มีความคิดแตกต่างกัน พระองค์ผู้เป็นมุนีทรงรู้จักจิตของเหล่าสัตว์ทั้งปวงทรงฉลาดในข้ออุปมา ตรัสแก้ปัญหาข้อเดียวเท่านั้นก็ทรงตัดความสงสัยของเหล่าสัตว์เสียได้พื้นแผ่นดินพึงเต็มด้วยมนุษย์ผู้เชื่อกับจอกแทนพวกเขาทั้งหมดพึงประคองอัญชลีประกาศคุณของพระองค์ผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก อีกอย่างหนึ่งเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นเมื่อประกาศคุณอยู่ตลอดกัปหนึ่งพึงประกาศคุณโดยประการต่าง ๆ ก็ยังไม่สามารถจะประกาศคุณให้สิ้นสุดได้พระตถาคตมีพระคุณหาประมาณมิได้ ก็ข้าพระองค์สรรเสริญพระชินเจ้าด้วยกำลังของตนอย่างไรเหล่าเทวดาและมนุษย์เมื่อสรรเสริญอยู่ตลอดโกฏิกัปก็พึงสรรเสริญอย่างนั้นเหมือนกันก็ถ้าใคร ๆ จะเป็นเทวดา หรือมนุษย์ก็ตามได้ศึกษามาเป็นอย่างดีแล้ว จะพึงกำหนดเพื่อจะประมาณ(คุณ)ผู้นั้นจะพึงได้รับความลำบากเปล่า ข้าแต่พระองค์ผู้ศากยบุตร มีพระยศยิ่งใหญ่ข้าพระองค์ดำรงอยู่ในศาสนาของพระองค์แล้วสำเร็จปัญญาบารมียุ่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ ข้าพระองค์จะย่ำยีเหล่าเดียรฉัตย์วันนี ข้าพระองค์เป็นจอมทัพรธรรมในศาสนาของพระศากยบุตรประกาศศาสนาของพระชินเจ้ากรรมที่ข้าพระองค์ได้ทำไว้ในกาลที่จะกำหนดจำนวนมิได้แสดงผลแก่ข้าพระองค์แล้วในอิตถภาพสุดท้ายนี้ข้าพระองค์หลุดพ้นดีแล้วดุจดุจดาลูกศรหลุดพ้นไปจากแฉ่งเผือกเลสของข้าพระองค์ได้แล้ว มนุษย์คนใดคนหนึ่งพึงทูนของหนักไว้บนศีรษะตลอดเวลาเขาต้องลำบากเพราะของหนักเป็นผู้เต็มไปด้วยของหนักทั้งหลาย ข้าพระองค์ถูกไฟ ๓ กอง๑ เผาไหม้อยู่เป็นผู้เต็มไปด้วยของหนักคือภพ๒ โดยประการนั้นท่องเที่ยวไปแล้วในภพทั้งหลายภูเขาสินธุอันบุคคลถอนขึ้นแล้วฉันทิด ก็ภาระอันหนักข้าพระองค์ยกลงแล้วภพทั้งหลายข้าพระองค์ก็เพิกได้แล้ว ฉันทันกิจที่ควรทำทั้งหมดในศาสนาของพระองค์ผู้ศากยบุตรข้าพระองค์ก็ได้กระทำสำเร็จแล้วตลอดพุทธเขตยกเว้นพระผู้มีพระภาคผู้ศากยะ ผู้ประเสริฐข้าพระองค์เป็นผู้เลิศด้วยปัญญา ไม่มีผู้เชื่อกับข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในสมาธิ ถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์วันนี เมื่อต้องการจะเนรมิตคน ๑,๐๐๐ คนก็ได้ พระผู้มีพระภาคผู้เป็นมหาราชนิเป็นผู้ชำนาญในอนุปปวหารธรรมตรัสสอนแก่ข้าพระองค์ นิโรธสมาบัติเป็นที่นอนของข้าพระองค์ข้าพระองค์มีทิพยจักขุบริสุทธิ์หมดจดข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในสมาธิ หมั่นประกอบในสัมมัปปธาน ยินดีในการเจริญโพชฌงค์ข้าพระองค์ได้ทำกิจทุกอย่างที่

สาวจะพึงบรรลุแล้วยกเว้นพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกเสียแล้วไม่มีผู้เช่นกับข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในสมาบัติ ได้มานและวิโมกข์ เร็วพลัน ยินดีในการเจริญโพธิฌงค์เป็นผู้บรรลุ สาวกบารมีญาณข้าพระองค์เป็นคนมีคารวะอย่างสูงสุดเพราะได้บรรลุสาวกบารมีญาณด้วยความรู้ข้าพระองค์มีจิตอนุเคราะห์เพื่อนสพรหมจารีด้วยศรัทธาทุกเมื่อ ข้าพระองค์ละทิ้งความถือตัวและความเย่อหยิ่งแล้วดุจถูกถอนเชียวเสียแล้ว (หรือ) ดุจโคอุสภะตัวเขาหักเสียแล้วเข้าหาหมู่คณะด้วยความเคารพหนักแน่น หากปัญญาของข้าพระองค์จะพึงมีรูปร่างปัญญาของข้าพระองค์ก็ต้องเสมอกับพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายนี้เป็นผลของการชมเชยพระญาณของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโณมทัสสี ข้าพระองค์ประพฤติตามโดยชอบซึ่งพระธรรมจักรนี้เป็นผลของการชมเชยพระญาณ บุคคลผู้มีความปรารถนาเลวทราม เป็นคนเกียจคร้านละความเพียร มีการศึกษาน้อย ไม่มีมารยาทอย่าได้มาสมาคมกับข้าพระองค์ในที่ไหน ๆ เป็นคนเกียจคร้าน หมายถึงเกียจคร้านในการทำวัตรปฏิบัติในอริยาบถมีการยืนและนั่งเป็นต้น ส่วนบุคคลผู้มีการศึกษามาก มีปัญญามีจิตตั้งมั่นดีในศีลทั้งหลาย หมั่นประกอบความสงบทางใจของมาดำรงอยู่บนศีระของข้าพระองค์เถิด (เมื่อพระสารีบุตรเถระจะชักชวนภิกษุอื่น ๆ ในคุณสมบัตินั้น จึงกล่าวว่า) เหตุนั้น ข้าพเจ้าจึงกล่าวกับท่านทั้งหลายขอความเจริญจงมีแก่ท่านทั้งหลายตามจำนวนที่มาประชุมกัน ณ ที่นี้ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้มักน้อย สันโดษยินดีให้ท่านทุกเมื่อเถิด ข้าพเจ้าพบสาวกรูปใดก่อนแล้วได้เป็นผู้ปราศจากธุลีคือกิเลส ปราศจากมลทินคือกิเลสสาวกรูปนั้นมีนามว่าอัสสชิ เป็นนักปราชญ์ เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นสาวกของพระอัสสชิเถระนั้นวันนี้ข้าพเจ้าได้เป็นธรรมเสนาบตีถึงความสำเร็จในคุณทั้งปวงจึงอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะพระสาวกรูปใดชื่อว่าอัสสชิ เป็นอาจารย์ของข้าพเจ้าอยู่ ณ ที่ใด ข้าพเจ้าจะนอนหันศีรษะไปทางทิศนั้นพระผู้มีพระภาคผู้โคดมศากยะผู้ประเสริฐทรงระลึกถึงกรรมของข้าพเจ้าแล้วประทับนั่งท่ามกลางหมู่ภิกษุทรงตั้งข้าพเจ้าไว้ในตำแหน่งอัครสาวก กิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าเผาได้แล้วภพทั้งปวงข้าพเจ้าถอนได้แล้วข้าพเจ้าตัดกิเลสเครื่องผูกพันได้แล้วอยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะดุจพญาช้างตัดเครื่องพันธนาการได้อยู่อย่างอิสระ การที่ข้าพเจ้าได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด เป็นการมาดีแล้วหนอวิชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิทา ๔๑ วิโมกข์ ๘๒ และอภิญญา ๖^๗ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้วดังนี้แลได้ทราบว่าคุณพระสารีบุตรเถระได้ภาวนิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พุทธวรรค เถราปทาน อุปาลีเถราปทาน^๘
กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระอุปาลีเถระ พระอุปาลีเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ข้าพเจ้าเป็นพราหมณ์มีนามว่าสุชาตะในกรุงหงสวดี มีกองทรัพย์ ๘๐ โกฏิมีทรัพย์และ

^๗ วิ.ป. (ไทย) ๘/๔๕๔/๖๓๘., วิ.มทา. (ไทย) ๑/๑๙๘/๑๘๓.

^๘ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๔๐-๔๔๔/๖๘.

ข้าวเปลือกเป็นอันมาก เป็นผู้คงแก่เรียน ทรงมนตร์จปไตรเพท สำเร็จในคัมภีร์พยากรณ์ลักษณะคัมภีร์อิติहाสะ และไตรเพท อันเป็นธรรมของตน ครั้งนั้น เหล่าปรีชาชนผู้มีมบอยเดียวสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเชื้อสายพระอาทิตย์และเหล่าดาบสผู้เกี่ยวสัจจพากันท่องเที่ยวไปบนพื้นแผ่นดิน แม้พวกเขาก็พากันห้อมล้อมข้าพเจ้าด้วยสำคัญว่า เป็นพราหมณ์ มีชื่อเสียงชนจำนวนมากพากันบูชาข้าพเจ้า แต่ข้าพเจ้าไม่บูชาใคร ๆ ครั้งนั้น ข้าพเจ้าไม่เห็นใครว่าเป็นผู้ที่ควรบูชา จึงถือตัวจัดพระชินเจ้ายังไม่เสด็จอุบัติขึ้นมา ตราบใดคำว่า พุทธะ ก็ยังไม่มีตราบนั้น เมื่อวันคืนล่วงไป พระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตระทรงเป็นผู้นำ ผู้มีพระจักขุเสด็จอุบัติขึ้นมาบรรเทาความมืดทั้งปวงในโลก เมื่อศาสนาแผ่ไปกว้างขวาง มีท่านผู้รู้มากและเป็นปึกแผ่นครั้งนั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จเข้าไปยังกรุงหงสวดี ครั้งนั้น พระพุทธเจ้าผู้มีพระจักขุพระองค์นั้นได้ทรงแสดงธรรมเป็นประโยชน์แก่พระบิดามีชุมชนมชนอยู่โดยรอบตลอดหนึ่งโยชน์ ตามเวลานั้นครั้งนั้น สุนันทดาบสได้รับสมมติจากหมู่ชน(ว่าเป็นเลิศ)ได้ใช้ดอกไม้บังแดดทั่วพุทธบริษัท เมื่อพระพุทธเจ้าทรงประกาศสัจจะ ๔ ณ มณฑปดอกไม้ทั้งดงามเหล่าสัตว์ประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ โกฏิได้บรรลุธรรม พระพุทธเจ้าทรงบันดาลหยาดฝนคือพระธรรมให้ตกลงตลอดทั้ง ๗ คิน ๗ วันพอถึงวันที่ ๘ พระชินเจ้าก็ได้ทรงพยากรณ์สุนันทดาบสว่า ท่านผู้นี้ เมื่อเวียนว่ายตายเกิดในเทวโลกหรือมนุษย์โลกก็จักเป็นผู้ประเสริฐกว่าใครทั้งหมดจักเวียนว่ายตายเกิดในภพทั้งหลาย ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาทรงพระนามว่าโคตม ตามพระโคตรทรงสมภพในราชสกุลโอกกาการาช จักอุบัติขึ้นในโลก ท่านผู้นี้จักเป็นบุตรของนางมันตานี มีนามว่าปุณณะเป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิตจักเป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้น ครั้งนั้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพยากรณ์สุนันทดาบสอย่างนี้แล้วทำให้ประชาชนทั้งปวงร่าเริง ทรงแสดงกำลังของพระองค์ครั้งนั้น ประชาชนประนมมือไหว้สุนันทดาบสแต่สุนันทดาบสครั้นทำสักการะในพระพุทธเจ้าแล้วก็ได้ชำระคติ(กำเนิด)ของตนให้บริสุทธิ์หมดจด เพราะข้าพเจ้าได้ฟังพระดำรัสของพระมุณี ณ ที่นั้นจึงได้มีความดำริว่า เราจักสั่งสมบุญโดยประการที่จะได้พบพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคตม ครั้นข้าพเจ้าคิดอย่างนี้แล้ว ก็คิดถึงกิจที่เราควรทำว่าเราจะบำเพ็ญบุญกรรมเช่นไร ในเนื่อนาบุญที่ยอดเยี่ยม บรรดาภิกษุผู้เป็นนักสวดทั้งหมดในศาสนาภิกษุรูปนี้เป็นนักสวดรูปหนึ่งได้รับแต่งตั้งเป็นผู้เลิศในทางวินัยตำแหน่งนั้นข้าพเจ้าปรารถนาแล้ว โภคสมบัติของข้าพเจ้านี้นับประมาณมิได้เปรียบดังห้วงน้ำที่ไม่มีอะไร ๆ ทำให้กระเพื่อมได้ (นับไม่ได้)ข้าพเจ้าได้จ่ายโภคสมบัตินั้นสร้างอารามถวายพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าจ่ายทรัพย์หนึ่งแสนซื้อสวนชื่อว่าโสภณะ ด้านทิศตะวันออกนครสร้างให้เป็นสังฆารามข้าพเจ้าได้สร้างเรือนยอด ปราสาท มณฑปเรือนโล้น ถ้ำ และที่จ่งกรมไว้ในสังฆารามอย่างดี ข้าพเจ้าได้สร้างเรือนไฟ โรงไฟโรงน้ำ และห้องอาบน้ำถวายแด่หมู่ภิกษุ ข้าพเจ้าได้ถวายเก้าอี้นอน ตั้งภาชนะสำหรับใช้สอย คนวัด และเภสัชชนันครบทุกอย่าง ข้าพเจ้าได้จัดตั้งอารักขาไว้ ให้สร้างกำแพงอย่างมั่นคงด้วยหวังว่า ใคร ๆ อย่าได้รับกวนอารามแห่งนั้นของท่านผู้มีจิตสงบ ผู้คงที่เลยข้าพเจ้าได้จ่ายทรัพย์หนึ่งแสนสร้างที่อยู่ไว้ในสังฆารามครั้นให้สร้างเสร็จสมบูรณ์แล้ว จึงน้อมถวายพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระมุณี ข้าพระองค์สร้างอารามเสร็จเรียบร้อยแล้วขอพระองค์ทรงรับเถิด ข้าแต่พระ

ธีรเจ้าผู้มีพระจักขุข้าพระองค์ขอมอบถวายแด่พระองค์ ขอพระองค์ทรงรับเกิดพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระผู้ทรงรู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชา ทรงเป็นผู้นำทราบความดำริของข้าพเจ้าแล้ว จึงทรงรับไว้ ข้าพเจ้าทราบการรับของพระสัพพัญญูผู้แสวงหาพระคุณอันยิ่งใหญ่จึงตระเตรียมโภชนาหารแล้ว ไปกราบทูลกตตาล เมื่อข้าพเจ้ากราบทูลกตตาลแล้วพระพุทธรูปเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระ ผู้ทรงเป็นผู้นำ พร้อมด้วยพระชีนาสพ ๑,๐๐๐ รูปได้เสด็จมาสู่อารามของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าทราบเวลาที่พระองค์ประทับนั่งเรียบร้อยแล้วจึงอังคาสให้อิมหน้าทราบเวลาที่เสวยเสร็จเรียบร้อยแล้ว จึงได้กราบทูลคำนีว่า อารามชื่อโสภณะข้าพระองค์จ่ายทรัพย์หนึ่งแสนซื้อมาได้สร้างจนเสร็จเรียบร้อยแล้วด้วยทรัพย์จำนวนเท่านั้น เช่นกันข้าแต่พระมุนี ขอพระองค์ทรงรับเกิด ด้วยการถวายพระอารามแห่งนี้และด้วยการตั้งเจตนาไว้มัน เมื่อข้าพระองค์บังเกิดในภพของจึงได้สิ่งที่ข้าพระองค์ปรารถนาเกิด พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงรับสังฆารามที่ข้าพเจ้าสร้างเสร็จเรียบร้อยแล้วประทับนั่งท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้ว ได้ตรัสพระดำรัสที่ว่า เราจักพยากรณ์ผู้ที่ได้ถวายสังฆารามซึ่งสร้าง(กุฏิ ที่เรือน มณฑป ปราสาท เรือนโล้น และกำแพงเป็นต้น)เสร็จเรียบร้อยแล้วแด่พระพุทธรูปเจ้าท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเกิด กองทัพ ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้าพลรถ และพลเดินเท้า จะแวดล้อมผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม เครื่องดนตรี ๖๐,๐๐๐ ชิ้น กลองที่ประดับตกแต่งสวยงาม จะแวดล้อมผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม สาวรุ่น ๘๖,๐๐๐ นาง ผู้ประดับตกแต่งสวยงามสวมใส่ผ้าอาภรณ์อย่างงดงาม ห้อยตุ้มหูแก้วมณี มีหน้ากลมโต มีปกติร่าเริง รูปร่างงามเอวเล็กเอวบาง จักแวดล้อมผู้นี้เป็นนิตยน์นี้เป็นผลแห่งการถวายสังฆาราม ผู้นี้จักมีนรมย์ในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐ กัปจักเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๑,๐๐๐ ชาติ จักได้สิ่งของทุกอย่างที่ท้าวเทวราชจะพึงได้เป็นผู้มีโภคทรัพย์ไม่รู้จักพร่อง ครองเทวสมบัติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิในแคว้นแคว้น ๑,๐๐๐ ชาติเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพศาลนับชาติไม่ถ้วนในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ กัปพระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตรทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลกท่านผู้นี้จักมีนามว่าอุบาลีเป็นธรรมทายาท เป็นโอรสที่ธรรมเนรมิตเป็นสาวกของพระศาสดาพระองค์นั้นจักถึงความสำเร็จในวินัย เป็นผู้ฉลาดในฐานะและมีฐานะ๒ดำรงศาสนาของพระชินเจ้าไว้ได้ อยู่อย่างผู้ไม่มีอาสวะ พระผู้มีพระภาคผู้โคดมศากยะผู้ประเสริฐทรงทราบความนั้นทั้งหมดแล้วประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุจักทรงตั้ง(อุบาลี)ไว้ในเอตทัคคะ ข้าพระองค์ปรารถนาศาสนาของพระองค์ เริ่มต้นตั้งแต่(หลายแสน)กัปที่นับมิได้ข้าพระองค์ได้บรรลุประโยชน์นั้นทั้งได้บรรลุความสิ้นสังโยชน์ทั้งปวงตามลำดับ คนถูกคุกคามด้วยพระราชาอาญาถูกเสียไว้ที่หลาวแล้ว ไม่ได้ความสำราญที่หลาวต้องการแต่จะหลุดพ้นไปอย่างเดียว ฉันทิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากข้าพระองค์ก็ฉันทันนั้นเหมือนกันถูกคุกคามด้วยอาชญาคืออาภ ถูกเสียไว้ที่หลาวคือกรรมถูกเวทนาคือความกระหายบีบคั้นแล้ว ไม่ประสบความสำเร็จในภพถูกไฟกอง แผลเผาอยู่ แสวงหาอุบายรอดพ้นจตุคนแสวงหาอุบายรอดพ้นจากพระราชาอาญา ฉะนั้น คนดื่มยาพิษ ถูกยาพิษบีบคั้นเขาจึงแสวงหายากำจัดยาพิษ เมื่อแสวงหา จึงได้พบยากำจัดยาพิษดื่มยานั้นแล้วก็มีความสุข เพราะรอดพ้นจากยาพิษ ฉันทิด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากข้าพระองค์ก็เป็น

เหมือนคนถูกยาพิษทำร้ายถูกวิชาบีบคั้น จึงแสวงหายาคือพระสัทธรรมเมื่อแสวงหาได้คือพระธรรมก็ได้พบศาสนาของพระศากยศาสนามันเป็นยาชั้นเลิศกว่ายาทุกขนานสำหรับบรรเทาทุกข์ทุกชนิดข้าพระองค์ดื่มธรรมโอสธแล้วก็ถอนพิษได้ทั้งหมดข้าพระองค์ได้สัมผัสพระนิพพาน ซึ่งไม่แก่ ไม่ตายเป็นภาวะเย็นสนิทคนถูกผึ้งคุกคาม ถูกผึ้งสุมบีบคั้นจึงแสวงหาหมีเพื่อรอดพ้นจากผึ้ง เมื่อแสวงหา ก็ได้พบหมีผู้ฉลาดในวิชาไล่ผึ้งหมีนั้นจึงขับไล่ผึ้งให้คนนั้นและทำผีพร้อมทั้งต้นเหตุให้พินาศ ฉันทใด ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากข้าพระองค์ก็ฉันทนั้นเหมือนกันถูกผึ้งคือความมืด(คือกิเลส)เบียดเบียนจึงแสวงหาแสงสว่างคือญาณเพื่อรอดพ้นจากความมืด ต่อมา ข้าพระองค์ได้พบพระศากยมุนิผู้ชำระความมืดคือกิเลสพระศากยมุนินั้น ทรงบรรเทาความมืดให้ข้าพระองค์จุฬหมีขับไล่ผึ้งไป ฉะนั้น ข้าพระองค์ได้ตัดกระแสการเวียนว่ายตายเกิดแล้วห้ามกระแสแห่งตัณหาได้ ถอนภพขึ้นได้หมดสิ้นจุฬหมีขับไล่ผึ้งไปพร้อมทั้งต้นเหตุ ฉะนั้น พญาครุฑโอบลงจับนาคซึ่งเป็นภิกษาของตนย่อมทำน้ำในสระใหญ่ให้กระเพื่อมถึง ๑๐๐ โยชน์ โดยรอบครั้นพญาครุฑนั้นจับนาคได้แล้ว เบียดเบียนนาค ให้ห้อยหัวลงมันจับนาคพาบินไปได้ตามความปรารถนา ฉันทใดข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากข้าพระองค์ก็เหมือนพญาครุฑที่มีพลังแสวงหาอสังขตธรรม ได้ชำระโทษทั้งหลายแล้ว ข้าพระองค์ได้เห็นธรรมอันประเสริฐจึงยึดถือเอาสันติบาท อันยอดเยี่ยมนี้อยู่จุฬพญาครุฑจับนาคไป ฉะนั้น เถาว์ลย์ชื่ออาสาวดี เกิดในสวนจิตรลดาแล้วล่วงไป ๑,๐๐๐ ปี เถาว์ลย์นั้นจึงจะเกิดผลพลหนึ่ง เทพทั้งหลาย เข้าไปนั่งเฝ้าเถาว์ลย์ชื่ออาสาวดีนั้นเมื่อกาลนาน ๆ จะมีผลสักคราวเถาว์ลย์ชื่ออาสาวดีนั้นเป็นเถาว์ลย์ชั้นสูงสุดเป็นที่รักใคร่ของเหล่าเทวดาอย่างนี้ นับได้ ๑๐๐,๐๐๐ ปี (นับจากกัปนี้ไป)ข้าพระองค์จึงจะได้ปรนนิบัติพระมุนินั้นนอบน้อมทั้งเข้าเฝ้าจุฬเทวดาได้เข้าไปเฝ้าเถาว์ลย์ชื่ออาสาวดีทั้งเข้าเฝ้า ฉะนั้น กาปรนนิบัติ(พระพุทเจ้า)ไม่เป็นหมัน(เปล่าประโยชน์)และการนอบน้อมก็ไม่เปล่าประโยชน์ถึงข้าพระองค์จะมาจากที่ไกลขณะก็มีได้ล่วงเลยข้าพระองค์ไป ข้าพระองค์ค้นหาการถือปฏิสนธิในภพก็ไม่เห็นเพราะข้าพระองค์ไม่มีอุปธิ หลุดพ้นแล้ว(จากกิเลสทั้งปวง)มีจิตสงบระงับเที่ยวไปธรรมดาดอกปทุมพอได้สัมผัสแสงดวงอาทิตย์ก็แย้มบานทุกเมื่อ ฉันทใดข้าแต่พระองค์ผู้ทรงมีความเพียรมากข้าพระองค์ก็ฉันทนั้นบานแล้ว(คือสำเร็จมรรคผลนิพพาน)เพราะรัศมีแห่งพระพุทเจ้า ในกำเนิดนกกาง ย่อมไม่มีนกกางตัวผู้ในกาลทุกเมื่อเมื่อเมฆฝนคำรน(เมื่อฟ้าร้อง)นกกางตัวเมียจึงจะตั้งครรภได้ ในกาลทั้งปวง นกกางตัวเมียเหล่านั้นจะตั้งครรภอยู่นานตราบเท่าที่เมฆฝนยังไม่คำรามพวกมันจะพ้นจากภาระ(จะออกไป)ได้ก็ต่อเมื่อเมฆฝนตกลงมา ฉันทใดข้าพระองค์ก็ฉันทนั้น เมื่อพระพุทเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระทรงคำรนด้วยเมฆฝนคือพระธรรมก็ได้ตั้งครรภคือธรรม ด้วยเสียงแห่งเมฆฝนคือธรรม ใช้เวลาตั้ง ๑๐๐,๐๐๐ กัปข้าพระองค์ จึงจะได้ตั้งครรภคือบุญข้าพระองค์ยังไม่พ้นจากภาระตราบเท่าที่เมฆฝนคือพระธรรมยังไม่คำรน ข้าแต่พระศากยมุนิ พระองค์ทรงคำรนด้วยเมฆฝนคือพระธรรมในกรุงกบิลพัสดุ์ที่นารีนรมย์ในกาลใดในกาลนั้นข้าพระองค์ก็จะพ้นจากภาระธรรมแม้นั้น คือ สุกญตวิโมกข์ อนิมิตตวิโมกข์อัปปณิหิตวิโมกข์ และผล ๔ ทั้งปวงข้าพระองค์ก็ได้บรรลุแล้ว

ภาณวารที่ ๒ จบ ข้าพระองค์ปรารถนาคำสอนของพระองค์นานจนนับกับไม่ได้ข้าพระองค์
 ได้บรรลุประโยชน์นั้นแล้วทั้งได้สันติบท อันยอดเยี่ยมตามลำดับ ข้าพระองค์ถึงความสำเร็จในวินัยเป็น
 เหมือนภิกษุผู้แสวงคุณผู้มีชื่อเสียงไม่มีภิกษุรูปอื่นจะเสมอเหมือนข้าพระองค์ข้าพระองค์ทรงจำคำสั่งสอน
 ไว้ได้ ในวินัยปิฎกทั้งสิ้นนี้ คือ ในวินัย ในขันธกะ ๒ ในปริจเฉท ๓ (คือ ในสังฆาทิเสส ๓ หมวดและ
 ปาจิตตีย์ ๓ หมวด) ในหมวดที่ ๕๑ ข้าพระองค์ไม่มีความสงสัยอักขระ(คือสระ)หรือแม่ในพยัญชนะเลย
 ข้าพระองค์ฉลาดในวิธีชม ในการกระทำคืนในฐานะที่ควรและฐานะที่ไม่ควรในการเรียกภิกษุผู้ถูกลงโทษ
 กลับเข้าหมู่และในการช่วยให้ภิกษุออกจากอาบัติถึงความสำเร็จในการกระทำทางวินัยกรรมทุกอย่าง ข้า
 พระองค์ตั้งบทไว้ในวินัยและขันธกะ และขยายอุกโตวิภังค์เรียก(ภิกษุผู้ถูกลงโทษ)กลับเข้าหมู่โดยกิจ
 (หน้าที่) ข้าพระองค์เป็นผู้ฉลาดในนิรุตติศาสตร์และฉลาดในประโยชน์และสิ่งมิใช่ประโยชน์สิ่งที่ข้า
 พระองค์ไม่รู้ไม่มีข้าพระองค์เป็นผู้เลิศผู้หนึ่งในศาสนาของพระศาสดา ในวันนี้ ข้าพระองค์มองเห็นรูปคติ
 บรรเทาความสงสัยได้ทุกอย่าง ในศาสนาของพระศากยบุตรตัดความลังเลได้หมดสิ้นข้าพระองค์เป็นผู้
 ฉลาดในฐานะทั้งปวง คือ บทหน้าบทหลัง อักขระ พยัญชนะ คำเริ่มต้น และคำลงท้าย เหมือนอย่าง
 พระราชาผู้มีพลังทรงจับไพร่พลของพระราชาผู้เป็นปฏิปักษ์ให้เดือดร้อน ชนะสงครามแล้ว รับสั่งให้สร้าง
 นครไว้ในที่นั้น พึงรับสั่งให้สร้างกำแพง รับสั่งให้ขุดคูรอบ ตั้งเสาระเนียดสร้างขุมประตุ สร้างป้อมต่าง ๆ
 ไว้ในนคร เป็นอันมากพึงรับสั่งให้สร้างถนนสี่แยก ทางแยกร้านค้า จัดสรรไว้เป็นอย่างดีสร้างศาลสถิต
 ยุติธรรมเป็นที่ตัดสินคดีความไว้ในนครนั้น เพื่อป้องกันอริราชศัตรู เพื่อจะรู้ช่องทาง(ดีร้าย)เพื่อดูแลรักษา
 กำลังพล พระราชาเจ้านครนั้นจึงทรงแต่งตั้งแม่ทัพไว้ เพื่อรักษาสงของ พระองค์จึงทรงแต่งตั้งคนที่ฉลาด
 ในการเก็บรักษาสงของ ให้เป็นผู้รักษาสงของด้วยตั้งพระทัยว่า สงของของเราอย่าเสียหายไปเลย ผู้ใด
 สมควรสมานกับพระราชาและปรารถนาความเจริญรุ่งเรืองแก่พระราชาพระราชาย่อมมอบหน้าที่แก่ผู้นั้น
 เพื่อปฏิบัติตอบแทนต่อมิตร พระราชาพระองค์นั้น ย่อมทรงแต่งตั้งผู้ที่ฉลาดในलगบอกเหตุในนิมิตและ
 ในลักษณะผู้คงแก่เรียน ผู้ทรงมนตร์ ไว้ในตำแหน่งบุโรหิตพระราชาพระองค์นั้นทรงสมบูรณ์ด้วย
 องค์ประกอบเหล่านี้พิสกนิกรจึงขนานพระนามว่ากษัตริย์เหล่าอำมาตย์จึงถวายนามการอารักขาพระราชาทุก
 เมื่อฉุกเฉินจักรพากเฝ้ารักษานักผู้ประสบทุกข์ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากพระองค์ก็ฉันทัน
 เหมือนกันเป็นดุจกษัตริย์ ผู้ซึ่งจัดข้าศึกศัตรูได้แล้วชาวโลกพร้อมทั้งเทวโลกจึงขนานพระนามว่าธรรม
 ราชา พระองค์ทรงปราบเหล่าเดียรฉิยทรงกำจัดการพร้อมทั้งเสนามารทรงขจัดความมืดมนอนธการแล้ว
 ได้ทรงสร้างนครคือพระธรรมไว้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียร ในนครคือพระธรรมนั้นพระองค์มีศีลเป็น
 ปราการ มีพระญาณเป็นขุมประตุมีศรัทธาเป็นเสาระเนียด และมีความสังวรเป็นนายประตุ ข้าแต่พระ
 มุนี พระองค์มีสติปัญญาเป็นป้อมมีพระปัญญาเป็นขุมทางมีอิทธิบาทเป็นถนนสี่แยกธรรมวิถิ พระองค์ก็
 ทรงสร้างไว้ดีแล้วพระองค์มีพระวินัย พระสูตร พรอภิธรรม และพระพุทพจน์มีองค์ ๙๑ แม้ทั้งมวลนี้
 เป็นธรรมสภาพระองค์มีสุญญตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่อันว่าง)อนิมิตตวิหารธรรม(ธรรมเป็น
 เครื่องอยู่ไม่มีนิมิต)อัปปณิหิตวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่มีความตั้งปรารถนา)อาเนญชวิหารธรรม

(ธรรมเป็นเครื่องอยู่ไม่หวั่นไหว)นิโรธวิหารธรรม(ธรรมเป็นเครื่องอยู่คือความดับ) นี่เป็นธรรมกุฎี พระเถระผู้เลิศด้วยปัญญา ที่ทรงแต่งตั้งไว้ ฉลาดในปฏิภาณ มีนามว่าสาริปุตระเป็นจอมทัฬหกรรมของพระองค์ ข้าแต่พระมุนี พระเถระผู้ฉลาดในจุดและปฏิสนธิถึงความสำเร็จแห่งฤทธิ์ มีนามว่าโกณฑิยะ (โมคคัลลานะ) เป็นบุโรหิตของพระองค์ ข้าแต่พระมุนี พระเถระผู้ดำรงวงศ์เก่าแก่มีเดชแผ่ไป หาผู้กระทบกระทั้งได้ยาก เป็นผู้เลิศด้วยอุตงศ์คุณ(มีนามว่ากัสสปะ)เป็นผู้พิพากษาของพระองค์ ข้าแต่พระมุนี พระเถระผู้เป็นพหูสูตร ผู้ทรงธรรม เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้สดสหายทุกรูป ในศาสนามีนามว่าอานนท์ เป็นผู้รักษารธรรมของพระองค์ พระผู้มีพระภาคผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ทรงละพระเถระเหล่านั้นทุกรูปทรงมุ่งเฉพาะข้าพระองค์ แล้วทรงประทานการวินิจฉัยวินัยซึ่งบัณฑิตผู้รู้แสดงไว้แล้วแก่ข้าพระองค์สาวกของพระพุทธองค์ บางรูปได้ถามปัญหาในวินัยในปัญหาที่ถามมานั้น ข้าพระองค์ไม่ต้องคิด(ลังเล)ย่อมนอบิบายปัญหานั้นได้เลย ข้าแต่พระมุนีตลอดพุทธเขต ยกเว้นพระองค์ในพระวินัยไม่มีใครผู้เช่นกับข้าพระองค์ ผู้ที่ยิ่งกว่าจักมีแต่ที่ไหนพระผู้มีพระภาคผู้โคดม ประทับนั่งในท่ามกลางภิกษุสงฆ์แล้วบันลืออย่างนี้ว่า ผู้เสมอกับอุบาลีในพระวินัยและในชั้นธกะ(คือในมหาวรรค จูฬวรรคและปวิวาร)ไม่มี สำหรับท่านผู้เห็นพระวินัยเป็นหลักสำคัญนวัคคตฤคศาสตร์ เท่าที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ทั้งหมดพระศาสดาตรัสไว้ในวินัย พระผู้มีพระภาคผู้โคดมศากยะผู้ประเสริฐทรงระลึกถึงกรรมของข้าพระองค์ประทับนั่งในท่ามกลางหมู่ภิกษุแล้วทรงแต่งตั้งข้าพระองค์ไว้ในตำแหน่งเอตทัคคะ ข้าพระองค์ได้ปรารถนาตำแหน่งนี้นานนับได้ ๑๐๐,๐๐๐ กับข้าพระองค์ได้บรรลุประโยชน์นั้นแล้ว ถึงความสำเร็จในวินัยเมื่อก่อน ข้าพระองค์เป็นช่างกลบก (ช่างตัดผม)เป็นผู้ทำให้เจ้าศากยะทั้งหลายเกิดความเพลิดเพลिनได้ละชาติกำเนิดนั้นแล้วมาเป็นบุตรของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ในกัปที่ ๒ นับจากภัทรกัปนี้ไปได้มีกษัตริย์พระนามว่าอัญชุตระทรงเดชานุภาพหาที่สุดมิได้ทรงยศหาประมาณมิได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินมีพระราชทรัพย์มากข้าพระองค์ได้เป็นขัตติยกุมารมีนามว่าจันทนะเป็นโอรสของพระราชอาพาพระองค์นั้นเป็นคนมีกิริยาแข็งกระด้างเพราะความมัวเมาในชาติตระกูล ในยศ และในโภคะ ช้างตระกูลมาตังคะ ๑๐๐,๐๐๐ เชือกตกมัน ๓ แห่งประดับด้วยเครื่องประดับทุกอย่างแวดล้อมข้าพระองค์อยู่ทุกเมื่อ ครั้งนั้น ข้าพระองค์มีกำลังพลของตนห้อมล้อมต้องการจะประพาสุอุทยานจึงทรงช้างชื่อสิริกะออกจากนครไป พระสัมพุทธเจ้าพระนามว่าเทวละผู้เพียบพร้อมด้วยจรรณะ คุ่มครองทวารสำรวมด้วยดี เสด็จมาข้างหน้าของข้าพระองค์ ครั้งนั้น ข้าพระองค์ได้ไล่ช้างสิริกะไปจะให้ทำร้ายพระพุทธเจ้าเพราะเหตุนั้น ช้างนั้นเหมือนเกิดความโกรธยกเท้าไม่ขึ้นข้าพระองค์เห็นช้างเสียใจ จึงโกรธพระพุทธเจ้าเบียดเบียนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วได้ไปอุทยาน เพราะการจะให้ช้างทำร้ายนั้นเป็นเหตุข้าพระองค์จึงมิได้ประสบความสำเร็จเป็นเหมือนมีไฟลูกโพล่งอยู่ข้าพระองค์ถูกความร้าวร้อนเผาไหม้อยู่ เหมือนปลาติดเบ็ด แผ่นดินซึ่งมีสมุทรสาครเป็นที่สุดย่อมปรากฏแก่ข้าพระองค์เป็นดุจไฟลูกทว่มข้าพระองค์ได้เข้าเฝ้าพระราชบิดาแล้วกราบทูลคำนี้ว่า หม่อมฉันได้ทำร้ายพระพุทธเจ้าผู้เป็นพระสยัมภูพระองค์ใดผู้เป็นดังอสรพิษที่ถูกทำให้โกรธดังกองไฟที่ลามมา ดังช้างพลายตัวตกมัน พระพุทธชินเจ้า ผู้มีตบะแก่กล้า ถูกข้าพระองค์รุกราน

พวกเราชาวเมืองทั้งปวงจักพิณาศพวกเรารู้จักขอมาพระมุนีนั่น หากพวกเราจักไม่ขอมาพระองค์(พระสัมมาสัมพุทธเจ้า)ผู้ฝึกตนแล้ว ผู้มีจิตตั้งมั่นแน่วแนวนั้นของเราจักพิณาศภายในวันที่ ๗พระเจ้าสุเมฆลราช พระเจ้าโกสิยราชพระเจ้าสิคควราช พระเจ้าสัตตกราชเหล่านั้นพร้อมเสนาได้รุกรานท่านฤๅษีทั้งหลายแล้ว ได้ถึงความทุกข์ยาก ท่านฤๅษีทั้งหลาย ผู้สัสมแล้วประพตฺติประเสริฐ ย่อมโกรธในกาลใดในกาลนั้นย่อมทำมนุษย์โลกพร้อมทั้งเทวโลกท้องทะเล และภูเข ให้พิณาศไป ข้าพระองค์จึงสั่งให้ประชาชนมาประชุมกันในพื้นที่ประมาณ ๓,๐๐๐ โยชน์ เพื่อต้องการจะแสดงโทษจึงเข้าไปหาพระสยัมภูพุทธเจ้า ประชาชน(พร้อมทั้งข้าพระองค์)ทั้งหมด มีผ้าเปียก ศีรษะเปียก ประนมมือพากันหมอบลงแทบพระยุคลบาทของพระสยัมภูพุทธเจ้าแล้วได้กราบเรียนคำนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้มีความเพียรมาก ขอพระคุณเจ้าโปรดยกโทษเถิดประชาชนอ่อนวอนพระคุณเจ้าขอพระคุณเจ้าโปรดช่วยบรรเทาความเร่าร้อนและขอพระคุณเจ้าอย่าได้ทำแค้นแค้นให้พิณาศเลย มวลมนุษย์พร้อมทั้งเทวดา ทานพ และรากษส จะพึงเอาข้อเล็กน้อยศีระของข้าพระองค์ ในกาลทุกเมื่อ (พระพุทธเจ้าตรัสว่า)ไฟย่อมไม่เกิดในน้ำ พืชย่อมไม่งอกบนแผ่นหินกิมิชาติ ย่อมไม่เกิดในยาพิษ ฉันทใดความโกรธย่อมไม่เกิดในพระพุทฺธเจ้า ฉันทนั้น แผ่นดินไม่หวั่นไหว ฉันทใดพระพุทฺธเจ้าใคร ๆ ก็ให้กำเริบไม่ได้ ฉันทนั้นทะเลประมาณมิได้ ฉันทใดพระพุทฺธเจ้ามีพระคุณประมาณมิได้ ฉันทนั้นและอากาศไม่มีที่สุด ฉันทใดพระพุทฺธเจ้ามี

พระคุณไม่มีที่สุด ฉันทนั้นพระพุทฺธเจ้าทั้งหลายฝึกฝนตนแล้วมีความเพียรมาก มีการงดโทษให้แก่ผู้อื่น และมีตบะท่านผู้มีความอดทนและมีการอดโทษให้ แก่ผู้อื่นจะไม่มีการลู่อานาจอคติ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้งกล่าวดังนี้แล้วได้บรรเทาความเร่าร้อนเหาะขึ้นไปบนท้องฟ้าต่อหน้ามหาชน ในครั้งนั้น ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรเพราะกรรมนั้น ข้าพระองค์จึงได้เข้าถึงภาวะที่เลวทรามล่งเลยชาตินั้นมาเข้าสู่ นคร(คือนิพพาน)ซึ่งไม่มีภัย ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก แม้ในครั้งนั้นพระสยัมภูพุทธเจ้าเห็นข้าพระองค์ถูกไฟเผาเผาอยู่(แต่)ดำรงอยู่ด้วยดี จึงทรงบรรเทาความเร่าร้อนให้ข้าพเจ้าจึงทูลขอพระสยัมภูงดโทษให้ ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมาก แม้ในวันนี้พระผู้มีพระภาคทรงช่วยข้าพระองค์ผู้ถูกไฟ ๓ กอง ๒ เผดเผาอยู่ให้ถึงภาวะสงบเย็น และทรงช่วยดับไฟ ๓ กองให้แล้ว ขอให้ท่านทั้งหลายผู้เฝ้าสถิตตบ จงตั้งใจฟังข้าพเจ้ากล่าวข้าพเจ้าจะบอกประโยชน์แก่ท่านทั้งหลายโดยประการที่ข้าพเจ้าได้เห็นพบแล้ว ข้าพเจ้าดูหมิ่นพระสยัมภูพุทธเจ้าพระองค์นั้นผู้มีจิตสงบ มีจิตตั้งมั่นเพราะกรรมนั้น ในปัจจุบันนี้จึงมาเกิดในชาติตระกูลต่ำ ท่านทั้งหลายอย่าได้พลาดขณะไปเลยเพราะเหล่าสัตว์ผู้ล่งเลยขณะไปย่อมเศร้าโศกขอท่านทั้งหลายพึงพยายามในประโยชน์ตนเถิดขณะท่านทั้งหลายให้สำเร็จแล้ว พระผู้มีพระภาคตรัสบอกยาสำรอกแก่บุคคลบางพวกยาถ่ายแก่บุคคลบางพวก ยาพิษร้ายแรงแก่บุคคลบางพวกและยา รักษาแก่บุคคลบางพวกคือพระผู้มีพระภาค ตรัสบอกยาสำรอกแก่บุคคลผู้ปฏิบัติตรัสบอกยาถ่ายแก่บุคคลผู้ดำรงอยู่ในผลตรัสบอกยารักษาโรคแก่บุคคลผู้ได้ผลแล้วตรัสบอกบุญเขตแก่บุคคลผู้แสวงบุญ ตรัสบอกยาพิษร้ายแรง(คือบาปอกุศล)แก่บุคคลผู้เป็นข้าศึกต่อศาสนา ยาพิษร้ายแรงย่อมเผดเผาพรชนนั้นเหมือนอสริษร้าย ฉะนั้น ยาพิษร้ายแรงที่บุคคลดื่มแล้วเพียงครั้งเดียวก็ย่อมทำให้เสียชีวิตได้ บุคคล

ทำผิดต่อศาสนาแล้วย่อมถูกแผดเผา นับเป็นโกฏิกัป พระองค์ทรงช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้น (สังสารวัฏ) ด้วยขันติ ด้วยความไม่เบียดเบียนและด้วยจิตประกอบด้วยเมตตาเพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้อันท่านทั้งหลายให้พิโรธไม่ได้ พระพุทธเจ้าทั้งหลายทรงเป็นเช่นพื้นปฐพีไม่ทรงติดข้องในลาภ ในความเสื่อมลาภในความสรรเสริญ ในความถูกดูหมิ่นเพราะเหตุนี้ พระพุทธเจ้าเหล่านั้นเป็นผู้อันท่านทั้งหลายให้พิโรธไม่ได้ พระมุนีทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในสัตว์ทั้งปวง คือ ในพระเทวทัตนายขมังธนู โจรงคสีมัล พระราหุล และข้างธนบาล พระพุทธเจ้าทั้งหลายเหล่านั้นไม่มีความแค้นเคือง ไม่มีความกำหนดเหตุนี้ พระพุทธเจ้าจึงทรงมีพระทัยสม่ำเสมอในชนทั้งหมดคือในนายขมังธนู และในพระโอรส ท่านทั้งหลายได้พบผ้ากาสาพระอันเป็นธงชัยของพระฤๅษีซึ่งเปื้อนโคล ถูกทิ้งไว้ที่หนทางก็พึงประณมมือเหนือศีรษะแล้วไหว้เกิด พระพุทธเจ้าเหล่าใดทั้งอดีต ปัจจุบัน และอนาคต

พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ย่อมบริสุทธิได้ด้วยธงชัยนี้เพราะเหตุนี้ จึงควรนอบน้อม พระพุทธเจ้าเหล่านั้น ข้าพเจ้าทรงจำวินัยที่ตึงงามเช่นกับองค์แทนพระศาสดาไว้ด้วยหทัยข้าพเจ้านมัสการวินัยอยู่ในกาลทั้งปวง วินัยเป็นที่ยึดอาศัยของข้าพเจ้า เป็นที่ยืนเดินของข้าพเจ้าข้าพเจ้าสำเร็จการอยู่ในวินัย วินัยเป็นอารมณ์ของข้าพเจ้า ข้าแต่พระองค์ผู้มีความเพียรมากภิกษุชื่ออุบาลีถึงความสำเร็จในวินัย เป็นผู้ฉลาดในวิธีระงับอธิกรณ์ขอถวายบังคมพระยุคลบาทของพระศาสดา ข้าพเจ้านั้น เทียวไปจากหมู่บ้านสู่หมู่บ้าน จากเมืองสู่เมืองนมัสการอยู่ซึ่งพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และพระธรรมซึ่งเป็นธรรมดิกิเลสทั้งหลายข้าพเจ้าก็เผาได้แล้วภพทั้งปวงข้าพเจ้าถอนได้แล้วอาสวะทั้งปวงก็สิ้นไปแล้วบัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีก การที่ข้าพเจ้าได้มาในสำนักของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดเป็นการมาดีแล้วโดยแท้วิชา ๓ ข้าพเจ้าได้บรรลุแล้วโดยลำดับคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว คุณวิเศษเหล่านี้คือ ปฏิสัมภิกา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แลได้ทราบว่ายท่านพระอุบาลีเถระได้ภาษิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้อุบาลีเถระปทานที่ ๖

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน พุทธวรรค เถราปทาน ปิณโฑถการทวาชเถราปทาน^๙ กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระปิณโฑถการทวาชเถระ พระปิณโฑถการทวาชเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า ครั้นนั้น พระชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตรเป็นผู้เป็นพระสยัมภู ทรงเป็นบุคคลผู้เลิศประทับอยู่บนภูเขาคิตรภูฏ เบื้องหน้าภูเขามิพานต์ ข้าพเจ้าได้เกิดเป็นพญาเนื้อ ไม่มีความกลัวเกรงสามารถวิ่งไปได้ทั้ง ๔ ทิศ อยู่ ณ ที่นั้นซึ่งสัตว์จำนวนมากได้ฟังเสียงแล้วย่อมครั่นคร้าม ข้าพเจ้าได้คาบดอกปทุมที่บานดีแล้วเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าผู้องอาจกว่านรชนได้บูชาพระพุทธเจ้าผู้เสด็จออกจากสมาธิ ครั้นนั้น ข้าพเจ้าได้นมัสการพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด ผู้สูงสุดแห่งนรชน ในทิศทั้ง ๔ ทำจิตของตนให้เลื่อมใส ได้บันลือสีหนาท พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตรผู้

^๙ ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๑๐-๖๑๓/๙๓.

ทรงรู้แจ้งโลก ผู้สมควรรับเครื่องบูชาประทับนั่งบนอาสนะของพระองค์ ได้ตรัสพระคาถาเหล่านี้ว่า เทวดาทັังปวง พอทราบพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแล้วก็มาประชุมกันด้วยคิดว่าพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐกว่าเจ้าลัทธิทั้งหลายเสด็จมาแล้ว พวกเราจักฟังธรรมของพระองค์ พระพุทธเจ้าผู้เป็นพระมหาราชนิผู้ทรงเป็นผู้นำสัตว์โลก ทรงเห็นกาลไกลทรงประกาศเสียงของข้าพเจ้าข้างหน้าของเทวดาและมนุษย์เหล่านั้นผู้มีความร่าเริงว่า เราจักพยากรณ์ผู้ที่ได้ถวายดอกปทุมนี้และได้บันลือสีหนาท่านทั้งหลายจงฟังเรากล่าวเถิด ในกัปที่ ๘ นับจากกัปนี้ไปผู้นั้นจักเกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิสมบุรณ์ด้วยรัตนะ ๗ ประการ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ จักรครองความเป็นใหญ่ในแผ่นดินถึง ๖๔ ชาติจักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิพระนามว่า ปทุม ตามโคตร มีพลานุภาพมาก ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดมตามพระโคตร ทรงสมภพในราชสกุลโศกกากราช^{๑๐} จักอุบัติขึ้นในโลกเมื่อพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดมพระองค์นั้นทรงประกาศธรรมวินัย ผู้นี้จักเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ออกจากตระกูลพราหมณ์แล้ว บวชในขณะนั้น เขามีจิตเด็ดเดี่ยวเพื่อบำเพ็ญเพียรเป็นผู้สงบระงับ ไม่มีอุปัทวเหตุรู้อาสวะทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน ณ เสนาสนะที่สงัด เว้นจากผู้คน พลุกพล่านด้วยเนื้อร้ายเขากำหนดรู้อาสวะทั้งปวงเป็นผู้ไม่มีอาสวะแล้วนิพพาน คุณวิเศษเหล่านี้ คือ ปฏิสัมภิทา ๔ วิโมกข์ ๘ และอภิญญา ๖ ข้าพเจ้าได้ทำให้แจ้งแล้วคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ข้าพเจ้าก็ได้ทำสำเร็จแล้ว ดังนี้แล ได้ทราบว่าย ท่านพระปิณโฑลภารทวาชเถระได้ภาสิตคาถาเหล่านี้ ด้วยประการฉะนี้ปิณโฑลภารทวาชเถระพาพานที่ ๘ จบ

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน สุธตฺตวรรค อุปวาณเถราปทาน^{๑๑} กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระอุปวาณเถระพระอุปวาณเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระสัมพุทธชินเจ้าพระนามว่าปทุมุตตรทรงถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวงรุ่งเรืองดังกองไฟเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคตสร้างจิตกาธานอย่างงดงามแล้วช่วยกันยกสรีระขึ้นวางไว้บนเหล่านั้นทั้งหมดพร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ทำพระสรีริกัจแล้วได้รวบรวมพระธาตุพากันสร้างพระพุทธรูปไว้ ณ ที่นั้น รูปชั้นที่ ๑ ทำด้วยทองคำชั้นที่ ๒ ทำด้วยแก้วมณี ชั้นที่ ๓ ทำด้วยเงินชั้นที่ ๔ ทำด้วยแก้วผลึกที่พระสถูปนั้น ชั้นที่ ๕ ทำด้วยแก้วทับทิมชั้นที่ ๖ ทำด้วยแก้วลายชั้นบนทำด้วยรัตนะทุกอย่างร่างร้านทำด้วยแก้วมณี แทนไฟที่ทำด้วยรัตนะพระสถูปทำด้วยทองคำล้วนสูง ๑ โยชน์ ครั้นนั้น หมู่เทวดาได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่าแม้พวกเราจักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้ค้ำที่บ้าง พระสารีริกธาตุ ไม่แยกกัน คือรวมเป็นกลุ่มเดียวกันพวกเราจักสร้างพระสถูปครอบไว้ที่พระพุทธสถูปนี้ หมู่เทวดาได้ขยายพระสถูปให้สูงขึ้นไปอีกหนึ่งโยชน์ด้วยแก้ว ๗ ประการ พระสถูปนั้นจึงมีความสูง ๒ โยชน์ซึ่งส่องแสงสว่างขจัดความมืดได้ พวกนาถได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นี้ว่ามนุษย์และเทวดาเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธรูปแล้วพวกเราอย่าได้ประมาทเลยพวกมนุษย์กับ

^{๑๐} ที.สี. (ไทย) ๙/๒๒๖-๒๒๗/๙๒.

^{๑๑} ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๑-๕๕/๑๒๙.

เทวดาไม่ประมาทกันแล้วแม้พวกเราก็จักสร้างพระสถูปถวายพระโลกนาถผู้คงที่บ้าง พวกนาคเหล่านั้นพากันรวบรวมแก้วอินทนิลแก้วมหานิล และแก้วมณีโชติ ช่วยกันประดับพระพุทธรูปไว้ พระพุทธรเจดีย์ประมาณเท่านั้นสร้างด้วยแก้วมณีล้วนสูง ๓ โยชน์ ส่องแสงสว่างไสวในเวลานั้น ผุ้ครุฑได้มาร่วมประชุมปรึกษากันในครั้งนั้นว่ามนุษย์ เทวดา และนาคเหล่านั้นได้สร้างพระพุทธรูปแล้ว พวกเราอย่าได้ประมาทเลยพวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้วแม้พวกเราก็จักสร้างพระสถูปถวายพระผู้มีพระภาคผู้ทรงเป็นที่พึ่งของสัตว์โลก ผู้คงที่บ้าง ผุ้ครุฑแม้เหล่านั้นได้สร้างพระสถูปสำเร็จด้วยแก้วมณีล้วน และผ้าคลุมก็เหมือนกันได้สร้างพระพุทธรเจดีย์ต่อขึ้นไปให้สูงอีก ๑ โยชน์ พระพุทธรูปสูงขึ้นไป ๔ โยชน์ รุ่งเรืองอยู่ ส่องทิศทั้งปวงให้สว่างไสวเหมือนดวงอาทิตย์อยู่ ฉะนั้น ครั้งนั้น พวกกุมภันท์ได้มาร่วมประชุมปรึกษากันว่าพวกมนุษย์ เทวดา นาค และครุฑก็เป็นเหมือนกันหมดต่างก็ได้พากันสร้างพระสถูปที่อุดมบูชาพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐที่สุด พวกเราอย่าได้ประมาทเลยพวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้วถึงพวกเราก็จักสร้างพระสถูปบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่บ้างจักใช้รัตนทั้งหลายประดับพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไป พวกกุมภันท์แม้เหล่านั้นได้ขยายพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก ๑ โยชน์ในครั้งนั้น พระสถูปสูงขึ้นไปเป็น ๕ โยชน์ สว่างไสวอยู่ ครั้งนั้น พวกยักษ์ได้มาร่วมประชุมปรึกษากัน ณ ที่นั้นว่าพวกมนุษย์ เทวดา นาค กุมภันท์ และครุฑ ต่างได้พากันสร้างสถูปที่ประเสริฐที่สุดบูชาพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพวกเราอย่าได้ประมาทเลยพวกมนุษย์พร้อมเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว แม้พวกเราก็จักสร้างพระสถูปบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่บ้างนำแก้วผลึกมาประดับพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก ยักษ์แม้เหล่านั้นได้ขยายพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก ๑ โยชน์ครั้งนั้น พระสถูปสูงขึ้นไปเป็น ๖ โยชน์ สว่างไสวอยู่ ครั้งนั้น พวกคนธรรพ์มาร่วมประชุมปรึกษากันว่าพวกมนุษย์ เทวดา นาค ครุฑ กุมภันท์ และยักษ์ก็เหมือนกัน พวกเราทั้งหมดได้พากันสร้างพระพุทธรูปแล้วในเรื่องพระสถูปนี้ พวกเรายังไม่ได้สร้างเลยแม้พวกเราก็จักสร้างพระสถูปบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่บ้าง ครั้งนั้น พวกคนธรรพ์เหล่านั้นได้สร้างแท่นไพที ๗ แห่ง จนถึงทางเดินพวกคนธรรพ์สร้างพระสถูปด้วยทองคำล้วน ในครั้งนั้น พระสถูปสูงขึ้นไปเป็น ๗ โยชน์ส่องแสงสว่างไสว จนไม่รู้กลางคืนหรือกลางวันเพราะมีแสงสว่างตลอดเวลา ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์พร้อมทั้งดวงดาวครอบงำรัศมีของพระสถูปนั้นไม่ได้ในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ แม้ประทีปก็มิโชติช่วง โดยกาลนั้น มนุษย์พวกใดพวกหนึ่งจะบูชาพระสถูปพวกเขาไม่ต้องขึ้นพระสถูป เพียงโยนเครื่องสักการะขึ้นไปบนอากาศยักข์ตนหนึ่งชื่อว่าอภิสัมมตะ ที่พวกเทวดาแต่งตั้งไว้คอยรับธงหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้ยิ่งขึ้น ชนเหล่านั้นมองไม่เห็นยักข์ตนนั้นเห็นแต่พวงดอกไม้ของยักข์ที่ลอยไปอยู่ครั้นเห็นเช่นนั้นแล้วจึงไป มนุษย์ทั้งหมดยอมไปเกิดยังสุคติ พวกมนุษย์ที่ไม่เชื่อในคำสอนและพวกที่เลื่อมใสในศาสนามีความต้องการจะเห็นปาฏิหาริย์ จึงพากันบูชาพระสถูป ครั้งนั้น ข้าพเจ้าเป็นลูกจ้างอยู่ในกรุงหงสวดีเห็นชนพากันรื่นเริงบันเทิงใจ จึงคิดอย่างนี้ในครั้งนั้นว่า ชุมชนเหล่านี้ พากันดีใจไม่อ้อมถึงสักการะที่ควรทำซึ่งปรากฏที่เรือนแห่งพระธาตุของพระผู้มีพระภาคผู้ยิ่งใหญ่ แม้เราก็จักทำสักการะแด่พระโลกนาถ ผู้คงที่จักเป็นธรรมทายาทของพระองค์ในอนาคต ข้าพเจ้าจึงเอาผ้าห่มของ

ข้าพเจ้าที่ช่างข้อมชกไว้อย่างดีคล้องไว้ที่ปลายไม้ไผ่ แล้วยกเป็นธงไว้ในท้องฟ้า ยักษ์อภิสัมมตะจับธงของข้าพเจ้านำไปในท้องฟ้าข้าพเจ้าเห็นแต่ธงถูกลมสะบัดได้ทำให้เกิดความรำเริงอย่างยิ่ง ข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในธงนั้นแล้วเข้าไปหาภิกษุผู้เป็นสมณะรูปหนึ่งอภิวัตท่านแล้วได้สอบถามถึงผลในการถวายธง ภิกษุรูปนั้นกล่าวถึงการที่ข้าพเจ้าเกิดความเอิบอิ่มใจในการถวายธงให้ข้าพเจ้าฟังว่าท่านจักได้เสวยวิบากแห่งการถวายธงนั้นในกาลทุกเมื่อ กองทัพ ๔ เหล่า คือพลช้าง พลม้า พลรถ และพลเดินเท้าจักแวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธง เครื่องดนตรี ๖๐,๐๐๐ ชิ้นกลองที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงาม แวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธงสาวรุ่น ๘๖,๐๐๐ นางล้วนประดับตกแต่งอย่างสวยงาม สวมใส่ผ้าอาภรณ์อันงดงาม ห้อยตุ้มหูแก้วมณีมีตากลมโต มีปกติรำเริง รูปร่างงาม เหวเล็กเอบางจักแวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธง ท่านจักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐ กัปจักเกิดเป็นจอมเทพครองเทวสมบัติ ๘๐ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติจักเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์นับชาติไม่ถ้วน ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป) พระศาสดาพระนามว่าโคดม ตามพระโคตรทรงสมภพในราชสกุลโอกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก ท่านจุติจากเทวโลกแล้ว ถูกกุศลมูลตกเตือนประกอบด้วยบุญกรรมจักเกิดเป็นบุตรของพราหมณ์ ท่านจักละสมบัติประมาณ ๘๐ โภกัทั้งหมด และกรรมกรจำนวนมากบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม ท่านจักให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมศากยะผู้ประเสริฐ ทรงพอพระทัยแล้วเป็นสาวกมีนามว่าอุปวาณะ ของพระศาสดา กรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ได้แสดงผลแก่ข้าพเจ้าแล้วในอรรถภาพนี้ข้าพเจ้าพ้นดีแล้ว (จากกิเลส)

ในพระสูตรตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน ยสวรรค อุปวานเถราปทาน กล่าวถึงประวัติในอดีตชาติของพระอุปวานเถระ พระอุปวานเถระ เมื่อจะประกาศประวัติในอดีตชาติของตน จึงกล่าวว่า พระชินสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตระผู้ถึงความสำเร็จแห่งธรรมทั้งปวงทรงรุ่งเรืองดังกองไฟเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว มหาชนมาประชุมกันบูชาพระตถาคตสร้างจิตกาธานอย่างงดงามแล้ว ยกพระสรีระขึ้นวางไว้ ชนเหล่านั้นทั้งหมด พร้อมทั้งเทวดาและมนุษย์ถวายพระเพลิงพุทธสรีระแล้ว รวบรวมพระธาตุพากันสร้างพุทธสถูปไว้ ณ ที่นั้น สถูปชั้นที่ ๑ ทำด้วยทองคำชั้นที่ ๒ ทำด้วยแก้วมณีชั้นที่ ๓ ทำด้วยเงินชั้นที่ ๔ ทำด้วยแก้วมณี ที่พระสถูปนั้น ชั้นที่ ๕ ทำด้วยแก้วทับทิมชั้นที่ ๖ ทำด้วยแก้วลายชั้นที่สูง ๆ ขึ้นไปจากนี้ทำด้วยแก้วทั้งหมดสร้างร้าน ทำด้วยแก้วมณีไพฑิ(แผ่นสำหรับวางเครื่องสักการะ) ทำด้วยรัตนะองค์พระสถูปทำด้วยทองคำล้วน สูงขึ้นไปหนึ่งโยชน์ครั้งนั้น หมู่เทวดามาประชุมกัน ณ ที่นั้นแล้วร่วมปรึกษากันว่าถึงพวกเราก็จักสร้างพระสถูปเพื่อบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่พระบรมสารีริกธาตุไม่แยกกัน คือรวมเป็นกลุ่มเดียวกันพวกเราจักสร้างพระสถูปครอบไว้ที่พระพุทธรูปนี้หมู่เทพได้ขยายพระสถูปให้สูงขึ้นไปอีกหนึ่งโยชน์ด้วยรัตนะทั้ง ๗ ประการพระสถูปองค์นั้นจึงมีความสูง ๒ โยชน์ซึ่งส่องสว่างขจัดความมืดได้ ครั้งนั้น พวกนาคราจะมาประชุมกัน ณ ที่นั้นแล้วร่วมปรึกษากันว่า มนุษย์และเทวดาเหล่านั้นได้พากันสร้างพระพุทธรูปเสร็จแล้ว พวกเราอย่าได้ประมาทกันเลยมนุษย์และ

เทวดาไม่ประมาทกันแล้วถึงพวกเราที่จักสร้างพระสถูปเพื่อบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่ พวกนาคพากันรวบรวมแก้วมรกต แก้วมหานิล

และแก้วมณีโชติรส ช่วยกันประดับพระพุทธรูป ครั้นนั้น พระสถูปทั้งองค์ สำเร็จด้วยแก้วมณี จนกระทั่งเป็นพุทธรเจดีย์สูง ๓ โยชน์ ส่องแสงสว่างไสว ครั้นนั้น พวกครุฑมาประชุมกันแล้วร่วมปรึกษากันว่า มนุษย์ เทวดาและนาคเหล่านั้นได้พากันทำพุทธรูปบูชาแล้ว พวกเราอย่ามัวประมาทอยู่เลย มนุษย์ นาค และเทวดาไม่ประมาทกันแล้วถึงพวกเราที่จักสร้างพระสถูปเพื่อบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่ ครุฑเหล่านั้น ได้สร้างพระสถูปครอบพระสถูปแก้วมณีทั้งองค์แม้พวกเขาได้ขยายพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างไปอีกหนึ่งโยชน์ พระพุทธรูปสูงขึ้นไปอีก ๔ โยชน์ รุ่งโรจน์ย่อมส่องสว่างไปทั่วทุกทิศ ดุจดวงอาทิตย์อุทัย ครั้นนั้น พวกกุมภกันมาประชุมกันแล้วร่วมปรึกษากันว่า มนุษย์ เทวดานาค และครุฑก็เป็นเหมือนกันหมด ต่างก็ได้พากันสร้างพระสถูปที่อุดมพลก้องค์บูชาพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพวกเราอย่ามัวประมาทกันเลยมนุษย์และเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว ถึงพวกเราที่จักสร้างพระสถูปเพื่อบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่จักใช้รัตนะทั้งหลายประดับพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไป กุมภกันแม้เหล่านั้นได้ขยายพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีกหนึ่งโยชน์ ครั้นนั้น พระสถูปจึงสูงขึ้นเป็น ๕ โยชน์ย่อมส่องแสงสว่างไสว ครั้นนั้น พวกยักษ์มาประชุมกัน ณ ที่นั้นแล้วร่วมปรึกษากันว่า มนุษย์ เทวดานาค ครุฑ และกุมภกันต่างก็ได้พากันสร้างพระสถูปที่ประเสริฐสุดพลก้องค์บูชาพระพุทธรเจ้าผู้ประเสริฐที่สุดพวกเราอย่ามัวประมาทกันเลยมนุษย์และเทวดาไม่ประมาทกันแล้ว ถึงพวกเราที่จักสร้างพระสถูป บูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่นำแก้วผลึกมาประดับพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีก ยักษ์แม้เหล่านั้นได้ขยายพระพุทธรเจดีย์ให้กว้างออกไปอีกหนึ่งโยชน์ ครั้นนั้น พระสถูปจึงสูงขึ้นเป็น ๖ โยชน์ ส่องแสงสว่างไสว ครั้นนั้น พวกคนธรรพมาประชุมกันแล้วร่วมปรึกษากันว่า มนุษย์ เทวดานาค กุมภกัน และครุฑก็เหมือนกัน พวกเขาทั้งหมดได้พากันสร้างพระพุทธรูปในเรื่องสร้างพระสถูปนี้ พวกเรายังไม่ได้สร้างถึงพวกเราที่จักสร้างพระสถูป บูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่ ครั้นนั้น คนธรรพเหล่านั้นสร้างไฟเป็น ๗ แห่งแล้วได้ทำธงและฉัตรไว้พวกคนธรรพได้ช่วยกันสร้างพระสถูปซึ่งสำเร็จด้วยทองคำล้วน ครั้นนั้น พระสถูปสูงขึ้นเป็น ๗ โยชน์

ส่องแสงสว่างไสว จนไม่รู้กลางวันหรือกลางคืนเพราะมีแสงสว่างอยู่ตลอดเวลา ดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์พร้อมทั้งดวงดาวก็ข่มแสงพระสถูปนั้นไม่ได้ในที่ประมาณ ๑๐๐ โยชน์โดยรอบ แม้ประทีปก็ไม่โชติช่วง โดยกาลนั้น มนุษย์เหล่าใดเหล่าหนึ่งจะบูชาพระสถูปพวกเขาไม่ขึ้นไปยังพระสถูปเพียงโยนเครื่องสักการะขึ้นไปบนอากาศยักษ์ที่มีนามว่าอภิสัมมตะซึ่งเหล่าเทวดาตั้งไว้(เพื่อรักษาพระสถูป)คอยรับหรือพวงดอกไม้ไปบูชาให้อยู่ขึ้น ชนเหล่านั้นไม่เห็นยักษ์นั้นคงเห็นแต่พวงดอกไม้ของยักษ์ลอยไปอยู่พวกเขาทั้งหมดเห็นแล้วอย่างนี้เมื่อตายไปจึงไปสู่สุคติ มนุษย์ทั้งหลายที่ไม่พอใจในพระพุทธรพจน์และมนุษย์ทั้งหลายที่เลื่อมใสศาสนาผู้มีความต้องการจะเห็นปาฏิหาริย์จะพากันบูชาพระสถูป ครั้นนั้น ข้าพเจ้าได้เป็นคนรับจ้างอยู่ในกรุงหงสวดีเห็นประชาชนพากันรื่นเริงบันเทิงใจจึงคิดอย่างนี้ในครั้งนั้นว่า หมู่ชนเหล่านี้พากันดีใจไม่เคยอ้อมถึงสักการะซึ่งปรากฏที่เรือนแห่งพระธาตุของพระผู้มีพระภาค

พระองค์ใดพระผู้มีพระภาคผู้ยิ่งใหญ่พระองค์นั้น หาเป็นเช่นนั้นไม่ แม้เราก็จักทำสักการบูชาพระโลกนาถ ผู้คงที่เป็นธรรมทายาทของพระองค์ในอนาคต ข้าพเจ้าจึงใช้ผ้าห่มของข้าพเจ้าที่ช่างย้อมชักไว้อย่างดีคล้องไว้ที่ปลายไม้ไผ่แล้วจึงยกขึ้นเป็นธงในท้องฟ้า ยักษ์อภิสัมมตะ หยิบธงของข้าพเจ้านำไปในท้องฟ้าข้าพเจ้าเห็นแต่ธงสะบัดพลั่วเพราะสายลมจึงทำความรำเริงให้เกิดขึ้นอย่างยิ่งข้าพเจ้าทำจิตให้เลื่อมใสในธงนั้นแล้วเข้าไปหาพระสมณะ อภิวัตพระภิกษุรูปนั้นแล้วจึงถามถึงวิบากในการบูชาด้วยธง พระภิกษุรูปนั้นมีความยินดีมากต่อข้าพเจ้าจึงกล่าวถ้อยคำที่ทำความปิติให้เกิดแก่ข้าพเจ้าว่าท่านจักได้เสวยวิบากแห่งธงนั้นตลอดกาล กองทัพ ๔ เหล่า คือ พลช้าง พลม้า พลรถพลเดินเท้า จักแวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธง เครื่องดนตรี ๖๐,๐๐๐ ชิ้นกลองที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงาม จักแวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธง สาวรุ่น ๘๖,๐๐๐ นาง ล้วนประดับตกแต่งสวยงามสวมใส่ผ้าอาภรณ์อันงดงาม ห้อยตุ้มหูแก้วมณี มีตากลมโต มีปากติร่าเริง รูปร่างงามเอวเล็กเอวบาง จักแวดล้อมท่านเป็นนิตยนี้เป็นผลแห่งการถวายธง ท่านจักรื่นรมย์ในเทวโลกตลอด ๓๐,๐๐๐ กัปจักเกิดเป็นจอมเทพ ครองเทวสมบัติตลอด ๘๐ ชาติ จักเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ๑,๐๐๐ ชาติจักเป็นพระเจ้าประเทศราชอันไพบูรณ์นับชาติไม่ถ้วนในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ (นับจากกัปนี้ไป)พระศาสดาพระนามว่าโคดมตามพระโคตรทรงสมภพในราชสกุลโศกกากราช จักอุบัติขึ้นในโลก ท่านถูกกุศลมูลดักเตือนแล้วจุติจากเทวโลกประกอบด้วยบุญกรรมจักเกิดเป็นเผ่าพันธุ์ของพราหมณ์ ท่านจักละทิ้งสมบัติประมาณ ๘๐ โกฏิ และทาสกรรมกรจำนวนมากแล้วบวชในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าโคดม ท่านมีชื่อว่าอุปัชฌายะจักให้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่าโคดมผู้ประเสริฐแห่งวงศ์ศากยะ ผู้ประเสริฐ ทรงพอพระทัยแล้วเป็นสาวกของพระศาสดา กรรมที่ข้าพเจ้าได้ทำไว้ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ ได้แสดงผลแก่ข้าพเจ้าแล้วในอัฐภาพนี้ข้าพเจ้าหลุดพ้นดีแล้ว(จากกิเลส)ดูความเร็วแห่งลูกศรที่พ้นไปจากแล่งข้าพเจ้าเผากิเลสทั้งหลายได้แล้ว เมื่อข้าพเจ้าเป็นพระเจ้าจักรพรรดิเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ คนทั้งหลายจักโบกธงประจำตลอดที่ ๓ โยชน์โดยรอบทุกเวลา ในกัปที่ ๑๐๐,๐๐๐ นับจากกัปนี้ไปข้าพเจ้าได้ทำกรรมไว้ในครั้งนั้น

ปาหิมพานต์ในไตรภูมิิกถา

ไตรภูมิิกถา หรือ ไตรภูมิพระร่วง เชื่อกันว่าเป็นหนังสือที่พญาลิไทยพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๕ แห่งราชวงศ์พระร่วง กรุงสุโขทัย ทรงพระราชนิพนธ์ขึ้นเมื่อประมาณพุทธศตวรรษที่ ๑๘๘๘ เรื่องไตรภูมิสำนวนของพญาลิไทย ไม่ปรากฏว่ามีต้นฉบับครั้งแรกกรุงสุโขทัย ต้นฉบับที่นำมาใช้พิมพ์เผยแพร่คือต้นฉบับที่พระมหาช่วย วัดปากน้ำ (วัดกลางวรวิหาร) จังหวัดสมุทรปราการ ได้ต้นฉบับมาจากจังหวัดเพชรบุรี แล้วให้จารไว้ในใบลาน ๓๐ ผูก เมื่อพ.ศ.๒๓๒๑ และสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ โปรดให้พิมพ์เผยแพร่เป็นครั้งแรก เรียกชื่อว่า ไตรภูมิพระร่วง ได้อธิบายถึงลักษณะและองค์ประกอบของดินแดนชมพูทวีปและปาหิมพานต์เอาไว้ว่า

แผ่นดินชมพูทวีปอันได้ ๑๐,๐๐๐ โยชน์ แลเป็นของมนุษย์เราอยู่นี้ได้ ๓,๐๐๐ โยชน์แลแต่น้ำท่วมเป็นทะเลเสียนั้นไปได้ ๔,๐๐๐ โยชน์ แต่เป็นที่ป่าเสีย คือป่าพระหิมพานต์ได้ ๓,๐๐๐

โยชน์ แลในป่าพระหิมพานต์นั้นสนุกนักหนาแล อันว่าเขาพระหิมพานต์นั้นโดยสูงได้ ๕๐ โยชน์โดยใหญ่ได้ ๒,๕๐๐ โยชน์ แลมียอดได้ ๘๔,๐๐๐ ยอดแลในดินเขาพระหิมพานต์นั้นมีไม้หว้าต้นหนึ่งใหญ่เป็นที่ในฝั่งน้ำชื่อสีทานที โดยใหญ่ต้นหว้านั้นอ้อมรอบได้ ๑๕ โยชน์ แต่ดินขึ้นไปถึงค่า (คบ) สูงได้ ๕๐ โยชน์ แต่ค่าคบขึ้นไปถึงยอด ๕๐ โยชน์แลค่าข้างตะวันออกมาถึงข้างตะวันตกโดยไกลได้ ๑,๐๐๐ โยชน์แต่ปลายค่าคบฝ่ายดินนอนไปถึงค่า(คบ)ฝ่ายหัวนอนได้ ๘๐๐,๐๐๐ วา แต่รอบได้ ๒,๕๐๐,๐๐๐ วา แลดอกหว้านั้นงามนักหนา แลมีกลิ่นหอมนัก แลลูกหว้านั้นโดยใหญ่เท่ากลองอันใหญ่ แลกินหวานดั่งน้ำผึ้ง อันว่าลูก (หว้า) นั้นถ้าว่าตกถูกตัวๆ นั้นหอมดั่งหอมน้ำตระครุดดั่งแก่นจันทร์นั้น ถ้ายืนมือล้วงเข้าไปในเนื้อหว้าพอสุดแขนจึงถึงเล็ดในหว้าแล ฟุ้งนกกินลูกไม้หว้านั้น นกลางตัวใหญ่เท่าช้างสาร ลางตัวใหญ่เท่าเรือรบ ลูกหว้านั้นหล่นตกลงทั่วทั้งรอบต้นนั้น ส่วนลูกอันเป็นในค่าเบี่ยงดินนอนนั้น แลตกลงในท่านทีก็เป็นเหยื่อแก่ฝูงปลาในน้ำนั้น ยางลูกหว้าอันตกลงนั้นกลายเป็นทองสุกชมพูนุท ถ้าป่าไม้หว้านั้นๆไปเบี่ยงหน้า มีมะขามป้อมลูกใหญ่นัก แลกินมีรสดีนัก ถ้าป่ามะขามป้อมไปเบี่ยงหน้ามีป่าสมอ แลลูกสมอนั้นกินหวานดั่งน้ำผึ้ง ถ้าป่าสมอนั้นไปเบี่ยงหน้า มีแม่น้ำใหญ่ ๗ อัน ถัดนั้นไปเบี่ยงหน้ามีป่าไม้สาหวานดั่งน้ำผึ้งแล หมู่ไม้นั้นโดยกว้างได้แล ๔,๐๐๐ วา ถัดนั้นไปมีป่าไม้นารีผล แลว่าลูกไม้นั้นงามนัก ดั่งสาวอันใหญ่ได้ ๑๖ ปีแล ฝูงผู้ชายได้เห็นก็มีใจรักนัก ครั้นว่าหล่นตกลง ฝูงนกกลุ่มกินดั่งหมีกินผึ้ง แลค่าป่าไม้ฝูงนั้นเบี่ยงตะวันออกไปถึงแม่น้ำสมุทร เบี่ยงตะวันตกนั้นไปถึงแม่น้ำใหญ่ ๗ อันนั้นแล โดยกว้างได้แล ๑๐๐,๐๐๐ วา ถัดแม่น้ำในเบี่ยงหน้ามีป่า ๖ อัน อันหนึ่งชื่อกรุระ ป่าอันหนึ่งชื่อโกรุระ ป่าอันหนึ่งชื่อมหาพิทหะ ป่าอันหนึ่งชื่อตะปันทละ ป่าอันหนึ่งชื่อโสโมโล ป่าอันหนึ่งชื่อไชยเขต แลว่าป่าฝูงนี้เที่ยวร่อมคนผู้นักธรรมอยู่ไสร้ ปลาเนื้ออันหากตายเองเขาจึงกินแล ป่าอันนี้มีทรายจามจุรีอยู่มากนัก ฝูงคนที่อยู่แห่งนั้นเขาเที่ยวร่อม(เอา) ทรายจามจุรีมาปรุงเรือนอยู่แล แลว่าฝูงคนที่อยู่แห่งนั้น เขาบ่ท่อนรู้ทำไรไถนากินเลย อันว่าข้าวแลถั่วหากเป็นเองบ่มียากใจเขาเลย ข้าวแลถั่วนั้นกินหวานดั่งน้ำผึ้ง ถัดป่านั้นเข้าไปมีป่าไม้มะขวิดแต่พรรณไม้อันมีในหิมพานต์นั้นกินหวานแลมีรสหวานมีรสทุกอัน

ในพระหิมพานต์นั้นมีแม่น้ำใหญ่ ๗ อัน อันหนึ่งชื่อว่าอนัปปดาบต อันหนึ่งชื่อกันธมันทสระ อันหนึ่งชื่อรัตนกะสระ อันหนึ่งชื่อฉัททันตสระ อันหนึ่งชื่อกุณาสสระ อันหนึ่งชื่ออันวาภินิสระ อันหนึ่งชื่อพลิปาสระ แลว่าน้ำ ๗ อันนั้นเท่ากัน โดยกว้างก็ตมิลึกก็ตมณฑลรอบก็ตีเท่ากันทุกอันแล โดยกว้างได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โดยลึกได้ ๔๓๒,๐๐๐ วา โคนมณฑลรอบได้ ๑,๒๙๖,๐๐๐ วา แลน้ำอันชื่ออนัปปดาบต สระนั้นมีภูเขา ๕ อันล้อมรอบเขาอันหนึ่งชื่อสุทฺถสนภูฏ เขาอันหนึ่งชื่อจิตรภูฏ เขาอันหนึ่งชื่อกาลภูฏ เขาอันหนึ่งชื่อคณมาทนภูฏ เขาอันหนึ่งชื่อโกรลาศแล เขาทั้งหลาย ๕ อันนี้ โดยสูงอันแลอันแลอันได้ ๒๐๐ โยชน์แล เขาอันหนึ่งชื่อว่าสุทฺถสนภูฏนั้นเที่ยวร่อมทอง แลล้อม อนัปปดาบสระอยู่ดั่งกำแพงโดยหนาได้ ๔๐๐,๐๐๐ วาค้อม มาในสระดั่งปากกา แลเขาอันชื่อจิตรภูฏนั้นเที่ยวร่อมแก้ว สัตตพิริรัตนะแล เขาอันชื่อกาลภูฏ นั้นเขียวดั่งดอกอัญชันแล เขาอันชื่อคณมาทนภูฏเที่ยวร่อมแก้วอัน

อันหนึ่งชื่อพิชนดิรณฉาบพพต น้ำนั้นจึงพุ่งขึ้นเหนือแผ่นดินขึ้นเป็นแม่น้ำ ๕ อันตั้งนิ้วมือ ชื่อปัญจมา
 นที อันหนึ่งชื่อคงคา อันหนึ่งชื่อยมนา อันหนึ่งชื่อจิรวดี อันหนึ่งชื่อมที อันหนึ่งชื่อสรภู น้ำนั้นไหล
 มาในเมืองคนแลออกแม่น้ำสมุทรหว่างกว้างแม่น้ำฝู่งนั้นมีสระใหญ่ แลอันแลอันโดยกว้างสระนั้นได้
 ๔,๒๓๒,๐๐๐ วา ในหว่างสระฝู่งนั้นแต่มีผู้บโสด บมีแห่งแล น้ำนั้นใสงาม โดยกว้างได้ ๒๐๐,๐๐๐ วา
 นอกน้ำนั้นมีบัวขาวโดยกว้าง (๔,๐๐๐ วาแล) นอกบัวขาวนั้นมีบัวแดงนั้นโดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ (วา)
 เท่ากันกับกันขาวนอกบัวแดงนั้นมีดอกกมุทด้วยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกกมุทขาวนั้นมีปากมุทแดง โดย
 กว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกกมุทแดงนั้นมีป่าอุบลขาว โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกอุบลขาวนั้นมีอุบล
 เขียวกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าอุบลเขียวนั้นมีป่าข้าว ข้าวสาธิตขาว โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่า
 ข้าวสาธิตขาวนั้นมีป่าข้าวสาธิตนั้นมีป่าสาธิตแดง กว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกข้าวสาธิตแดงนั้นมีป่าแดงชแล มี
 ลูกโตเท่าใหญ่ โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าแดงชแลนั้นมีป่าน้ำเต้า กว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่า
 น้ำเต้ามีป่าแดงจริง โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าแดงจริงนั้นมีป่าอ้อยลำเท่าต้นหมาก โดยกว้างได้
 ๔,๐๐๐ วา นอกป่าอ้อยนั้นมีป่ากล้วย และมีลูกเท่าช้างสาร โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่ากล้วย
 นั้นมีป่าขนุนลูกใหญ่เท่าตุ่มอันจุน้ำได้ ๖๐ กัลลอม โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกป่าขนุน นั้นมีปามะม่วง
 โดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา นอกปามะม่วงนั้นมีปามะขวิดโดยกว้างได้ ๔,๐๐๐ วา

อันว่าฉัพทนต์สระนั้นมีภูเขา ๗ อันล้อมรอบแล เขาอันหนึ่งเทียรย่อมทอง เขาอันหนึ่งเทียร
 ย่อมแก้ว เขาอันหนึ่งเทียรย่อมเขียวดั่งดอกอัญชัน เขาอันหนึ่งเทียรย่อมผลิรัตนะ เขาอันหนึ่งเทียรย่อม
 ชาติหิงคุละ เขาอันหนึ่งเทียรย่อมแก้วอมรตแล ฤทธิแห่งพระฉัพทนต์คชราชโพธิสัตว์เกิดนั้นแล
 แผ่นดินแห่งนั้นเทียรย่อมทอง แลที่นั้นมีขดานแก้วไพฑูรย์ แลแผ่นดินนั้นโดยสูงได้ ๕ ศอก โดยกว้างได้
 ๕๐ ศอก มีสระพังทอง ๒ อัน อัน หนึ่งน้ำนั้นใสแลหอม ที่อันนั้นยังมิอยู่ต่อเท้าบัดนี้แล ฝิว่าช้างตัวใดเกิด
 ในกระกูลฉัพทนต์ แลช้างตัวนั้นเป็นพระญาช้างในที่นั้น ใหญ่ สูง แลยาวขวางามนักหนา อุปมาดั่งสังข์
 อันท่านขัดให้งาม ทั้งหัวแลหางหน้าตางามนัก ทั้ง ๔ ขาถึงฝ่าตีนแดงงามดั่งชาติหิงคุละน้ำครั้งช้างนั้น
 ครั้นว่าใหญ่ขึ้นเป็นสารแรงนักหนา หาดตัวเสมอบมิได้ โดยใหญ่ได้ ๘๘ ศอก โดยยาวได้ ๑๒๐ ศอก
 งวงช้างนั้นขาวใสดั่งแกนกล้วย โดยรีได้ ๕๗ ศอก งามงอนดุษปล้องเงินอันท่านใส่ปล้องทองแห่งลางา
 โดยหนาได้ ๑๘ ศอก โดยยาวได้ ๓๐ ศอก มีพรรณออก ๖ สิ่ง มีสีเหลืองดั่งทองคำ แลมีที่ดำดั่งปีก
 แผลงทับ มีที่แดงแดงดั่งชาติหิงคุละแลน้ำครั้งที่ขาวๆดั่งเงิน มีที่หม่นหม่นดั่งเงินแลมีที่เขียวเขียวดั่งดอก
 อินทนิล แลแสง ๖ สิ่งนี้เทียรย่อมพรายฉายฉวัดเฉวียนรอบตัวพระญาช้างนั้นมีเอื้อนบมิวายเลยสักคาบ
 แล ช้างตัวนี้มีอานุภาพอาวหาะไปโดยอากาศ ด้วยฝูงบริวารทั้งหลายเป็นพระญาแก่ช้างสารทั้งหลายได้
 ๘,๐๐๐ สาร อยู่ประทับในเขาพระหิมพานต์แล เหนือขดานแก้วไพฑูรย์อันมีเหนือแท่นทองแลมีอยู่

เทพฉัททันตสระนั้น ฝูงช้างซึ่งเป็นบริวารนั้น ก็ย่อมเป็นสูงแลงามนักหนา^{๑๒} แลฉันทันตสระนั้นโดยใหญ่ตดยปริมณฑลมีดังกล่าวก่อนนั้น แลเป็นที่อาบน้ำเป็นที่เล่นแก่พระญาช้างนั้นแล ในกลางฉัททันตสระนั้น มีน้ำใสงาม บมิรู้เศร้าแลมิรู้แห้ง ด้วยปริมณฑลรอบได้ ๖๐๐,๐๐๐ วาแล ถัดน้ำนั้นมานอก มีป่าผักตบเป็นอยู่เวียนรอบคอบหนาได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าตบนั้นมา ชั่นนอกมีป่านิลบล แล ๖๐๐,๐๐๐ วาแล ถัดน้ำนั้นมานอก มีป่าผักตบเป็นอยู่เวียนรอบคอบหนาได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่านิลบลมาชั่นนอกมีดอกรัตตบล เป็นอยู่รอบ กว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดรัตตบลมาชั่นนอกมีป่าดอกเสตบลอยู่รอบ โดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าเสตบลนั้นออกมานอกมีป่าดอกจกกลนีเป็นอยู่รอบโดยกว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าจกกลนีออกมามีป่าดอกบัวแดงเป็นอยู่รอบ กว้างได้ ๘,๐๐๐ วา ถัดป่าบัวแดงออกมานอกมีดอกมุกเป็นอยู่รอบ กว้างได้ ๘,๐๐๐ วาแล ดอกบัวทั้ง ๗ สิ่งนั้นจัดกันอยู่ชิดอันสด

แล้วพระญาช้างนั้นอยู่เล่นในร่มต้นไม้ประค่านั้น โดยฝูงช้างทั้งหลายแลมีบริวารครั้นว่าถึงเพลพระญาช้างนั้นลงอาบน้ำแลพุ่มเล่นในฉัททันตสระนั้น อันว่าฝูงนางช้างทั้งหลายก็มาขัดสีเนื้อตัวหน้าตาให้แก่พระญาช้างนั้นแลมีมลทิน หมดไสขาวผ่องดังสังข์นั้น แล้วจึงขึ้นไปอยู่ที่ร่มไม้ประค่านั้นดุจเก่า แล้วจึงฝูงช้างทั้งหลายจึงค่อยลงอาบน้ำเมื่อภายหลัง แลพ่นน้ำเล่นโดยซ้ายแลขวา บ้างเอาจางแทงดินเล่นบ้างก็ดำหัวเล่นตามสบาย

ในจอมเขาไกรลาสนั้นแลว่ามีเมืองอันหนึ่งเที่ยวยอมเงินแลทอง แลมีฝูงกินรืออยู่แห่งนั้น บ้านเมืองแห่งนั้นสนุกนักหนาดังเมืองไตรตรึงชาสวรรค์ แลเมืองนั้นพระปรเมศวร ฐ อยู่กันแล เขาอันชื่อว่าจิตรภูมุนั้นมีคูหาทองคำ เมื่อพระโพธิสัตว์เจ้าเป็นพระญาหงส์ธรรมา เป็นพระญาหงส์ทองได้ ๙ หมื่นก็อยู่ในคูหาอันนั้นแล ฝูงหงส์ทั้งหลายยอมอยู่บำเรอแต่พระญาหงส์ทองนั้นดังช้างสารฝูงได้ ๘,๐๐๐ แลบำเรอแต่พระญาช้างอันชื่อพระญาฉัททันตนั้นแล

ป่าหิมพานต์ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาแลในคัมภีร์มหาชาติคำหลวง

กัณฑ์หิมพานต์

๑. พระนางผุสดีเทพกัญญาได้รับพรสิบประการ แล้วจุติไปบังเกิดในตระกูลกษัตริย์มัทราช ได้เป็นอัครมเหสีของพระเจ้ากรุงสญชัย ผู้ครองสิริรัฐประสูติพระโอรสทรงพระนามว่า พระเวสสันดร.

๒. พระเวสสันดร เสด็จออกบำเพ็ญทานประจำวัน ทรงช้างปัจจัยนาค

^{๑๒} คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจัดพิมพ์เนื่องในโอกาส พระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา ๗ รอบ ๕ ธันวาคม ๒๕๕๔, ไตรภูมิภคา ฉบับรัชกาลที่ ๙, หน้า ๓๕๘-๓๕๙.

๓. ระหว่างทางเสด็จ พราหมณ์ชาวเมืองกลิงคราษฎ์ทูลขอช้างปัจจัยนาค ก็ทรงบริจาคพระราชทานให้.

กัณฑ์หิมวันตวันฉนา

ธา

กัณฑ์หิมพานต์

อิติ สา วเร คเหตวา ตโต จูตา มทพรณโณ อคคมเหลียว กุจฉิมหิ นิพพตตีติ ฯ สา ผุสสตี อันว่าสมเด็จพระสรราชดี คเหตวา ก็รับแล้ว วเร เมาะ ทสวเร ซึ่งพระพรสับอัน แต่สำนักนิท้าวมัววาน จูตา ก็เอาปฏิสนธิในพระอุทรแห่งสมเด็จพระอรคมเหสีแห่งภูมิมีทราชา ทสมาสจเจยน ครั้นถ้วนทศมาสสิบเดือนก็เคลื่อนคลาศจากพระมาตุโครธ บวรจากครรภ์พระมาดา ชายมานาย จนทนจนณณ ก็มีกายา ประดับประดาไป ดังลูปไลลาทาด้วยจุมแก่นจันทน์ เตนวุตต์ เหตุตั้งนั้นพระบวรวงษา จึงมาถวายพระนามตามองค์ ผุสสตีนาม นามเน ทรงพระนามชื่อสพรราชดี เปนศรีสวัสดิ์จำเริญไป ฯ

สา มหนเตน ปริวารเน โสฬสวลีกาลา อุตมรูปธราอโหสิ อันว่าพระสพรราชดีราชธิดาก็ จำเริญไวยได้สิบหกปี ก็งามมีศรีโสธา ก็แวดล้อมพร้อมด้วยริวาร เมื่อนั้น อถ น สิวิมหาราชา ปุตตสสตุถาย อาเนตวา ในกาลนั้นสมเด็จพระเจ้าสิริราชจึงให้นางนารถสพรราชดี แล้วอภิเษกกับพระสญไชยเมื่อนั้น ฯ^{๑๓}

ตสส ฉตต์ อุตสาเปตวา ต โสฬสนน อิตถีสทสสนน เชษฐกั กตวา ก็ยอยกเสวตรมอบให้ สองกระษัตริครองเมือง เนืองนองด้วยศยริวารสนมพระก้านัล อคคมเหลียวฐาเน ฐเปสิ ก็ตั้งพระสพรราชดี เปนพระมเหสียิ่งกว่าพระสนมหมื่นหกพันแล้วแล ฯ สา สญชยสส ปิยา มนาปา สมเด็จพระสรราชดี ก็เป็นที่จำเริญศรีพระสญไชย อถ สกโก อวชขมาโน มยา ผุสสตียา ทินเนสุ วเรสุ นว วรา สมิทธาติ ทิสวา ในกาลนั้นสมเด็จพระเจ้าโกษี ตีมาเห็นราชสพรราชดี อันมีศรีสวัสดิ์ลักษณะเลเลิศ ประเสริฐสำเร็จด้วยพระพรแก้ประการ ฯ เอโก ปุตตวโร น ดาว สมิขมติ ตปีสสา สมิขมาเปสสาสามิติ จินเตสิ ยิ่งแต่พรอันนางจะขอพระราชบุตรอันบริสุทธิสืบวงศ์ จำนงปลงใจ ควรเราจะไปอาราธนาพระมหาสัตว์สวดยสมบัติในดาวติงชา เมื่อนั้น ฯ อถสกโก ตสสสนตีกคนตวา มาริสตยามนุสสโลกคนตวภูตตีติ ในกาลนั้นท้าวสหคไนย ก็ไปสู่สำนัก สมเด็จพระจอมจักรภูวนารถก็อาราธนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นเนรทุกข์ จงเป็นสุขทุกเมื่อ ขอเชิญเสด็จลงไปแผ่เผื่อโพธิญาณ เป็นกาลอันสมควร แล้วแล ฯ เสสเทวปุตตตาสฏฐิสทสสนนอมจจันเคเหลสุ นิพพตตีสุ ธอันเชิญเทพบุตรองค์อื่นได้หกหมื่นองค์ จุตกลงมาเอาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเสนาทั้งหลาย เมื่อนั้น มหาสโตบิตโตตติตวา ตตลุปปโน อันว่าพระโพธิสัตว์ก็รับปฏิญาณ แห่งท้าวมัววาน

^{๑๓} มหาชาติคำหลวง, (ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์: พิมพ์ ห.ส.น.สามเจริญพานิช แผนกการพิมพ์, ๒๕๑๑),

ธาติ้นทตวา พระโพธิสัตว์ก็เปลื้องเครื่องประดับทับทรวงองค์ ก็บรรจงปลงให้ทานแด่พระนมหันต์ทั้งหลายไป
เมื่อนั้น ฯ ต่สุตวา ราชา ต่บิลนธน้อทาสี อันว่าพระบิดาก็มาใช้ ให้ช่างทองจำลองพลัน แล้วพระผู้ทรง
ธรรม ก็พระราชทานไปต่งนี้ ต่สุเสวสภาว์สรสจิตต์จินเตนตสสจตุณหุตาธิกท วิโยชนสตสสพพลา อัย
มหาปฐวี มตตวาร์โณวียตชชมานากมปติ ในเมื่อพระแพศยันดรจินตนาในใจ ก็บันดาลไหหวั่นโดย
สำคัญมี พระมหาปถพีตล ก็ร่นร้องก้องโกญจนาท พระเมรุราชก็หวาดไหว เมื่อท้าวไทธจินตนาตั้งนั้น ฯ
ยาว พรหมโลกา เอกโกลาหล้อโหลสี อันว่ามหัศจรรย์ก็บันดาลตลเปนเหตุ ถึงเทเวศรพรหมินทร์ ได้ฟังยิน
ก็ส้องสาธุการเปนโกลาหลก็มิ เมื่อนั้น ฯ

ตมพรวิ ราชปุตติ มทติ มทที สพพคโสภนา สมเด็จพระมัทรี ศรีสวัสดิ์มีทธาราชนาริ จึงมี
พระเสาวนีย์ประนมรับ

กุที เทวนิททามิ ต่ เม อกฺขาหิปฺจุฉิโต ข้าแต่พระองค์ผู้เปนเครื่องประดับ ซึ่งให้หอมยับ
ทรัพย์หนใด ฯ สิวณเตสุ ทชเชสิทานมททียถารหิ ดูกรพระน้องนารถอไทย เจ้าอย่าสยามเก็บอบรมทาง
ทาน แก่สมณจารย์ ท่านผู้มีศีล^{๑๕}

น หิ ทานา ปรีตติปติฏฐาสพพปาณินนติ สิ่งใดบ่อนไปเปนที่พึง บเทียมถึงเท่าทานทั่วไป
โย จ ตมตตวา มณเณยยสกกจจนตอฏฐเห แม้กษัตริย์ใดมีพระไทยประติพัทธกำหนดเปนภรรดา ท้าว
น้องจงมาบำรุงรักษาก็คืออย่างทรงไซกวิโยคตรอมใจ จงมีไชยสวัสดิ์บัดนี้ ทนเจ้า ฯ อถนัมทที ก็ นุไซ เอส
เอวรูปวจน ภณ

ตติ จินเตตวา จึงศรีสวัสดิ์มีทธีนงเยาว์ ฟังอรรถ หน่อหน้าเจ้าเจษฎา รททอนททยให้
กังขา ดังฤ พระภรรตามาตรัสผิดที่เล่าแล ฯ กสมา อยุตตักถักเถสตี ปุฉฉิ อันว่าพระมัทรี จึงมีพระ
เสาวนีย์โอนเกล้า พระผู้ผ่านเฝ้าเจ้า

จงไซ เหตุใดปิ่นเกล้าแสดงดังฤ ฯ ภาทเท มยาหตถิสสทินนตตาสวิโย กุทธา ดูกรพระน้อง
รดยุพาน บัดนี้พี่ให้ปติยเปนทาน ให้บันดาลคงเคียด ชาวสี่พิกันเกียดพิโรธโกรธขับไกล ฯ สวาห่สตตสตก
มหาทานทตวา พี่นี้พี่เล่าไว้ แต่พอได้ให้สัดตสตกมหาทาน เอกกสสพรทาวเน แต่ผู้เดียวสันโดษไป
กันดาลไทยในป่า เคยวัฒนาสุขุมมาลัย แต่ก่อนแล ฯ ตมพรวิ ราชปุตติมทที สพพคโสภนา อันว่า
พระมัทรีศรีมัทธราช มีพจนาทบัณฑูรดังนี้ ฯ อภุมเม ถถึ นุ ภณสิ ปาปกวต ภาสสิ ดังฤ พระนรินทร์
น้องบเคยยิน เล่าเลย ฯ เนสธมโม มหาราช ยัตวคจเฉยย เอกโก ฯ จะไห้พระองค์จรแต่ในดงผู้เดียว
เสด็จเปลี่ยวผิดไป ฯ อหิปีเตนคจฉามี เยน คจฉสิ ขตติย เสด็จจบจรทางใดข้าบาทจักไปตามองค์ ฯ มรณ
วา ตยาสหิธิ ชิวติ วา ตยา วินา ข้าขอยข้อตามติด เสียชีวิตบรมคิด ยถาอรณญกานาคันทตี อนเวติ หตถินิ
ฟังนารถบวร ตามติดกุญชร พลายพงษ์ ฯ เชสสนตฺ คิริทุคเคสุ สเมสุ วิสมสุ จ ในพนศแดนดง พื้นศิรีทั้ง

^{๑๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗ .

ปวง ๆ เวนตอนุคจนามิ ปุตเต อาทาย ปจฺจโต แลมีฉนฺโต ข้านี้ใช้จักไปตามเสด็จพระบาท จะอุ้มองค์
 โอรสราช ไปภายหลังจอมธรรม เล่าแล ๆ เอวํตวา ปุน สา ทิฏฐูปุพฺพวิยหิมวตฺตปเทสฺวณฺเณนตี อาห
 สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ จักรพรรดิมาปาพระหิมพานต์ ดุจดั่งนางคราญเจ้าเคยเห็นมาจึงเล่าถวายพระ
 ภัสดา ก็กล่าวเป็นพระคาถาดังนี้ ๆ อิมะ กุมาระปัสสนโต ข้าแต่พระบาทไท่ธิดาสามิ ธจะดันดงพงพี
 พระภูมิจะเห็นแต่พระลูกพี่กราชทั้งสอบ เล่าแล ๆ มณฺชูกะ ปิยะภาณินะ สองเจ้าจันทรรจํา เป็นที่เสนาหาพิง
 ใจ นี้ ณ ท้าว ๆ อาสินะ วณฺศุพฺสมิ เจ้าก็จะเนาในไพร่พฤษภา ทั้งสองจําเจรรจําไป เล่าแล ๆ น รชชสฺส
 ริสฺสสิ พระองค์ผู้บิดุราช จักประพาศพิศวง จะปลื้มปลดปลงสืมการาเที่ยงแล ๆ อิมะ กุมาระปัสสนโต
 หนึ่งโสดพระบรมจักราธิราชจักประพาศเภาพังงาทั้งสององค์ ๆ มณฺชูกะ ปิยะภาณินะ สองเจ้าเขาพลอด
 พलग เป็นที่สว่างพระบิดา ก็พนฺเต วณฺศุพฺสมิ เจ้าจักคะนองปองเล่น หยุดอยู่เย็นร่มรูกษา ๆ น
 รชชสฺสริสฺสสิ แท้จริงพระองค์เจ้า ไหนเลยเล่าจะรฤกเวียงวัง อิมะปัสสนโตหนึ่งโสดจักได้ชมเชย สอง
 ทรามเสบย จอมขวัญทั้งสองเล่าแล ๆ มณฺชูกะ ปิยะภาณินะขร้องศัพทักังกันร้อง พระพี่น้องต้องจับใจ พระ
 พ่อฮ่าฯ อสฺสเม รมณิยมฺหิ จักเนาในอรัญญิกาศรม มโนรมย์ชมชื่นใจ ๆ น รชชสฺสริสฺสสิ พระองค์จัก
 หลงสืมปลื้มฤไทย บอาไลยถึงเวียงวังรา ๆ อิมะ กุมาระปัสสนโต หนึ่งโสดพระผู้ผ่านเฝ้า ชมลูกเต้าเจ้าทั้ง
 สองตรุณโอรสา ๆ มณฺชูกะ ปิยะภาณินะ เจ้าเป็นที่รักร่วมพระไทย สองเสด็จไปตามองค์ ๆ ก็พนฺเต อสฺสเม
 รมเม จักชื่นชวยอยู่อาศรม อภิรมย์มโนในฯ น รชชสฺสริสฺสสิ สมเด็จพระท้าวไท่จักได้ฟัง ศัพทประดังไพเราะ
 เพรตเพราเพราะจับใจ ๆ อิมะ กุมาระปัสสนโต สมเด็จพระจอมกษัตริย์ม สองทรามชมชูหรรษา ๆ มาลาธารี
 อลงกเต สองเจ้าทั้งสององค์ จักทัดทรงดงดวงพฤษ์ ดูพิภพมาโดยฯ